

Çetin Yetkin

Atatürk'ün "Vatana İhanet"le Suçlandığı

S.C.F OLAYI

Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti
SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

otopsi

4. gözden
geçirilmiş
BASIM

ÇETİN YETKİN

Atatürk'ün "Vatana İhanet"le Suçlanması
TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDE "SERBEST CUMHURİYET FIRKASI"

S.C.F OLAYI

Dizgi: Otopsi Yayınları / 0212 5196848
Baskı ve cilt: Kayhan Matbaacılık / 0212 6123185
Kapak filmleri: Birebir / 0212 2759175
yayın hakları©: otopsi yayınları / nuhungemisi ltd.

1. Basım / Karacan / 1983
Genişletilmiş 2. Basım / Toplumsal Dönüşüm/ 1997
Gözden geçirilmiş 3.Basım/ Otopsi/ 2004

otopsi yayınları

Nuhungemisi Kültür ve Sanat Ürünleri
Yayıncılık, Reklamcılık, Film San. Ve Tic. Ltd. Şti.'nin
Kitap Yayın Markasıdır
Salkım Söğüt sok. No:8 Keskinler İş Mrk. D:604, 605
Cağaloğlu - İstanbul, Tel: 0212 5196848 Faks: 0212 5196849
otopsiyayinevi@hotmail.com

ÇETİN YETKİN: 7 Eylül 1939'da İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Türk Eğitim Derneği Ankara Koleji'nde gördü. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi, aynı fakültede Kamu Hukuku/Hukuk Felsefesi doktorası yaptı. Yargıçlık stajından sonra 1971-1975 yıllarında Ankara, 1975-1980 yıllarında İstanbul'da Cumhuriyet Savcılığı görevinde bulundu. 1980 yılı başında İstanbul İktisadî Ve Ticarî İlimler Akademisi'ne öğretim görevlisi olarak geçti. 1982'de Marmara Üniversitesi İktisadî Ve İdarî Bilimler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi dalında doçent oldu. 1987'de üniversiteden ayrılarak önce Hürriyet ve sonra da Milliyet gazetelerinde gazeteci-yazar olarak çalıştı. 1991'de Akdeniz Üniversitesi'nde yeniden öğretim üyeliğine döndü ve 1992'de profesörlüğe yükseltildi. Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Tarih Bölümünü kurdu ve başkanlığı görevinde bulundu. Ayrıca, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi müdürü olarak görev yaptı. Bu üniversiteden 1996'da emekli olan Yetkin, sonraki yıllarda Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Başlıca uzmanlık alanları "Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri/Yaşamı" olan Yetkin, yurt içinde ve dışında çeşitli konferanslar vermiş ve seminerlere katılmış bulunuyor. Yayınlanmış 24 kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. 1997 yılından bu yana Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk dergisinin genel yayın yönetmenliğini yapmaktadır. Cumhuriyet Savcılığı sırasında İstanbul Barosu Yönetim Kurulu'nca "görevinde gösterdiği özen ve titizlik" nedeniyle kendisine takdirname verilen Yetkin, Bülent Dikmener Jüri Özel Ödülü, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin inceleme dalında Birincilik Ödülü ve Truva Kültür-Sanat Ödülleri "Atatürkçülük" Ödülü sahibidir.

İÇİNDEKİLER

KONU, 13

BİRİNCİ BÖLÜM ORTAM, 21

İKİNCİ BÖLÜM KURULUŞ, 37

Kesim Bir: İZLENEN YÖNTEM

- I-Fethi Bey ve Gazi Buluşması, 39
- II-Fethi Bey'in Eleştirileri, 40
- III-Fethi Bey'e verilen Görev, 42
- IV-Fethi Bey'e "Yazılı" Güvence, 46
- V-"Kişisel" Güvence: Makbule Hanım, 48
- VI-CHF ve SCF Karşısında Gazi'nin Yeri, 49
- VII-Resmî İşlemler, 54
- VIII-Kuruluş Yöntemindeki Olağandışılık, 54

Kesim İki: MEBUSLAR

- I-"Fırka Umumî Reisi" –Fethi Bey (Okyar), 57
 - (a) Özgeçmişi, 57
 - (b) Gazi Mustafa Kemal'e Yakınlığı, 59
 - (c) Siyasal Düşünceleri ve Tutumu, 62
- II-"Fırka Umumî Kâtibi" –Nuri Bey (Conker), 66
 - (a) Özgeçmişi, 66
 - (b) Gazi Mustafa Kemal'e Yakınlığı, 68
- (c) SCF'nın Kurucularından Olmasının Nedeni, 69
- III-Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Ağaoğlu), 70
 - (a) Özgeçmişi, 70
 - (b) Siyasal Düşünceleri ve Tutumu, 71
- IV-Tahsin Bey (Hasan Tahsin Uzer), 75
- V-Dr.Reşit Galip, 77
- VI-Mehmet Emin (Yurdakul), 79

VII-Rasim Bey (Öztekin),	81
VIII-İbrahim Süreyya Bey (Tolon),	81
IX-Nakiyettin Bey (Yücekök),	82
X-Talat Bey (Sönmez),	83
XI-Ali Haydar Bey (Yuluğ),	84
XII-Refik İsmail Bey (Kakmacı),	86
XIII-Süreyya Paşa (İlmen),	87
XIV-Ali Galip Bey (Yenen),	88
XV-Ortak Özellikleri,	89

Kesim Üç: SCF NEDEN KURULDU?

I-Konu, 95

II-Görüşler, 97

- (a) Cumhuriyet Rejiminin Çok Partili Siyasal Yaşamı gerektirmesi, 97
- (b) SCF'nın Ükedeki Denetim Eksikliğine Karşı Bir Önlem Olması, 104
- (aa) "Hükümet" in Denetlenmesi İçin SCF'nin Kurulmuş Olması, 104
- (bb) "CHF"nın denetlenmesi için SCF'nin kurulmuş Olması, 111
- (c) SCF ile Toplumdaki Eğilimlerin,
Anlaşılabilir ve Yönlendirilebilir Olması, 113
- (d) Gazi'nin İsmet Paşayı İktidardan Uzaklaştırmak Amacı İle
SCF'ni Kurdurmuş Olduğu Savı, 116
- III-Fethi Bey'in Notlarına Göre Gazi'nin Amacı, 118
- IV-Görüşlerin Değerlendirilmesi ve Eleştirilmesi, 122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

PROGRAM, ÖRGÜT VE TABAN

Kesim Bir: PROGRAM

I-Program Metinleri, 135

II-"Program"ın ve "Fırka Yasası"nın Hazırlanışı, 136

III-İlkeler, 137

IV-Programın Özellikleri, 141

Kesim İki: ÖRGÜT

I-"Fırka Yasası"na Göre, 147

II-Uygulanan Örgütlenme Yöntemi, 149

III-Sınıfları ve meslekleri açısından örgütte görev alanlar, 151
IV-Türk Ocakları Konusu, 155

Kesim Üç: TABAN

I-Sayısal Oluşum, 159
II-Tepkisel Oluşum, 162
III-SCF ve Kadınlar, 165
IV-SCF'nun Tabanına CHF'nın Tepkisi, 167
V-SCF Yöneticilerinin Parti Tabanını Savunmaları, 171
VI-Tabanın Oluşumunda Başlıca Etkenler, 174

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
CHF KARŞISINDA SCF**

Kesim Bir: GÖRÜŞLER, ELEŞTİRİLER, YANITLAR

I-İktidar Seçeneği Olarak SCF, 183
II-Ekonomik ve Malî Konular, 190
(a) Genel Olarak Ekonomik Siyasa, 190
(b) Vergiler, 193
(c) İnhisarlar, 198
(d) Demiryolları, 200
(e) Liberalizm ve Devletçilik, 204
(f) Yabancı Sermaye, 210
(g) Dış Borçlar, 213
(h) Türk Parası, 217
(i) Müller Raporu, 218
III-Siyasal ve Yönetimsel Konular, 220
(a) Anayasaya Aykırı Yasalar, 220
(b) Yargı, 222
(c) Rüşvet, 224
(d) Sağcılık-Solculuk, 225
IV-Tartışmalardaki "Üslup", 227
V-Tartışmalar Üzerine Birkaç Not, 230

Kesim İki: FETHİ BEY'İN İZMİR GEZİSİ VE OLAYLAR

I-Gezi Başlarken, 235

- II-İzmir'deki Karşılama, 237
- III-Olaylar, 240
 - (a) İzmir Valisinin Engellemesi, 240
 - (b) Gösteriler ve Halka Ateş Açılması, 241
 - (c) Grevler, 244
 - (d) Kovuşturma ve Tutuklamalar, 245
- IV-Olaylar Karşısında CHF ve SCF, 246
- V-Gelişmelere Toplu Bir Bakış, 251

Kesim Üç: BELEDİYE SEÇİMLERİ

- I-SCF'nin Seçimlere Girmesi, 257
- II-SCF'nin Adayları (İstanbul, İzmir ve Adana), 258
 - III-Olaylar, 263
 - (a) Genel Olarak, 263
 - (b) Kamu Görevlileri ve Seçimler, 264
 - IV-Seçim Sonuçları, 267
 - V-SCF'nin "Fesat" ve "Yolsuzluk" Savları, 269
 - (a) TBMM'nin 2 Ekim 1930 Günlü Birleşiminde, 269
 - (b) TBMM'nin 15 Kasım 1930 Günlü Birleşiminde, 270
 - (aa) Dahiliye Vekili Hakkında Görüşme Açılması, 270
 - (bb) Fethi Bey'in Suçlamaları, 271
 - (cc) CHF Sözcülerinin Karşı Suçlamaları, 275
 - (dd) Fethi Bey'in Suçlamalara Yanıtı, 277
 - (ee) Görüşmelerin Sona Ermesi, 278
- VI-Seçimler ve Tartışmaların Ortaya Koyduğu Gerçekler, 279

BEŞİNCİ BÖLÜM: KAPANIŞ

- Kesim Bir: GAZİ'NİN SCF'DEN DESTEĞİNİ ÇEKMESİ**
- I-Gazi Mustafa Kemal'in SCF'ru Desteklemesinin Önemi, 289
- II-İzmir Olaylarının Etkisi ve Yunus Nadi'nin Mektubu, 291
- III-CHF Çevrelerinin Gazi'yi Etkilemeye Yönelik Yayınları, 295
 - IV-Arif Oruç'un "Yarın" daki Yayınları, 298
- V-Seçimler ve Seçimlerdeki Olayların Etkisi, 301
- VI-SCF'nun Gazi İle Karşı Karşıya Gelmesi, 302

Kesim İki: GAZİ’NİN DENETİMİ DIŞINDAKİ GELİŞMELER

I-Basında, 307

II-İsmet Paşa’nın Sivas Söylevi, 310

III-“Millî Blok” Girişimi, 312

Kesim Üç: SCF’NİN YÖNETİCİLERİNCE KAPATILMASI, 315

Kesim Dört: SCF NEDEN KAPATILDI?

I-“Neden”in Önemi, 321

II-Görüşler, 322

(a) CHF’nin “Muhalefet”i Kabul Edememesi, 322

(b) Devrimlere Karşı Güçlerin SCF Saflarında Toplanmış Olması, 325

III-Gerçeklerin Işığında Kapatılış Nedeni, 330

SONUÇ, 343

EKLER

I-Fethi Bey’in Gazi Mustafa Kemal’e Yazdığı

6 Ağustos 1930 Günlü Mektup, 259

II-Gazi Mustafa Kemal’in Fethi Bey’e Yazdığı ve

12 Ağustos 1930 Basına Açıklanan Mektubu, 362

III-SCF’nin Programı, 364

IV-SCF’nin Tüzüğü, 367

(“Serbest, Laik Cumhuriyet Fırkasının Yasası”)

V-Konyalı Aşık Mehmet’in (Yakıcı)

Fethi Bey’e Seslenerek Yazdığı “Şikâyetnâme”, 380

VI-TC Dahiliye Vekâleti’nin 5 Eylül 1930 Tarihinde

Valiliklere Gönderdiği Genelge, 383

KAYNAKÇA

I-Kitaplar, 385

II-Makaleler, 391

III-Yazı Dizileri, 393

IV-Polemik ve Yorum Yazıları, 393

V-Söylevler, 397

VI-Demeçler ve Röportajlar,	398
VII-Açık Mektuplar ve Belgeler,	398
VIII-Sürelî Yayınlar,	400
IX-Özel Görüşmeler,	400

DİZİN,	401
--------	-----

KISALTMALAR,	421
--------------	-----

Barış'ıma...

KONU

Konumuz, **Gazi Mustafa Kemal**'in¹ buyruğu ve yardımı ile 12 Ağustos 1930'da "resmen" kurulan fakat 16 Kasım 1930'da kapanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kısa yaşam öyküsüdür.

Göreceksiniz ki, SCF bu kısacık yaşamı süresince ülkede fırtına gibi esip geçmiştir. SCF'nin yaşamı gerçi çok kısadır ama etkileri ve tarihsel süreçteki yeri çok uzun ömürlü olmuş bulunuyor. Bir kere, ülkemizde Cumhuriyet döneminin başlangıcından bu yana iç siyasi gelişmelerde göze çarpan belirleyici olguların başında çok partili siyasal yaşama tam dört kez son verilmesi gelir. Gerçekten de, 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kapatılmasıyla "resmî" olarak değilse de uygulamada çok partili yaşama ara verilmiş, 1930'da SCF'nin kurulması ile başlayan dönem de ancak üç buçuk ay sürebilmiş, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980'de çok partili düzen

¹ SCF'nin kuruluş kapandığı 1930 yılında ülkemizde soyadı yasası henüz çıkarılmıştı. 2525 sayılı soyadı yasası R.G.de 2 Temmuz 1934'de yayınlanmış ve yasanın 14. maddesine göre bu tarihten altı ay sonra yürürlüğe gireceği öngörülmüştür. Bu nedenle, 1930 yılına ilişkin kaynaklarda ve belgelerde kişilerin yalnızca adları ve varsa ünleri geçmektedir. Öte yandan, bu dönemde "Mustafa Kemal Atatürk", ya "Gazi Mustafa Kemal" ya "Gazi Paşa" ya da kısaca "Gazi" olarak anılmaktadır. Bu araştırmada ben de gerek Atatürk ve gerekse öteki kişiler için adlarının yazılışları bakımından soyadı yasasının yürürlüğe girmesinden önceki söyleniş biçimlerine bağlı kaldım. Böylece hem o dönemin belgelerinden, gazete haberlerinden ve o tarihlerde yazılmış kitap ve makalelerden yapacağım alıntılar ile kendi yazdığım metin arasında uyum sağlanmış olacağını ve hem de soyadı yasası yürürlüğe girmeden ölmüş bulunan kişilerle ötekiler arasında adlarını yazarken aynı bir yöntemle başvurulmamış olacağını düşündüm. Kaldı ki, bu araştırmada yalnız belli bir dönem söz konusu olduğuna göre, kişi adlarının sonraki söylenişleri ile değil, fakat o dönemdeki biçimleriyle yazılmasının daha doğru olacağını sanıyorum. Bununla birlikte, sonradan alınan soyadlarını da ayrıca içinde göstermiş bulunuyorum.

iki kez daha aynı sonuca uğramış bulunuyor. Her ne kadar, çok partili düzenin, salt orta yerde birden çok parti bulunmasından dolayı "demokratik" olduğu savı doğru değil ise de, demokrasilerde "partiler" bulunması da gerektiğinden, 1925, 1930, 1960, 1980 (ve bu arada 12 Mart 1971) tarihleri, Türk demokrasisinin başarısızlıklarının somutlaştığı yıllar olarak kalacak. Bu noktada da ister istemez şu soru akla geliyor: SCF girişimi başarısızlığa uğramasaydı ve Atatürk'ün sağlığında çok partili demokratik düzen kurulup da yaşatılabilmiş olsaydı, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül tarihleri takvimin öteki yaprakları gibi olağan birer gün olarak geçip gitmez miydi?

Başarısızlıkların, her şeyden önce ülkemizin toplumsal ve siyasal yapısından kaynaklanan nedenlere bağlı olduğu açık bir gerçek. Oysa, SCF'nin kuruluşu sırasında partinin genel başkanlığını üstlenecek olan Fethi Bey'e (Okyar) yazıp verdiği ve başında açıklanan mektubunda Gazi Mustafa Kemal², çok partili siyasal yaşama ilişkin görüş ve düşüncelerini bildirirken diyordu ki:

"Büyük Millet Meclisi'nde ve Millet önünde, Millet işlerinin serbest tartışması ve iyiniyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir".

Gazi Mustafa Kemal, bu mektubunda ayrıca bir muhalefet partisinin varlığını "*Cumhuriyet esaslarından*" saydığını da açıklamıştı. Ne ki, onun kendisinin kurulmasını

² Bu mektubun tam metni için bkz. Ek II; ayrıca bu konuda bilgi için bkz. Bölüm 1/Kesim 1/IV.

sağladığı SCF'yi, kısa bir süre sonra yöneticileri kapatmak zorunda kalacaktır.

Şu duruma göre, yalnız bu açıdan bile, başka bir deyişle de **Gazi Mustafa Kemal**'in kendisinin başlattığı çok partili bir siyasal yaşam girişimi olmasından dolayı SCF, tarihimizin önemli bir sayfasıdır. **Gazi**'nin başlattığı bir girişim olmasına karşın yaşamının bu denli kısa sürmüş olması ise, kuşkusuz, konunun enine boyuna incelenmesini gerektiren bir başka neden.

Öte yandan, bu gerçek dışında da, ancak üç aydan birkaç gün fazla sürebilmiş olan kısa yaşamını oluşturan olaylar, kapatılmasına yol açan gelişmeler, yoğun ve geniş tartışmalara, hattâ karşılıklı suçlamalara konu olmuş, ve **Tarık Zafer Tunaya**'nın belirttiği gibi "**kuruluşu ve kapanışı karışıklığını muhafaza eden bir mesele**"³ olarak kalmış bulunan SCF, Türkiye'nin siyasal yaşamının başlı başına önemli bir aşaması. Bununla birlikte, bu önemine karşılık, SCF, **Bernard Lewis**'in deyişiyle, "**Türkiye Cumhuriyeti tarihinin karanlıkta kalmış bir yanı**"⁴. Bu arada üzerinde durulması gereken bir olgu da, SCF'nin 1929 dünya ekonomik bunalımının ülkemizi de etkilediği bir sırada kurulmuş olması. Bu bunalım karşısında, en liberal ülkeler bile ekonomik yaşama şu ya da bu ölçüde devletçi bir yaklaşım içinde bulunurken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin liberal sisteme tümüyle karşıt olan kendi sistemi nedeniyle

³ TARIK Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*. İstanbul, 1952, s.623.

⁴ BERNARD LEWIS: *The Emergence of Modern Turkey*; Oxford University Press, Londra, 1965, s.274.

bunalımdan etkilenmediği gözlemlenirken, SCF'nin liberal bir anlayış temel alınarak kurulması yine karmaşık bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Kaldı ki, bu yıllar, klasik demokrasinin özellikle Avrupa'da çoğu yerde gözden düştüğü bir döneme rastlamasına karşılık, Türkiye'de, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (Partisinin) (CHF) başkanı da olan Cumhurbaşkanı'nın isteği ve hattâ planlaması ile çok partili "demokratik" düzene SCF'nin kurulması ile geçmiştir ki, dünyadaki genel gelişmelere ters olan bu olgu da "konu"nun önemini belirleyen bir başka özellik.

SCF, görüleceği üzere, 1930 yılının Türkiye'sinde yedi yıllık Cumhuriyet yönetimine karşı çeşitli toplumsal sınıf ve kesimlerin tepkilerini ortaya koymalarına olanak sağlamış. Bu durum da partinin tarihteki önemini artırıyor.

Konuya eğilindiğinde, kuruluşundan ortadan kaldırılmasına değin yapısında taşımış olduğu ve bu çalışma ilerledikçe üzerinde ayrıntılı olarak duracağım bu ve başka özellikleri, SCF'nin yalnız tarihsel açıdan değil, siyasal bilim açısından da bir "siyasal parti" olarak da özenle ve kapsamlı bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle de, konunun bir yönü de, bir siyasal parti olarak SCF'nin özellikleri olacak.⁵

⁵ Bu özelliklerine ve önemine karşın, SCF'nin ülkemizde ayrıntılı ve bilimsel bir biçimde başlı başına inceleme konusu yapılmamış olduğunu da belirtmek gerekir. Oysa, Amerika Birleşik Devletleri'nde New Jersey, Newark, Rutgers Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü'nde öğretim üyesi olan **Walter F. Weiker**, konuyu önce doktora çalışması olarak ele almış, sonra da genişleterek **Political Tutelage and Democracy in Turkey-The Free Party and Its Aftermath** (Leiden, E.J.Brill, 1973) adı altında yayınlamış bulunuyor. Türkiye'de ise, gerçi bazı genel içerikli yayınlarda bu partinin kısa bölümler çerçevesinde ve o çalışmanın kendi sistematigi içinde, **Mete Tunçay'ın Türkiye**

Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931) (Yurt yyn., Ankara, 1981) adlı yapıtında olduğu gibi, ele alınmış olduğu görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda kimi genç araştırmacıların konunun belli yönlerine makale düzeyinde değinmeğe başladıkları da göze çarpmaktadır. Bunların yanı sıra, bazı siyasal anılarda da konu üzerinde durulmuş bulunuyor. Kitabın sonundaki Kaynakça’da bu yayınlar topluca belirtilmiştir.

24

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAM

ORTAM

SCF neden tartişmalara, hatta karşılıklı suçlamalara konu olan bir siyasal parti olmuştur? Kurulması neden istenmiş, fakat kısa sũrede neden kapanmak zorunda kalmıştır? Hũkũmete hangi konularda eleştiriler yũneltmiřtir? Bunlar, hep bu incelemede yanıtlanmaya çalışılacak olan sorular. Ancak, sũzgelimi, SCF'nũn, neden ũnceki ya da sonraki yıllarda değil de 1930 yılında kurulmuş olduğunun, hũkũmete neden belli konularda eleştiriler yũnelttięinin anlaşılabilmesi veya daha başka bir zamanda kurulsaydı yine aynı yapıda olup olmayacağının, aynı sonuçla karşılaşıp karşılaşmayacağının... sũylenebilmesi için 1930 yılının Tũrkiyesi'nin toplumsal ve siyasal yapısına bazı ũnbilgiler dũzeyinde de olsa değinmek gerekiyor. Başka bir deyişle, 1930 yılındaki Tũrkiye'yi, bu yılın temellerini oluşturan ũnceki yıllarla birlikte anımsamak, SCF'nin ũykũsũnũn daha iyi anlaşılmasında bir anahtar gũrevini yerine getirecek.

Geriye dũnerek Ulusal Kurtuluş Savaşımızın bittiği ve Cumhuriyet dũnemi başladığı gũnlere bir gũz attığımızda, halkın yorgun, bitkin ve yoksul olduğunu gũrũrũz. ũnkũ, bu savaş, geri bıraktırlı mış ve hatta yarısũmũrge durumuna dũřũrũlmũř bir ũlkenin yaptığı ve 10 yıl sũren savaşlar dizisinin son aşamasıydı. Bu savaşlar zaten son kerte kısıtlı olan tũm kaynakları tũketip bitirmişti. Kaldı ki, Ulusal Kurtuluş Savaşı baş-

ladığında da ülkenin ekonomik yapısı ilkel bir tarım ve hemen hemen yok denecek bir sanayiden oluşmaktaydı. **Toynbee**, bu ikelliği, **“kullandıkları tarım metodları tarihin şafağındakin-den değişik değildir”** diyerek tarımlıyor. Doğu ve Güney Anadolu’da bir pazar ekonomisi söz konusu değildi ve hemen tümüyle feodal ilişkiler yürürlükteydi. Ege ve Çukurova dışındakalan bölgelerde 11-50 dönüm topraklı işletmeler bulunmakta ise de, uygulanan ilkel üretim yöntemleri ve ulaşımındaki olanaksızlıklar sonucunda bunların yalnız bir bölümü küçük çaplı bir pazarlamaya yönelebilmekte, temelde kendi gereksinmelerini karşılamaktan pek de öteye gidememekteydi. Buna karşılık yalnız Ege ve Çukurova’da pazara yönelmiş ticarî amaçlı tarımsal üretim yapılabilmekteydi’.

Nüfusun %80’i kırsal kesimde yaşayan ülkede, bu iki bölge dışında, denilebilir ki, kapalı bir tarım ekonomisi geçerliydi ve büyük kentler bu yüzden zaman zaman sıkıntıya düşmekte, hatta tarımsal ürünleri dışalım yolu ile sağlamak zorunda kalmaktaydılar⁶. Sanayiye gelince, %85’inin yabancıların elinde bulunmasının yanı sıra İstanbul ve İzmir’de kümelenmiş durumdaydı. Büyük sanayi kuruluşu yoktu,

⁶ ARNOLD TOYNBEE: **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**; çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yyn., İstanbul, 1971, s.236.

⁷ SCF’nin ve sonraki yıllardaki yıllarda da Demokrat Parti’nin (DP) geliştiği ve varlık gösterdiği yerler, bu bölgeler olacaktır. Bu durumun nedeni üzerinde ilerde ayrıca duracağım. Ancak, şimdiden bu olguya dikkat etmek gerekiyor.

⁸ TEVFIK ÇAVDAR: **Milli Mücadele Başlarken Sayılara “...Vaziyet Ve Manzara-i Umumiye”**; Milliyet yyn., İstanbul, 1971, s.24,27-28.

işyerlerindeki işçi sayısı hemen hemen hiçbir yerde 5 kişiyi geçememekteydi⁹.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde bu geri durumun daha da kötüleşmiş bulunduğu apaçıktır. Üstelik, savaşın sonunda şehit ve ölü sayısı 2.5 milyon kişiye ulaşmış ve tüm nüfus 12.269.696 kişiye inmiş bulunuyordu. Dışarıda ve devlet gelirinde 1911 yılına göre 2/3'lük bir düşüş görülmüyordu. 1914 ile 1923 arasında fiyat ortalaması artışı, %1279'a ulaşmıştı¹⁰.

Cumhuriyet, işte bu maddî temel üzerine kuruldu ve yaşatıldı. İsmet Paşa (İsmet İnönü) Lozan Antlaşmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) görüşülmesi sırasında yapmış olduğu söylevinde, **"Temin ettiğimiz vatanın içinde bulunduğu ıstırapı ve bilhassa içinde bulunduğu fakr ü harabiyi [yoksulluk ve yıkımı] bilmeyen kimse olmadı gibi haricinde bilmeyen kimse de yoktur"**¹¹ diyerek bu acı gerçeği dile getirmiş bulunuyor.

Ülkede belli bir sanayiinin ve bu nedenle de kayda değer bir işçi sınıfının bulunmaması ve var olan işçi kesimi-

⁹ a.y., s.55,64: ayrıca bkz. A.GÜNDÜZ ÖKÇÜN: *Osmanlı Sanayii-1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki*; 2. basım, Ankara Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yyn., Ankara, 1971.

¹⁰ STANFORD J. SHAW - EZEL KURAL SHAW: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*; C. II: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808 - 1975*; Cambridge University Press, New York, 1977, s.373 [Bu bilgiler, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı; C.V, (1931-1932), s.35-99, 237-272, 302-333, 337; *İhsaiyat-ı Maliye*; C.III; *Republic Turque, Office Central de Statistique, Population de la Turquie par vilayets etcazas par villes et villages d'apres le recensement du 28 Octobre 1927* (Ankara, 1928) adlı kaynaklardan derlenmiştir].

¹¹ Neşet Halil: *Büyük Meclis Ve İnkılâp*; Ankara, 1993, s.38.

nin de düşman işgali altındaki yerlerde kalmış olması ise, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ister istemez, sivil-asker bürokratların, eşrafın ve yer yer de din adamlarının öncülüğünde yürütülmesi sonucunu doğurmuştu¹². Kaldı ki, anti-empyrialist bir savaşım için gerekli olan ulusal bilinç, o dönemde, toplumun bu öncü kadrosunda gerçek anlamda gelişmiş bulunuyordu. İşte, bu öncü kadro, savaştan sonra doğal olarak ülkeyi yönetecek, buna karşılık geniş halk kitleleri edilginliğe itileceklerdir. Ülkenin yönetimi 1923-1930 yılları arasında bu öncü kadronun damgasını taşıyacak, genelde İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nden (İTC) kaynaklanan bu kadronun sivil ve asker kesiminin bu yönetimi de, ister istemez, bir "seçkinler yönetimi" niteliğine bürünecekti.

Şu duruma göre, SCF'nun içinde oluştuğu ortamı belirlerken üzerinde durulması gereken ilk iki olgu; Cumhuriyet'in yoksul ve bitkin bir ülkede gerçekleştirilmiş bulunduğu ve geniş halk kitleleri ile onları yönetmek durumunda olanların sınıfsal konumlarının çelişkili, çelişkili olmasa bile ayrı olduğudur¹³. Bu durumun, yönetim ilke ve seçenekleri,

¹² Erzurum Kongresi'ne ve 1. T.B.M.M.ne katılanların meslekleri yönünden yapılacak döküm bu olguyu açıkça kanıtlayacaktır. Gerçekten de, Erzurum Kongresi'ne katılanların mesleklere göre ayrımı şöyleydi: Çiftçi ve tacir, 17; emekli subay, 5; emekli memur, 4; öğretmen, 5; Gazeteci, 4; hukukçu, 5; mühendis, 2; hekim, 1; din adamı, 6; eski mebus, 3; komutan, 1 (Mustafa Kemal Paşa); eski bakan, 1 (Rauf Bey) (SABAHATTİN SELEK: *Anadolu İhtilâli*; 5. basım, Cem yın., İstanbul, 1973, s.273). 1. T.B.M.M.ne katılanlar açısından da durum şuydu: Hukukçu, %13; hekim, %4; memur, %23; asker, %15; eğitimci, %5; tacir, %12; çiftçi, %1; bankacı, %1; din adamı, %17; gazeteci, %2 (FREDERİCK W. FREY: *The Turkish Political Elite*; M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1965, s.181).

¹³ Kaynağını Ulusal Kurtuluş Savaşı günlerinde bulunan bu durumu Prof. Dr. Taner Timur şöyle tanımlıyor: "Gerek işbirlikçi Osmanlı hükümeti, gerekse dev-

özellikle de ekonomik uygulamalar üzerindeki etkisini görmemek olanaksızdır. Örneğin; SCF'nin tarihe karışmasından dört yıl sonra, 1934'de, İsmail Hüsrev [Tökin] yayınladığı *Türkiye Köy İktisadiyatı*'nda, hâlâ, "...rakamlardan görülüyor ki, Türkiye köy iktisadiyatının teknik temeli çok geridir ve Türkiye köylüsü tabiatla mücadelesinde henüz Nuh devrinden kalma say [iş/çalışma] vasıtaları ile mücehhezdir [cihazlanmıştır/donarmıştır]" ve "millî inkılâptan sonra Türkiye köy iktisadiyatında ileri bir hamleye esas olacak teknik inkılâp tahakkuk etmemiştir [gerçekleşmemiştir]" diyordu¹⁴. Oysa, hemen hemen aynı süre içinde, 1923-1932 arasında, tam 1088 şirket kurulmuş bulunuyor¹⁵ ve "iş çevreleri" hızla geliyordu. Kaldı ki, daha 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde çizilen yolun kuramsal olarak belli bir sınıfın yararına olduğu da ortadaydı¹⁶. Öte yandan, köylü kitlesinin bu dönemde içinde bulunduğu koşullara değinen Prof. Dr. Suna Kili, amaçları arasında bulunmuş olmasına karşın Türk Devrimi'nin bu kitlenin toplumsal ve ekonomik yaşamında belirgin bir değişiklik yaratamadığını ve SCF'nin

rimci Ankara hükümeti, bir bakıma benzer sınıfsal yapıya sahiptirler. Her iki hükümet de hâkim oldukları bölgelerde, egemen sınıfların temsilcisidir. Şu farkla ki, İstanbul hükümeti Anadolu'yu sömürme durumunda bulunan ve emperyalizmle işbirliği halinde gayrimillî bir ticaret burjuvazisinin çıkarlarını yansıtırken, Ankara hükümeti Anadolu'nun millî bir karakter taşıyan sınıflarının temsilcisidir (TANER TİMUR: Türk Devrimi Ve Sonrası, 1919-1946; Doğan yyn., Ankara, 1971, s.34).

¹⁴ İSMAİL HÜSREV: *Türkiye Köy İktisadiyatı-Bir Millî İktisat Tetkiki*; Kadro Mecmuası yyn., İstanbul, 1934, s.43, 45.

¹⁵ Hakimiyeti Milliye, 29 Teşrinievvel 1933.

¹⁶ İzmir İktisat Kongresi için bkz. A.GÜNDÜZ ÖKÇÜN: *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir)-Haberler, Belgeler, Yorumlar*; 2.basım, Ankara Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yyn., Ankara, 1971.

kapatılmasına yol açan nedenlerin, reformların köylüye ulaşmamış olduğunu kanıtladığını ve 1930 yılında çok partili düzene geçildiğinde bu durumun açık bir biçimde kendini gösterdiğini belirterek bu gerçeğin bu yönünü dile getirmektedir¹⁷.

SCF'nin kapanmasından hemen sonra **Gazi Mustafa Kemal**, halkın yakındığı konuları kendilerinden dinlemek ve ülke sorunlarını yerinde incelemek amacı ile bir yurt gezisi-ne çıkacaktır. Bu gezide **Gazi'nin** yanında danışman olarak bulunan **Ahmet Hamdi [Başar]** der ki: "**Vergi işi... Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikâyet edildiği görülüyor... ekseriya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamıyor...**"¹⁸. "**...Geçtiğimiz her yerde bir şikâyet de Ziraat Bankalarına aitti. Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor; çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşıyor... Halbuki aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye o ikraz ediyor**"¹⁹.

Bunun yanı sıra, bir yolsuzluk rüzgârının ülkede esip durduğu da o dönemin yazarlarının hemen tümünce

¹⁷ SUNA KİLİ: *Turkey-A Case Study of Political Development*; School of Business Administration and Economics Robert College yyn., İstanbul, 1968, s.19.

¹⁸ AHMET HAMDİ BAŞAR: *Atatürk'le Üç Ay Ve 1930'dan Sonra Türkiye*; İstanbul, 1945, s.44-45.

¹⁹ a.y, s.43

sonradan açıklanacak ve birçok örnekler verilecektir²⁰. Yakup Kadri Karaosmanoğlu dönemi nitelendirirken: “O sıralarda bence bu hâdiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Millî Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülasyonları, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyordu.” diyecektir²¹.

SCF’nin katıldığı tek seçim olan 1930 Belediye Seçimlerinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) Adana ve Mersin Bölgesi “müfettiş”i olarak Adana mebusu Hilmi Bey’in (Uran) seçim sonuçlarına ilişkin ve partisinin başkanlığına verdiği 26 Ekim 1930 günlü rapor, ülkenin içinde bulunduğu koşullara bir ölçüde ışık tutacak resmî bir belge niteliğini taşıyordu. Raporun alınması gereken önlemleri belirten bölümünde şu gerçekler yer almaktaydı:

“... ”

1- Halkın hükümetten belli başlı şikâyeti, kazanç ve musakkafat [bina] vergilerinin tahammül edilmez bir hale çıkan sikletidir [ağırlığıdır].

Kazanç vergisi[nde]... fiiliyat, taşralarda maliye dairelerinin her sene için vergi tahakkuklarını, geçen senele-re nazaran, daha yüksek göstermek ve merkeze bu suretle yaranmak yolunda yarışa çıkmış oldukları merkezindedir... Senelerden beri gayrimüsait şerait-i havaiye [elveriş-

²⁰ Örneğin, FALİH RIFKI ATAY: *Çankaya-Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul, 1969, s.455, 457.

²¹ YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU: *Politikada 45 Yıl*; Bilgi yyn. Ankara, 1968, s.86.

siz hava koşulları] dolayısıyla, çiftçi iyi bir mahsül alamamıştır... [Oysa] tahakkuk memurlarının gayretiyle, vergi tahakkukatı daima eski senelerden daha fazla olarak tahakkuk ettirilmekte[dir] ... 'Zararım var' diye ağlayan tüccardan kazancı varmışçasına bir sene evvelkinden de ağır olarak kazanç vergisi istenmekte ve vergi tahsili için mükellefin ötesi berisi satılığa çıkarılarak herkesin en mübrem [vazgeçilmez/zorunlu] eşyasının bile tedarikini [sağlanmasını] âtiye [geleceğe] terketmiş olduğu böyle bir zamanda, bu eşya yok bahasına çarşıda pazarda satılmaktadır... Musakkafat vergisine esas ittihaz edilen [alınan] kıymetlerin yüksekliği de mükellefin bu vergileri tediye edebilmesi [ödeyebilmesi] imkânını selbetmiş [kaldırmış/yok etmiş] bir haldedir...

2- Halkın adliyeden ve bilhassa icra dairelerinden de şikâyeti büyüktür... icra dairelerinde iş çıkmamaktadır...

3- Memurin irtikâp [yani, iş sahibini zora sokarak yasa dışı para ödemeye zorunlu kılması] ve irtişası [rüşvet alması] ... daima işitegeldiğimiz şikâyetlerdendir..."²².

Öte yandan, devrimlerin gerçekleştirilmesine ve başarıya ulaştırılmasına karşı çıkan gerici güçlere karşı alınan önlemler aynı zamanda halkın sorunlarının dile getirilmesinde ve hattâ bazen yolsuzlukların ortaya konmasında bir çekingenliğe de yol açmış bulunuyordu. Sorunların dile getirilememesi çözümsüzlüklere, bu da hoşnutsuzluğa neden olmaktaydı. Kuşkusuz, devrimlere karşı olanlar, Osmanlı düzeninin ortadan kaldırılmasından zarara uğrayanlar, CHF

²² HİLMİ URAN: *Hatıralarım*; Ankara, 1959, s.221-223.

iktidarının doğal düşmanları idiler ama, devrimlere hiç de karşı olmayan hattâ bunları gönülden destekleyen kitleler de altında ezildikleri ekonomik ve yönetsel sorunları yeterince dile getirememenin sıkıntısı içinde bunalmakta ve yöneticilerin bu alandaki baskılarından için için yakınmaktaydılar. **Şevket Süreyya Aydemir**, C.H.F. nın bir “halk fırkası” durumuna gelememiş olduğunu belirtmekte ve,

“1930 sıralarında C.H.P, halktan kopmuştu. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan mahallî, fakat dar bir taşralı taraftar kadrosundan ibaretti” demektedir ki²³, bu sonuç, CHF’nun halkla karşı karşıya gelmiş olmasından başka bir anlam taşııyordu²⁴.

1930 yılına girilirken tüm bu olumsuz gelişmelere bir de dünya ekonomik bunalımının ülkemiz üzerindeki etkileri eklendi. Buğday fiyatlarının düşmesi sonucunu da doğuran bunalım, bir tarım ülkesi koşullarda ve kredi açısından ağır bir sömürü altında çalışan köylünün yoksulluğu bu yıllarda daha da arttı. Ne var ki, Cumhuriyet yönetimi, ülkenin geri kalmışlığını kırmak için yeni kuruluşları, büyük bayındırlık işlerini ve özellikle de demiryollarının yapımını sürdürmek kararında ve zorundaydı. Oysa, bu girişimlerin başlıca parasal kaynağı o yıllarda dış kredi sağlanmasındaki güçlük de göz önüne getirilirse, vergilerdi. Oysa, vergi yükünün büyük bölümünü taşıyan köylü gerçekten de güç durumdaydı.

²³ ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR: **Tek Adam-Mustafa Kemal**; C. III: 1922-1938; 2. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.386.

²⁴ CHP’nin (o zamanki adı ile CHF’nin) bu dönemdeki yapısı için bkz. HİKMET BİLA: **CHP Tarihi**, 1919-1979; Ankara, 1979, s.89-110.

Buna karşılık, SCF'nin siyasal yaşama atıldığı günlerde, 30 Ağustos 1930'da, Sivas demiryolunu Başvekil İsmet Paşa büyük bir törenle işletmeğe açıyordu ama demiryolu yapımı için gereken malzeme de yurt dışından getirilmişti ve dış kredi yokluğu yurt içinde önemli sorunlara yol açmıştı²⁵. Bu gelişim, Fethi Bey'in (Okyar) SCF Gümüşhane mebusu olarak katıldığı TBMM'nin 25 Eylül 1930 günlü toplantısında Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü (Şükrü Saraçoğlu) tarafından açıklanacaktı:

"...uzun seneler mühmel [ihmal edilmiş] ve metruk kalan [terkedilmiş/kendi başına bırakılmış] Devlet vazifesi-ni Cumhuriyet hükümeti, mühmel ve metruk bir vaziyette bırakamayacağı gibi halk ihtiyacı ile muvazi [koşut] olmak şartı ile Devletin başarması iktiza eden [gereken] bir çok işleri vardı. Bunları da yapmak icabediyordu. Demek ki alelâde senelerde inşaat malzemesi olarak memlekete gel-mesi lâzım gelen eşya haricinde harplerin, yangınların, ihmal ve teseyyübün [kayıtsızlığın] bırakmış olduğu yara-ları tamir etmek için fevkalâde [olağanüstü] bir ithalat dahi yapmak zaruretinde idik"²⁶.

Bunalım, bir tarım ülkesi olan Türkiye'de genel olarak köylü kesimi üzerinde olumsuz etkilerini duyurmakla birlikte, bu etki kendini özellikle dışsatıma yönelik tarımsal üretim yapan bölgelerde gösterdi. Bu nedenle, başta İzmir ve çevresi, demiryollarının ulaştığı bölgeler ve limanla bağlantısı olan kıyılardaki ovalık yerler, dünya ekonomik bunalı-

²⁵ İLHAN TEKELİ-SELİM İLKİN: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İkti-sadî Politika Arayışları; Ortadoğu Teknik Ü. Yyn., Ankara, 1977, s.43.

²⁶ TBMM, Z.C., Devre 3, İçtima 3, 83. İnikat, 1.Celse; C.XXI, s.10.

mından en çok etkilenen yerler oldu²⁷. Ayrıca, bu arada 1927 ve 1928 yıllarında Orta Anadolu'da büyük boyutlara varan kuraklık, tarımsal üretim üzerindeki ikinci olumsuz etkiyi oluşturmuş bulunuyordu²⁸. İşte, SCF'nin böyle bir ekonomik bunalım döneminde kurulmuş olduğunu bu partinin kısa yaşam öyküsünü izlerken aklımızdan hiç çıkarmamamız gerekecek²⁹.

²⁷ İ.TEKELİ-S.İLKİN: s.31.

²⁸ a.y, s.38

²⁹ SCF'na CHF'nca yöneltilen "irtica" suçlamalarının genelde gerçeği yansıtmadığı üzerinde illerde duracağım. Ancak, halkın SCF'nı desteklemiş olmasının nedenlerini gereğince kavrayabilmek için öncelikle ülkenin o dönemde içinde bulunduğu koşulları bilmek gerekiyor. Bu nedenle, dünya ekonomik bunalımının başlıca etkilerine ilişkin olarak, İsmail Hüsrev'in 1934'de verdiği bazı bilgileri burada anmak istiyorum:

"... buhran bilâistisna bütün köylü zümreleri arasında tahribat yapmıştır. Fakat en büyük darbeyi yiyen, küçük, iktisaden zayıf köylü olmuştur. 1929 senesine nispetle 1932 sonlarında mahsüllerimizden fındık ve afyonda %73, buğdayda %63, incirde %52, pamukta %48, zeytinyağında %44, üzümde %43, tütünde (Samsun malı üzerinden 1930'a nispetle) %50 derecesinde su-kutlar [düşüşler] olmuştur.

Dünya piyasalarının daralmasına muvazi [koşut] olarak ihracaatımızın kıymeti de şu suretle düşmüştür:

1929 155.000.000 lira

1930 151.000.000 "

1931 127.000.000 "

1932 102.000.000 "

Beher ihracat tonunun vasatı kıymeti seneden seneye mütenazıran [oranlı olarak] 213-14394 lira olarak yürümüşdür. Bütün ticaret-i hariciye [dış ticaret] hacmimiz ise seneden seneye şöyle küçülmüştür:

1929 441,5 milyon lira

1930 299,5 " "

1931 253,9 " "

1932 187,2 " "

Ekonomik bunalım, sorunları arttırıp koşulları ağırlaştırırken ya da Prof.Dr.Emre Kongar'ın deyişiyle, “**genç Cumhuriyetin ekonomik sorunlarını abartması**”³⁰ gündeme gelirken, devlet bir takım önlemlere başvurunca da, bu tutum kimi iş çevrelerince, ekonomik yaşama devletçi bir yaklaşım olarak yorumlanıp eleştirilecektir³¹. SCF kurulduğu günlerde bu gibi önlemler de siyasal tartışmaların konusunu oluşturmaya başlamış bulunuyordu. Bu nedenle de, **Gazi Mustafa Kemal**, TBMM'nin 3. dönem 4. toplantı yılını açarken 1 Kasım 1930'da verdiği söylevde diyecektir ki:

Buhran tesirlerini en ziyade emtia iktisadiyatı mıntıklarında ve bu mıntıklarlarda da bir veya birkaç mahsülün [ürünün] istühsalinde [üretiminde] spesyalize olmuş [yoğunlaşmış/uzmanlaşmış] sahalarda gösterdi. Mukaddaratını [yazgısını] bir veya birkaç mahsülün pazardaki hareketine bağlamış olan müstahsil [üretici], satış fiyatları, maliyet fiyatının altına düşünce yoksulluğun, sefaletin kara suratı ile karşılaşmıştır” (İSMAİL HÜSREV: s.142-143).

“Fiyatların sukutu [düşüşü] tesirlerini devletin varidatında da [gelirlerinde de] göstermiştir. Buhrandan evvel veridatının kaynaklarını köylünün kârlı satışları canlandırınıyordu. Halbuki bugün müstahsil vergi borcunu sermayesinden ödemektedir. 1929 senesinde okkası iki buçuk lira eden tiftik şimdi aşağı yukarı mahallinde otuz kuruştur. Halbuki hayvanın yalnız vergisi kırk kuruş tutmaktadır ki, köylü vergiyi verebilmek için hayvanın mahsülünü değil kendisini satmaya mecbur oluyor” (a.y., s.145).

³⁰ EMRE KONGAR: *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*; 3. basım, Bilgi yay., Ankara, 1979, s.173.

³¹ Oysa, alınan önlemlerin amacını ve niteliğini Başvekil İsmet Paşa, 1933'de *Kadro* Dergisinde yayınlanan yazısında şöyle açıklayacaktır:

“Serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir... türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalara karşı tutunduran devlettir. Bir sene devlet inhisarı [tekeli] ve devletçilik aleyhinde hayalat kuran nice müteşebbisler görülmüştür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarfeder” (İSMET İNÖNÜ: “*Fırkamızın Devletçilik Vastı*”; *Kadro*, sayı 22, 1933).

"... Bugün içinde bulunduğumuz vaziyet malî ve iktisadî tedbir ve ihtiyatlara da, dikkatle devam olunmasını icabettirmektedir. Efendiler, bilhassa zıraî memleketlerde hissolunan cihanşümul bir iktisadî buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir...

Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır..."³².

Gazi, bu konuşmasını yaparken, TBMM'nde SCF'nin mebusları da oturuyorlardı!

Türkiye'nin bu zor günlerinde Gazi Mustafa Kemal'in isteği ve eylemli yardımı ile kurulan SCF'nin ne gibi koşullar altında bulunan bir ülkede siyasal yaşama atıldığına ilişkin bir ön bilgi çerçevesinde yapmağa çalıştığım bu kısa açıklamalara göre; SCF, tek başına yedi yıldır ülkeyi yöneten ve yönetim kadroları halkla ters düşmüş bulunan CHF iktidarı karşısında, Osmanlı'nın bıraktığı yıkıntı daha henüz kaldıramamışken dünya ekonomik bunalımı nedeniyle sorunları daha da ağırlaşmış bir ülkede ve bunalımın etkilerini gidermek için devletçe önlemler alınmaya başlandığı bir sırada, ayrıca dünyada klasik demokrasilerin gözden düşmeğe başladığı bir dönemde kurulmuş bulunuyor. O güne değin uygulamaya konulan devrimleri korumak ve daha da yaygınlaştırmak rejimin başlıca tutkusu olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir başka olgu³³. Öte yandan,

³² Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri; C. I: T.B.M.M.nde Ve C.H.P. Kurultaylarında, (1919-1938); Türk İnkılâp Tarihi Ens. Yyn., İstanbul, 1945, s.350.

³³ Örneğin; FALİH RIFKI (ATAY) o günlerde SCF'ni eleştiren bir yazısında devrimler konusunda şöyle diyordu: "Ankara bahçelerine üç sene evvel diktiği-

ülkenin kalkınması için vergi kaynağına dayanılmakta olması da, yine konunun anlaşılmasında önemli bir veridir.

Bu koşullar karşısında SCF'ni bekleyen görev gerçekten ağırdı. Öylesine ki, dönemin Başvekili **İsmet İnönü**, anılarında SCF'ndan söz ederken der ki:

"... nüfuz suiistimali, memleketin, idarenin şikâyetleri etrafımızda bulunan, daha doğrusu Atatürk'e yakınlık iddia eden birçok insanların hallerinden, hareketlerinden şikâyet yapılması almış yürümüşü"³⁴.

Ne ki, "nüfuz suiistimali" yapanlar, ülkenin egemen çevreleriydi, CHF'nin önde gelenleriydi.

Gazi ise, tam o günlerde, genel sekreteri (Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtibi) **Hasan Rıza Soyak**'a diyordu ki:

"Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemediyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî, manevî perişanlık içinde..."³⁵.

Gazi Mustafa Kemal, SCF'nin bu yokluğa, bu maddî ve manevî perişanlığa bir çare olacağını düşünüyordu. Onun içindir ki, İzmir'de halk, SCF Genel Başkanı **Fethi Bey**'i karşılarken, **"Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey!"** diye haykırarak, ellerindeki pankartlarda Gazi'nin onları ikinci kez kurtarmakta olduğu sözleri yer alacaktı!...

miz genç ağaçları tutan destekleri bile henüz sökmedik" (Hâkimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930, "Politika Sütunu"nda).

³⁴ İSMET İNÖNÜ: **Hatıralar**; Bilgi Yay., Ankara, 1987, 2.kitap, s.266.

³⁵ HASAN RIZA SOYAK: **Atatürk'ten Hatıralar**; Yapı Kredi Bankası yyn., C.II, İstanbul, 1973, s.405.

İKİNCİ BÖLÜM

KURULUŞ

Kesim Bir

İZLENEN YÖNTEM

- I -

Fethi Bey ve Gazi Buluşması

SCF'nin kuruluş süreci, Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçisi **Fethi Bey**'in 1930 yılının Temmuz ayında iznini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesi ile başlar.

22 Temmuz 1930 günü İstanbul'a gelen **Fethi Bey**³⁶, o sırada Yalova'da bulunan **Gazi Mustafa Kemal**'e saygılarını sunmak ve kendisini görmek için ondan izin istemiş, olumlu yanıt alması üzerine de ertesi akşam (23 Temmuz 1930 günü akşamı) yemekte **Gazi**'nin konuğu olmuş³⁷ ve Yalova'da kalmaya başlamış.

³⁶ Gazeteler, Paris Büyükelçisinin yurda izinli gelişine büyük yer ayırmışlardı. Örneğin; 23 Temmuz 1930 günlü Cumhuriyet gazetesi, "Fethi Bey Dün Geldi" başlığı altında verdiği haberde, Fethi Beyin gelişinde verdiği demeçte "Düyun-u Umumiye meselesi", "Avrupa sulhü", "Avrupa ittihadı" ve "Fransa ile iktisadî münasabâtımız" konularında belirttiği görüşlerini ayrıntılı bir biçimde yayınlamıştı.

³⁷ ALİ FETHİ OKYAR: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*; İstanbul, 1987, s.7. Okyar'ın *Üç Devirde Bir Adam (Hatıralar)* adlı altında yayınlanan anılarının, Fethi Okyar'ın kızı Nermin Kırdar, SCF dışındaki bölümlerinin Fethi Okyar'ın anlatımı olmadığını, onun kaleminden çıkmadığını belirtmekte ve "Babam bu hatıraların ancak elli senelik bir ara geç-

Yalova'da sekiz gün kalan **Fethi Bey**, İstanbul'a **Gazi** ile birlikte dönmüş, her ikisi Büyükdere'de **Necmeddin Molla'nın** evinde bir gün daha kalmışlar, **Gazi**, Yalova'ya geri dönmüş, daha sonra 6 Ağustos'da **Fethi Bey** yeniden Yalova'ya gitmiş³⁸.

İşte, **Fethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal** ile birlikte geçirdiği bu süre içinde ona yeni bir fırka (parti) kurmak görevi verilmiş ve bu fırkanın kuruluşuna ilişkin ön çalışmalar yapılmış, sonunda da "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kurulduğu açıklanmış bulunuyor.

- II -

Fethi Bey'in Eleştirileri

Fethi Bey'in Yalova'da kalmaya başlamasından sonraki ilk beş gün içinde **Gazi'nin** yeni bir fırka kurulması konusunu hiç açmadığı, buna karşılık, **Fethi Bey'in** ona, **İsmet Paşa** hükümetine ilişkin düşüncelerini ve eleştirilerini açık-

tikten sonra yayımlanabileceğini düşünmüştü. Bu arzusuna uyarak, annem ve kardeşim Osman Okyar ile birlikte elimizdeki Serbest Fırka evrakını, babamın bir bir biyografisini hazırlamakta olan değerli tarihçi yazarı Cemal Kutay'a verdik. Bu eser, <Üç Devirde Bir Adam> başlığı altında evvela tefrika, sonra kitap olarak 1980'de çıktı. Bu kitabın oto-biyografi şeklinde yazılması yanlış anlamalara sebep olmuştur. Bu gibi anlamaları önlemek bakımından, açıkça belirtmeliyim ki, Serbest Fırka olayı dışında, kitabın diğer kısımları Fethi Okyar'ın kaleminden değildir" demektedir (s.5). Ancak, her iki kitabın SCF ile ilgili bölümleri karşılaştırıldığında da, arada bazı başlıklar olduğu, ayrıca Cemal Kutay'ın bazı bölümleri eklediği görülmektedir. Bu nedenle, SCF için Okyar'ın kaleminden çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi'ye başvurulmuş ve "İkinci Basım için Önsöz"de de belirttiğim gibi, ilk basımda Kutay'ın kitabından yapılan alıntılara 2. ve bu 3. basımda yer verilmemiştir.

³⁸ F.OKYAR: **Serbest...**; s.17.

ladığı görülüyor. **Fethi Bey**'in anılarından, **Gazi**'nin onun bu konudaki görüşlerini öğrenmek istediği anlaşılıyor.

Yalova'daki dördüncü (ya da beşinci) gün **Fethi Bey**'in; ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik durumdan kurtulması için Fransa'nın yardıma hazır olduğunun elçilik görevi nedeniyle kendisine resmen bildirildiğini ve ayrıca batı sermaye çevrelerinin ve Avrupa hükümetlerinin "sermaye mevzuu üzerindeki hassasiyetlerini" açıkladıktan sonra ertesi gün de, ülke dışından ekonomik durumun çok kötü görüldüğünü, hükümetin dış borçları ödemekten kaçınmasının malî güvenirliliğimizi büyük ölçüde sarsmış olduğunu, bunun sonucunda da dış kredilerin duracağını³⁹, buna karşılık hükümetin ülkenin malî gücünün üstünde büyük işlere giriştiğini, bu yüzden vergilerin arttırıldığını, buna bağlı olarak da tüm özel girişimlerin durduğunu, çünkü herkesin ancak vergilerini ödeyebildiğini, sermaye birikiminin sağlanamadığını, hattâ yurttan parasızlık ve yoksulluk başladığını anlattığını anılarından öğreniyoruz⁴⁰⁻⁴¹.

³⁹ Osmanlı Devletinin borçlarının ödenmesi ile ilgili antlaşmaların ilki 1925 yılında yapılmıştı. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinin borçlarının %67'sini ödeyecekti. İkinci antlaşma ise, 1928'de Paris'te yapıldı. Buna göre de, 1929 yılından başlayarak ilk yedi yılda, her yıl 2 milyon altın lira, daha sonra da belli taksitlerle yine altın lira olarak bu borç ödenecekti. 1929 yılında ilk yedi yıllık dönemin ilk taksidi ödenmiş, öteki yarısı ödenmemiş bulunuyordu. Antlaşmayı yapan da Paris Büyükelçisi **Fethi Bey** idi (MUSTAFA AYSAN: 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası; 2. basım, Es Yay., İstanbul, 1980, s.59).

⁴⁰ F.OKYAR: Serbest...; s.11

⁴¹ O günlerde Yalova'da bulunan **Afet İnan**, **Gazi**'nin bu tutumu ile ilgili olarak: "Gündüz yemeklerde veya gezintilerde **Fethi Bey** İngiltere parlamentosundan bahsediler ve oradaki siyasî partilerden söz açarak o zamanki hükümetimizin bil-hassa iktisadî politikasından ve demiryollarının bir nesle fazla külfet verdiğinden

- III -

Fethi Bey'e Verilen Görev

Yalova'daki altıncı gün, **Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey'e** bir "muhalif fırka" kurmasını bildirecek⁴². İstanbul'da **Necmeddin Molla'nın** evindeki yemekte de bu fırkanın adını kendisi "Serbest Cumhuriyet Fırkası" olarak açıklayacaktır⁴³.

Fethi Okyar'ın anılarına göre; kendisinin yine eleştirilerde bulunduğu bir sırada **Gazi, "Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka kurmak lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste münakaşa daha serbest olur. Meselâ, siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Mecliste söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen bir çok hataların önü alınmış olur"** diyerek yeni bir fırka kurmasını önermiştir⁴⁴.

Burada önemli bir konuya değinmek gerekiyor: Yeni bir siyasal parti kurmak düşüncesinin **Fethi Bey'e** ait olmaması ve bu önerinin ondan gelmiş bulunmaması bir yana, **Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey'in İsmet Paşa hükümetine** yönelik eleştirileri üzerine de böyle bir karara varmış değildi. Tümüyle tersine, onun bu konuda çok daha önceden

bahsederdi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu tenkitleri sükûnetle dinler, bazılarına cevap verirse de daha çok Fethi Beyi konuşturma yolunu tercih ederdi" demektedir (AFET İNAN: Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler, Türkiye İş Bankası yayn., Ankara, 1959, s.263).

⁴² F.OKYAR: *Serbest...*; s.12.

⁴³ a.y., s.17.

⁴⁴ a.y., s.12.

⁴⁵ **Afet İnan** da, yukarıda anılan kitabında bu olayı hemen hemen aynı biçimde anlatıyor (s.263).

oluşmuş düşünceleri, tasarıları ve hattâ denebilir ki verilmiş kesin kararı vardı. **Fethi Okyar** da anılarında, **Gazi**'nin akrabası olan Rize mebusu **Fuat Bey**'in (Bulca) Yalova'ya geldiğinin ilk günü kendisine bir fırka kurmasının önerileceğini söylediğini anlatır⁴⁶. Gerçekten de, **Gazi Mustafa Kemal**'in böyle bir tasarısının bulunduğuna ilişkin bir çok kanıt bulunuyor. Örneğin, **Asım Us**, *Hatıra Notları*'nda, 17 Haziran 1930 tarihi altında, başka bir deyişle de SCF'nın kurulması daha söz konusu olmadan ve **Fethi Bey** henüz Paris'ten Türkiye'ye dönmemiş iken, şöyle yazmaktadır:

"17 Haziran 1930'da İsmet Paşa dedi ki, <-Gelecek intihabatta [seçimlerde] bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal idare için bu lâzım... Ancak şimdilik fırka meselesinden bahsi muvaffık [uygun] bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşülebilir. Fethi Bey ile aramızda telâkki [anlayış] farkı vardır. Onun başka bir fırkanın başına geçmesini düşündük, fakat bilmiyoruz kabul eder mi?"⁴⁷.

Ayrıca, ikinci bir siyasal parti kurulması konusunun, SCF'nın kurulmasından önce de **Gazi**'nin konuklarının bulunduğu sıralarda sık sık ele aldığı ve onların bu düşünce üzerinde tartışmaya yönelttiği de bilinmektedir⁴⁸ 49. Cumhu-

⁴⁶ F.OKYAR: *Serbest...*; s.8.

⁴⁷ ASIM US: *Hatıra Notları*, (1930-1950); İstanbul, 1966, s.13-14.

⁴⁸ AVNİ DOĞAN: *Kurtuluş, Kuruluş Ve Sonrası*; Dünya yyn., İstanbul, 1964, s.211.

⁴⁹ Amerika Birleşik Devletlerinin Ankara Büyükelçisi J.Grew de anılarında aynı gerçeğe değinmekte ve, "Gazi'nin çok yakın arkadaşları ile iki partili sistemi 1928'de tartıştığına inanmak için nedenler vardır" demektedir (JOSEPH GREW: *Atatürk Ve İnönü-Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları*; çev.Muzaffer Aşkın, Akşam Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. yyn., İstanbul, 1966).

riyet gazetesinde 11 Ağustos 1930'da yayınlanan şu haber de aynı gerçeğin bir başka kanıtı:

"Serbest Cumhuriyet Fırkası henüz teşekkül etmediği halde Sosyal Cumhuriyet namı altında üçüncü bir partinin teşekkülünden bahsedilmektedir. Alâkadarlar Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşekkülünden evvel böyle bir teşebbüsün mevzuubahs olduğunu, fakat bugün için meydana gelmesinin muvaffık bir şey olmadığını söylemişlerdir"⁵⁰.

Bu gerçeklere karşın İsmet İnönü ise anılarında bu gelişmelerden hiç bilgisi olmadığını şu sözlerle öne sürecektir:

"Nihayet bir gün ansızın, Yalova'da kendimizi Serbest Fırka kurulması için giriştiği teşebbüsün karşısında bulduk... Fethi Beyle ve yakın arkadaşlarıyla da her zaman bir çok şeyler konuşmuştur. Fakat, biz, aramızda fırka teşkilini konuşmuş değiliz. Karar safhasına geldikten sonra, böyle bir siyasî fırka teşkil etmek lazım geldiğini bana Yalova'da söyledi. Ve hemen bir iki gün içinde de, Serbest Fırka adıyla bir fırka teşkil edileceği açıktan ilân

⁵⁰ Aynı gazetenin 13 Ağustos 1930 günlü sayısındaki "Yeni Fırkanın Teessüsü Evvelden Malum muydu?" başlıklı haber bu bakımdan ilginçtir. Bu haberde:

"Cumhuriyet Halk Fırkası İzmir mutemedi Salih Beyin Yeni Asır gazetesine verdiği izahatta Serbest Cumhuriyet teşekkülü iki ay evvelinden kendilerine malum olduğunu söyleyerek demiştir ki: <ihdası mutasavver [tasarlanan] muhalefet partisinin şekli hakkında, Meclis haricinde veya Meclis dahilinde çalışmak gibi iki mütezat [karşıt] fikir vardı. Bizim kanaatimiz olan ikinci şık kabul edilmiştir...>. Salih Bey bilahare Anadolu gazetesinde yukarıki beyanatını tekzip etmiştir". Bir gün sonraki Cumhuriyet'te de Fethi Beyin şu sözlerini okuyoruz: "Fırkamızın nasıl teşekkül ettiği malumunuzdur. Binaenaleyh hakikate muvaffık olmayan bu beyanatın tekzipini ümit ediyorum". Buna karşılık, Yarın gazetesinde aynı konu üzerinde durularak, Salih Beyin bu haberi tekzip etmekle yalan söylediği, sözlerini yadsığı ileri sürülmektedir (Yarın, 14 Ağustos 1930).

edilmiş oldu. Yani, bunun için daha evvel yapılmış görüşmelerden, Fethi Bey idaresinde Serbest Fırka olarak yapılan hazırlıklardan haberim yoktur”⁵¹.

İsmet İnönü neden böyle demiştir? **Gazi**’nin birçok kişi ile tartıştığı bu konudan **İsmet Paşa**’nın hiç haberi olmamasının olanağı var mıydı?

Usa ilk geçebilecek olası şu: SCF’nin kurulmasının son aşamasından **İsmet Paşa**’nın bilgisi bulunmayabilirdi ama onun bu konuda önceden hiçbir şey bilmediğine inanmak gerçekten güçtür. Şurası kuşkusuzdur: Gelişmeler gösterecektir ki, **İsmet Paşa**, bu girişimden hiç de mutlu olmayacak ve SCF’nin tarihe karışıp yitmesi için elinden geleni yapacaktır. Üstelik, **İsmet Paşa** ve çevresi SCF’ni “komünizm”e, “irtica”ya alet olmakla suçlayacaklardır. Bu nedenle de, aradan yıllar geçtikten sonra bile, **İnönü**, bu girişimde kendisinin bir payı olmadığını, tüm sorumluluğun **Gazi Mustafa Kemal**’e ait bulunduğunu öne sürmekte özen gösteriyor olmalıdır.

İkinci olasılık ise, SCF, **İsmet Paşa**’ya karşı onu iktidardan düşürmek için kurdurulduğu için başlangıçta gelişmeler ondan gizlenmiş olmalıdır. Bu yorumumdaki doğruluk payının daha büyük olduğu olayların gelişimi incelenirken daha bir açıklık kazanacak. Burada bu aşamada altı çizilmesi gereken olgu, aradan onca yıl geçtikten sonra bile anılarını kaleme alırken, **Gazi**’nin **Fethi Bey**’e verdiği bu görevi, **İsmet Paşa**’nın içine sindirememiş olduğunun onun bu satırlarından anlaşılmakta olmasıdır.

⁵¹ İ.İNÖNÜ: **Hatıralar**; C.II, s.225-226.

- IV -

Fethi Bey'e "Yazılı" Güvence

6 Ağustos'ta yeniden Yalova'ya döndüğüne değinmiş olduğum **Fethi Bey** ile **Gazi Mustafa Kemal**, bu tarihte, **Başvekil İsmet Paşa** ve **CHF Umumî Kâtibi** (Genel Sekreteri) **Saffet Bey**'in de (Arkan) katıldıkları bir görüşme daha yaptılar. Bu görüşmede partinin kurulması ile ilgili olarak **Fethi Bey**'in **Gazi**'ye, **Gazi**'nin de ona bir mektup yazması ve bu mektupların basında yayınlanması kararlaştırıldı. Böylece, yeni parti için **Fethi Bey** bir gerekçe göstererek izin istemiş ve en önemlisi, parti için **Cumhurbaşkanı**'nca "güvence" verilmiş olacaktı. Bu toplantıda, bundan başka, bazı mebusların **CHF**'ndan ayrılarak **SCF**'na katılmaları ve yeni parti ile **CHF**'nın eşit koşullarda karşı karşıya gelmeleri üzerinde anlaşılmıştı⁵². Ertesi gün, **Fethi Bey**, yazdığı kendi mektubunu **Gazi**'ye gösterecek ve onun onayını alacaktı. 8 Ağustos günü **Gazi** de mektubunu kaleme almış bulunuyordu. Bu taslağı **Gazi** ve **İsmet Paşa**, **Fethi Bey**'e gösterecekler ve üzerinde hep birlikte bazı değişiklikler yapılacaktı⁵³. Mektubunda, **İsmet Paşa** hükümetine ilişkin eleştirilerini yineleyen ve neden ikinci bir partinin gerekli olduğunu belirten **Fethi Bey**:

"...Cumhuriyet Halk Fırkası'nın malî, iktisadî, dahilî, haricî siyasetlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan aynı bir fırka ile siyasî mücadele sahnesine atılmak arzusunda-
yım. Zat-ı Devletleri Reisicumhur olduktan maada [baş-

⁵² F.OKYAR: *Serbest...*; s.22.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. a.y., s.24 v.d., s.29-34.

ka/yanı sıra] şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da Umumî Reisi [Genel Başkanı] olmaları dolayısı ile işbu arzumun nazar-ı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum"⁵⁴ diyerek SCF'nun kurulabilmesi için "resmen" izin istemekteydi⁵⁵.

Gazi Mustafa Kemal ise, Fethi Bey ile üzerinde anlaştıkları yazılı güvenceyi Cumhurbaşkanlığı olarak mektubunda şu sözlerle açıklayacaktı:

"... Reiscumhur bulunduğum müddetçe Reiscumhurluğun üzerime verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı âdil şekilde ve tarafsız yapacağıma ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına inanabilirsiniz..."⁵⁶.

Kararlaştırıldığı üzere bu mektuplar basına Anadolu Ajansı aracılığı ile⁵⁷ iletildi ve 10 Ağustos 1930 günlü gazeteler, Fethi Bey'in Gazi'ye yeni bir parti kurmak için mektup yazdığını ve yakında Gazi'nin bunu yanıtlayacağını bildirdiler ve arkasından da 11 Ağustos'da Fethi Bey'in, 12 Ağustos'ta da Cumhurbaşkanlığı'nın mektuplarını yayınladılar⁵⁸.

⁵⁴ Mektubun tam metni için bkz. Ek I.

⁵⁵ Gerek Fethi Bey'in ve gerekse Gazi'nin bu mektupları üzerinde ilerdeki bölüm ve kesimlerde değişik açılardan ayrıca durulacaktır.

⁵⁶ Mektubun tam metni için bkz. Ek II.

⁵⁷ F.OKYAR: Serbest...; s.34.

⁵⁸ Bu arada 9 Ağustos'ta yeni bir siyasal parti kurulacağı haberinin basına yansımış olduğunu görüyoruz. Örneğin; Cumhuriyet, bu gelişimi "Fethi Bey Yeni Fırka Yapıyor" biçiminde manşetten verirken, Hakimiyeti Milliye de "Yeni Bir Siyasî Gurup" başlığı altında ve "Memleketimizde yeni ve siyasi bir teşekkül Halk Fırkası içinde doğmak üzeredir. Alınan malûmata

“Kişisel” Güvence: Makbule Hanım

Gazi Mustafa Kemal, SCF’nun kuruluş aşamasında kızkardeşi **Makbule Hanım**’ın da (Atadan) bu partiye yazılmasını sağlamış. **Fethi Bey**’in anılarından ve olayların gelişiminden **Gazi**’nin böyle yapmasının nedeninin **Fethi Bey**’e kişisel bir güvence vermek olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de, **Gazi**’nin SCF’na katılacak kimi mebuslar karşısında olumsuz bir tutum alması üzerine **Fethi Bey**’in parti kurmakta çekingenlik göstermesi karşısında kızkardeşinin de bu oluşum içinde yer almasını istediği çok açık. **Fethi Okyar**, anılarında bu anı şöyle anlatır:

“...Gazi memnuniyetsizliğini izhar ediyordu. Bunun sırrını anlamak için düşünmeğe dalmıştım. Bunu gören Gazi yanında bulunan hemşiresi Makbule Hanıma,

-Sen de Fethi Beyin fırkasına geç, dedi.

Makbule Hanım,

-Emredersiniz Paşam, dedi.

Gazi bana hitaben:

-Nasıl, hemşiremi fırkana verirsem memnun olursunuz?

Ben:

-İftihar ederim Efendim.

Gazi:

göre bu grup Paris Büyükelçimiz **Fethi Bey** tarafından teşkil edilecektir” diyordu. Vakit de, yine manşetten, “**Yeni Muhalif Fırka**” haberini veriyor ve alt başlıkta da “**Reisicumhur Hz. Bu teşebbüsü Cumhuriyetin salim tezahüratından addetmektedirler**” diye yazıyordu.

-Daha ne yapayım, işte hemşiremi fırkana veriyorum. Seni daha nasıl memnun edeyim? Dedi"⁵⁹.

Şu duruma göre, eğer ilerde bir gün SCF için bir kovuşturmayla irişilecek olursa bu, **Makbule Hanım**'ı da kapsayacaktı. **Makbule Hanım**'ın **Gazi**'nin kızkardeşi olması bu olasılığı bir anlamda ortadan kaldırmış oluyordu. **Makbule Hanım**'ın SCF'nda bulunması, kuşkusuz, **Gazi**'nin bu parti ile olan bağının açık bir kanıtı olacağı düşünülmüş bulunuyor⁶⁰.

- VI -

CHF ve SCF karşısında **Gazi**'nin Yeri

Fethi Bey, SCF'nı kurarken, gerçi CHF'nı "fiilen" ve "vekil" olarak **Başvekil İsmet Paşa** yönetiyordu, fakat Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal** aynı zamanda CHF'nın "umumî reisi" (genel başkanı) idi⁶¹. **Fethi Bey** de, **Gazi** de,

⁵⁹ F.OKYAR: *Serbest...*; s.41-42.

⁶⁰ **Şevket Süreyya Aydemir**'e göre: "Her hangi bir fikir ve siyasi hüviyeti olmadığı için, **Gazi**'nin kendi hemşiresini *Serbest Fırka*'ya sokuşu **Gazi**'nin ilgisi bakımından ancak sembolik bir değer taşıyordu". (**ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR**: *Tek Adam-Mustafa Kemal*; C.III: 1922-1938; 2. baskım, *Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1966, s.389 n.1).

⁶¹ "Halk Fırkası" adı altında kurulan CHF'nın (10 Kasım 1924'e değin, "Halk Fırkası"; 10 Kasım 1924'ten 20 Mayıs 1931'e değin, "Cumhuriyet Halk Fırkası"; bu tarihten sonra, "Cumhuriyet Halk Partisi") 9 Eylül 1923 günlü "Nizamnâmesi"nin 5. maddesi, Halk Fırkası Umumi Reisini, toplantı halinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin oluşturacağı büyük kurultayın seçeceği, bu görevin ilk büyük kurultaya değin süreceği biçimindeydi. Ancak, 15 Ekim 1927 günü toplanan ikinci büyük kurultayda benimsenen "Nizamnâme"de ise, "CHF'nın Umumi Reisi, fırkanın kurucusu olan **Gazi**

sözü edilen mektuplarında bu olguya açıkça değiniyorlardı. Hattâ, Gazi: *“...mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütalâalarınıza ve suallerinize Reisicumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Umumî Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm”* demektedir. O halde, “SCF, Gazi Mustafa Kemal’e karşı mıydı?” sorusunu sormamız gerekiyor. Ya da başka bir deyişle, Gazi, kendisi SCF’nun kurulmasını istemiş bulunduğu göre, bu iki siyasal parti karşısındaki yeri neydi? Kuruluş aşamasında⁶² CHF ve SCF bakımından kendi konumunu nasıl görüyordu? Bu sorulara verilecek yanıtlar, SCF’nun kuruluşundaki bir başka özelliği daha ortaya koyacak.

Gerçekte, 11 Ağustos 1930 günlü gazetelerde yer alan bir haber bu soruların yanıtını en iyi bir biçimde ve Gazi’nin kendi sözleri ile vermiş bulunuyor. O günkü gazetelerden örneğin Hakimiyeti Milliye, “Gazi Hazretlerinin Sofrasında Bir Mübahase [konuşma]” başlığı altında verdiği bir haberde Gazi’nin konukları ile konuştuğu bir sırada Fethi Bey’e şöyle dediğini belirtiyor:

“Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben Cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri

Mustafa Kemal Hazretleridir” hükmü yer alıyordu. Partinin merkez örgütünde genel başkandan sonra, genel başkan vekili ve sonra da genel sekreter (umumî kâtip) gelmekteydi. Gazi Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, bu “umumî reis vekilliği” düşünülp kurulmuş ve bu göreve İsmet Paşa 19 Kasım 1923’te Gazi tarafından getirilmişti (bkz. H.BİLA: s.63-64 ve ayrıca, *Millet Hizmetinde 40 Yıl-CHP*; Ankara, 1963, s.11-15).

⁶² Olayların gelişmesinden sonra Gazi Mustafa Kemal’in her iki parti karşısındaki durumu üzerinde ilerde Bölüm 5/Kesim 1’de ayrıca durulacaktır.

memnuniyetle müşahade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım: Sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye istinat ediyordu? Bugünden itiraf ederim ki bu benim için yüksek bir zevk olacaktır”.

Gazi'nin her iki partinin de üstünde bir hakem gibi olmayı düşündüğü, eleştirileri ve bunlara verilen yanıtları değerlendirerek bir karara varmayı tasarladığı, gerektiğinde uzlaştırıcı bir işlev yüklenmeği planladığı ve bu düşünce ve tasarısını açıkça dile getirdiği görülüyor. Gazi'nin bu tutumuna ilişkin belgelere ve bilgilere dönemin kaynaklarında da sıkça rastlanıyor. Ancak, en önemli yön, Gazi'nin kendisinin yansız kalacağını açıklamış olmasıydı.

“Yansızlık” (tarafsızlık) konusunda üzerinde durulması gereken iki önemli nokta bulunuyor. Birincisi, bu yansızlık, ilgisizlik olarak düşünülmemişti⁶³. O denli ki, Ağaoğlu Ahmet Bey, Fethi Bey'in bu konu ile ilgili olarak kendisine, hem CHF'nın ve hem de SCF'nın üst düzeydeki yönetiminin ve denetiminin Gazi'nin elinde olacağını, seçimlerde de her iki partinin de adaylarını onun saptayacağını Yalova'da açıkladığını belirtirken⁶⁴, SCF'na katılan mebuslardan Süreyya Paşa da (İlmen) Gazi'nin yansız kalacağını kendisine de

⁶³ Bu konuda Zekeriya Sertel'in şu değerlendirmesi ilginçtir: “Nasıl İngiltere’de İşçi Partisi muhalefet partisi rolünü oynamakla beraber, kiralın partisi ise ve kiral adına muhalefet ederse, yeni kurulacak muhalif parti de Atatürk’ün partisi olacak[ı]” (ZEKERİYA SERTEL: *Hatırladıklarım*; İstanbul, 1968, s.190)

⁶⁴ AHMET AĞAOĞLU: *Serbest Fırka Hatıraları*; Nebioğlu yyn., İstanbul, -tarihsiz-, s.18

söylediğini anlatmakta ve ayrıca bunu söylerken orada bulunan **Şükrü Nailî** ve **Abdurrahman Nafiz** paşalara da, *“Ordu! Siz de benim gibi daima bitaraf kalacaksınız, bu yurdular”* demektedir⁶⁵, **Asım Us** ise **Gazi**’nin **İsmet Paşa**’ya ve **Fethi Bey**’e, *“Her ikinizin de benim nazarımda bir babanın iki evladından farkı yoktur”* dediğine tanık olduğunu yazmaktadır⁶⁶. Kaldı ki, **Gazi**, SCF’na parasal yardım yapılmasını da sağlayacaktır.

İkinci olarak, **Gazi**, bir konuda yansız olmadığını, olamayacağını, **Fethi Bey**’e yazdığı mektubunda açıkça belirtmiş bulunmaktaydı. Bu konu, laiklikti. **Gazi**, bu mektubunda laiklik konusunda şöyle diyordu:

*“Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir tarafı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur”*⁶⁷.

⁶⁵ SÜREYYA İLMEN: *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*; İstanbul, 1951, s.69

⁶⁶ A.US: s.14

⁶⁷ Atatürk’ün SCF’nı ne amaçla kurdurduğunun ve bu partinin niçin kendisini kapatmak zorunda kaldığının bu kitabın sonunda bütün çıplaklığı ile ortaya konmuş olacağını umuyorum. Ancak, kitabın kapağı üzerinde yazılı bulunan adından da anlaşılacağı üzere, benim ulaştığım sonuç, SCF çok partili demokratik ve özgürlükçü düzene geçmeyi amaçlayan fakat göreceğimiz nedenlerle başarısızlığa uğrayan bir “devrim” girişimiydi. Şurası kesindir ki, laiklik ilkesinin yaşama geçirilemediği bir toplumda, ne demokrasiden ve ne de özgürlükten söz edilebilir. Hele İslamî bir teokratik devlette bu gerçek çok daha belirginleşir. Çok kısaca ve kabaca söylenirse, laik olmayan bir toplum ve devlet düzeninde, siyasal iktidarın kaynağının Tanrıda bulunduğu varsayıldığından demokratik yöntemlerle denetlenmesi ve değiştirilmesi söz konusu olamaz. Unutmamak gerekir ki, bu sistemde “Egemenlik ulusundur” ilkesi yerine, “Egemenlik Tanrınınındır” ilkesi geçerlidir. Din ve vicdan özgürlüğü ise anlamsız sözcüklerden başka bir şey değildir. Üstelik, İslamiyet, kişinin ne yeyip içeceğini, nasıl giyineceğini, cinsel ilişkide nasıl ve ne

Şu duruma göre; kendisi bir CHF'lı, hattâ bu partinin başkanı olmakla birlikte, Gazi Mustafa Kemal, SCF'nun karşısına CHF'nun başkanı olarak değil, herhangi bir partiyi tutmayan bir Cumhurbaşkanı olarak çıkacaktı⁶⁸. Ayrıca, bundan da öte, her iki partinin de yönetimini denetlemeyi ve gerektiğinde de yöneticilerini uzlaştırmayı düşünüyordu. Bu nedenle, Gazi'nin mektubundaki, **"Hükümetin icraatına ilişkin olarak bildirdiğiniz görüşlerinizin zamanında bahse konu oldukça cevaplarını vermek hükümete ait olacaktır"** biçimindeki anlatıma temel olan düşüncenin, kendisine bu iki parti üzerinde öngördüğü konum olduğu söylenmelidir.

zaman bulunabileceğini, günlük yaşamda nasıl davranacağını... düzenleyen bir dindir. Başka bir deyişle, "totaliter" bir toplum düzenini öngörür. Bu nedenle, Mete Tunçay'ın Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Beye yazdığı bu mektubundaki laiklik konusuna değinirken, Ben kendi payıma, Gazi'nin kafasındaki siyasal özgürlük kavramının, onun için her durumda istenilir (ve izin verilebilir), kendi başına bir değer olduğunu sanmıyorum. Gazi bakımından, siyasal özgürlük daha çok belli amaçlar çerçevesi uğrunda yararlı olabilecek araçsal bir kategoridir ve iyi işleyebilmesi, toplumun hazırlık derecesine bağlıdır. <Siyasal hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel> diye nitelediği <laik cumhuriyet esası>, sözcüklerin ilerici tınısına karşın, onun bu köşeli özgürlük anlayışını simgelemektedir" (M.TUNÇAY: s.247-248) yargısına kahlmak olanağını bulamıyorum. Şu da unutulmamalıdır ki, sonradan bunca törpülenmesine karşın Atatürk'ün uygulamaya geçirdiği laiklik nedeniyeldir ki, ikide bir askeri darbelere sahne olsa da, yine de halkı Müslüman olan tüm ülkeler içinde göreceli olarak en demokratik ve en özgürlükçü ülke, Türkiye'dir.

⁶⁸ Başlangıçta Yunus Nadi de, "Reisicumhur Hz. Dahili Siyasette Bitaraftırlar" başlıklı başyazısında bu görüşü savunuyordu. Yunus Nadi, ayrıca, "Zaten Gazi Hz. Reisicumhur bulundukları sırada fırka işleri ile fiilen meşgul değildir" demekteydi (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930). Ne ki, Yunus Nadi kısa bir süre sonra bu görüşünün tersini savunacaktır.

- VII - Resmî İşlemler

İkinci fırkayı böylece kurmakla görevlendirilen Fethi Bey, SCF'nin kurulduğunu belirten dilekçeyi Yalova'dan telgrafla 12 Ağustos 1930'da İstanbul Valiliğine gönderdi. Bu telgrafta:

"Serbest Cumhuriyet namı altında bir fırka teşkil ediyorum. Merkezi Ankara'dadır. Program postadadır... Cemiyetler Kanununu mucibince tescilini rica ederim"⁶⁹. deniyordu.

Saat 16.30'da Valiliğe ulaşan bu telgraf, hemen Emniyet Müdürlüğüne havale edilmiş, partinin "ilmühaber"inin düzenlenmesine başlanmış⁷⁰. SCF'nun "tescil" işlemleri ertesi gün bitirilerek düzenlenen "ilmühaber" Fethi Beye verilmek üzere İstanbul Valiliğince Yalova Kaymakamlığına gönderilmiş⁷¹. Böylelikle, SCF, "resmen" hukuksal varlık kazanmış ve siyasal yaşama atılmış oluyordu.

- VIII - Kuruluş Yöntemindeki Olağandışılık

SCF'nın kuruluşunda izlenen ve buraya değin özetlemeğe çalıştığım bu yol, siyasal partilerin kuruluşlarında genelde izlenenden ayrılıyordu. Bu parti, belirli görüşteki kişi, kuruluş ya da örgütlerin kendiliğinden bir araya gele-

⁶⁹ Ay. T., sayı 77, Ağustos 1930, s.6581; Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930.

⁷⁰ Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930.

⁷¹ Cumhuriyet, 15 Ağustos 1930.

rek bir siyasal parti kurmaya karar vermeleri sonucu varlık kazanmış değildi. İncelendiği üzere, ikinci bir partinin kurulması Gazi Mustafa Kemal tarafından düşünülüp kararlaştırılmış ve bu kararı uygulamakla da Fethi Bey görevlendirilmişti. Kaldı ki, partinin öteki kurucularını ve bazı mebuslarını da Gazi'nin kendisi seçecektir.

Bu durum, Gazi'nin Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda da CHF'nın başkanı olması nedeniyle ayrı bir boyut kazanıyor. Bu nedenlerle, SCF'nın kuruluşunda izlenen yöntemin, bazen öne sürüldüğü gibi <karışık> değil fakat yalnızca olağandışı olduğunu söylemek gerekiyor. Kuruluş aşamasında **Gazi'nin** iktidar ve muhalefet partileri karşısında kendisi için öngördüğü yer ise, SCF'nın bir başka özelliğini ve izlenen yöntemin olağandışılığının bir başka yönünü oluşturuyordu.

56

Kesim İki

MEBUSLAR

- I -

Fırka Umumî Reisi: Fethi Bey (Okyar)

(a)

Özgeçmişi

Gazi Mustafa Kemal'in SCF'nın kurucusu ve genel başkanı olmakla görevlendirdiği ve özgeçmişi, kişiliği, siyasal düşünceleri ve eğilimleri, partinin gerçek yapısının ve niteliğinin anlaşılmasında büyük önem taşıyan **Ali Fethi Bey**, 1880 Pirleppe doğumlu (ölümü:1943). 1901'de Mekteb-i Harbiye'yi (Harp Okulu'nu) bitirdi, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde kurmaylık eğitiminden sonra 1903'de kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. 1906'da İ.T.ye girdi. Manastır, Edirne ve Selanik'te bulundu. 31 Mart olayından sonra II. Abdülhamit tahttan indirilince onun muhafızlığına atandı, bu görevi sürerken 1910'da Paris Büyükelçiliğinde "ateşemiliterlik" görevine getirildi. Paris'te bulunduğu sırada İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırımları üzerine 1911'in Eylülünde buraya geçen Fethi Bey, aynı yıl içinde yeniden Paris'e , oradan da İstanbul'a döndü, Balkan Savaşı'na katıldı ve 30 Aralık 1911'de Meclis-i Mebusan'a Manastır mebusu

olarak girdi, 1913'te Sofya Elçiliği'ne atandı. 21 Aralık 1917'de İstanbul'a döndü ve bu kere İstanbul'dan mebus seçildi. Bu dönemde İ.T'nin "Umumî Kâtipliği" görevine getirildi. 8 Ekim 1918'de Talat Paşa Kabinesi çekilince, İzzet Paşa Kabinesinde "dahiliye nazır" oldu ve bu görevi 8 Kasım 1918'de Tevfik Paşa Kabinesi kuruluncaya değin sürdürdü. İzzet Paşa Kabinesinde bulunduğu sırada nazır olarak Mondros Antlaşmasını imzalayan Osmanlı delegasyonu içinde yer aldı⁷². Gelişen ve bilinen olaylar sonucunda 19 Mart 1919'da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 27 Mayıs 1919'da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 27 Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne gönderildi ve buradan ancak 30 Nisan 1921'de kurtulabildi.

Malta'dan kurtulan Fethi Bey, Ulusal Kurtuluş Savaşına katılmak üzere 8 Ağustos 1921'de Ankara'ya geldi, 11 Ekim 1921'de de "Dahiliye Vekilliği"ne seçildi. Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine barış olanaklarını araştırmak amacıyla ile 1922 yılının Mart ayında Londra'ya giden Fethi Bey, aynı yılın Eylül ayında Ankara'ya döndü ve 13 Ağustos 1923'te "Başvekillik"e getirildi ve bu görevi 26 Ekim 1923'e değin sürdürdü. Cumhuriyet döneminde T.B.M.M.nin ilk başkanı seçildi ve İsmet Paşanın başvekillikten çekilmesinden sonra yeniden "başvekil" oldu. Şeyh Sait isyanı üzerine bu görevden 1 Mart 1925'te istifa ederek ayrılan Fethi Bey, 27 Mart 1925'te Paris Büyükelçiliğine atandı⁷³.

⁷² Rauf Bey de, aynı kabinede "Bahriye Nazır" olarak bulunuyordu ve o da bu sıfatla bu delegasyonda yer almıştı.

⁷³ Bkz. F.OKYAR: *Günlük Hatıralar*; yyn. Fethi Tevetoğlu, *Türk Kültürü*, C. VIII, sayı 82, Ağustos 1969, s.79 ve *Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele Ve T.B.M.M. 1.Dönem, 1919-1923; C.III, 1.Dönem Milletvekillerinin Öz-*

Gazi'nin yeni bir parti kurmasını kendisinden istediğinde, gördüğümüz gibi, bu son görevinde bulunuyordu. 24 Eylül 1930'da Gümüşhane'den boş bulunan mebusluğa seçilerek T.B.M.M.'ne SCF "Umumî Reisi" olarak girecektir.

(b)

Gazi Mustafa Kemal'e Yakınlığı

Fethi Bey ve Gazi arasındaki yakınlık, Gazi'nin ona karşı beslediği güven duygusu, o dönemi yaşayan tüm yazarlar ve siyasal kişilerce belirtilir. Gerçekten de, ülkemizin yazgısında söz sahibi olmuş sayılı kişilerden olan Fethi Bey, Gazi'nin yakın dostu, "dert ve fikir ortağı"⁷⁴, "eski bir ideal arkadaşı"⁷⁵.

Fethi Bey'in Mustafa Kemal ile Harp Okulu sıralarında başlayan dostluğu artarak gelişecektir. Selanik'te birlikte bulunacaklar, İ.T.de bir ara birlikte çalışacaklar, birçok yerde yine birlikte olacaklardır. Örneğin; Fethi Bey, Paris'te askerî ateşe olarak bulunduğu sırada Picardie'de Fransa'nın yaptığı manevralara Mustafa Kemal'in de gözlemci olarak katılmasını sağlayacak⁷⁶, Mustafa Kemal Derne cephesi komutanı iken onun yanında olacaktır⁷⁷. Fethi Bey'in Sofya elçiliği sırasında Mustafa Kemal de orada "ateşemiliter" olarak bulunacak, her ikisi de "Minber" gazetesinde birlikte

geçmişi; (Hazırlayan: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Gurubu), T.B.M.M. Vakfı yyn., Ankara, 1995, s.502-504.

⁷⁴ Y.K.KARAOŞMANOĞLU: s.31.

⁷⁵ A.DOĞAN: s.210.

⁷⁶ F.OKYAR: Üç..., s.126.

⁷⁷ a.y., s.135.

çalışıp yazı yazacaklar⁷⁸, Fethi Bey, Malta'dan kurtulur kurtulmaz da Mustafa Kemal'in yanına koşacaktır. Fethi Bey'in bu tarihten sonra yaptığı ve değindiğim görevleri ise, Mustafa Kemal ile yakın bir birliği gerektiren görevlerdi.

Bu yıllar boyunca Mustafa Kemal'in ve Fethi Bey'in birbirlerine her zaman yardımcı oldukları görülüyor. Örneğin, Enver Paşa ve kimi İ.T. ileri gelenlerini Mustafa Kemal'in eleştirmesi üzerine Fethi Bey onun İstanbul'dan uzaklaşmasını sağlamıştı⁷⁹. Fethi Bey'in Ulusal Kurtuluş Savaşına katılmak üzere Ankara'ya geldiğinde not defterine 19 Eylül 1921'de yazmış olduğu şu satırlar da bu durumun bir başka kanıtıydı: **"Benim mebusluğum da bin müşkülâtla ve Mustafa Kemal'in şahsî müdahalesi ile geçti. Hakkımda muntazam bir propaganda yapıldığı anlaşıyor"**⁸⁰.

Gazi'nin Fethi Bey'i SCF'nı kurmakla görevlendirmesi, her şeyden önce aralarındaki bu dostluğa ve güven duygusuna dayanıyordu. Bu konuda Gazi'nin akrabası ve ayrıca yakın bir dosktu da olan **Fuat Bey'in (Bulca)**, *"Fethi Bey, Gazi'nin çok ısrarına rağmen kesinlikle reddetseydi, bir başkasının bu çetin vazifeyi omuzlayabileceğine ihtimal vermiyordum. Çünkü her şeyden evvel Gazi, Fethi Bey'den başkasına güvenmezdi"* dediği belirtiliyor⁸¹. Gazi'nin çoğu zaman yanında bulunmuş olan **Hasan Rıza Soyak** da, bu görev için Fethi Bey seçilirken **"bu yakın ve eski arkadaşına olan sev-**

⁷⁸ a.y., s.267

⁷⁹ a.y., s.205.

⁸⁰ F.OKYAR: *Günlük...*; s.87.

⁸¹ **Fuat Bulca'nın** bu sözleri kendisine söylemiş olduğunu Fethi Okyar'ın SCF anılarını yayınlayan Cemal Kutay belirtiyor (F.OKYAR: *Üç...*; s.389, n.1).

gi ve güven" in önemli bir etkisi olduğunu söylüyor⁸² ve yine Gazi'yi yakından tanıyan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Fethi Bey... hepimize ve hattâ İsmet Paşaya bile, o zamanki siyasî şartlar içinde siyasî hayatımızı sarsmaksızın ve devrim ilkelerini zedelemeksizin bir muhalefet partisini sevk ve idare edebilecek tek adam olarak görülmüştür" diye yazıyor⁸³. Fethi Bey'in kendisi de, Necmettin Sadık'ın (Necmettin Sadak) yaptığı bir röportajda, "Gazi hazretlerinin eski bir arkadaşısınız, Teşkil edeceğiniz fırka, onun lider olduğu Halk Fırkasına muhalif olacak. Bu nokta sizde hiç tereddüt hasıl etmedi mi?" sorusuna, "Hayır! Bilâkis. Ben Gazi'nin eski bir arkadaşı olduğum için ve onun bütün karakterlerini bildiğim içindir ki, bu cçürete malik bulunuyorum" yanıtı verecektir⁸⁴.

Fethi Bey'in, SCF genel başkanı olarak söylemiş olduğu şu sözler ise bu gerçeği en açık bir biçimde belgeleyecek ve onun Gazi'ye olan bağlılığını kanıtlayacaktır:

"...Büyük Halâskârın [kurtarıcının] mefkûresine [ülküsüne/idealine] karşı o kadar nihayetsiz bir hürmetim ve merbutiyetim [bağlılığım] vardır ki, beni iyi bilinler bu mefkûreye en küçük bir hizmeti ifa etmekle nasıl hayatımın sonuna kadar müftehir [üvünerek] ve bahtiyar yaşayacağımı pek âlâ takdir ederler"⁸⁵.

⁸² H.R.SOYAK: C. II, s.411.

⁸³ Y.K.KARAOSMANOĞLU: s.101. Karaosmanoğlu, ayrıca, "Mustafa Kemal Paşa... bize... onu<büyük günlerin adamı> diye vasıflandırmıştı" demektedir (a.y., s.30-31).

⁸⁴ Akşam, 11 Ağustos 1930.

⁸⁵ T.B.M.M., Z.C., C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 6784, s.38.

(c)
Siyasal Düşünceleri ve Tutumu

SCF'nu kurma görevinin Fethi Bey'e verilmesinde onun siyasal düşüncelerinin ve eğilimlerinin de etkin olduğu açıkça görülür.

Fethi Bey, herşeyden önce "ılımlı" bir kişi ve bir "liberal"di. O, siyasal yaşama atıldığı ilk günlerden başlayarak gerek ekonomide ve gerekse devlet yönetiminde liberal görüşün önemli bir savunucusu olmuştu. **Falih Rıfkı Atay**'ın deyişiyle, **"eğilmez bükülmez bir liberaldi"**⁸⁶.

Fethi Bey'in ılımlı kişiliği yaşadığı olaylarla kanıtlanmış bulunuyor. Örneğin, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra onun muhafızlığını yaparken gösterdiği yumuşak tutumu bu padişahın kızı Ayşe Osmanoğlu şu sözlerle övgüyle anar:

"Günün birinde, Fethi Bey'in büsbütün İstanbul'a gideceğini haber aldık. Yerine bir başka muhafız tayin edilecekti. Çünkü Fethi Bey nazik, terbiyeli bir adamdı. Babamın istediklerini az çok yerine getirebiliyordu. Bendegândan da kimseyi incitmiyor, herkese iyi muamele ediyordu. Babam gitmemesini kendisinden rica ettiyse de Fethi Bey gitmeye mecbur olduğunu bildirdi"⁸⁷⁻⁸⁸

⁸⁶ F.R.ATAY: **Çankaya...**; s.462.

⁸⁷ AYŞE OSMANOĞLU: **Babam Abdülhamid**; Güven yyn., İstanbul, 1960, s.155-156.

⁸⁸ **Ayşe Osmanoğlu**'nun anılarında yer alan şu satırlar da Atatürk'ün kişiliğini ortaya koyması bakımından ilginçtir: **"Birinci Cihan Harbi sırasında Mustafa Kemal Bey, Beylerbey'i Sarayında muhafız subaylardan Salih (Bozok) Bey'e misafir olarak kalmıştır. Babam pencereden Mustafa Kemal Bey'i**

Öte yandan, Fethi Bey, İ.T.nin ünlü Bab-ı Âli baskını sırasında buna karşı çıkmış, ihtilâl yöntemlerinden vazgeçilmesi gerektiğini söylemiş⁸⁹, ordunun ister doğrudan isterse dolaylı olarak siyasal yaşama karışmasına karşı olmuştu⁹⁰. Başvekilliği sırasında çıkan Şeyh Sait isyanı karşısındaki ılımlı denebilecek tutumu⁹¹ T.B.M.M.'nde eleştirilere hedef olmuş ve CHF grubundaki eleştirilerden sonra da çekilmek zorunda kalmıştı. T.C.F.nin kapatılması gerektiğini Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy) görevi gereği bildirirken de gerçekte bu partinin kapatılmasına kendisinin karşı olduğunu açıklamaktan da geri kalmamıştı⁹². Fethi Bey'in Gazi'ye olan yakınlığına karşın bu tutumu, sanırım, **Falih Rıfka Atay**'ın, "*Mustafa*

görerek: <Bu yakışıklı zabıt kimdir?> diye sormuş, Mustafa Kemal Bey olduğu, burada misafir bulunduğu kendisine söylenince: <Burada bulunan zabıtlara benzemiyor. Müstesna bir kimse olsa gerek> diye fikrini bildirmiş. Mustafa Kemal Bey, bu misafirliği sırasında, biraderim Abid Efendi ile bahçede oturup konuşmuş. Hattâ, Abid Efendiye iki ceylan yavrusu hediye etmiş, babam da Abid Efendinin kendisine gösterdiği bu hediyelerden pek memnun olmuş" (a.y., s.211).

⁸⁹ Örneğin bkz. CELAL BAYAR: *Ben de Yazdım-Millî Mücadeleye Gidiş*; C. IV, İstanbul, 1967, s.1088-1089.

⁹⁰ F.OKYAR: *Üç...*; s.202.

⁹¹ Şeyh Sait isyanına karşı Fethi Bey hükümetinin aldığı önlemler için örneğin bkz. YAŞAR KALAFAT: *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç Ve Dış Olaylar*, Boğaziçi yyn., Ankara, 1992, s.154-170'te "Hükümetin aldığı tedbirler" başlıklı bölüm.

⁹² ALİ FUAT CEBESÖY: *Siyasî Hatıralar*, II.Kısım, Doğan Kardeş yyn., İstanbul, 1960, s.143. Cebesoy, Halk Fırkasının toplantısında da Fethi Bey'in, T.C.F.'ni, "*Türkiye Cumhuriyetinin dini İslâm'dır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununda bu kayıt vardır. Ben de müslümanım ve dinime hürmetkârım. Efkâr ve İtikad-ı diniyeye hanginiz hürmetkâr değilsiniz?*" diyerek savunduğunu ve "*Aldığımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kanu boyayamam*" dediğini öne sürüyor (a.y., s.144).

Kemal, hükümet reisi olarak, kendi dâvasını birlikte yürütebileceği bir ikinci aradığı vakit, aklına ilk gelen İsmet Paşa olmamıştır. Fethi Bey olmuştur. Fethi Bey, şüphe yok, Batı medeniyetçisi idi. Fakat bir devrim rejiminin dikta sıkısına aklı yatmayacak kadar liberaldi. Ona göre <şeyler> zorlanmamalı idi, olmalı idi”⁹³ yargısı tümüyle gerçeği yansıtır.

Şeyh Sait isyanı karşısında izlediği tutum nedeniyle Başvekillikten çekilen Fethi Bey’in yerine İsmet Paşa geçecektir. Fethi Bey’in İsmet Paşa ile daha önceden de arasında bazı anlaşmazlıklar bulunmuş olmakla birlikte”⁹⁴ asıl bundan sonra onun İsmet Paşanın uygulamaları karşısında yer aldığı görülüyor. Kaldı ki, Fethi Bey’in ve İsmet Paşanın siyasal gelişmelere bakış açılarına göre bunun böyle olması doğaldı da! Gerçekten de, Fethi Bey, İsmet Paşa hükümeti için Gazi’ye dile getirdiği eleştirileri bir yana, S.C.F kapatıldıktan sonra anılarını kaleme aldığı anda da İsmet Paşa için şöyle diyecektir:

“İsmet Paşa hükümetinden bunalmış, bıkmış olan halkın, bu tahammülü aşan vaziyetten kurtulmak için bir değişikliğe şiddetle ihtiyacı vardı”⁹⁵.

Yine bu anılarda şu satırları da okuyoruz:

“Bütün kalbim vatanda henüz doğmamış olan hürriyet güneşinin hasretiyle sızlamakta idi. Cumhuriyet kelimesi yalnız dudaklarda kalmış ve kalplere girememişti... İsmet Paşanın hodbinliği ve nihayetsiz iddiaları ve hudut-

⁹³ F.R.ATAY: Çankaya...; s.396-397.

⁹⁴ Örneğin bkz. KILIÇ ALİ: Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel yyn., İstanbul, 1955, s.55; SALİH BOZOK-CEMİL S.BOZOK: Hep Atatürk’ün Yanında (Baba-Oğul Bozoklar’dan Anılar); Çağdaş yyn., İstanbul, 1985, s.223-224.

⁹⁵ F.OKYAR: Serbest...; s.8.

suz hursına inzimam eden fecaatları anlamamaktaki inadı yüzünden memleket bir uçuruma doğru sürüklenmekte iken, haykırmamak, fenalıklara karşı ses çıkarmamak ve bir istirahat köşesinde kalmak elimden gelmiyordu”⁹⁶.

Öte yandan, Fethi Bey’in Yalova’da Gazi Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmelerde, İsmet Paşa hükümetini elıştirirken, yabancı kapital için elverişli koşulların bulunmadığı, özel girişimcilerin ağır vergiler nedeniyle kapital birikimini sağlayamadığı gibi konular üzerinde açıkladığı düşüncelerini de burada anımsamak gerekiyor. İşte, yine Yalova’da Fethi Bey’in, Gazi, İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve başkaları da bulunduğu bir sırada söylemiş olduğu **“Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım. Binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur”** sözleri bu çerçevede içinde değerlendirilmelidir. Yine aynı nedenle, Soyak’ın *“Atatürk’ün ikinci fırka liderliği için Ali Fethi Bey’i seçmesi, yalnız onun bu yakın ve eski arkadaşına olan sevgi ve güveninin ileri gelmiş değildi; bunda, başka ve daha mühim bir sebep vardı; Ali Fethi Bey öteden beri her vesile ile o zamanki Başvekil İsmet Paşanın idaresini beğenmediğini açıkça söyler, tenkit ederdi; bu suretle kendisine, arkadaşları ile beraber düşüncelerini ve tenkitlerini Meclis kürsüsünden serbestçe ifade etmek fırsatını da vermiş oluyordu”*⁹⁷. Biçimindeki yargısı gerçeğe uygun düşmektedir. İkinci bir partinin kurulacağını söylentilerinin yayıldığı günlerde Cumhuriyet gazetesinde yer alan şu satırlar, bu gerçeği doğrulayan bir başka kanıttı:

⁹⁶ a.y., s.20.

⁹⁷ a.y., s.16.

⁹⁸ H.R.SOYAK: C.II, s.411.

“Fethi Bey’in teşkil edeceği fırka, Cumhuriyet Halk Fırkasına muarız [karşı/karşıt] bir fırka olacaktır. Filhakika Fethi Bey’in bugün İsmet Paşa tarafından idare olunan CHF ile idare tarzı itibarı ile bazı noktai nazar farklılıkları tecelli ettiregelmiş olduğu [gösteregelmiş olduğu] zaten malum [bilinen] bir keyfiyettir”⁹⁹. Fuat Bulca’nın söylediği belirtilen, “Ben Atatürk’ten muhtelif sebep ve vesilelerle, bir muhalefet fırkasının Meclis hayatı için zarurî olduğunu dinlemişimdir. Bir defa kendisine, niçin çok itimat ettiği bir arkadaşına bu vazifeyi vermediğini sordum. Bana gülerek: <İsmarlama muhalefet olur mu? Bunu, tatbik edilen sisteme karşı felsefeyi prensip olarak benimsemiş bir insanın yapması lâzım> demişti”¹⁰⁰ yolundaki sözlerinin de ayrı gerçeğin bir başka anlatımı olduğu açıktır. İşte, Gazi, Fethi Bey’in kişiliğinde bu insanı bulmuştu.

Şu duruma göre; Fethi Bey’in konumuz açısından iki temel özelliği vardı. O, önce Gazi’nin eski bir dostu, yakını ve güvendiği bir kimseydi. Sonra da, İsmet Paşanın gütmekte olduğu siyasaya karşıydı ve gerek ekonomik ve gerekse siyasal alanda liberal görüşteydi.

-II-

Fırka Umumî Kâtibi: Nuri Bey (Conker)

(a)

Özgeçmişi

SCF’nın “umumî`kâtipliği” (genel sekreterliği) görevini üstlenmiş ve 30 Eylül 1881 Selanik doğumlu olan (ölümü: 11 Ocak 1937) Nuri Bey; Selanik Askerî Rüşdiyesi, Ma-

⁹⁹ 6 Ağustos 1930 günlü sayı,

¹⁰⁰ Cemal Kutay, Fuat Bulca’nın bu sözleri kendisine söylediğini belirtiyor (F.OKYAR: Üç...; s.381’de Cemal Kutay’ın notu).

nastır Askerî İdadîsi ve İstanbul'da Harbiye Mektebinden "piyade mülâzimievvil" rütbesi ile subay çıktı (1902), 1905'te "mümtaz yüzbaşı" olarak Harp Akademisini bitirdi. 1909'da Selanik'te görevli iken Hareket Ordusu'na gönüllü katıldı ve İstanbul'da Mahmut Şevket Paşanın yaveri oldu. 1910 yılında Arnavutluk harekâtında, 1911'de Trablusgarp savaşında yine gönüllü olarak bulundu, aynı yıl Çanakkale'ye, daha sonra da İstanbul'a atandı. Balıkesir'de 24. Alay komutanı olarak bulunduğu sırada 1915'te Anafartalar ve Conk Bayırı savaşlarına katıldı. 1916'da Muş cephesinde, 1917'de Kafkas savaşlarında bulundu ve aynı yıl Lahey'e "ataşemiliter" olarak gönderildi. 1920'de Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılan Nuri Bey, "Matbuat Ve İstihbarat Umum Müdürlüğü" görevinde bulundu¹⁰¹. 1920 yılının Haziran ve Eylül ayları arasında Ankara Vali vekili¹⁰², 8 Eylül 1920'den 1 Şubat 1921'e değin Adana Vali vekili ve 41. Tümen komutanı olarak görev yaptı¹⁰³. Aynı yıl T.B.M.M.'nce Almanya'ya gönderildi, 1923'te Kütahya mebusu oldu¹⁰⁴. SCF umumî kâtibi olduğunda Kütahya mebusu bulunuyordu¹⁰⁵.

¹⁰¹ HASAN ALİ YÜCEL: "Nuri Conker'in Biyografisi"; NURİ CONKER: *Zabit Ve Kumandan*; Türkiye İş Bankası yyn., Ankara, 1959, s.3-7'de.

¹⁰² KAMİL ERDEHA: *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.263.

¹⁰³ a.y., s.324-327.

¹⁰⁴ H.A.YÜCEL: s.7.

¹⁰⁵ Daha sonra 1931'de Gaziantep mebusu, 1935'de T.B.M.M. Reis vekili; ayrıca, bkz... *Parlamento... 2.Dönem, 1923-1927*; C.III, s.567-569.

(b)
Gazi Mustafa Kemal'e Yakınlığı

Nuri Bey, Gazi'nin "en yakın" ve temelleri çocukluk günlerinde atılmış arkadaşı idi. Her ikisi de Selanik'te aynı mahallede çocukluklarını geçirmişlerdi, bütün askerî okullarda birlikte okumuşlar, hemen hemen tüm askerî görevlerinde aynı yerlerde birlikte olmuşlardı¹⁰⁶. Conk Bayırı'nda Mustafa Kemal'in göğsündeki saate kurşun çarptığında onun yanında olan Nuri Bey, Ulusal Kurtuluş Savaşı bittikten sonra da gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da ve gerekse gezilerinde olsun, Gazi ile hep birlikteydi¹⁰⁷.

Şu duruma göre, Nuri Bey, Gazi Mustafa Kemal'in kökleri çocukluk günlerine değin uzanan ve ayrıca Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun deyişiyle, onun "izinden yürüy-en, yanından ayrılmayan" bir dostuydu¹⁰⁸, Falih Rıfkı Atay'ın deyişiyle de, "pek eski ve nazını geçirir arkadaşı" idi¹⁰⁹. Gazi Mustafa Kemal Paşaya "Kemal" diyerek adı ile konuşabilen tek kişiydi¹¹⁰.

Bu yakınlığı en iyi belgeleyecek kanıt ise Mustafa Kemal'in yazmış olduğu iki mektup. Trablusgarp'a giderken

¹⁰⁶ Selanik'de 3. Orduda, Hareket Ordusunda; Amavutluk, Trablusgarp, Bingazi ve Tobruk'ta; Anafartalar, Conk Bayırı, Muş'ta ve Ulusal Kurtuluş Savaşında.

¹⁰⁷ H.A.YÜCEL: s.5.

¹⁰⁸ Y.K.KARAOSMANOĞLU: s.102.

¹⁰⁹ F.R.atay: "Kadın"; Pazar Konuşmaları; s.143.

¹¹⁰ KEMAL ARİBURNU: Atatürk ve Çevresindekiler, Türkiye İş Bankası yayn., Ankara, 1994, s.27.

Urla'dan Salih Beye (Bozok) yazdığı mektubunda Mustafa Kemal, Nuri Bey'i şu sözlerle anıyordu:

"...Benim için hatırası kalp ve vicdanımdan bir an çıkmayacak bir öz kardeş varsa Nuri'dir..."¹¹¹. Onun ölümü üzerine o sıralarda yurt dışında bulunan Afet İnan'a yazmış olduğu 16/1/1937 günlü mektubunda ise şu satırlar yer almaktadır:

"... Hatay'ın üzüntüsüne, Conker'in ölümü acısı karıştı; bu acının açtığı yaranın derinliğini tahmin edersin..."¹¹².

(c)

SCF'nın Kurucularından Olmasının Nedeni

Gazi, Yalova'da 9 Ağustos 1930'da Nuri Beye yeni kurulacak partiye girmesini¹¹³, 11 Ağustos'ta da "fırka umu-mî kâtibi" olmasını¹¹⁴ bildirmiş. Kuşkusuz, Gazi'nin Nuri Bey'i partinin ikinci önemli görevine getirmesinin en başta gelen nedeni, onun kendisine olan yakınlığı ve bağlılığı idi. Ancak, bunun yanı sıra Nuri Bey'in o sıralar İsmet Paşanın tutumuna karşı olduğu da anlaşılıyor. Gerek Fethi Bey ve gerekse **Ağaoğlu Ahmet Bey** anılarında bu olguya değiniliyorlar. Ağaoğlu Ahmet Bey ayrıca diyor ki: *"Gazi'nin sofrası etrafında İsmet Paşa ve Nuri Bey arasında şiddetli münakaşalar ve konuşmalar geçmiş olduğu herkesçe malumdu"*¹¹⁵.

¹¹¹ H.A.YÜCEL: s.6.

¹¹² a.y., s.6.

¹¹³ F.OKYAR: *Serbest...*; s.36.

¹¹⁴ a.y., s.67.

¹¹⁵ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.19.

Değinilmesi gereken bir başka nokta da şu: Nuri Bey, aynı zamanda Fethi Bey'e de yakın bir kişiydi. Fethi Bey'in deyişle "eski arkadaş"tı¹¹⁶.

Demek ki, SCF'nın ikinci adamına hem Gazi ve hem de Fethi Bey, bu kritik görevde güvenebileceklerdi.

-III-

Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Ağaoğlu)

(a)

Özgeçmişi

1869'da Azerbaycan'da (Karabağ'da) doğan Ağaoğlu Ahmet Bey (ölümü: 19 Mayıs 1939) ortaöğrenimini Tiflis'te, yükseköğrenimini 1888'de Paris'e giderek orada tarih, hukuk ve siyaset üzerinde yaptı. Genç yaşlarında yazı yaşamına atıldı. 1894'te Azerbaycan'a dönen Ağaoğlu Ahmet Bey, burada bazı gazeteler çıkardı. 1908'de İstanbul'a geldi. Şuray-ı Ümmet'te yazdı. Kısa bir süre için yaptığı "maarif müfettişliği"nden sonra, "Jeune Turc" dergisinin kurucuları arasına girdi ve Türk Ocağı'nda yöneticilik yaptı. Türk Yurdu dergisinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul gibi Türkçü aydınlarla birlikte yazdı. 1913'de Darülfünun'a atandı ve bu arada Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başyazarı olarak yazı yaşamını sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mebusan Meclisi'ne girdi ve İttihat ve Terakki Fırkası Umumî Merkez üyesi oldu. 1917 Bolşevik Devrimi üzerine Azerbaycan'da siyasal mücadeleye katıldı. Savaşın bitiminde Malta'ya sürülen Ağaoğlu Ahmet Bey,

¹¹⁶ F.OKYAR: Serbest...; s.20.

1921’de serbest kalınca Anadolu’ya geçti ve “Matbuat Umum Müdürlüğü” görevinde bulundu. T.B.M.M.nde ikinci ve üçüncü dönem Kars mebusu oldu. Bu arada Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de başyazarlık yaptı¹¹⁷.

Ağaoğlu Ahmet Bey, T.B.M.M.nde üçüncü dönem Kars mebusu bulunduğu sırada, 7 Ağustos 1930’da, SCF’nı kurmakla Gazi tarafından Fethi Bey’den sonra görevlendirildi¹¹⁸.

(b)

Siyasal düşünceleri ve Tutumu

Ağaoğlu Ahmet Bey, gerek siyasal ve gerekse ekonomik açılardan, tıpkı Fethi Bey gibi tam bir liberaldi. Dönemin konuya eğilmiş olan tüm yazarları da onun bu özelliğinin altını çizmiş bulunuyorlar. Örneğin; Zekeriya Sertel onun için **“özdenlikle liberaldi ve ne istediğini biliyordu”**¹¹⁹ derken, Şevket Süreyya Aydemir de, **“Batı mânasınca bir demokrasinin o zaman tek savunucusu oydu”**¹²⁰ değerlendirmesini yapıyor. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun görüşü de, onun **“ortodoks bir demokrasi taraftarı”**¹²¹ olduğu biçiminde...

¹¹⁷ “Ahmet Ağaoğlu” maddesi, Türk Ansiklopedisi ve Anabritannica Ansiklopedisi;... Parlamento... 2.Dönem, 1923-1927; C.III, s.473-475.

¹¹⁸ F.OKYAR: Serbest...; s.25-26.

¹¹⁹ Z.SERTEL: Hatırladıklarım; s.193.

¹²⁰ Ş.S.AYDEMİR: Tek Adam; C.III. s.391.

¹²¹ Y.K.KARAOSMANOĞLU: s.102.

Fethi Bey'in de aynı siyasal ve ekonomik görüşte olduğu anımsandığında, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Serbest Fırka Hatıraları'nda yer alan şu satırlar ayrı bir önem kazanıyor:

"[Ağaoğlu Ahmet Bey'e] Gazi...:

-Seni tebrik ediyorum, Fethi Bey'le anlaşmışsın.

-Fethi Bey'i daha görmedim.

-Canım siz, tâ öteden beri anlaşmışsınız..."¹²²

Gerçekten de, her ikisi SCF'nda bir-iki olay dışında hep aynı görüşte olacaklar, partinin programından başlayarak her sorunu birlikte çözmeye çalışacaklardır. Bu açıdan bakıldığında, Fethi Bey'in ilerde incelenecek olan İzmir gezisi sırasında Ağaoğlu Ahmet Bey'in mutlaka yanında bulunmasını istemiş olması da daha bir anlam kazanacaktır.

Ağaoğlu Ahmet Bey'in SCF'nun ilk günlerinde Cumhuriyet gazetesinde 27 Ağustos 1930 tarihinden başlayarak bir yazı dizisi biçiminde yayınlanan Serbest İnsanlar Ülkesi ana başlıklı yazılarında onun özgürlük anlayışını bir ütopya çerçevesinde açıkladığını da görüyoruz¹²³. Daha sonra, 1933'te, Devlet ve Fert adlı kitabında da özellikle Kadrocuların görüşlerine siyasal ve ekonomik liberalizm açısından karşı çıkacaktır¹²⁴.

Asıl ilginç olanı, 23 Temmuz 1926'da Gazi'ye sunduğu bir raporda Ağaoğlu'nun, rejime ilişkin düşüncelerini yazılı olarak bildirmiş ve tek partili sistemde denetim yokluğunun doğuracağı sakıncalar üzerinde durmuş olmasıydı.

¹²² s.16.

¹²³ Bu yazısı dizisi aynı yıl aynı adla İstanbul'da 1930'da kitap olarak yayınlanmıştır.

¹²⁴ Sanayi Nefise Matbaası, İstanbul, 1933.

- . Bir örneği İsmet Paşaya da verilen bu raporda yer alan görüşler üç noktada toplanmaktaydı. Ağaoğlu Ahmet Beye göre; a) CHF’nda “feragat-i nefis kifayetsizliği”, yani özveri yetersizliği vardı; b) fırka “atalet” [durgunluk] içindeydi ve c) fırkada denetimsizlik bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca, önceden iyi düşünülmemiş vergiler koymak zorunluluğu ile karşılaşıldığı eleştirisini de yapmakta ve fırka içinde denetimin “Fırka Divanı”na yapılmasını, bu Divanın uzmanlardan oluşan bölümlere (şubelere) ayrılmasını, divanın fırka yöneticilerinin koşulsuz olarak güvendiği kişilerden oluşmasını ve bu kişilerin tam bir özgürlük içinde çalışmalarının sağlanmasını önermekteydi. Raporda yer alan ve üzerinde durulması gereken bir düşüncesi de şuydu:

“... kuvvetli hükümet demek mürakabeden [denetimden] azade [özgür/bağımsız], istediğini yapar bir hükümet demek midir? Eğer böyle olsaydı şahsî hükümet usulünü en mükemmel ve en kuvvetli hükümet olmak üzere kabul etmek lazım gelirdi. Halbuki muhakkaktır ki kaziye [yani, gerçek durum] tamamen aksinedir. Bütün milletlerin ve bilhassa İngiltere’nin tecrübesi ispat etmiştir ki hayırhane ve itidal ile icra olunan murakabe kuvvetli hükümet için esas şarttır. Şahsî hükümetlerin zaafı işte bu murakabeyi dahi bertaraf etmiş olmalarındandır”¹²⁵.

Ağaoğ Ahmet Bey, yalnız bu raporu vermekle kalmamıştı. O, CHF içinde partinin ülke yönetim biçimini olanak

¹²⁵ Raporun tıpkı baskısı, H.R.SOYAK: C.II, s.500-508; yeni harflerle metni, a.y., s.493-499. Ayrıca; rapor, 6-9 Ekim 1930 günlerinde Son Posta gazetesinde yayınlanmıştır. A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.38-45 arasında da rapordan bölümler bulunmaktadır.

buldukça eleştiren bir mebustu. Kendisi de, SCF'nın yeni kurulduğu günlerde yayınlanan bir demecinde, **"...bir müddetten beri fırkanın [CHF'nın] bu doğru yoldan inhiraf ettiğini [saptığını] görerek hususî ve şahsî olarak fırka riyasetine [başkanlığına] takdim ettiğim raporlarla ve gerek Meclise sevkedilen ve mühim prensiplerle alakadar addettiğim kanunlar hakkında aldığım vaziyetlerle fırkanın almış olduğu yola karşı itirazdan çekinmedim"**¹²⁶ diyecektir.

Bilinen bir başka gerçek de, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Gazi'ye olan bağlılığı ve sevgisiydi. Oğlu Samet Ağaoğlu'nun kendi çocuklarından birinin adını "Mustafa Kemal" koyması onun nasıl bir ortam içinde yetişmiş olduğunu göstereceği gibi, Ağaoğlu Ahmet Bey'in, Atatürk'ün ölümü üzerine kızına yazdığı bir mektupta yer alan şu satırlar da onun bu bağlılık ve sevgisinin bir başka kanıtıydı:

"Kızım Tezer, ben hayatta bu kadar ağır bir boşluk, bu kadar ağır bir acı duymadım"¹²⁷.

Ağaoğlu Ahmet Bey ile ilgili olarak vurgulanması gereken bir başka nokta da, onun Türkçülüğüdür. O, bu anlayışı çerçevesinde bir yandan Osmanlıcılığa ve bir yandan da İslamcılığa cephe almış, bu konuda başta Süleyman Nazif olmak üzere çeşitli kişilerle polemiklere girmişti. Birazdan görüleceği üzere, SCF'na katılan on beş mebustan Dr.Reşit Galip ve Mehmet Emin Beylerin de (Yurdakul) Türk Ocağı'ndan gelen Türkçüler olması, Atatürk ilke ve devrimlerinin ayrı

¹²⁶ Cumhuriyet, 20 Ağustos 1930.

¹²⁷ SAMET AĞAOĞLU: **"Atatürk'e Bir Bakış"**; İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi İşletme Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Kutlama Konferansları, 22 Nisan 1981; İstanbul, 1981, s.17.

zamanda hep Osmanlıcılığa ve hem de İslamcılığa sert birer tepki niteliğini taşımaları, sanırım, konumuz açısından önem taşıyor. Bu önem, kendini, özellikle Türk Ocaklıları'nın SCF'nu desteklemelerinde daha da gösterecektir.

-IV-

Tahsin Bey (Hasan Tahsin Uzer)

Ağaoğlu Ahmet ve **Nuri** beylerden sonra CHF mebusu iken SCF'na katılan mebuslar temsil ettikleri yerlere göre şöyleydi:

Ankara:	Talat (Sönmez)
Aydın:	Dr.Reşit Galip
Bilecik:	Rasim (Öztekin)
Bursa:	Senih (Hızıroğlu)
Elazığ:	Nakiyeddin (Yücekök)
Erzurum:	Tahsin (Uzer)
İstanbul:	Ali Haydar (Yuluğ)
İstanbul:	Süreyya Paşa (İlmen)
Kocaeli:	İbrahim Süreyya (Tolon)
Niğde:	Ali Galip (Yenen)
Sinop:	Refik İsmail (Kakmacı)
Şebinkarahisar:	Mehmet Emin (Yurdakul)

Gazi Mustafa Kemal'in kendisi bu mebuslardan bir bölümünün SCF'ye geçmelerini buyurmuş. Kimileri ise kendiliklerinden yeni kurulmakta olan partiye girmişler. **Gazi**, 9 Ağustos 1930 günü önce **Nuri** ve **Tahsin** beylerden ve aynı gün daha sonra **Dr.Reşit Galip Bey**'den SCF'na geçmelerini

istemmiş¹²⁸. Şu duruma göre, "Silahçı Tahsin" olarak da tanınan **Tahsin Bey** (Hasan Tahsin Uzer), SCF'nı giren dördüncü kişi oluyor.

Ahmet Ağaoğlu'nun belirttiğine göre, **Tahsin Bey**, **Gazi**'nin yakın ve eski bir dostuydu¹²⁹, eskiden beri güven-diği biriydi¹³⁰. Dahası, İ.T.nin önde gelenlerinden olan **Tahsin Bey**, **Fethi Bey**'in de güvenini sağlamış bir kişiydi.

1878 Selanik doğumlu olan **Tahsin Bey** (ölümü: 1939) 1897'de Mekteb-i Mülkiyeyi bitirdiğinde Pürsican bu-cak müdürlüğüne atandı. 1902'den başlayarak çeşitli yerler-de kaymakamlık yaptı; 1909'da Drama, 1912'de Beyoğlu mutasarrıfı oldu. 1913'te Van, 1914'te Erzurum ve 1916'da Suriye valiliği görevlerine getirildi. **Fethi Bey**, **Ahmet İzzet Paşa** kabinesinde Dahiliye Nazırı iken **Tahsin Bey**'i İzmir valisi yaptı. Bu görevi, kabine değişince, yirmi gün içinde sona erdi (Aralık 1918). Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Ocak 1920'de İzmir'den mebus seçildi. İstanbul'un İngiliz-lerce işgali üzerine Malta'ya sürüldü, buradan kaçarak An-kara'ya geldi ve Meclis'e katıldı¹³¹. SCF'na girdiğinde Erzu-

¹²⁸ F.OKYAR: *Serbest...*; s.36.

¹²⁹ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.18.

¹³⁰ Mustafa Kemal, Halep'in düşmesinden sonra Vahidettin'in başyaveri Miralay Naci Beye (İldeniz) padişaha verilmek üzere çektiği telgrafta kurulmasını istediği kabinede Tahsin Beye de yer verilmesini önermişti. Mustafa Kemal'in aynı kabine için Fethi Bey'i de önermiş olması konumuz bakımından dikkat çekicidir. (Telgrafın metni için bkz. YUSUF HİKMET BAYUR: *Atatürk-Hayatı ve Eseri*; C.I: *Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*; Ankara, 1963, s.164; ayrıca bkz. CEMAL KUTAY: *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay, (1881-1964)*; Kazancı yyn., İstanbul, 1992, C.IV, s.165-166).

¹³¹ K.ERDAHA: s.275-276;... *Parlamento... Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1.Dönem, 1919-1923*; C.III, s.517-518.

rum mebusu bulunuyordu. Tahsin Bey, Fethi Bey II. Abdülhamit'in Selanik'te muhafızlığını yaptığı sırada onunla tanışmıştı.

Fethi Bey'in "aziz dostum" diye andığı Tahsin Bey'in de İsmet Paşa ile aralarında bazı anlaşmazlıklar olduğu görülüyor. Hasan Rıza Soyak'ın belirttiğine göre, ileride inceleyeceğimiz İzmir olayları sırasında İsmet Paşa şöyle diyecektir: "Emin ol, bütün bunlar o Tahsin Bey'in başı altından çıkmaktadır ama bu sefer başını kurtaramayacaktır"¹³². İsmet Paşa'nın böyle demesinin nedeni, İzmir Suikastı davasında Tahsin Bey'in de adının yazmış olduğu bir mektup dolayısı ile geçmişi olmasıydı¹³³.

-V-

Dr.Reşit Galip

Dr.Reşit Galip, Gazi'nin buyruğu üzerine SCF'na Ağaoğlu Ahmet, Nuri ve Tahsin beylerden sonra 9 Ağustos'ta katılmış bulunuyor¹³⁴.

1893 Rodos doğumlu olan Dr.Reşit Galip (ölümü: 5 Mart 1934) 1917'de Tıp Fakültesini bitirdikten sonra İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçti, Kütahya köylerinde köy hekimliği yaptı, arkadaşları ile birlikte bir dispanser kurdu. Daha Tıp Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarında Balkan Savaşı'na ve Birinci Dünya Savaşı'na sağlık görevlisi olarak

¹³² H.R.SOYAK: C.II, s.431.

¹³³ a.y., s.431

¹³⁴ F.OKYAR: *Serbest...*; s.36. Buna karşılık, 12 Ağustos 1930 günlü Cumhuriyet'te, Dr.Reşit Galip'in SCF'na katılmasını Gazi'nin ona 11 Ağustos'da bildirdiği belirtiliyor.

katıldı, Teşkilat-ı Mahsusa'da görev aldı, 1912'de fakültede Türk Ocakları'nın kurulması için çalıştı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda hekim olarak hizmet gördü, Tavşanlı'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı başkanı oldu. Savaştan sonra Mersin'de serbest hekimlik yaptı. 1923'de Aydın'dan mebus seçildi. 1925'de Şeyh Sait isyanı üzerine kurulan İstiklal Mahkemesi'nde kendi isteğiyle üye oldu. Türk Ocakları'nın "merkez reisi"liğini yaptı¹³⁵.

Dr.Reşit Galip'in SCF'daki çalışmaları uzun sürmeyecek ve İzmir olayları üzerine partiden ayrılacaktır¹³⁶.

Dr.Reşit Galip, bu ayrılışını açıklarken *Cumhuriyet* muhabirine verdiği demeçte çok partili siyasal yaşama ilişkin görüşlerini de açıklayacaktır:

"Serbest Fırkadan çekilmekliğim, tek fırka sisteminin bir müddet daha devamı muvaffık [uygun] olacağı kanaatinde bulunduğumdan ileri gelmemiştir. Muteaddit [birden çok] fırkalara lüzum ve ihtiyaç katidir [kesindir]... Vicdan kanaatine müstenit [dayanan] fırkacılık hayatının

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. A.ŞEVKET ELMAN: **Dr. Reşit Galip**; Ankara, 1953; **Türk Parlamento Tarihi, T.B.M.M. 2. Dönem, 1923-1925**; C.III, s.118-119; ayrıca, bkz. METE TUNÇAY-HALDUN ÖZEN: **1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü**; Tarih ve Toplum, C.II, s.222-236; Dr.Reşit Galip'in kişiliğinin bir yorumlanması için bkz. SAMET AĞAOĞLU: **Babamın Arkadaşları**; 3. basım, İstanbul, 1969, s.141-155 (Ancak, bu yorumu okurken, 1933'de Dr.Reşit Galip'in Ağaoğlu Ahmet Bey'i Üniversite'den çıkardığını ve bu olayın da Samet Ağaoğlu üzerinde olumsuz bir etki bırakmış olduğu unutulmamalıdır); "Teşkilât-ı Mahsusa" için bkz. ERGUN HİÇYILMAZ: **Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri**; Ünsal yyn., İstanbul, 1979 ve PHILIP H.STODDARD: **Teşkilât-ı Mahsusa**; Arba yyn., İstanbul, 1993.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

inkışafını [gelişmesini] temine çalışmak mühim bir hizmet sahasıdır”¹³⁷⁻¹³⁸

Öte yandan, **Dr.Reşit Galip’in Gazi’nin sevdiği ve güvendiği bir kişi olmasının yanı sıra onun yöneticilere sıklık eleştiriler yönelttiği de biliniyor.** Örneğin, SCF’nun kurulduğu günlere değinirken **Samet Ağaoğlu**, onun **“bazı sorumlu insanlarla yaptığı oldukça sert münakaşalar”**ından söz ediyor¹³⁹. Gerçekte, **Dr.Reşit Galip’in bir kere-sinde Gazi’yi bile yüzüne karşı acı bir biçimde eleştirmiş olduğu bilinegelmiştir**¹⁴⁰. Bununla birlikte, o, yine 1933 üni-versite reformunu gerçekleştirecek Maarif Vekili (Millî Eği-tim Bakanı) olacak ölçüde **Gazi’nin güvendiği bir kişiydi**¹⁴¹.

-IV-

Mehmet Emin (Yurdakul)

13 Mayıs 1869 doğumlu olan **Mehmet Emin Bey** (ölümü: 14 Ocak 1944), İT’dendi. Erzurum ve Trabzon’da

¹³⁷ Cumhuriyet, 13 Eylül 1930.

¹³⁸ **Samet Ağaoğlu’na göre, “Serbest Fırkadan çekildiğini duyanlar önce şaşırdılar, sonra hadiseler geliştikçe bu hareketin hangi tesirlerle yapıldığı anlaşıldı. Bu çekiliş Serbest Fırkanın daha doğarken ölüme mahkum edildiğinin ilk işaretiydi” (Baba-mın...; s.150).** Ben, Samet Ağaoğlu’na bu “tesirler”in neler olduğunu sor-dum. Ağaoğlu, bu “tesirler”in özel etkiler olmadığını, yalnızca kendisinin de yakından tanıdığı Dr.Reşit Galip’in kişiliği ile ilgili bulunduğunu ve kul-lanmış olduğu tümcenin başkaca yorumlanmaması gerektiğini, ancak belki de İsmet Paşanın onu etkilemiş olabileceğini söyledi.

¹³⁹ S.AĞAOĞLU: **Babamın...**; s.150.

¹⁴⁰ a.y., s.150; K.ARIBURNU: S.62-63.

¹⁴¹ Dr.Reşit Galip’in “Köycülük” adlı yazısında yer alan görüşleri için bkz. Dr. REŞİT GALİP: **Köycülük**; Ekim 1336 (1920), (yyn. EMİN TÜRK ELİÇİN: **Kemalist Devrim İdeolojisi-Niteliği ve Tarihteki Yeri**; Ant yyn., İstanbul, 1970, s.359-379).

memur olarak görev yaptı. 1909'da Bahriye Nezareti Müsteşarı oldu. Hicaz ve Sivas'ta valilik yaptı. Erzurum valiliğinden emekli oldu (1912). 1914'te Musul mebusu olarak Mebusan Meclisi'ne girdi. 1921'de Anadolu'ya geçti¹⁴².

TBMM'nde Şebinkarahisar mebusu iken Gazi'nin isteği üzerine SCF'na katılanlardan olan **Mehmet Emin**, Türk Yurdu Cemiyeti'nin ve Türk Ocağı'nın kurucularındandı. 1911'de Türk Ocağı başkanlığına da getirilmişti. 1919'da da Türkçü "Millî Türk Fırkası" kurucuları arasında yer aldı. Fırkanın kurucuları arasında **Ahmet Ferit (Tek)**, **Dr.Adnan (Adıvar)**, **Hamdullah Suphi (Tannöver)** ve **Yusuf (Akçura)** da bulunmaktaydı¹⁴³.

Türkçülük akımının önde gelen kişilerinden olan ve şiirlerinde Türklük duygusunu ve Türkçülük konusunu işleyen, bu nedenle de "Millî Şair" olarak tanınan **Mehmet Emin**, Gazi'ye olan bağlılığı bilinen adlardandı. 1928'de yayınlanan bir yapıtı da "**Mustafa Kemal**" adını taşıyordu. **Falih Rıfki Atay**, onun SCF'na girişini şöyle anlatır:

"Sofrada onu da görmüştüm. Atatürk,

-Beyefendi, biliyorsunuz, bir muhalefet partisi kurduk. Bu da vatan vazifesidir. Arkadaşları takviye buyurmak istemez misiniz? Dedi.

Emin Bey, hemen,

-Emredersiniz, dedi"¹⁴⁴.

¹⁴² ... Parlamento ...2. Dönem, 1923-1927; C.III, s.732-734.

¹⁴³ H.BAYUR: C.I, s.199-200.

¹⁴⁴ F.R.ATAY: Çankaya...; s.573.

-VII-
Rasim Bey (Öztekin)

1874 Debre-i Bâlâ (Yugoslavya) doğumlu olan **Rasim Celalettin (Öztekin)** (ölümü: 12 Aralık 1933)¹⁴⁵ **Gazi'nin "sevdiği eski bir silah arkadaşı"**¹⁴⁶ idi ve onun isteği ile SCF'na girmişti.

Manastır Rüştîyesi'nde ve Askerî İdadisi'nde okudu. 1891'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a girdi buradan 1895'de topçu üstteğmen rütbesi ile mezun oldu. İşkodra, Manastır ve Selanik'de görev yaptı. Selanik'de **Fethi Bey'den sonra II.Abdülhamit'in** muhafızlığına atandı (1 Haziran 1909). Daha sonra **II.Abdülhamit** Balkan Savaşı nedeniyle İstanbul'a Beylerbeyi Sarayına getirilince burada yeniden onun ölümüne değin aynı görevi yaptı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1.TBMM'nde Cebelibereket, 2. dönemde Ertuğrul (Bilecik) mebusu oldu. SCF'na katıldığında Kütahya mebusu idi¹⁴⁷.

-VIII-
İbrahim Bey (Tolon)

Mete Tunçay, "İbrahim Bey"ın soyadını "Dalkılıç", seçim bölgesini de Kütahya olarak gösteriyor ve 3. dönemde TBMM'ne giren "Uşaklı bir çiftçi" olduğunu belirtiyor¹⁴⁸. Oysa, SCF'na giren **İbrahim Bey**, Kütahya değil, fakat Koca-

¹⁴⁵ A.US: **Hatıra...**; s.20,29.

¹⁴⁶ "Öztekin" soyadını onun ölümünden sonra ailesi almıştır.

¹⁴⁷ ...**Parlamento...1.Dönem, 1919-1923**; C.III, s.254-255.

¹⁴⁸ M.TUNÇAY:... **Tek-Parti...**; s.259).

eli (İzmit) mebusudur ve Gazi'nin hep sofrasında bulunan bir kişi olduğu görülmektedir. SCF'nun fesih bildirisini imzalayan **İbrahim Bey**, bunu Kocaeli mebusu olarak imzalamıştır¹⁴⁹. *Türk Parlamento Tarihi*'nde ise SCF'na katılan Kocaeli mebusu **İbrahim Bey**'in soyadının "Tolon" olduğu belirtilmiş bulunuyor¹⁵⁰.

Buna göre, **İbrahim Bey**, 1880 Karadeniz Ereğlisi doğumlu (ölümü, 2 Aralık 1956). 15 Mart 1897'de girdiği Harp Okulu'ndan 18 Ocak 1900'da asteğmen olarak mezun oldu. Çeşitli askerî birliklerde görev yaptıktan sonra 1 Mart 1904'de Selanik Askerî Rüştîyesi'nde öğretmenliğe atandı. sonra 1 Mart 1904'de Selanik Askerî Rüştîyesinde öğretmenliğe atandı. 1908'den başlayarak jandarma subayı olarak görev yapan İbrahim Bey, binbaşı rütbesi ile Jandarma Subay Okulu Müdür Yardımcılığı görevini sürdürürken İstanbul Hükümeti'nce 1920'de emekliye ayrıldı. Bunun üzerine İstanbul'dan kaçarak Anadolu'ya geçti. **İbrahim Bey**, 1923'de Kocaeli'nden mebus seçildi. Şark İstiklâl Mahkemesi üyeliği yaptı¹⁵¹⁻¹⁵².

-IX-

Nakiyettin Bey (Yücekök)

Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine SCF'na gi-

¹⁴⁹ bkz. F.OKYAR: *Serbest...*; s.92.

¹⁵⁰ 3.Dönem, 1927-1931; C.II, s.346.

¹⁵¹ ...*Parlamento...* 2.Dönem, 1923-1927; C.III, s.536-537.

¹⁵² Kocaeli mebusu olan ve bir İbrahim Bey daha vardır: İbrahim Süreyya Bey. İbrahim Süreyya Bey, daha sonra "Yiğit" soyadını alacaktır.

Nakiyettin Bey (1866-1948)¹⁵³ Selanik Askeri Rüştiyesi'nde **Mustafa Kemal'in** Fransızca öğretmeniydi. O tarihte yüzbaşı olan **Nakiyettin Bey**, **Mustafa Kemal'e** özel bir ilgi göstermiş, Fransızca öğrenmesi için yardımcı olmuştu¹⁵⁴. 31 Mart Ayaklanmasını bastırmaya giden birliklerden Selanik Redif Alayı'nın komutan vekili idi¹⁵⁵. **Fethi Okyar**, onunla konuşurken **Gazi'nin Nakiyettin Bey'e "Hocam"** dediğini belirtiyor¹⁵⁶. Şu duruma göre, **Nakiyettin Bey** de, **Gazi Mustafa Kemal'in** çok eskiden beri tanıdığı ve güvendiği bir kişiydi. **Nakiyettin Bey**, SCF'na katıldığında Elazığ mebusu olarak TBMM'nde bulunuyordu.

-X-

Talat Bey (Sönmez)

1876 Ankara doğumlu olan **Talat Bey (Sönmez)** (ölümü: 24 Haziran 1950), Ankara Rüştiyesi, Mülkiye İdadisini bitirdikten sonra Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. 1899'da Beypazarı kaymakam vekilliğine atandı; 1903'den başlayarak Mecitözü'nde, Erbaa'da ve Şarkışla'da kaymakamlık yaptı. 1908 ve 1912 seçimlerinde Ankara mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da bulundu. Yeniden yöneticiliğe dönen **Talat Bey**, Bandırma, Gemlik ve Isparta'da mutasarrıflık yaptı. Bu arada 1920'de Dahiliye Vekaletinde "Memurin Müdürlüğü"ne atandı, arkasından da mülkiye müfettişi

¹⁵³ M.TUNÇAY: **Tek-parti...**; s.259.

¹⁵⁴ ALİ FUAT CEBESÖY: **Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Hatıraları**; İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967 s.7.

¹⁵⁵ C.BAYAR: C.I, s.227

¹⁵⁶ F.OKYAR: **Serbest...**; s.70

oldu. 1922’de Ardahan mutasarrıflığına getirildi. 5 Temmuz 1923’de yapılan seçimlerde Ardahan’dan mebus seçildi. 3. Dönemde bu kere Ankara’dan mebus oldu. Ulusal Kurtuluş Savaşı’ndaki hizmetleri nedeniyle beyaz şeritli İstiklal Madalyası almış bulunuyordu¹⁵⁷.

Talat Bey’in SCF’na katılması **Fethi Bey**’in anlattığına göre şöyle olmuştu: **Gazi**’yi görmek için hep birlikte Yalova’ya gelmiş olan Ankara mebusları 10 Ağustos 1930 gecesı yemekte konuk bulundukları sırada **Talat Bey** söz alarak TBMM’nde gerek gurup ve gerekse genel kurul toplantılarında hiçbir mebusun söz hakkı kalmadığını, bütçe görüşmelerinde bile hiç kimsenin bir öneri ya da eleştiride bulunamadığını, hattâ bir günde 5-10 bakanlık bütçesinin hiç görüşülmeden kabul edildiğini söyleyince **Gazi**, **Talat Bey**’in de yeni kurulacak fırkaya girmesini kendisine bildirmişti. **Gazi**, bununla da yetinmeyecek **Talat Bey**’in CHF’ndan ayrılma ve SCF’na başvuru dilekçesini hemen orada kendisi yazdırmıştı¹⁵⁸.

-XI-

Ali Haydar Bey (Yuluğ)

Dört CHF’lı mebusun ise **Gazi**’den bir buyruk almaksızın kendiliklerinden SCF’na girmiş olduklarını görüyoruz. Bunların ilki **Ali Haydar Bey**’di (Yuluğ). **Ali Haydar Bey**, **Fethi Bey** Yalova’da bulunduğú sırada 10 Ağustos’ta ona telgrafla başvurarak fırkaya girmek istediğini bildirmiş bulunuyor. 1879 İzmir doğumlu olan **Ali Haydar Bey** (ölü-

¹⁵⁷ ...Parlamento...2.Dönem, 1923-1927; C.III, s.102-103.

¹⁵⁸ F.OKYAR: Serbest...; s.38.

mü: 18 Eylül 1937), İzmir İdadisi'nden sonra Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. 1902'de Aydın'da maiyet memurluğuna atandı, 1912'ye değin değişik yerlerde kaymakamlık yaptı, bu tarihte Meclis-i Mebusan'a Menteşe mebusu olarak girdi. Mebusluktan sonra mülkiye müfettişi oldu, Antep, Urfa, Aydın, Isparta, Çatalca ve Bolu'da mutasarrıflık ve Sivas'da valilik yaptı. 12 Mart 1923'de İstanbul Valiliğine atandı, 15 Nisan 1923'de de İstanbul Şehreminliğine (Belediye Başkanlığına) vekâleten getirildi. Haziran 1924'de Ankara Şehremini oldu. Bu görevinden 1926'da ayrıldı. 1927'de İstanbul'dan mebus seçildi¹⁵⁹.

Fethi Bey'in "namuslu, müstakim [doğru], tecrübeli, vatanperver" olarak tanımlandığı¹⁶⁰ Ali Haydar Bey, Cemal Kutay'ın *Üç Devirde Bir Adam*'da yer alan bir notuna göre, valiliği ve belediye başkanlığı sırasında CHF yönetiminin tek parti olarak büyük kentler bakımından neden olduğu olumsuzlukları belirten bir rapor düzenleyerek İsmet Paşa'ya ve CHF Umumî Kâtipliğine vermiş bulunuyordu¹⁶¹. Öte yandan, SCF'na katıldığı sırada verdiği bir demeçte, "Eski fırkam vaadettiği umdelerin [ilkelerin] hiç birini tahakkuk ettirememiştir [gerçekleştirememiştir]. Bunun için aynlıyorum..."¹⁶² diyeceği gibi, bir başka demecinde de:

¹⁵⁹ RAKİM ZİYA OĞLU: *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi, 1453-1971, İdari-Siyasi*; İstanbul, 1971, s.294-295. Bu kitapta, s.295-306'da İstanbul ve Ankara Belediye Başkanı olarak bu iki kente yaptığı hizmetlere ilişkin bilgi bulunmaktadır. Ali Haydar Yuluğ'un özgeçmişi için ayrıca bkz.... *Parlamento...2.Dönem, 1923-1927*; s.424-425.

¹⁶⁰ F.OKYAR: *Serbest...*; s.41.

¹⁶¹ s.450 n.1.

¹⁶² Vakit, 15 Ağustos 1930

“Ben öteden beri memlekette hür bir idarenin teessüsüne [kurulmasına] taraftarım. Bu defa Fethi Bey’in yapmış olduğu fırka benim çoktan beri beklediğim ve arzu ettiğim bir teşekküldür [kuruluştur]. Çünkü bu defa fırka teşkil edilir edilmez [kurulur kurulmaz] Cumhuriyet esaslarına ve memleket menfaatine daha uygun, daha şuurlu bir veçhe [yüz/yön] verecektir”¹⁶³ açıklamasını yapacaktır.

-XII-

Refik İsmail Bey (Kakmacı)

Kendiliğinden ve 25 Ağustos 1930’da SCF’na katılan bir başka mebus da **Refik İsmail Bey**’di¹⁶⁴. 31 Ağustos 1886 Edirne doğumlu olan **Refik İsmail** (ölümü: 12 Ocak 1957), 1905’de Galatasaray Sultanisi’ni bitirdi. İstanbul’da *Tasvir-i Efkar* ve *Doryan* gazetelerinde gazetecilik yaptı. Balkan ve 1.Dünya Savaşı’na katıldı. İstanbul’un işgali üzerine kurulan “Karakol” adlı gizli örgütün kurucuları arasında yer aldı¹⁶⁵. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde çalıştı.

¹⁶³ Vakit, 11 Ağustos 1930.

¹⁶⁴ Akşam, 26 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 26-27 Ağustos 1930.

¹⁶⁵ “Karakol” örgütünü (cemiyetini) Refik İsmail, Kara Vasıf, Galatalı (Miralay) Şevket, Baha Sait, Ali Rıza, Kemalettin Sami ve Edip Servet kurmuşlardı. Bu konuda örneğin bkz. MUHARREM GİRAY: İstanbul’un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat-Karakol Cemiyeti: Resimlerle Yakın Tarihümüz, C.I, sayı 11, 10 Mayıs 1962, s.345-347; FAHRİ CAN: Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?; aynı dergi, C.IV, sayı 48, 24 Ocak 1963, s.257-260; ERGUN HİÇYILMAZ: KARAKOL Teşkilatı; Star, 8 Ağustos 1993; FETHİ TEVETOĞLU: Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti; Türk Kültürü Dergisi, C.VIII, sayı 94, Ağustos 1970, s.94-95, 100; HÜSAMETTİN ERTÜRK: İki Devrin Perde Arkası; Pınar yyn., İstanbul, 1964, s.217-221’deki “Kara Kemal ve Kara Vasıf’ın Kurduğu Karakol Teşkilatı” başlıklı bölüm.

Bu nedenle beyaz şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Yönetim görevlerinde bulundu. Nisan 1926'ya değin CHF bölge müfettişliği yaptı. Kırşehir'de boşalan mebusluğa 26 Mayıs 1926'da seçildi. 1927 seçimlerinde Sinop mebusu oldu.

-XII-

Süreyya Paşa (İlmen)

Serasker Rıza Paşa'nun oğlu¹⁶⁶ olan Süreyya Paşa, Ağustos ayı sonunda CHF yönetiminden izin alarak SCF'na katılmış bulunuyor¹⁶⁷. Süreyya Paşa, anılarında, fırkaya girmesi için Fethi Bey'in öneride bulunduğunu, kendisinin de bunu uygun görerek Yalova'ya gidip Gazi'den izin istediğini bildiriyor¹⁶⁸. Yine anılarında öğrendiğimize göre, 1927'de mebus olduktan sonra, kendi görüşlerini içeren birçok önerilerde bulunmuş, bu nedenle de ona bu gibi önerileri yapmadan önce ilgili bakanlarla görüşmesi gerektiği söylenmiş, sonra da Gazi onu Çankaya'ya çağırarak, bu önerileri ve gazetelere verdiği demeçleri nedeniyle çıkmış bulunuyordu¹⁶⁹. Ayrıca, Süreyya Paşa "hükümetin hakkı ile mürakabe edilmediğini" görerek sinirlendiğini ve bu nedenle de "bazı dokunaklı layihalar" yazmaya başladığını bildiriyor ve bu

¹⁶⁶ Mustafa Kemal kurmay subay çıktığında Serasker Rıza Paşa'nun ona bir yardım girişimi için bkz. A.F.CEBESOY: Sınıf Arkadaşım...; s.79-80.

¹⁶⁷ Cumhuriyet ve Hakimiyeti Milliye, 1 Eylül 1930.

¹⁶⁸ S.İLMEN: s.67. Süreyya İlmen, ayrıca, Fethi Bey'in kayınpederi İsmail Hakkı Bey'in kendisinin eski bir dostu olduğunu ve onun aracılığı ile bu önerinin geldiğini, Fethi Bey'i ise Meşrutiyet'in ilanından beri tanımakta olduğunu belirtmektedir (a.y., s.67-68).

¹⁶⁹ a.y., s.32-33.

yüzden de “Gazi... birkaç kere bana çattı”¹⁷⁰ diyor. Demek ki, Süreyya Paşa da, İsmet Paşa hükümetinin uygulamalarının karşısında yer alan bir kişiydi¹⁷¹.

-XIV-

Ali Galip Bey (Yenen)

Bursa 1877 doğumlu olan Ali Galip Bey (Yenen) (ölümü: 7 Mayıs 1948), 1897’de Harbiye’den piyade teğmen olarak mezun oldu ve 3. Ordu’ya atandı. Jandarma subayı olarak Selanik’de, Üsküdar’da bulundu. 1912’den başlayarak Jandarma Komutanlığı’nda çalıştı, 7 Mart 1919’da Jandarma Genel Komutan Yardımcısı oldu, aynı yıl İzmir Jandarma Bölge Müfettişliğine ve arkasından da Eskişehir Mutasarrıflığına vekaleten atandı. 9 Temmuz 1921’de yeniden Jandarma Genel Komutan Yardımcısı, arkasından da Jandarma Genel Komutanı oldu. Bu görevinde iken 2. dönem TBMM’ne Niğde mebusu olarak girdi¹⁷². SCF’na katıldığında yine Niğde mebusuydu.

¹⁷⁰ a.y., s.68

¹⁷¹ Siyasal eğilimlerini belirtebilmek için Süreyya İlmen’in 30 Eylül 1930’da İstanbul’da kurulan “Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi”nin kurucularından bulunduğu ve bu partinin amacının “mülkiyet ve tasarruf haklarını ve mallarını kullanma serbestisini tahdit eden zihniyet ve kanunlarla mücadele” olduğu da belirtilmelidir. Ayrıca, Süreyya Paşanın İstanbul’da kendi adını taşıyan taşınmaz malları için bkz. ZAFER AKNAR: 3 Süreyya’nın Öyküleri; Cumhuriyet, 24 Şubat 1996.

¹⁷² ...Parlamento...2.Dönem, 1923-1927; s.638-639.

-XV- Ortak Özellikleri

SCF'nun kuruluşunda görev alan ya da CHF'ndan ayrılarak bu fırkaya katılan mebusların ilk bakışta bile göze çarpması gereken iki önemli özellikleri bulunuyor:

1-Öncelikle **Gazi'nin** SCF'ye katılmalarını istediği mebuslar, onun ya yakın dostu, silah arkadaşıydı ya da güvenini kazanmış kişilerdi. Kendiliğinden fırkaya katılan **Refik İsmail'in** de yine **Gazi'nin** güvendiği bir kişi olduğu anlaşıyor. **Talat Bey'in** de **Gazi'nin** sofrasında bulunabilecek biri olduğu görülüyor. Bu açıdan asıl önemli olanı ise, fırkanın genel başkanının ve genel sekreterinin, başka bir deyişle de, kilit adamları olan **Fethi Bey** ile **Nuri Bey'in Gazi'ye** en yakın ve en bağlı arkadaşları olmalarıydı.

2-SCF'na katılan mebusların tümünün de **İsmet Paşa** yönetimine karşı olmaları ise, ikinci ortak özellik olarak karşımıza çıkıyor.

SCF'nu anlayabilmek için bu iki gerçeğin çok yönlü önemi var.

1-Bir kere, şimdi üzerinde ayrıca duracağım gibi, mebusların **Gazi'ye** olan bağlılıkları; kuşkusuz bu bağlılık en başta onun savaşına, ilkelerine, eserine olan tutkunluktan ileri geldiğine göre; SCF'nın da rejime bağlı olması demekti.

2-Bu nedenle de, bir süre sonra CHF çevrelerince ortaya atılacak olan ve bugün bile yinelenmekte olan SCF'nın "gerici", "rejime karşı" bir parti olduğu savları değerlendirirken, her şeyden önce bu gerçeği anımsamak gerekecektir.

3-SCF'na katılan mebusların **İsmet Paşa'ya** "muhalif" olmaları ise, **Gazi'nin** bu fırkayı "göstermelik" olarak

kurmamış olduğunun en açık kanıtıydı. Gerçekten de, SCF' kısıcak yaşamında CHF iktidarı karşısında son kerte "ciddî" ve "sert" bir muhalefet sergileyecektir.

4-SCF'nın bu "ciddî" ve "sert" muhalefeti, **İsmet Paşa** iktidarına ağır darbeler indirmiş bulunuyor. O denli ki, göreceğimiz gibi, eğer SCF yaşayabilseydi ilk genel seçimleri kazanacağı kuşkusuzdu. Ne ki, SCF tarihe karıştıktan sonra **İsmet Paşa** iktidarı karşısında onu savunacak bir kimse çıkmayacaktır. SCF'nın kapanmasını izleyen günlerde iktidar iyice sertleşecek ve ülkede "tek parti" rejimi tam anlamı ile¹⁷³ geçerli kılınacak. CHP'nin çizdiği sınırlar dışında söz söylemek, düşünce açıklamak gittikçe zorlaşacak, özellikle de **Atatürk**'ün ölümü üzerine **İsmet İnönü** kendisini "millî şef"¹⁷⁴ ilan ettirerek tüm özgürlükleri boğacaktır. Bu nedenle, SCF, bir-iki cılız çıkış dışında hep **İsmet Paşa**'nın bakış açısından değerlendirilmiş bulunuluyor. Sonunda, SCF'ru, ince-

¹⁷³ Kimilerinin öne sürdüğü gibi "tek parti rejimi", yalnızca bir ülkede "fiilen" tek parti bulunması ile tanımlanamaz. İktidarı elinde tutan partiden başka bir partinin kurulmasının "hukuken" de olanaksız olması gerekir. Örneğin, ülkemizde 1925-1930 arasında CHF tek parti idi ama başka partilerin kurulması hukuken olanaksız değildi. SCF bu nedenle kurulabilmiştir. Adana'da Abdülkadir Kemali'nin (Öğütçü) başkanlığında 29 Eylül 1930'da "Ahali Cumhuriyet Fırkası" da kurulabilmiş olmasının nedeni de buydu. 1 Haziran 1936'da İsmet İnönü'nün imzası ile çıkarılan genelge ile İçişleri Bakanı, C.H.P. Genel Sekreteri, illerin valileri, C.H.P. il başkanı; denetçiler, bölgelelerinde parti denetçileri yapılarak ve arkasından da C.H.P.'nin ilkeleri Anayasaya konularak gerçek anlamda ve hukuksal açıdan tek parti dönemi başlayacaktır (bkz. ÇETİN YETKİN: *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945*; Altın Kitaplar, İstanbul, 1983).

¹⁷⁴ "Millî Şeflik", Faşist İtalya'nın "Duçe"sinin, Nasyonal Sosyalist Almanya'nın "Führer"inin İsmet İnönü'ye yamanmış biçimiydi (bkz. Ç.YETKİN: s.157-174 "Millî Şef Dönemi" başlıklı bölüm).

leyeceğimiz tüm gerçeklere karşın, “gerici” bir parti olarak görmek bir alışkanlık durumuna gelecektir.

Gazi’nin, bir muhalefet partisinin “güvenilir” kişilerle oluşmasını sağlamış olmasına biraz daha yakından bakalım. Onun bu özenli tutumu, kuşku yok ki, Cumhuriyet rejiminin zedelenmemesi kaygısından ileri geliyordu. Her şeyden önce, yaşanan olaylar, bir muhalefet partisi kurulurken rejim için böyle bir güvence aranmasını gerektiriyordu. Bu nedenle de partinin yönetiminin devrimlere ve bunlar içinde de özellikle laikliğe inanmış kişilerin elinde olmasına özen gösterilmişti¹⁷⁵⁻¹⁷⁶. Daha geniş bir açıdan bakılırsa, bugün de Türkiye’de siyasal partilerin anayasal ve yasal olarak anayasal düzene bağlı olmaları gereği aynı gerçeğin bir başka anlatımından başka bir şey değildir.

SCF’nin kurucularının ve mebuslarının Gazi Mustafa Kemal’e, onun ilkelerine ve özellikle de laikliğe bağlılıklarını hiç düşünülmezsizin yapılan bir yanlış değerlendirme, içine düşülen bir yanılgı da, SCF’nin TCF’nun bir devamı imiş gibi gösterilmeye çalışılmasıdır. Bu yanılgıya düşülmesinin de başlıca iki nedeni bulunuyor: İlki, her iki fırkanın da “muhaliif” olmaları; ikincisi ise, programları arasında bazı koşutluklar bulunması¹⁷⁷. Burada ayrıntıya girmenin olanağı yok ama şu kadarını belirtiyim ki, her şeyden önce TCF’nun muhalefeti Gazi Mutafa Kemal Paşa’ya ve rejime karşıydı. Buna karşılık, SCF, gördüğümüz gibi Gazi’ye ve rejime bağlı

¹⁷⁵ Weiker da aynı kanıyı paylaşıyor (bkz. W.F.WEIKER: *Political...*; s.51).

¹⁷⁶ Hilmi Uran şöyle diyor: “Fırkaya geçen mebusların hepsinin de ayrı ayrı Atatürk’e bağlılığı, Atatürk için bir emniyet ve hattâ icabında Fırkayı kaldırabilme tedbiri mahiyetinde idi” (H.URAN: S.213).

¹⁷⁷ Bkz. Bölüm 3/Kesim 1.

kişilerce kurulmuştu. Hem sonra TCF'nun kurucuları ve yöneticileri bir ikisi dışında ülkenin Amerikan mandası altına konulmasından yana olmuşlardı. Oysa, SCF tam bağımsızlık ülküsünü bayrak edinmiş olanları bağrında toplamıştı. TCF ile SCF arasındaki en temelli başkalık ise, SCF kurucularının tersine birincisinin Cumhuriyet'in ilanını, saltanatın ve hilafetin kaldırılmasını, laikliğin geçerli kılınmasını içine sindirememiş olmasıydı. Bu nedenle, her iki fırkanın programlarındaki liberalizme dönük ve yabancı kapitale kolaylık sağlamayı amaçlayan maddelere bakılarak arada koşutluk kurmak temelli bir yanlışlıktır. Öylesine ki, **Gazi Mustafa Kemal**, Nutuk'da TCF'nun programı için, "*En hain dimağların mahsülüdür*" derken¹⁷⁸ SCF'nin programının kaleme alınmasına kendisi katkıda bulunacaktır¹⁷⁹.

¹⁷⁸ M.KEMAL ATATÜRK: *Nutuk*; C.II: 1920-1927; 6. basım, Türk Devrim Ens., yyn., İstanbul, 1963, s.890. Nutuk'da bu değerlendirmenin yapıldığı T.C.F. ile ilgili bölüm şöyledir: "... *fırka, efkâr ve itikad-ı diniyeye* [fikirler ve dinsel inançlara] *hürmetkârlık perdesi altında; biz hilafeti tekrar isteriz, biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce Mecelle kâfidir, medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağvetti* [kaldırdı]. *İslâmiyeti rahnedar ediyor* [yıkıyor]. *Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırıyor muydu?... Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain dimağların mahsülüdür... Efendiler, yaptığımız inkılâbın vüsat* [genişlik] *ve azameti* [büyüklüğü] *karşısında, eski hurafat* [hurafeler] *ve müessesatın* [müesseselerin] *birer birer sukutunu* [düşüşünü] *gören müteassıp ve irticakâr anasır* [unsurlar] *<efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr olduğunu ilan eden bir fırkaya ve bahasus bu fırkanın içinde isimleri şöhet bulmuş zevata* [kişilere] *dört elle sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrük* [algılamış] *değil midirler? O halde ellerine aldıkları din bayrağı ile, millet ve memleketi ncreye götürmek istiyorlardı?*" (s.890-891).

¹⁷⁹ Bkz. Bölüm 1/Kesim 1/II.

Ne var ki, kurucuların ve fırkaya katılan mebusların tüm özelliği yalnızca güvenirliklerinden, Gazi'ye yakınlık ve ona bağlılıklarından, ilkelerine inanmışlıklarından öteye geçmemiş olsa idi, hiç kuşku yok ki, SCF gerçekten yapay bir kuruluş olarak kalmış olurdu. İşte, bu nedenledir ki, Gazi'nin isteği üzerine bu fırkayı kuran ve ona katılan mebuslar, İsmet Paşa yönetimine karşı kişiler arasından seçilmişti. Öte yandan, kendiliklerinden SCF'na katılanların da, İsmet Paşa yönetimine karşı kişiler olduklarını görmüş bulunuyoruz. Şu duruma göre, SCF'nın kurulmasında izlenen yöntem ne denli olağandışı olursa olsun, amaç, TBMM'nde CHF'nın çizgisinde ikinci ve göstermelik bir fırkanın varlık kazanması değil, fakat bu ikinci fırkanın gerçekten iktidar karşısında yer alan bir kuruluş olmasıydı. Ne ki, genç Cumhuriyet'in o günkü koşulları içinde bu fırkanın rastgele muhaliflerin ve özellikle de cumhuriyet rejimine karşı olanların değil, rejime ve rejimin önderine bağlı olan ve bunun yanı sıra da iktidar fırkasının siyasasına "muhalif" kişilerin yönetim ve denetiminde olması istenmişti.

Kesim Üç

SCF NEDEN KURULDU?

- I -

Konu

SCF'nin neden kurulmuş olduğu bu konuya eğilenlerin üzerinde anlaşılmadıkları bir sorun olmuş. Bu konuda bugüne değin değişik ve hattâ çelişkili görüşler ortaya atılmış. Oysa, genelde, bir siyasal partinin neden kurulmuş olduğunun kurucularına, yandaşlarına ve programına bakılarak açıklanması en doğal tutum olmalı. Ne ki, önce SCF'nin kuruluşunda izlenen olağandışı yöntem, sonra da "otoriter" bir rejimin önderinin çok partili "demokratik" düzene kendiliğinden geçmek istemesindeki alışılmamışlık, bu fırkanın neden kurulmuş olduğu açıklanmaya çalışırken çok değişik görüşlerin öne sürülmesini gerektirmiş. Aradan geçen bunca yıla karşın bugün bile bu konuda bir görüş birliğine ulaşılmış değil. Daha da ilginç olanı, o günlerde SCF'na en acımasız saldırılarda bulunanların da, Gazi'nin bu fırkayı neden yaşama geçirmiş olduğunu anlayamamış olmaları. Bu gibi kişilerin başında gelen Falih Rıfkı Atay'ın sonradan, "Devrimci Atatürk, irtica henüz olanca hızı ile dipdiri iken, bir muhalefet partisinin kurulmasına neden izin ver-

di? Bu suale hiç kimse doğru cevap veremez”¹⁸⁰ diyerek, bir hedef tahtası durumuna getirdiği SCF’nın neden kurulduğunu bilmeden, anlayamadan, ona saldırıp durduğunu açıklamış bulunuyor.

Gazi Mustafa Kemal’in SCF’nu neden kurdurmuş olduğunun açıklıkla ortaya konması, Cumhuriyet tarihimizin doğru algılanabilmesinin önkoşuludur. SCF olayı, bir yandan 1923-1930 arası dönemi ve bir yandan da bu dönemi izleyen yıllardaki gelişmeleri doğru değerlendirebilmek bakımından büyük önem taşıyor.

“SCF neden kuruldu?” sorusunu en yetkili biçimde yanıtlayabilecek olanlar, Gazi Mustafa Kemal’den sonra bu fırkanın başkanı ve kurucuları olmak gerekir. Dönemin başınının bu konudaki yorumları ve değerlendirmeleri ise, her şeyden önce o günün koşulları içinde ikinci bir fırkanın kurulmasının “neden”inin nasıl görüldüğünü ortaya koymuş bulunuyor. Yine dönemin siyasal kişilerinin ve devlet adamlarının gerek o günlerde ve gerekse daha sonraları açıkladıkları görüşleri de başvurulması gereken bir başka önemli kaynak. Konuya değişik nedenlerle de olsa bilimsel açıdan eğilmiş olanların değerlendirmeleri de konuya ışık tutabilecek.

Tüm bu açıklamaları dört ana başlık altında toplamak olanaklı:

1-Cumhuriyet rejimi ile çok partili düzen arasındaki ilişki.

2-Ülkedeki denetim eksikliğinin ikinci bir fırka ile giderilebilecek olduğu düşüncesi,

¹⁸⁰ F.R.ATAY: Çankaya..., s.462.

3-SCF ile toplumdaki siyasal eğilimlerin anlaşılabilir-
cek ya da yönlendirilebilecek olduğu savı,

4-Gazi'nin İsmet Paşa yönetimine bir seçenek olarak
ya da onu iktidardan uzaklaştırmak için SCF'nu kurdurmuş
bulunması.

SCF'nun neden kurulmuş olduğuna ilişkin görüşleri
bu başlıklar altında incelemeğe geçmeden önce, önemli bir
yanlış yaklaşımın altını çizmek istiyorum: SCF'nın neden
kurulduğu ile neden kapandığı ayrı konulardır. Fırkanın
neden yaşamuna son verilmiş olduğuna bakarak kuruluş
nedenini de buna göre açıklamaya çalışmak, "sonuç" ile
"neden"i açıklamak demektir. Üstelik, SCF'nın ortaya çıkar-
dığı gelişmeleri de yok saymak anlamına gelir. Bu ise, bu
gelişmelerin fırkanın kapanmasında etkisi hiç yok demekten
başka bir şey değildir. Kaldı ki, SCF kapanmamış olsa idi, o
zaman bu açıdan öne sürülen "neden"ler de hiç söz konusu
edilemezdi.

-II-

Görüşler

(a)

Cumhuriyet rejiminin

çok partili siyasal yaşamı gerektirmesi

Bir çok yazar ile siyaset ve bilim adamı, "cumhuri-
yet" ve "çok partili siyasal düzen" üzerinde durarak, bu iki
kavram arasındaki ilişki çerçevesinde SCF'nın kuruluş ne-
denini açıklama girişiminde bulunuyor. Bu görüşte olanlara
göre; bir ülkede cumhuriyetten söz edebilmek için, orada
birden çok siyasal fırka bulunmalıdır. Türkiye'de ise cumhu-

riyet kurulmuştur, o halde ikinci bir fırkaya gerek vardır. Birden çok fırka kurulmadıkça cumhuriyet bütünüyle gerçekleşmiş sayılamaz. İkinci fırka, cumhuriyet rejiminin on-suz olmaz bir kurumudur. Öte yandan, ancak ikinci bir partinin varlığı durumunda kişi hakları ve özgürlükler gerçekleşebilir. Özgür tartışma, çok fırkalı siyasal yaşam ile olanak kazanır. Cumhuriyet rejimi, bir halk yönetimidir, o halde, siyasal yaşamda da birden çok fırka bulunmalıdır. İşte, **Gazi**, bu gereksinim nedeniyle SCF'ı kurdurmuştur.

Ana çizgileriyle ve bir genelleme çerçevesinde böylece özetlenebilecek bu görüşün nasıl savunulduğuna ilk örnek olarak, **Fethi Bey**'in biraz aşağıda incelenecek düşünce ve görüşlerinin yanısıra İzmir'deki söylevi gösterilebilir. **Fethi Bey**, bu söylevinde¹⁸¹, cumhuriyet rejiminin özgür tartışma ve iki fırkanın karşılıklı savaşımı olduğunu, bu savaşımın cumhuriyetin "ruhu ve esası"nı oluşturduğunu belirterek, fırkasının varlık nedenini bu açıdan açıklamış bulunuyor¹⁸². **Fethi Bey**'in anılarından anlaşıldığına göre de, **Gazi**, kendi sağlığında cumhuriyet rejimini tam anlamı ile gerçekleştirmek için çok fırkalı yaşama geçmek istemiş ve bu nedenle de ondan SCF'ı kurmasını istemiştir¹⁸³.

Ağaoğlu Ahmet Bey daha da açık bir anlatımla aynı görüşü paylaşıyor. Ona göre, ikinci fırkanın kurulmasındaki "...âmil... Cumhuriyet'in tek bir fırka ile idare edilmemesi faraziyesi olmuştur. Binaenaleyh ikinci fırkanın teşekkü-

¹⁸¹ Fethi Bey'in İzmir gezisi ve söylevi için bkz. Bölüm 4/Kesim 2/I-V

¹⁸² Bu söylevin metni için bkz. 8 Eylül 1930 günlü gazeteler.

¹⁸³ Fethi Okyar'ın anılarında geçen ve Gazi Mustafa Kemal'in bu konuda söylediği sözler üzerinde bu kesimin sonunda ayrıca durulacaktır.

lünden maksadın Cumhuriyet'i teyit ve takviye etmek gibi bir tasavvur olmasını kabul eylemek lâzım gelir"¹⁸⁴.

Dr. Reşit Galip'e göre de, SCF'nın kurulması, "Cumhuriyetin millete vaadettiği bütün kurtarıcı ve yükseltici unsurları tahakkuk ettirebilmek için en salim ve vatanperverane yoldur"¹⁸⁵⁻¹⁸⁶. Dönemin basınında da bu görüşe yer verilmiş olduğu görülüyor. Örneğin; *Hakimiyet-i Milliye*, SCF daha henüz kurulmadan önce ve böyle bir fırkanın kurulacağı haberinin yayılması üzerine, "Sabık Paris Büyükelçimiz <Serbest Cumhuriyet> namı ile siyasî bir fırka teşkil ediyor" başlığı altında yayınladığı bir haber-yorumda şöyle diyordu: "Rejimi kuranlar rejimin iltizam ettirdiği [gerek-tirdiği] siyasî bütün teşekkülleri ve müsaadekârlıkları ke-limelerin tazammun ettiği [içerdiği/ifade ettiği] bütün kuv-vetiyle anlamış ve tam demokrat ve Cumhuriyetçidirler... Yeni teşekkülün bizde bu imkânı temin edeceğini ummak isteriz"¹⁸⁷. Demek ki, gazeteye göre, yeni ve muhalif bir fırka kurulmasının nedeni, böyle bir fırkanın rejimin gerektirdiği bir kuruluş olmasıydı¹⁸⁸.

¹⁸⁴ AĞAOĞLU AHMET: "1930 Senesinin Bilançosu"; Son Posta, 2 Kanun 1931.

¹⁸⁵ Dr.REŞİT GALİP: *Demeç*; Yarı, 13 Ağustos 1930.

¹⁸⁶ SCF'nın T.B.M.M.deki üyelerinden Süreyya Paşa'nın görüşü üzerinde aşağıda (d) maddesinde ayrıca üzerinde durulacaktır. Ancak, burada da, Süreyya Paşa'nın da ikinci fırkanın cumhuriyetin bir gereği olduğuna yalnızca bir-iki sözcükle de olsa değinmiş bulunduğu belirtilmelidir (bkz.S.İLMEN: s.15).

¹⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1930.

¹⁸⁸ CHF'nın yayın organı durumunda olan *Hakimiyet-i Milliye*'nin, bu yorumu yaparken, bir yandan da muhalif bir fırka kurulması nedeniyle yine rejim adına duyduğu kaygıları dile getirmekten geri kalmamış olması da, sonraki gelişmeleri değerlendirebilmek bakımından önem taşıyor: "Yeni teşekkül, bizde gecikmiş bir teşebbüs değildir. Memleketimizde şimdi tam hürriyetli bir matbuata

Cumhuriyet'te de, gazetenin başyazarı ve aynı zamanda CHF'nın önde gelenlerinden olan Yunus Nadi kendi görüşünü, "Her şeyden evvel yeni fırka, memlekette haki-kî demokrasinin teessüs [kurulmasını] ve inkişafını [ge-lişmesini] temine yarayacak bir teşekkül olacaktır diyebi-liriz" biçiminde özetlemekteydi¹⁸⁹. Yunus Nadi'ye göre, ger-çek demokrasinin kurulması için başka bir yol da yoktu. Çünkü, demokrasiyi kurmak demek, demokrasiyi uygula-mak demektir¹⁹⁰. Yazar, "Yeni Fırkanın Umumî Telâkkisi" başlı-ğın taşıyan yazısında ise, bu görüşünü daha ayrıntılı bir biçimde açıklayacak ve diyecektir ki:

"Memleketin şurasından burasından gelmeğe baş-layan malumat yeni fırkanın her tarafta iyi bir tesir husule getirmiş olduğu merkezindedir. Bunu ilk merhalede nor-mal fırka fikrinin demokrasi hayatımızda büyük bir ihti-yaç olduğu mânasına almak doğrudur. Tesis ettiğimiz Cumhuriyet'in hakikaten halk idaresi olarak tekâmül ede-bilmesi için bütün hürriyetlerin tam ve kâmil [burada "bü-tünüyle" anlamında] olarak istimal edilebilmesi [kullanıla-bilmesi] lâzımdır. Fikir hürriyeti, matbuat [basın] hürriyeti, tenkit ve münakaşada serbesti bu cümledendir. Nihayet

[basına], muhtelif siyâsî teşekküllere müsamaha edecek kadar serbest bir idareye niçin müsaade edilmediğini yakın zamanlara kadar devam eden hâdisat [olaylar] bize aksini iddia edemeyeceğimiz bir sarahatle [açıklıkla] öğretti... Onun için ma-zide ve irticaaya dayanan, memleketin vahdet [birlik] manzumesini [düzenini] bo-zan kara teşekküllerin daima muhalifi kaldı... Onun için bizde teşekkül edecek fırka ancak bu vasıfları [cumhuriyetçi, laik, devrimci] haiz olmak şartı ile terviç edile-bilirdi [kabul edilebilirdi]".

¹⁸⁹ YUNUS NADİ: "Cumhuriyet Halk Fırkasına Gelince"; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

¹⁹⁰ YUNUS NADİ: "Fırkacılık Münakaşaları"; Cumhuriyet, 20 Ağustos 1930.

memleketin büyük menfaatleri en hurda tafsilatına [ayrıntısına] kadar esaslı prensiplere irca ve isnat olunabilmelidir [indirgenebilmeli ve dayandırılabilmelidir]. Bazen yekdiğerinden [birbirinden] farklı olan bu prensipler millet efradının [bireylerinin] muhtelif manzumelerde [çeşitli düzenlerde] cemeder ki [toplar ki], tatbikatta [uygulamada] bunların adı da fırka olur. İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası bu ihtiyaca cevap veren esaslı bir adımdır"¹⁹¹.

Akşam'da da Necmeddin Sadık (Sadak), tek fırkalı rejimin cumhuriyette gerçek dışı, yapay bir kurum durumuna gelmiş olduğunu, bunun cumhuriyeti güçsüzleştirdiğini, ulusal egemenliğin tek desteği olan Millet Meclisi'nin silikleşmeye yüz tuttuğunu, işte bu nedenlerledir ki ikinci bir fırkanın gerçek bir gereksinimin sonucu olduğunu belirtiyordu¹⁹².

Yeni Muhit dergisinde de Ahmet Cevat (Emre) sürekli olarak bu görüşü işlemiş bulunuyordu. Yazara göre, SCF'nın kurulması "normal demokrasilerin normal siyasî hayatı" gereği olduğu gibi¹⁹³, tek partili düzen, devrim sırasında gerekli olmakla birlikte devrimler artık gerçekleştirildiğinden olağan ekonomik ve toplumsal yaşam için en uygun olanı çok fırkalı sistemdi¹⁹⁴. Kaldı ki, "laik Cumhuriyet usulünün serbest işlemesine ancak şimdi, birden ziya-

¹⁹¹ Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930.

¹⁹² NECMEDDİN SADIK: "Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Mahsulüdür"; Akşam, 19 Ağustos 1930.

¹⁹³ AHMET CEVAT: "Memleketin Siyasî Ve İctimâî Meseleleri"; Yeni Muhit, Teşrinisani 1930, sayı 25, s.1.

¹⁹⁴ AHMET CEVAT: "Yeni Bir Fırkanın Teşekkülü-Siyasî Teşekküller Sisteminde Normal Hayata Doğru"; Yeni Muhit, Eylül 1930, sayı 23, s.321.

de siyasî fırkaların doğması ile başlanacaktır"¹⁹⁵. *Yarın* gazetesi başyazarı Arif Oruç'un görüşü de aynı doğrultuydaydı. Ona göre de, "Fırkanın teşkiline sebep... Cumhuriyet'e yakışacak bir idare teessüsüne [kurulmasına] hâdim ol-maktı [hizmet etmekte]"¹⁹⁶. Daha sonraları birçok siyaset adamınca da bu sav ileri sürülmüş bulunmakla birlikte aynı konuyu gereksiz yinelememek için bunlar üzerinde ayrıca durmayacağım¹⁹⁷. Buna karşılık bazı bilimsel yayınlarda da aynı kaniya yer verilmiş olduğunu belirtmek gerekiyor. Örneğin, Doç. [Prof.] Dr.ERCÜMEND Kuran, "... halkçılığın gereği olarak, Atatürk'ün milletini Batılı anlamda demok-rasiye hazırladığı bir gerçektir. 1930 yılında Serbest Cum-huriyet Fırkası denemesine girişmesi... bunu ispatlar" demektedir¹⁹⁸. Başka birtakım nedenler üzerinde de durduk-

¹⁹⁵ AHMET CEVAT: "Medenî Yetişkinlik ve Fırkalar Hayatı"; Yeni Muhit, Teşrinievvel 1930, sayı 24, s.401.

¹⁹⁶ ARİF ORUÇ: "Hakikat Budur"; *Yarın*, 22 Ağustos 1930.

¹⁹⁷ Örneğin, bkz. A.DOĞAN: s.210. İlginç bir örnek ise, Demokrat Parti'nin kurucuları olacak olan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in "Dörtlü Tahrir" diye anılan ve CHP Meclis Gurubu Başkanlığı-na verilen 7 Haziran 1945 günlü önergedir. Bu önergede, "Memleketi orta-çağdan kalma birtakım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticaı kırmak maksadı ile 1925'den sonraki yıllarda siyasî hürriyetlerin bazı takyitler [kayıtlara] uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyet'in kurucusu büyük Atatürk, bunu tamamiyle de-mokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamış... Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti" deniliyor. (NAKİ CEVAT AKKERMAN: *Demokrasi Ve Türkiye'de Siyasî Partiler, Hakkında Kısa Notlar*; Ankara, 1950, s.72-73).

¹⁹⁸ ERCÜMEND KURAN: "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi"; *Türk Kültürü Dergisi*, C.IV, Kasım 1965, sayı 37, s.65; ayrıca, bkz. ERCÜMEND

tan sonra, Prof. Dr. Kemal Karpat da, “Bu partinin kurulmasından Mustafa Kemal’in beklediği pratik faydalar her ne olursa olsun, onun bir muhalefetin zamanla gelişerek, normal bir parti haline geleceğini ve memleketin idaresinde hayati bir görevi yerine getireceğini ümit etmiş olduğunu da güvenle söyleyebiliriz” derken¹⁹⁹ aynı görüşü paylaşmış olsa gerektir. Yine örneğin, yabancı araştırmacılardan **Geoffrey Lewis**, SCF’nin parlamenter demokrasinin yerleşmesi için kurulmuş olduğunu bildirmektedir²⁰⁰. **D.E.Webster** ise, diktatörlük suçlamalarının geçersizliğini ve cumhuriyetin demokratik yapısını kanıtlamak için bu girişimde bulunmuş olduğunu savunmaktadır²⁰¹. **M.Philips Price**, SCF’nun gerçek demokrasiye geçmek için bir adım olduğunu ve bu amaçla kurulduğunu öne sürmektedir²⁰². **Preston Hughes**’ün görüşü de özünde bu doğrultudadır²⁰³.

Bu konuda en dikkate değer sav, bence, **Maurice Duverger** tarafından öne sürülmüş bulunuyor. **Duverger** diyor ki:

KURAN: “Atatürk’ün Demokrasi ve Halkçılık Anlayışı”; aynı dergi, C.V, Aralık 1966, sayı 50, s.144.

¹⁹⁹ KEMAL KARPAT: *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*; İstanbul, 1967, s.61.

²⁰⁰ GEOFFREY L. LEWIS: *Turkey*; New York, 1965, s.103

²⁰¹ DONALD EVERETT WEBSTER: *The Turkey of Atatürk-Social Process in the Turkish Reformation*; The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1939, s.109.

²⁰² M.PHILIPS PRICE: *A History of Turkey - From Empire to Republic*; George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1956, s.138.

²⁰³ PRESTON HUGHES: *Atatürkçülük ve Türkiye’nin Demokratikleşme Süreci*; 2. basım, çev. Rabia Süer, Milliyet yyn., İstanbul, 1994, s.58-61.

“Parti liderlerinin gözünde tek el [CHF’nın tekeli], Türkiye’deki özel siyasal durumun bir sonucu olmuş ve çok-partili sistem ideal olmakta devam etmiştir. Kemal, çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeğe çalışmıştır ki, bu olgu tek başına bile derin bir anlam taşımaktadır. Hitler Almanyası’nda ya da Mussolini İtalyası’nda böyle bir şey düşünülemezdi... 1930’da Kemal, arkadaşı Paris elçisi Fethi Bey’i özel olarak davet ederek, ona ansızın bir <Serbest Fırka> kurdurmuştur”²⁰⁴.

(b)

SCF’nın Ülkedeki Denetim Eksikliğine Karşı Bir Önlem Olması

En çok yandaş toplayan bu görüşü ikiye ayırarak incelemek gerekir. Bu görüşte olanların bir bölümü, SCF’nın kurulması ile denetim eksikliği giderilecek olanın “hükümet” olduğunu öne sürerken, bir bölümü de, bunun “CHF” olduğunu savunmaktadırlar.

(aa)

“Hükümet”in Denetlenmesi İçin SCF’nın Kurulmuş Olması

Bu anlayış şöyle özetlenebilir: Ülkede yürürlükte olan tek partili rejimde hükümet TBMM’nde eleştirilememekte ve dolayısı ile de denetlenememekte bulunduğundan,

²⁰⁴ MAURICE DUVERGER: *Siyasi Partiler*; 2. basım, çev.Ergun Özbudun, Bilgi yyn., Ankara, 1974, s.360-361.

Meclis’de ikinci bir fırkanın bulunması durumunda bu sa-
kınca giderilmiş olacak ve daha sağlıklı bir yönetim biçimi
gerçekleşmiş olacaktı. Gerçekten de, CHF’nun kendi mebus-
larınca eleştirilip denetlenmediği görülüyordu. Fırka disipli-
ni, öndere bağlılık, seçimlerde aday gösterilebilme yöntemi
mebusların bu görevlerini yapmalarına engel olan nedenle-
rin başında geliyordu. Bu durum, alt düzeydeki yönetim
birimlerini de etkileyecek bir aşamaya ulaşmıştı. O halde,
CHF’ndan ayrı ve onu denetleyecek bir kuruluşa gerek var-
dı. İşte, SCF’nın kuruluş nedeni, TBMM’nde hükümetten
başlayarak yönetimi eleştirerek denetim sağlamaktı.

Ana çizgileri ile anlatımı böyle olan bu görüşün
SCF’nun yöneticilerinin kendilerince nasıl savunulduğuna
geçmeden önce, **Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın** gerçek ama-
cının bu fırkanın kurulmasını gerçekleştirmekle söz konusu
denetimsizliğin giderilmesinin sağlanması olduğunun altı-
nın önemle çizildiğinin ve bazı kanıtlara başvurularak öne
sürüldüğünün belirtilmesi gerekir. SCF’nun kuruluş çalışma-
ları sırasında Yalova’da bulunduğundan söz etmiş olduğum
Afet İnan’ın açıklamalarından, o günlerde **Gazi’nin** bu ko-
nudaki düşüncelerini ona söyleyip yazdırdığını, hatta anla-
şılması güç bazı sözcüklerde kendisinin yardımcı olduğunu
anlıyoruz. **Afet İnan**, bu notların kendi el yazısı ile yazılmış
olmalarına karşın, **Gazi’nin** açıkladığı düşünceleri ve bu
nedenle de tarihsel değer taşıyan bir belge olduklarını belir-
tiyor²⁰⁵. Bu notlarda; **Gazi’nin** SCF’nun kurulmasını neden

²⁰⁵ **Afet İnan’ın** kendi deyişiyle, “Atatürk tarih çalışmalarını ihmal etmiyordu. Bir
gece toplantısında herkesi konuşturmak için bana bazı sualler yazdırdı... Cevaplar
verildi. Fakat, kendisi dikte ettiği sualleri yeniden tashih ederek, cevaplar üzerinde

istediği anlatılırken tek partili siyasal yaşamın çeşitli sakıncaları olduğu, çünkü her şeyden önce Meclis’de bir partinin üyelerinin bulunduğu, bu üyelerin başvekile ve vekillere olan güvenlerinden dolayı denetim görevlerini yapmayabilecekleri gibi, aynı fırkanın çatısı altında bulunmaktan doğan yakınlık ve daha başka bazı nedenlerle de arkadaşlarını eleştirmekten çekinebilecekleri belirtiliyor, bundan başka güçlü bir devlet başkanının tek parti çerçevesinde Meclis’i görünüşte tanıyabileceği, ancak giderek tek başına ve hiç denetime bağlı olmaksızın yönetimi eline geçirebileceği açıklanıyor²⁰⁶. Notlarda bundan sonra doğrudan doğruya SCF söz konusu edilmekte. İnan, bu konuda Gazi’nin kendisine şunları yazdırdığını söylüyor:

“Temiz fikirler etrafında teşekkül eden ve tabii bir surette Cumhuriyet temeli üzerinde yükselecek olan bu fırkanın mevcudiyeti [varlığı] hatıra gelen mahzurların [sakıncaların] vücut bulmaması için, esaslı bir tedbirdir. Memlekette Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası birbirini kontrol edecek, birbirinin fikirleri, niyetleri, hareketleri hakkında eskâr-ı umumiye [kamuoyunu] tenvir edecektir [aydınlatacaktır]. Bu sayede şahsî selahiyetlere dayanarak, şahsî hareketler milletin gözü önünde bulundurulacaktır”²⁰⁷.

izahata başlayınca, ben söylediklerini yazmak istedim ve elimdeki kağıtlara not tutmaya başladım. Hattâ bzen anlamadığım kelime olunca durakladığımı gören Atatürk, bunun yerine bir başka kelime kullanmıştır... Bu notlar benim el yazımla olmakla beraber, Atatürk’ün söylediklerinin aynıdır. Bunun için tarihi değeri olan birer vesika mahiyetindedir” (AFET İNAN: s.263,269).

²⁰⁶ a.y., s264-265.

²⁰⁷ a.y., s265

Gazi'nin bu amaçla SCF'nun kurulmasını sağladığını bize bildiren **Afet İnan**'ı doğrulayan başka kaynaklar da bulunuyor. Örneğin, **Gazi**'nin genel sekreterliği (Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtipliği) görevinde bulunan ve çoğu zaman onun yanında olan **Hasan Rıza Soyak**'ın anılarında anlattığına göre, SCF'nun kurulmasından hemen önceki günlerde **Gazi** ona, *"İnkılâp esasları dışındaki meselelerimizi imkân nispetinde en iyi, en verimli hal çaresine bağlamalı... Bu, ancak, karşılıklı, açık, serbest, ciddî ve samimî tartışmalarla temin edilebilir. Binaenaleyh biz, bir an evvel, Meclis'de böyle bir cihaz; bir serbest tenkit ve münakaşa cihazı yaratmaya bakmalıyız."*²⁰⁸ demiş ve **Soyak**'ın anlattığına göre, SCF'nun kuruluşuna bu düşünce temel olmuştu. Ayrıca, yine **Soyak**'a göre, bu düşüncelerini böylece açıklayan **Gazi**, bundan sonra da her olanakta bu sözlerini yinelemiş ve bir keresinde de devrimler tartışma dışı kalırken, bunun yanı sıra yöneticilerin uygulamalarının da eleştiri konusu yapılamaz duruma geldiğini, bunun da onlara kolay bir ortam yarattığını, ancak bu arada kişisel çıkar ardında koşan bazı kimselerin de bundan yararlandıklarını belirtmiş bulunuyordu²⁰⁹.

Fethi Okyar'ın anılarında, başka nedenlerden söz edilmekle birlikte, SCF'nun kurulmasının temel nedeninin aynı gerekçeye ve **Gazi**'nin hemen hemen aynı biçimde belirtilen sözlerine bağlanarak açıklanmış olması da başlı başına önem taşıyor. **Fethi Okyar**'a göre, **Gazi**, ikinci bir fırkayı, cumhuriyet rejiminin bir gereği olmasının yanı sıra,

²⁰⁸ H.R.SOYAK: C.II, s.408.

²⁰⁹ a.y., s.408

TBMM'nde özgür tartışma koşullarının yaratılması ve böylece de Meclis'in hükümeti denetlemesine olanak sağlanması için gerekli görmüştü. Gazi, uygulamada birçok aksaklık olduğunu, ancak hükümetin bunlardan bilgisi olamayacağını, buna karşılık yeni bir fırka kurulursa bu gibi aksaklıkların Meclis'te dile getirileceğini ve denetimin sağlanacağını düşünüyordu ve bu düşüncesini ona, karşılıklı konuşmalarında önce, "...*hükümetin malumatı haricinde* [bilgisi dışında] *tatbikatta* [uygulamada] *bazı hatalar oluyor demektir...* Bunun çaresi nedir? Hükümet adamları elbette iyi yapmak için çalışıyorlar, fakat *tatbikatta noksanlıklar görülüyor. Bu noksanları nasıl izale etmeli?* [gidermeli?]" dedikten sonra şu sözlerle açıklamıştı:

*"Meclis bu şekilde ifa-yı vazife etmiyor [görevini yerine getiremiyor], edemiyor. Bir çok mebuslar bu noksanları bildikleri halde, neme lâzım diyerek susuyorlar. Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lâzımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste münakaşa daha serbest olur. Meselâ, siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Mecliste söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen birçok hataların önü alınmış olur"*²¹⁰.

Fethi Bey, SCF'nın "reisi" olarak verdiği demeçlerde ve söylevlerinde de fırkasının ülkede denetim ve eleştiriyi sağlamak üzere kurulmuş olduğuna sık sık değinmiş bulunuyor²¹¹.

²¹⁰ F.OKYAR: **Serbest...**; s.11-12.

²¹¹ Örneğin; "*Devletin umumî hizmetlerinin radikal tetkik, tenkit ve münakaşasından geçerek en salim haddeden süzülerek, fiil sahasına intikal ettirilmesi [uygulama ala-*

Fırkanın kuruluş aşamasında Ağaoğlu Ahmet Bey'in de aynı görüşü öne sürdüğünü görüyoruz. Örneğin, "Ben ötedenberi söylüyorum ki, hükümet uzun müddetten beri mürakabesiz [denetimsiz] kalmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir idare tarzı mevcut değildir. Fırkasız mürakabe, mürakabesiz Cumhuriyet olmaz" diyordu²¹². Bir yazısında da yine açıkça aynı gerekçeye dayanarak, SCF'nun kurulmasını gerektiren nedeni "Mürakabe ve kontrol"ün sağlanması olarak açıklamıştı: Çünkü, ona göre, tek parti demek, denetimsizlik demektir²¹³. Öte yandan, *Serbest Fırka Hatıraları*'nda da, Yalova'da fırkayı kurmak görevi Fethi Bey'e verildiği ilk günlerde onun kendisine Gazi Mustafa Kemal için, "Anlaşıyor ki, tek fırkanın doğurmuş olduğu mürakabesizlikten, idaresizlikten bıkmış! ...Meclis'de

nına geçirilmesi], şüphesiz kendilerinin [Gazi'nin] esas arzularından biridir" (Demeç; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930). Yine örneğin; "SCF memleketimizde... Millet Meclisi'nde murakabe [denetim] hayatını uyandırmak... için meydana çıkmıştır" (T.B.M.M. 3. dönem, 4. Birleşim, 1.Oturum'da 15 Kasım 1930'daki konuşmasından; T.B.M.M., Z.C., C.XII, s.23).

²¹² Demeç; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

²¹³ AĞAOĞLU AHMET: "İkinci Fırkaya Lüzum Var mıdır?"; Son Posta, 11 Teşrinievvel 1930 (Ağaoğlu Ahmet Bey bu açıklamayı Yunus Nadi'nin CHF ile SCF arasında köken, yön ve genel amaç aykırılığı olmadığı öne sürüldüğüne göre, "İkinci bir fırkaya neden gereksinme olsun, CHF içinde de denetim görevi yapılabilir, ülkeyi karışıklığa sürüklememiş de oluruz" biçiminde özetlenebilecek görüşüne karşı yazmıştır; bkz. YUNUS NADİ: "Yeni Fırkanın Mahiyeti"; Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930—Ağaoğlu'nun bu yazısını da Yunus Nadi, "İkinci Fırka" adlı yazısı ile 13 Teşrinievvel 1930 günlü Cumhuriyet'te yanıtlamıştır. İlginçtir ki, sözü geçen yazısında Ağaoğlu, Yunus Nadi'nin görüşleri doğru ise o güne değin neden denetimin sağlanamamış olduğu sorusunu sormaktadır).

birbirini mürakabe edecek iki fırkanın mevcudiyetini... istiyor" dediğini belirtiyor²¹⁴.

Denebilir ki, özellikle SCF'nın ilk günlerindeki genel kanı, bu fırkanın eleştiri ve denetim görevini üstlenmek üzere kurulmuş olduğu idi. Öylesine ki, CHF'nın sözcüsü durumundaki *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, SCF daha henüz "resmen" kurulmadan verdiği "*Siyasî Bir Gurup*" başlıklı haberinde, "Memleketimizde iktisadî, malî ve içtimai birçok yapılacak işler vardır. Yeni grubun gayesi bu işleri daha mazbut bir şekilde mürakabe etmek olacaktır" demekteydi²¹⁵.

Daha sonraları da bu görüşü paylaştıkları olduğu görülüyor. Örneğin, Hilmi Uran bu kanıyı belirteceği gibi²¹⁶, konuya değinirken Kemal Karpas da SCF'nın kurulmasının bir nedeninin de "hükümeti, hem kusurlarını düzeltmeye, hem de ekonomik vaziyete yeni çareler aramaya sevkedecek bir kontrol sistemi yaratmak" olduğunu söylemekte²¹⁷ Tanık Zafer Tunaya da aynı görüşü belirtmektedir²¹⁸. Mete Tunçay'a göre de, "Tek-Parti iktidarının başı (cumhurbaşkanı), hükümet eleştirisiz ve sorumsuz bir durumda olduğu için, muhalif bir partinin varlığında yarar görmüştür"²¹⁹.

²¹⁴ s.18.

²¹⁵ 9 Ağustos 1930 günlü sayı.

²¹⁶ H.URAN: s.212.

²¹⁷ K.KARPAT: s.61.

²¹⁸ T.Z.TUNAYA: s.624.

²¹⁹ M.TUNÇAY:... Tek Parti...; s.247.

İsmet İnönü'nün de *Hatıralar*'ında SCF'nın kuruluş nedenini bu görüşe bağlamış olması başlı başına bir önem taşıyor. Diyor ki:

"... memlekette bir dert ve hastalık vardı. Mecliste, hükümet etrafında bulunan insanların yanlış hareketlerine karşı, açıktan ve insafsız bir surette şikâyet etmek, tenkit etmek imkânı olmadıkça bu derdin halledilemeyeceği mülâhazasını daha evvel [Atatürk ile] görmüşüzdür. Ve bunda mutabık kalmışızdır. Bana [Atatürk] çare sorduğu zaman, açık olarak söylemişim. Atatürk, benim çare olarak ileri sürdüğüm mülâhazada, kendi gördüğü hastalığın teşhislerinden birini bulmuş oldu"²²⁰.

İsmet Paşa'nın bu sözlerine yine döneceğim. Ama hemen altını çizeyim ki, hükümetin başı kendisiydi ve bu nedenle de eleştirilip denetlenecek olan da her şeyden önce o ve başında bulunduğu hükümetti!

(bb)

**"CHF"nın denetlenmesi için
SCF'nın kurulmuş olması**

İkinci bir fırkanın kuruluş nedenini denetim eksikliğinin giderilmesi amacıyla görenlerin bir bölümü, denetlenecek kuruluş bakımından şimdi incelenmiş olan görüşü savunanlardan ayrılmakta ve SCF'nın CHF'nı denetlemek, ona bir çeki düzen verilmesini sağlamak amacı ile kurulmuş olduğunu öne sürüyorlar.

²²⁰ C.II, s.226.

Hemen belirtmek gerekir ki, böyle bir “neden”i ne SCF yöneticileri dile getirmişlerdir ne de Gazi’nin bu doğrultuda bir açıklama yapmış olduğu öne sürülmüş değil. Bu görüş, daha çok bir yorum olarak, CHF yazarlarınca savunulmuş bulunuyor. Örneğin, *Hakimiyet-i Milliye* yazarlarından Siirt mebusu **Mahmut Bey’e** (Soydan) göre, yeni bir fırkanın kurulmuş olması, CHF’nı “rekabet” yüzünden eylemsizlikten kurtarmış olacak ve onun “**yeniden millî mücadele devrinin ruh ve heyecanı ile**” çalışmasını gerektirecekti. Çünkü, o güne değin tek başına olan CHF, bu durumda kalan her siyasal kuruluş gibi, göreceli bir eylemsizliğe düşmüştü²²¹. *Cumhuriyet*’te de Yunus Nadi’nin aynı savda bulunduğunu görüyoruz:

“CHF son senelerde fazla çalışmaya ihtiyaç hissettirmeyen bir emniyet içinde kendini ılık bir rehabetin ataletine terketmişti... Demek ki CHF’na dahi taarruz olunabilirmiş... Demokrasi hayatı tek fırka ile yürütülebilecek bir şey değildir... İlk senelerin az çok disiplin ile yürüyen hayatı ne kadar zaruri idi ise ilk tatbik imkânı tahassül ettikten sonra [varlık bulduktan / ortaya çıktıktan sonra] hayata serbest cereyan vermek lüzumu dahi o kadar zaruri idi. İşte, SCF’nın doğumu böyle bir ihtiyacın neticesidir.”²²²

Sav, yeterince açık. O nedenle üzerinde daha fazla durmaya gerek yok. Buna karşılık, **Mete Tunçay**’ın bu konudaki görüşü kayda değer. Tunçay şöyle diyor:

“Cumhurbaşkanının bakış açısından, ülkenin yararları ile CHF’nın yararları özdeştir. Dolayısıyla SCF’nın

²²¹ MAHMUT: “**Karşı Karşıya**”; *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1930.

²²² YUNUS NADI: “**Fırka Teşkilâtı**”; *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1930.

yaratılması, rejim için olmaktan çok, parti için faydalı olacak diye düşünülmüştür. Bu sayede partinin çürük yanları açığa vurulacak, temizlenecek, dolayısıyla parti güçlenecektir”²²³.

(c)

SCF ile Toplumdaki Eğilimlerin Anlaşılabilir ve Yönlendirilebilecek Olması

Kimi siyaset ve bilim adamlarına göre ise, ikinci bir fırkanın kurulmasının gerçek nedeni, toplumun rejim ve devrimler karşısındaki tepkisinin açığa çıkmasını sağlamak-tı. Denilmektedir ki, toplumu sıkı bir biçimde yöneten CHF’nın yanı başında bir “muhalafet fırkası”nın bulunması toplumun çeşitli kesimlerinin suskunluğuna son verecek ve böylece de Cumhuriyet yönetiminin toplumda ne ölçüde kök saldığı öğrenilmiş, ayrıca, sezilenmekte olan hoşnutsuzluğun dile getirilmesi sonucunda da buna yol açan sorunlar anlaşılabilir çözümler aranabilecekti. Bu, aynı zamanda, toplumu yönlendirmek olanağını da sağlamış olacaktı.

Ana düşüncesi böylece özetlenebilecek olan bu görüş değişik biçimlerde anlatımını bulur. Ancak, temelde değişmeyen kanı, SCF’nın bu amaçların sağlanmasına yönelik bir “deney” olduğudur.

Doğal olarak SCF’nı kuranların hiçbir zaman öne sürmemiş oldukları bu görüşü savunanlardan **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, fırkanın kuruluşunu yalnız bu nedene bağlamamakla birlikte der ki:

²²³ M.TUNÇAY:... Tek-Parti...; s.247

“... öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken... o keskin <intuition> kudretiyle sezinlediği yer altı gericiilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş bulunduğu zehabına düşmüş bulunan Hükümeti uyarmak istemişti”²²⁴.

Yine Karaosmanoğlu'na göre, Gazi Mustafa Kemal, halk arasında var olduğu anlaşılan hoşnutsuzluğun “bir muhalefet partisinde yüksek sesle, açıktan açığa ifade edilen tenkitler haline gelmesini”²²⁵ öngörmüştü²²⁶. Yine Gazi'nin yakın çevresinden olan FalihRıfkı Atay da bu görüşü daha değişik bir biçimde ortaya atmakta ve SCF'nın kurulmasının en güçlü olası nedeninin, Gazi'nin kendi sağlığında çok partili yaşama geçmeyi düşünmesi, bunun için de en güvendiği arkadaşları ile, gerekli koşulların hazır olup olmadığını denemek istemesi olduğunu belirtiyor²²⁷. Öte yandan SCF'nın bir “sondaj” olduğunu söyleyen Şevket Süreyya Aydemir²²⁸, bu fırkayı “Serbest Fırka Tecrübesi” diye nitelendiren Ahmet Hamdi Başar²²⁹ ve daha birçokları hep birçokları hep bu görüşü savunuyorlar. Daha sonraları Tefvik Çavdar da, “Serbest Fırka deneyimini Gazi'nin

²²⁴ Y.K.KARAOSMANOĞLU: *Politikada...*; s.105.

²²⁵ a.y., s.101.

²²⁶ Ayrıca bkz. Z.SERTEL: *Hatırladıklarım*; s.190.

²²⁷ F.R.ATAY: *Çankaya*; s.462-463.

²²⁸ Ş.S.AYDEMİR: *Tek Adam...*; C.III, s.387.

²²⁹ A.H.BAŞAR: s.25-26.

yığınların nabzını dinlemek amacıyla örgütlediği, denetlemek istediği”²³⁰ savında bulunacak ve diyecektir ki:

“Mustafa Kemal, muhalefetin şu ya bu nedenle bir yerde patlak vermesinden, merkez denetiminin yitirilmesinden korkuyordu. Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz parçası haline gelen inkılâpların korunması gerekiyordu. Gündümlü muhalefet diye nitelediğimiz Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması, bu koşulların zorunlu bir sonucudur. Çünkü böyle bir yapay nefes alma noktasının yaratılmaması durumunda, toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir biçimde patlaması söz konusu olabilirdi”²³¹.

Öte yandan, Kemal Karpat’ın da “partinin kurulmasından maksat birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak”tan söz ettiğinde de²³² “neden”e bu açıdan baktığı anlaşıyor. Emre Kongar ise, daha açık bir anlatımla, Gazi’nin “Meclis içinde ve dışında gelişmekte olan karşıt eğilimleri, en yakın arkadaşlarının birinin liderliğini yaptığı bir parti yolu ile denetlemek istediği de açıktır” demiş bulunuyor²³³.

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw’ya göre de, SCF dünya ekonomik bunalımının arttırdığı hoşnutsuzluğu açığa çıkararak ferahlık sağlamak için kurulmuştu²³⁴.

²³⁰ TEVFİK ÇAVDAR: “Serbest Fırka”; Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yyn., C.VIII, s.2059.

²³¹ TEVFİK ÇAVDAR: Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950; İmge yyn., Ankara, 1995, s.291.

²³² K.KARPAT: s.61.

²³³ E.KONGAR: s.177.

²³⁴ S.J.SHAW-E.K.SHAW: C.II, s.382.

Bu görüşü belki de en derli toplu olarak dile getiren yazar, D.V.Mikusch olmuş. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal Avrupa İle Asya Arasındaki Adam* adlı kitabında demiş ki:

“Mustafa Kemal hoşnutsuzluktan doğan bu mayalanmayı elbette fark etmişti. Bunu devlet yapısı içinde esas alınmış olan ilkelerden sapmak yoluyla değil de, siyasal mekanizmada yeniden bir düzenleme yapmak suretiyle karşılamayı denerdi. Bir bakıma hoşnutsuzluğa yasal vana açmak; daha çok da halkı canlı biçimde devlet sorunlarıyla ilgilenmeye çekmek; hükümetin çalışmaları hakkında kaçınılmaz olan eleştirileri, arka sokaklarda ve sokak köşelerinde fısıldaşmalar ve söylentiler halinden çıkarıp, bu iş için oluşturulmuş Millet Meclisi’nin tribünlerine aktarmak; bu şekilde ona, arkadan ve gizlice hava yapmak yerine, açıkça ve özellikle de yasa tasarılarının tartışmalarında bunlar yürürlüğe girmezden önce görüşünü açıklamak olanağını vermek istedi”²³⁵.

(d)

Gazi’nin İsmet Paşa’yı İktidardan Uzaklaştırmak Amacı İle SCF’ı Kurmuş Olduğu Savı

Özellikle kimi siyaset adamlarının zaman zaman öne sürdükleri bu görüşe göre, SCF’nın Gazi Mustafa Kemal’ce kurdurulmasının nedeni, Başvekil İsmet Paşa ile arasındaki siyasal ilişkilerin o sırada almış olduğu biçim ve Gazi’nin ona karşı bir iktidar seçeneği yaratmak istemesiydi.

²³⁵ çev. Esat Mermi Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.375.

Bu “neden”i sürekli olarak ortaya atanların başında, SCF’na İstanbul mebusu olarak katılmış olan **Süreyya Paya** gelir. Ona göre, gerçek neden, **Gazi** ile **İsmet Paşa** arasındaki uyumsuzluk ve sürtüşmeydi. Fırkanın kurulmasına denk gelen günlerde, **Gazi** ve **İsmet Paşa** yanlıları olmak üzere “**adetâ... iki hizip**”²³⁶ oluşmuş, üstelik bu ikilikte **İsmet Paşa** ağırlık kazanmaya başlamış, hattâ Meclis’te yapılacak bir Cumhurbaşkanlığı seçiminde **İsmet Paşa’nın Gazi’yi** alt etmesi olasılığı bile belirmişti. İşte, **Gazi**, bu durum karşısında SCF’nı kendisi için bir çözüm olarak düşünmüştü. SCF, **İsmet Paşa** hükümetinin uygulamadaki yanlışlıklarını halka gösterecek, hükümet yıpranacak ve Meclis’teki gücü azalacaktı. Gerektiğinde, **Fethi Bey’in** hükümeti kurması sağlanacak, halk **Gazi’yi** yeniden bir kurtarıcı olarak görecekti²³⁷. **Süreyya Paşa**, bu açıklamaları yaptıktan sonra, fırkasının “**gizli bir rekabet-i siyasiye**”²³⁸ nedeniyle kurulmuş olduğu sonucuna varıyor²³⁹, ancak, bu sonuca sonradan ulaştığını ve bu gerçekleri o zaman bilmediğini belirtiyor²⁴⁰.

Öte yandan, **Asım Us**, **Ali Çetinkaya’nın “Atatürk, İsmet İnönü hükümetine karşı bir baskı aracı olarak bir kuvvet yapmağı düşünürdü. Serbest Fırkanın çıkmasının**

²³⁶ S.İLMEN: s.29.

²³⁷ a.y., s.36-37.

²³⁸ a.y., s.37.

²³⁹ **Süreyya Paşa**, bu savını kanıtlamak için demektedir ki: “*Meselâ; o sırada İzmir’e gitmiş olan Fethi Bey’in İzmir’de bulundukları sırada hasıl olan galeyan esnasında duvarlara asılmış olan büyük zevatin resimleri halk tarafından yırtılmaya başlanmıştı. İsmet Paşanın ağlayarak Gazi’ye dehalet ettiği [korumasına sığındığı] işitildi. Eğer bu doğru ise bu suretle Gazi, birinci arzusunu yerine getirmiş oldu... daha sonraları ise Celal Bayar başvekilliğe getirildi*” (a.y., s.37).

²⁴⁰ a.y., s.37.

başı bu fikirdir" dediğini öne sürüyor²⁴¹, Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Gazi'nin İsmet Paşa'nın "şahsileşen politikasını frenlemek" için bu fırkayı kurdurmuş olması olasılığından söz ediyor²⁴². Yabancı yazarlardan C.H.Dodd'a göre de, Gazi, İsmet Paşa'nın izlediği siyaseti beğenmediği için SCF'ni kurdurmuştu²⁴³⁻²⁴⁴.

Yeterince açık olan bu sav ile ilgili olarak şunu da belirtmek gerek: Bu, niteliği nedeniyle SCF'nin kuruluş aşamasında ve bunu izleyen dönemde öne sürülmemiş bir görüştür.

-III-

Fethi Bey'in Notlarına Göre Gazi'nin Amacı

Biraz aşağıda bu görüş ve savları değerlendirmeye ve eleştirmeye çalışacağım. Ancak, bu girişimde bulunmadan önce olaya ışık tutacak olan ve Gazi'nin bu konuda Fethi Bey'e açıklamış olduğu düşüncelerini de bilmek gerek. Fethi Bey, SCF ile ilgili anılarını ya da daha doğrusu notlarını yazmağa fırkanın kapatılmasından hemen on gün sonra başlamış²⁴⁵. Başka bir deyişle de, yaşadıklarını kağıda geçi-

²⁴¹ A.US: Hatıra...; s.227-228.

²⁴² Y.K.KARAOSMANOĞLU: s.101.

²⁴³ C.H.DODD: *Politics and Government in Turkey*; Manchester University Press, Londra, 1969, s.22.

²⁴⁴ Ayrıca bkz. J.GREW: s.106; NECİP FAZIL KISAKÜREK: *Benim Gözümde Menderes*; Ötügen yyn., İstanbul, 1970, s.176-179.

²⁴⁵ Nermin Kırdar'ın Fethi Okyar'ın *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?* adlı kitabına yazdığı "Önsöz"; s.5. Gerçekten de, Fethi Okyar notlarını yazmaya başlarken "Ankara, 26-XI-1930" tarihini koymuş bulunuyor.

rirken her şey daha çok taze. Bu nedenle de, özellikle Gazi'nin kendisine söylediklerini kaleme aldığında, aradan geçen zamanın söylenenleri silikleştirmesi, bulanıklaştırması olasılığı yok.

Bundan daha da önemlisi ise, Fethi Bey'in bu satırları yazdığı zaman Gazi Mustafa Kemal'e kırıgın olmasıdır. Bu kırıgınlık, metinde açıkça görülür ve yer yer de Gazi eleştirilir. Çünkü, ilerde de görüleceği üzere, Gazi CHF'na karşı SCF'ndan desteğini çekmiştir, verdiği bazı sözleri de yerine getirmemiş ya da getirememiştir. Bu nedenle de, Fethi Bey, Gazi'yi bu demokrasi girişiminin başarısızlığından sorumlu da tutmaktadır. O halde, Fethi Bey'in Gazi'nin SCF'nın neden kurulmasını istediği konusunda söylediği sözleri aktarıırken ondan yana olması, onu bir demokrasi kahramanı gibi göstererek sözlerini bu açıdan yorumlamış olması da olanaksızdır. İşte, bu gerçeklere karşın, Fethi Bey, Gazi'nin SCF'nın neden kurulmasını istediğini onun şu sözlerle açıkladığını yazıyor:

"Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize dictateur nazariyle bakıyorlar.

Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman muharrirlerinden Emil Ludwig bana şekl-i idaremiz hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır.

Halbuki ben cumhuriyeti şahsî menfaatim için yapmadım: Hepimiz fâniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise, millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.

Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlâkınıza itimadım vardır. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir”²⁴⁶.

“Ben cumhuriyeti tesis ettim; fakat bugün şekl-i idare cumhuriyet midir, diktatörlük müdür, şahsî hükümet midir, belli değildir. Ben fâni bir insanım, ölmeden evvel isterim ki millet hürriyete alışsın. Bunun için bir muhalif fırka tesis ediyorum”²⁴⁷.

SCF yaşama geçip de CHF’nun acımasız saldırılarına hedef olmaya başladıktan sonra da Gazi Mustafa Kemal’in söylediği şu sözleri de ayrıca belirtmek gerekiyor:

“Beni fırkamız var diye aldatıyorlardı; bir şey olduğunu, mevcudun da ekmek peşinde koşarken halkı incittiğini anladım.

Cumhuriyet yolunda metanet ve muvaffakiyetle yürüyeceğiz...”²⁴⁸.

Gazi ile SCF’nun genel başkanı Fethi Bey ve fırkanın genel sekreteri Nuri Bey arasındaki ilişkiyi, dostluğu, güveni görmüş bulunduğumuza göre, ben, Mete Tunçay’ın “Fethi Bey ve arkadaşları, yaptıkları pazarlığın satırlar arasında gizli koşullarını doğru anlayamamış olmalarının cezasını çekmişlerdir”²⁴⁹ yargısının pek de gerçekçi olduğunu sanmıyorum. SCF’nun neden kapatıldığını incelerken, bu konuyu ele alacağım. Ancak, şu aşamada da şu kadarını söyleyeyim ki, gelişmeler Gazi Mustafa Kemal’in deneti-

²⁴⁶ F.OKYAR: Serbest..., s.14.

²⁴⁷ a.y., s.34.

²⁴⁸ a.y., s.73.

²⁴⁹ M.TUNÇAY:... Tek-Parti..., s.254.

minden çıkacağı ve hattâ CHF ona karşı cephe alacağı için SCF kapatılacaktır. SCF'nun neden kurulduğu üzerinde bir sonuca varmadan, **Fethi Bey'in Gazi'nin ağzından yazdığı** onun bazı sözlerini daha bilmemiz gerekiyor. Önce, **Fethi Bey'in** şu açıklamasını okuyalım:

“İsmet Paşanın gayubeti [ortada bulunmayışı] Gazi'nin nazar dikkatini celbetmişti. <İsmet Paşa nerededir?> diye sordu. <Dışarıda hava alıyor> cevabını verdiler. Gazi, <Çağırınız, gelsin> dedi. İsmet Paşa çok müteessir ve sinirli bir halde içeri girdi ve sofraya oturdu...”

Fethi Bey'in bundan sonra yazdıkları da şöyle:

“İsmet Paşanın bu halini farkedene Gazi, yanındaki birine yavaş sesle, <Şimdiden sinirleniyor> diye göz kırptı”²⁵⁰.

Fethi Bey, SCF'ru kapatacağını Gazi'ye bildirdiğinde ise ondan şu yanıtı almış olduğunu bildiriyor:

“Cumhuriyete hizmet böyle mi olur? Çekilmek doğru değildir; her müşkülü yavaş yavaş hallederiz. Yedi senedir tek fırkaya alışan, tekmil hükümet memurlariyle çalışan (...)”²⁵¹ tuhaf ve başka bir halet-i ruhiye taşıyan bir teşekkülü [yani, CHF'ru/hükümeti] bir ay içinde yola getirmek imkânı yoktur. Biraz sabırlı olun”²⁵².

Gazi, 24 Ağustos 1930 gecesi bir çok kişinin yanında²⁵³ Fethi Bey'e şöyle demiş bulunuyor:

²⁵⁰ a.y., s.31.

²⁵¹ Fethi Okyar'ın el yazısı metninde yer alan bir sözcüğün okunamadığı belirtiliyor.

²⁵² a.y., s.74.

²⁵³ “Şair Emin Bey, Nafia Vekili Recep Bey, Konya mebusu Refik Bey, İstanbul mebusu Yusuf Akçura, Naki Bey, Rasim Bey, İbrahim Bey, Doktor Emin Ce-

“Siz benim çok kadim [eski] ve emin bir arkadaşım-sınız. Size namusumla temin ederim ki, bu mefkûreyi [ülküyü, yani Cumhuriyeti] yaşatmak hususunda, etrafınız-da kimse kalmamış olsa, ben size nefer gibi arz-ı hizmet edeceğim. Bu fikir ve maksadımı istersen yarın bütün kâina-ta ilan ederim. Ben, Mustafa Kemal, verdiğim sözü yaparım”²⁵⁴. Cumhuriyet müessesesinin bir müstebit eline geçeceğ-i ni mezarımda bile duysam, millete karşı haykırmak iste-rim... Cumhuriyetin milletin kalbinde kök saldığını görmek yegâne emelimdir”²⁵⁵.

Fethi Bey, SCF’rı kapatmakta kararlı olduklarını be-lirttiğinde ise Gazi, ona ve Nuri Bey’e diyor ki:

“Sizler memleket hayrı için çok çalıştınız. Benim i-çin çok ıstırap çektiniz”²⁵⁶.

-IV-

Görüşlerin Değerlendirilmesi ve Eleştirilmesi

SCF’nın kurulduğunu açıklamaya çalışan görüşlerin ve savların elden geldiğince doğruluk ya da yanlışlığını sap-tamak gerekiyor. Bunu yapmayacak olursak, SCF’nın neden kurulduğunu doğru bir biçimde belirleyemezsek, sonraki

lal, Asaf, Nuri, Saffet, Tahran Sefiri Hüsrev Bey, İstanbul Valisi Muhittin, Si-vas mebusu Şemsettin Bey, Darülfünun profesörlerinden Sadri Maksudi Bey, Samih Rifat Bey, Yusuf Ziya Bey, İzmir mebusu Vasfi Bey, Dahiliye ve Hariciye vekilleri” (a.y., s.69).

²⁵⁴ Fethi Okyar, Gazi’nin bu sözlerini üç kez tekrar ettiğini belirtiyor.

²⁵⁵ a.y., s.68.

²⁵⁶ a.y., s.83.

gelişmeleri ve öncelikle de fırkanın neden kapatıldığını anlamakta büyük güçlük çekeriz.

Bu girişimde bulunurken başvurulabilecek bazı veriler var. Bunların başında da, gerek **Gazi Mustafa Kemal**'in ve gerekse **Fethi Bey** ile arkadaşlarının siyasal düşünce ve eğilimleri geliyor. Öte yandan, o gün ülkenin içinde bulunduğu ve kısaca değinilmiş olan ekonomik ve ayrıca siyasal koşullar da, "neden"i saptamaya çalışırken, dikkate alınması gereken gerçekler. Hiçbir olayın tek bir nedeni bulunmadığı, birden çok nedenin o olayın oluşumunda etken olduğu, ancak bunlardan birinin ya da birkaçının ötekilere oranla göreceli olarak daha ağırlıklı bulunduğu gerçeği de gözden uzak tutulmamalı. Bu gerçeğin uygulamadaki anlamı, SCF'nın kuruluşuna yol açan bir "neden"in doğruluğu saptanınca, bulunabilecek öteki tüm "neden"lerin kendiliğinden geçersiz sayılamayacak olduğudur.

O halde, önce, cumhuriyet rejiminin ikinci bir siyasal partiyi gerektirmiş olduğu için SCF'nın kurulmuş olduğu biçiminde özetlenebilecek olan görüşü ele alalım. Hemen belirtiyim ki, "cumhuriyet" kavramı bu görüşte dar anlamda ve teknik bir terim olarak devlet başkanının göreve gelmesinde izlenen yöntem açısından kullanılmamış bulunuyor²⁵⁷. "Cumhuriyet", her şeyden önce, **Gazi Mustafa Ke-**

²⁵⁷ Dar anlamda "cumhuriyet", devlet başkanının kalıtsal olarak iş başına geçmediği rejimdir. Bu açıdan bakıldığında "demokrasi" ile hiçbir ilgisi yoktur. O denli ki, cumhuriyet olan ancak tümüyle anti-demokratik rejimlerle yönetilen ülkeler vardır. Örneğin; bugün İran, bir cumhuriyettir. Buna karşılık, kiralık olan ancak demokrasinin yürürlükte olduğu ülkeler de vardır. İngiltere, İsveç, Belçika gibi... Genel olarak, "cumhuriyet" in ilerici ve halkçı bir anlam taşımasının nedeni ise, bu rejimin "monorşi"lere karşı olmasının

mal'in kendi sözleri ile, "*Millet hâkimiyetini en mütekâmil [gelişmiş/ileri] şekilde tecelli ettiren [gerçekleştiren]*"²⁵⁸ bir rejim olarak anlaşılyordu. Bu nedenle, ülkemizde Cumhuriyet'in ilânına adım adım yaklaşırken **Gazi Mustafa Kemal**'in "ulusal egemenlik" ya da "halk egemenliği"ne verdiği anlam ve öneme SCF'nın kurulmasını kendisi tasarlamış ve onun buyruğu ile bu fırka gerçekleştirilmiş olduğu da göz önüne alınarak kısaca değinmek yerinde olacak. Gerçekten de, **Mustafa Kemal Paşa**, örneğin 1921 Anayasası nedeniyle TBMM'nde yaptığı konuşmada daha o tarihte, yani 20 Ocak 1921'de, ulusun gerçek temsilcilerinden oluşan Meclis'in bundan böyle yetkilerini hiç kimseye bırakmayacağını söylerken²⁵⁹, Meclis'in dördüncü toplantı yılını 1 Mart 1923'de açtığı sıradaki söylevinde, bundan sonra bütün yurttta yalnız ulusun istencinin [iradesinin] egemen olacağını ve ulus egemenliği düşmanlığının bir ulusun tüm varlığına bir anda kastetmek olduğunu belirtirken²⁶⁰ hep aynı temel görüşü açıklamış bulunuyordu. Daha da önemlisi, "*Yeni Türkiye Devletinin ruh-u bünyanı [temel/esas ruhu] hâkimiyet-i milliyedir*" ve "*Türkiye Devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacidar [taçlı, yani taç giyen hü-*

dan, onları yıkarak yerine geçmesinden kaynaklanır. Bu durumda artık bir "hanedan" yıkılmakta ve kuramsal açıdan, o güne değin siyasal katlımı şu ya da bu ölçüde engellenmiş olan halka dayanan bir iktidar iş başına geçmektedir. Bu nedenle de "cumhuriyetçi" olmak, cumhuriyet halk çoğunluğu açısından daha ileri bir aşama olduğundan "ilerici" olmakla eş anlamlı imişçesine kullanılır duruma gelmiştir.

²⁵⁸ T.B.M.M. 2.dönem 2.toplantı yılını 1 Kasım 1924'de açış söylevi; Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri; C.I, s.322.

²⁵⁹ a.y., s.152.

²⁶⁰ a.y., s.297, 298.

kümdar] *yoktur, diktatör yoktur*” diyen²⁶¹ Gazi Mustafa Kemal’in Türkiye’yi tam anlamı ile ve özlemlediği biçimde bir “halk devleti”²⁶² yapmak için bir önkoşul olarak çok partili siyasal yaşamı gerçekleştirmek üzere SCF’nı kurdurmuş olduğunu söylemek, konuya ussal bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca, şunu belirtmek yerinde olur ki, SCF mebuslarının TBMM’nde bulunduğu sırada, 1 Kasım 1930’da, Meclis’in üçüncü dönem dördüncü toplantı yılını açarken verdiği söylevde, Gazi Mustafa Kemal, çok partili siyasal yaşama bu geçişten, “*Türk Milleti, Cumhuriyet’in beka ve inkişafı için istifade etmelidir*” diyerek²⁶³ bu konudaki düşüncesini bir kez daha açıklamıştır. Değinilmeden geçilmemesi gereken bir başka nokta da, İsmet İnönü’nün de onun her zaman çok partili düzenin özlemini duymuş olduğunu açıklamış bulunmasıdır²⁶⁴.

Şu duruma göre, halk egemenliğinin yine halkın kendisinin seçtiği kişilerce kullanılmasının doğal sonucu olması gereken çok partili siyasal yaşam anlayışının SCF’nın kurulmasının nedenlerinin başında geldiği, bundan böyle Cumhuriyet’in tam anlamı ile gerçekleşeceği düşüncesinin etkin olduğu —Gazi’nin demokratik kişiliğini ve düşünce

²⁶¹ TBMM’nde seçimin yenilenmesine ilişkin olarak alınan karar nedeniyle 1 Nisan 1923’deki söylevi (a.y., s.300).

²⁶² TBMM’nin 2. dönem 1. toplantı yılını 13 Ağustos 1923’de açış söylevi (a.y., s.309).

²⁶³ a.y., s.351.

²⁶⁴ ABDİ İPEKÇİ: *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Cem yın., İstanbul, 1968, s.28.

yapısını da göz önünde tutarak— öne sürüldüğünde SCF olayının önemli bir gerçeği belirtilmiş olacaktır²⁶⁵.

Öte yandan, "Giriş"te kısaca belirttiğim ülkenin içinde bulunduğu güçlüklerin çözümü, hiç kuşkusuz. Cumhuriyet'e yakışır bir biçimde özgürlükçü yöntemlere başvuru olarak bulunmalıydı. Mahmut Goloğlu da, "toplumdaki genel hoşnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal Paşa görmüş, tek doğru ve güçlü tedbirinin çok partili siyasal hayat olacağı kanısına varmıştı" diyerek²⁶⁶ bu gerçeğe parmak basarken Taner Timur daha kapsamlı bir yargıya ulaşmaktadır. Timur'a göre:

"Takrir-i Sükûn Kanunundan itibaren burjuva demokratik hak ve hürriyetlerin kısıtlanması ve iktisat politikasının vergiler ve tekeller kanalı ile yoksul kitlelerin sırtından yürütülmesi siyasî iktidarın —görünürdeki— sahipleri olan bürokratların halk nezdindeki itibarını azaltmıştı. Bu yüzden, 1929 buhranı patladığı zaman iktidarın önünde iki yol vardı: Ya demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak, ya da büsbütün sertleştirmek. Birinci yol Serbest Fırka'nın 1930'da kurulması ile denendi"²⁶⁷.

Timur'un belirttiği bu olgu son kerte önemli. Bu önem, bu iki yolun birbirine karşıt olmasının, bir yandan SCF'nın karşılaşıacağı güçlükleri ve neden kapatıldığını anlayabilmek ve bir yandan da daha sonraki gelişmeleri yerli

²⁶⁵ Kitabın sonunda bu konu üzerinde genel bir değerlendirme çerçevesinde durulacaktır.

²⁶⁶ MAHMUT GOLOĞLU: *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*; Ankara, 1972, s.276.

²⁶⁷ T.TİMUR: s.193.

yerine oturtabilmek için bir anahtar olmasından kaynaklanıyor. Bu noktada birinci yolu seçenin, SCF'nın kurulmasını sağlayanın, **Gazi'nin kendisi olduğu ve onun çok partili siyasi sistem için "Benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir"** dediği²⁶⁸ anımsanmalıdır.

Denetimin sağlanması için SCF'nın kurulmuş olduğu görüşüne gelince; bu konuda da önce bazı gerçeklerin anımsanması gerekiyor. Bir kere, iktidarın karşısında bir "muhalfe" partisi yoksa, o ülkede bir denetimsizliğin hüküm süreceği tartışmasız bir olgudur. Öte yandan, ülkenin içinde bulunduğu güç koşulların her zamankinden çok daha "yerrinde" önlemlerin alınmasını gerektirdiği apaçık ortada olduğu gibi, bu ortamda denetimsiz bir yönetim mekanizmasının sakıncalarının kamuoyunda çok daha büyük yankılar uyandıracığı da kendiliğinden anlaşılır bir durumdur. Gerçekten de, SCF'nın kurulduğu günlere gelindiğinde, CHF iktidarının, en alt düzeydeki birimlerden başlayarak TBMM'nde mebuslar eleştiride bulunmaz olmuşlardı. Oylamalarda aykırı oylara rastlanamamaktaydı. Örneğin, 1930 yılının Mayıs ayında TBMM'nden geçen yetmiş beş yasanın tümü de oybirliği ile kabul edilmişti²⁶⁹.

Cemal Kutay'ın belirttiğine göre, 1 Kasım 1928—3 Haziran 1930 tarihleri arasında TBMM'nin çalışma saatlerinin toplamı "altmış dokuz saat yirmi bir" dakikaydı²⁷⁰. Bu açıdan CHF örgütünün durumunu, hem bir mebus ve hem de bir "fırka müfettişi" olarak **Hilmi Uran**, "uzun bir

²⁶⁸ bkz. "Konu" ve "Ek II".

²⁶⁹ M.GOLOĞLU: s.274.

²⁷⁰ C.KUTAY: *Türkiye İstiklâl...*; C.XX, s.11796.

sükunet devresinin uyuşukluğuna kendimizi kaptırmış değildik” diyerek vurguluyor. Uran, SCF’nun kapatılmasından sonraki dönem için **“tek parti hayatı yine eski uyuşuk temposuna dönmüştü”** dediğinde ise²⁷¹, bu gerçeği çok daha açık bir biçimde belirtmiş oluyor. Bu durum karşısında, öne sürülemez ki, Türkiye Cumhuriyeti için bir cumhurbaşkanı olmaktan çok daha öte bir yeri olan **Gazi Mustafa Kemal** buna bir çözüm aramamış olsun! Kaldı ki, bu görüşü açıklarken belirtilen kaynak ve belgeler onun bir amacının da bu olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde kanıtıyor.

Olaya bu açıdan bakıldığında asıl önemli olanın, *“demokrasi”* kavramının *“denetim”* ve *“diktatörlük”* kavramlarından birincisi ile arasındaki olumlu, ikincisi ile de olumsuz ilişkisidir. Demokrasinin ancak denetim ile olanaklı bulunması zorunlu olduğuna göre, denetimin sağlanması için SCF’nin kurulmuş olduğu görüşü, ilkinin bütünlemektedir.

Toplumdaki siyasal eğilimlerin yönünün ve hattâ devrimlere tepkinin ölçüsünün C.H.F karşısında kurulacak ikinci bir fırka aracılığı ile anlaşılmasının düşünüldüğü görüşü, tartışmaya çok açık bir savdır. Kanımca, bu görüş, SCF’nin neden kapatılmış olduğuna bakılarak ve üstelik kapatılış nedeni de yanlış yorumlanarak ortaya atılmış bulunuyor. Gerçekten de, bir kere SCF’nin kuruluş aşamasında ve kapatılmasından önce bu savın ortaya atıldığına tanık olmuyoruz. İkincisi, şu kesinlikle söylenebilir ki, en azından fırkanın kurucuları böyle bir düşünce ile bu işe girişmiş değillerdi.

²⁷¹ H. URAN: s.220. a.y., s.230.

Bu konuda hiçbir kanıt, belge, söz bulunmadığı gibi, onların kişilikleri, siyasal eğilimleri de buna elverişsizdi. Kaldı ki, fırka kapatıldıktan yıllarca sonra bile hiçbiri bu anlama çekilebilecek bir söz bile etmeyeceklerdir. Unutmamak da gerekir ki, halkın eğilimlerini ve tepkisini anlayabilmenin çok daha kolay yolları vardı. Ülkede üç buçuk ay fırtına estirecek bir girişimde bulunmak bunu yapabilmek için hiç de gerekli değildi. Bence, bu savın yanlışlığının en güçlü kanıtı, eğer olaylar başka türlü gelişmiş olsa ve SCF kapatılmak durumunda kalmasa idi, böyle bir görüşün hiçbir zaman öne sürülemeyecek olmasıdır.

Buna karşılık, ülkede devrimlerin tam anlamı ile yerleştiği düşüncesine dayanılarak SCF'nın kurulmasına olanak sağlandığı, ancak fırkanın kurulması ile başlayıp gelişen olaylar karşısında ortamın henüz bir muhalefet fırkasına elverişli olmadığı sonucuna varılmış olması, ayrı bir konu. Bunu, SCF'nın toplumu sınamak için kurdurulmuş olduğu biçimde anlamamanın olanağı bulunmuyor. SCF'nın bu nedenle kapatıldığı eğer doğru ise (bu konuya ilerde döneceğiz), önceden böyle bir olasılığın hiç düşünülmemiş olduğunu, bu nedenle de böyle bir durumun olup olmadığını anlamak için SCF'nın kurdurulduğunun önce sürülemeyeceğini de kabul etmek gerekir. Konu üzerinde duranlardan ve SCF üzerindeki çalışmasına daha önce değindiğim **Weiker**, fırkanın kurulmasını iki nedene dayandırıyor ve bunlardan birini özellikle ekonomik sorunların çözümünde yeni bir siyasal ve yönetsel mekanizmaya gerek duyulması olarak açıklarken ötekisinin de Gazi'nin ikinci bir fırka için ülkedeki koşulların oluştuğu kanısına ulaşmış bulunduğunu belirtiyor. Bu

iki neden arasında da ikincisini ön planda görüyor²⁷². Bu açıdan bakılınca **İsmet İnönü'nün** şu açıklaması da önem kazanmakta: **"Serbest Fırka teşebbüsü Atatürk'ün vakit vakit inkılâp meselelerinin hallolunduğu ve yerleştiği fikrini taşıdığını ve bunun muvaffakiyetle serbest bir imtihana arz olunabileceği, arz olunması lâzım geldiği kanaatine vardığını gösterir. Serbest Fırka tamamiyle bu düşüncenin mahsulüdür"**²⁷³.

Şu duruma göre, çok "partili" demokratik düzene geçmek amacı ile ve siyasal toplumsal ortamın elverişli olduğu sonucuna varılarak sürekli olacağı inancı içinde SCF'nın kurulmuş olması ile koşulların henüz yeterli olmadığı anlaşılarak fırkanın kapatıldığı düşüncesi doğru olsa bile salt bir "sonday" yapmak amacı ile böyle bir fırkanın daha işin başında kısa bir süre sonra kapatılacağı planlanarak kurulması apayrı konulardır²⁷⁴.

Gazi'nin İsmet Paşa yönetimine bir seçenek olarak SCF'nı kurdurmuş olduğu savına gelince; bu, 1930 yılından bu yana zaman zaman şu ya da bu biçimde dile getirilmiş bulunuyor. Örneğin, SCF'nun kapatılmasından hemen üç

²⁷² W.F.WEIKER: **Political...**; s.56.

²⁷³ A.İPEKÇİ: s.46.

²⁷⁴ Görüşmemiz sırasında **Cemal Kutay**, Gazi'nin yeni kurulacak parti için "Serbest" adını bulduğu an için Fethi Okyar'ın kendisine, *"On altı yaşında bir çocuk kadar heyecanlıydı. Selânik'de Beyaz Kule'de dahi bu kadar heyecanlı görmemiştin"* dediğini belirtmiş bulunuyor. Cemal Kutay'ın kendi görüşü ise SCF'nın *"Gazi'nin en samimi, gönülden dileklerle giriştiği millî iradenin tecellisi olması gereken parlamentoda mürakabe organlarının huzurlu işleyerek Cumhuriyetin nazarileşmesini önlemek"* biçimindedir (C.KUTAY: **Türkiye'de İstiklâl...**; C.XX, s.11884).

gün sonraki bu yazısında Yunus Nadi, bu yolda çıkan söylentilere değinirken şöyle demişti:

“... şöyle söyleniyordu: <-Gazi H., İsmet Paşa hükümetini bertaraf etmek istiyor. Bunun çaresini bizzat Fethi Beye bir fırka teşkil ettirmekte bulmuştur>”²⁷⁵.

Ancak, Gazi'nin İsmet Paşa'ya karşı böyle bir girişimde bulunmuş olmasına, bu yoldaki amacını gerçekleştirmek için bir başkasının yardımına gereksinim duymayacağı gerekçesiyle karşı çıkılması gerektiği usa ilk gelecek şeydir²⁷⁶. Avni Doğan aynı gerekçeyi şöyle açıklıyor: **“Gazi, İsmet Paşayı başvekâletten uzaklaştırmak istiyorsa, bunu yapmak için uzun vadeli yapmacıklara başvurmak zorunda değildi. Hastalığının [arttığı]... son yıllarda, İnönü'nün yerine Celal Bayar'ı başvekil yapmaktan çekinmemiştir”²⁷⁷.**

Önceleri ben de bu kanıdaydım. Ne ki, gelişmelere daha geniş bir açıdan ama daha derinlemesine bakınca konunun bu denli yalın bir gerekçeyle geçirilemeyeceğini de belirtmek gerekiyor. SCF'nın kuruluş nedenini açıklamaya çalışan öteki görüşlerde ve savlarda olduğunun tersine, bu savı doğru değerlendirebilmek için burada şu sorunun yanıtının bilinmesi gerekiyor: “SCF neden kapatıldı?” ya da daha doğrusu, “Hangi güçler fırkanın kapatılmasını niçin ve nasıl gerekli kıldı?”. Başka bir deyişle, İsmet Paşa ve onun temsil ettiği, dayandığı toplumsal ve siyasal güçlerin SCF'na karşı

²⁷⁵ YUNUS NADİ: “Fesih Kararının Esbab-ı Mucibesi Çürüktür”; Cumhuriyet, 20 Teşrinisani 1930.

²⁷⁶ F.RATAY: Çankaya..., s.462.

²⁷⁷ A.DOĞAN: s.210.

takınıp izledikleri tutum bilinmedikçe, bu savı doğru bir biçimde yargılamak olanaksızdır.

Özetle, şu aşamada SCF'nın kuruluş nedeninin "tek" olmadığını, fırkanın birden çok nedene bağlı olarak kurulduğunu, ancak bunların başında, Cumhuriyet kavramına tanınan içerik doğrultusunda "çok partili" demokratik düzenin uygulamaya geçirilmesi isteğinin geldiğini, "denetim" konusunun ise demokrasinin bir gereği olduğunu söylemeliyiz. **Gazi Mustafa Kemal'in**, SCF'nu **İsmet Paşa** iktidarına bir seçenek olarak düşünmüş olup olmadığı konusuna ise ilerde döneceğim. Bununla birlikte, şurası yadsınamaz bir gerçektir ki, SCF'nın kurulması ile, **İsmet Paşa** hükümeti ülkeyi tek başına yönetir olmaktan çıkıyor, yaptıklarının hesabını vermek durumuna düşüyor ve ilk genel seçimlerde iktidarı SCF'na kaptırmak olasılığı ile yüzyüze geliyordu. **İsmet Paşa'yı** bu duruma düşüren ise, **Gazi Mustafa Kemal'di**.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**PROGRAM, ÖRGÜT
Ve
TABAN**

Kesim Bir

PROGRAM

- I -

Program Metinleri

SCF'nin "programı" on bir maddeden oluşuyordu. Ancak, program madde ve ilkelerinin yalnızca bu on bir madde ile sınırlı olduğu sanılmamalı. Çünkü, her şeyden önce, **Fethi Bey'in Gazi'ye sunduğu mektup bir program metni olarak ele alınıp değerlendirilmiş olduğu gibi, daha sonra "Fırka Yasası" adı altında ve bir tüzük niteliğinde yayınlanan metinde de program ilkelerinin bazıları genişletilmişti. Gerçekten de, Fethi Bey 12 Ağustos 1930 günlü bir demecinde, "Gazi Hazretlerine yazdığım mektuptaki noktai nazarlar, programımızın esas hatlarını kâfi derecede göstermiştir"**²⁷⁸ derken, Ağaoğlu Ahmet Bey de, yayınlanmış olan programın, hazırlıkları süren asıl program için bir giriş ve kroki nitelediğinde olduğunu bildirmiş bulunuyor²⁷⁹.

²⁷⁸ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930; Vakit, 12 Ağustos 1930.

²⁷⁹ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1930; Yarı, 19 Ağustos 1930.

Söz konusu bu mektubun yayınlanış nedenini ve biçimini görmüş bulunuyoruz. On bir maddelik programa²⁸⁰ ek olarak ele alınması gereken “Fırka Yasası”nın ise ilk beş maddesi fırkanın programı ile ilgili bulunuyordu²⁸¹. Şu duruma göre, SCF’nın programından söz ederken bu üç metni de dikkate almak gerekiyor.

-II-

“Program”ın ve “Fırka Yasası”nın Hazırlanışı

On bir maddelik programı Fethi Bey kaleme almış. Ağaoğlu Ahmet, Nuri, Dr. Reşit Galip ve Tahsin beylerce gözden geçirildikten sonra Gazi’ye sunulmuştur. Gazi, programın özüne ilişmeksizin üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır²⁸².

Okyar’ın anularında belirttiğine göre, programın beşinci maddesinin **“Cumhuriyet’in menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti kifayetsiz görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır”** biçimindeki ikinci fıkrasını Gazi kendisi eklemiştir. Ayrıca, on birinci madde, **“Fırka bir dereceli seçim usulünün tesisini savunacaktır”** biçiminde iken, maddeye buna ek olarak **“siyasî hukukun Türk kadınlığına da teşmili”** ilkesini koydurtmuştur²⁸³.

²⁸⁰ Programın metni için bkz. Ek III.

²⁸¹ Fırka Yasası’nın metni için bkz. Ek IV.

²⁸² F.OKYAR: **Serbest...**; s.56-57.

²⁸³ a.y., s.57

Program, çok sınırlı bir süre içinde kaleme alınmış bulunuyordu. Bu nedenle de, programa bu açıdan yöneltilebilecek eleştirileri önlemek için olsa gerek, SCF yetkililerince, demin değindiğim gibi, bunun yalnızca bir çerçeve olduğunun ve asıl programın daha sonra hazırlanıp yayınlanacağına açıklanması yoluna gidildiği görülüyor. “Asıl program”ı ise **Ağaoğlu Ahmet Bey** hazırlayacak, ilk maddelerinde program ilkelerine de yer veren ve “Fırka Yasası” denen, ancak gerçekte bir parti tüzüğü olan, sekiz bölüm ve altmış maddeden oluşan bu metin Ağustos ayı sonuna doğru bitirilecekti²⁸⁴. Yayınlanış tarihi ise, 27 Ağustos 1930 olacaktı²⁸⁵.

-III- İlkeler

Programın ilk maddesinde, SCF’nun Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerine bağlılığı belirtildikten sonra bu ilkelerin ulusal yapıda sonsuzluğa eriştirilmesinin fırkanın amacı olduğu açıklanıyordu. Yine bu maddeye göre, Fırka, Anayasa’da öngörülmüş bulunan özgürlükleri ve kişi dokunulmazlığına ilişkin hakları ayrıcalık tanımaksızın herkes için geçerli kılacaktı. Fırka Yasası’nın ilk dört maddesi ise, Program’ın bu maddesini daha geniş olarak ele alıyordu. Fırka Yasası’nın birinci maddesi, Cumhuriyet’in ulusal egemenliğin en yüksek biçiminde gerçekleşmesi olduğunu belirttikten sonra, ikinci maddede, SCF’nın temel amacının Cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği koşulların uygu-

²⁸⁴ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1930.

²⁸⁵ Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

lama alanında gerçekleştirilmesi olarak gösterilmektedir. Üçüncü maddede, Anayasa’da öngörülen hakların ve özgürlüklerin korunması ile bu amaca ulaşılabileceği anlatılıyor; dördüncü maddede, SCF’nın bu haklardan ve özgürlüklerden hangilerine özellikle önem verdiği açıklanıyordu. Bunlar; çalışma, düşünce, basın ve toplantı özgürlükleri, yürütme erkinin denetlenmesi, halkın belediye ve il yönetimlerinde kendi işlerini kendisinin görmesiydi.

Programın ikinci ve sonraki maddelerinin **Fethi Bey’in** mektubunda CHF yönetimine yönelttiği eleştirilerin yinelenmesi niteliğini taşıdığı açıkça görülüyor. **Fethi Bey’in** mektubunda yer alan **“Hükümet... halkın tahammülü üstünde vergiler koymuş[tur]”** eleştirisi, programın ikinci maddesinde vergilerin halkın ödeme gücünü aşmayacak ölçüde azaltılacağı, vergi oranlarının saptanmasının daha doğru temellere dayandırılacağı ve toplanmasındaki yolsuzlukların önleneyeceği biçiminde yinelenmekte; mektuptaki **“Hükümetin malî kudretimize uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş... dahilî sanatlar ve mahsüllerimiz hakkıyla teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur... Millî paramız endişeli surette düşmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır”** eleştirileri de programın üçüncü maddesinde **“Fırka, Devlet gelirinin semereli surette sarfına dikkat eder ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle yükletilmesinden çekinir. Devlet masraflarında en sıkı tasarrufa riayet ve ıslaflara karşı mücadele eder”** ve dördüncü maddenin **“Fırka, paramızın kıymetini**

bir an evvel tespit için tedbir almak... azmindedir” biçimindeki bölümünde anlatımını buluyordu.

Mektupta hükümetin ekonomik siyasasına yöneltilen, ancak genel bir anlatım içinde açıklanan eleştirilere konu olan uygulamaya karşı SCF’nın ne yapmak istediği ise, programın beşinci maddesinde belirtiliyordu. Bu maddeye göre, **“Fırka, vatandaşların refahına, malî ve iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır. Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvvetleri kifayetsiz görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır. Liman inhisarları kaldırılacaktır”**. Yedinci madde de, bunu bütünlüyordu ve ekonomik siyasa ile ilgiliydi: **“Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve zor olmayan usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması Fırkanın en mühim maksatlarındanır. Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının, memlekette ziraî kredi ihtiyacını temin edecek bir müessese haline çıkarılması esastır.”** denilmekteydi. Yedinci maddede **“dahilî sanatlar”**ın geliştirilecek olduğu, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun gereği gibi uygulanacağı ve kapsamının genişletileceği, Sanayi ve Maadin Bankası’na gereken önemin verileceği, yerli ürünlerin korunacağı ve dışatımın sağlanması için önlemler alınacağı öngörülmüyordu. Ne ki, Fırka Yasası’nda bu ilkelere koşut somut maddelere rastlanmamaktaydı. Yalnızca, Yasa’nın beşinci maddesi şöyleydi: **“Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük, büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mani olan engel-**

leri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umumî menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu mürakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek Fırkanın varmak istediği gayedir”.

Programda, gerek **Fethi Bey**’in mektubunda ve gerekse Fırka Yasası’nda yer almayan önemli bir ilke bulunuyordu. Programın Türk parasının değerinin saptanmasına ilişkin dördüncü maddesi aynı zamanda yabancı kapital ile de ilgiliydi ve paranın değeri konusu yabancı kapitalin ülkeye girmesine bağlı olarak ele alınmaktaydı. Bu maddeye göre paramızın değerini saptamak için önlemler almak ve **“memleketimizde iş görmek isteyecek haricî sermayeye bu suretle yol açmak”** SCF’nın başlıca amaçlarındandı.

Programın sekizinci ve dokuzuncu maddeleri yönetim ile ilgiliydi. Sekizinci maddede halkın devlet dairelerindeki işlerinin ivedi bir biçimde çözüleceği, rüşvet ve yolsuzluklara son verileceği; dokuzuncu maddede de, mahkemelelerin çalışmalarının çabuklaştırılacağı, sürekli denetimler yapılacağı, yargının eksikliklerinin giderileceği öngörülmektedir.

Dış siyasa konusunu kapsayan onuncu maddeye göre, **“Fırka, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bütün devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde olmasına ve kuvvetlenmesine Cemiyeti Akvam müessesesiyle daha sıkı surette işbirliğine ehemmiyet verecektir”** deniliyordu.

Programın son maddesi olan on birinci madde, SCF’nın tek dereceli seçim sisteminin gerçekleştirilmesini ve

siyasal hakların kadınlara da tanınmasını savunacağını belirtiyordu.

-IV- Programın Özellikleri

Açıkça görüleceği üzere bu program çok kısıydı. Bu kısıllığın hem programın çok çabuk hazırlanmış olmasından ve hem de gerçekte CHF'nun uygulamalarına genel bir karşı çıkışla yetinilmiş olmasından ileri geldiğini belirtmek gerekir²⁸⁶. **Fethi Bey**'in kendisi de bu gerçeğe şöylece değinmiş bulunuyor: **"Program, bugün şiddetle hissolunan hitiyaçları tatmin edecek ve mevcut sıkıntılara çare bulacak tedbirleri havi [içeren] bir tatbikat ve icraat programıdır. Binaenaleyh, öyle zannedildiği gibi uzun nazariyelerle dolu değil, kısadır"**²⁸⁷. Bu açıdan bakıldığında **Yunus Nadi**'nin tam o günlerde yazdığı şu satırların gerçeği yansıttığı söylenmelidir:

"Yeni Fırkanın program tanziminde biraz istical etmiş [acele etmiş] olduğuna hükmetmek lüzum gelir. Yahut buna program dememeli de, ileride Fırkanın herhangi bir heyeti umumiyesinde [genel kurulunda] tetkik ve münakaşa olunarak hakiki şekillerini alacak umumî hatlar demeli... Program diye ileri sürülen maddeler İsmet Paşa

²⁸⁶ K.KARPAT: s.62.

²⁸⁷ Demeç; Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930; Vakit, 12 Ağustos 1930.

hükümetinin umumî icraatından bazılarını tenkit etmek isteyen fikirlerden ibarettir”²⁸⁸.

Görülen ikinci özellik, daha sonraları da uzun yıllar tanık olacağımız uygulama gibi, dış siyasa alanında iktidar ve muhalefet arasında program açısından bir aykırılık bulunmamış olmasıdır. **Fethi Bey** de, bu konuyu açıkça dile getirmiş ve **“Haricî siyasete taalluk eden [ilişkin olan] hususatta [hususlarda], arada ihtilaf-ı efkâr [fikir ayrılığı/çatışması] olmasına imkân görmüyorum”²⁸⁹** demiş bulunuyor.

SCF’nın eleştirdiği ve kendisinin düzelteceğini söylediği konuların ve uygulamaların ise başlıca özgürlükler, vergi, devlet yatırımları, yabancı kapital²⁹⁰, özel girişimcilerin devlet ile ilişkisi, kredi-tefecilik ve yönetimde karşılaşılan yolsuzluklar olduğu görülüyor. SCF ve CHF arasındaki siyasal tartışmalarda bunların nasıl çekişme ve hatta karşılıklı suçlama konusu olduklarına ilerde değineceğim²⁹¹. Bu nedenle burada bu konuya girmiyorum. Ancak, bu yapısı ile

²⁸⁸ YUNUS NADİ: “Yeni Fırkanın Umumî Telâkkisi”; Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930.

²⁸⁹ Demeç; Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930.

²⁹⁰ Partinin kuruluş gününde Vakıf gazetesinin Fethi Bey ile yaptığı bir röportaj sırasında muhabirin “Memleketimize ecnebi sermayesi celbedelim diyorsunuz, bunun en kolay çaresi nedir?” sorusuna onun verdiği yanıt, bu konuda programı açıklayıcı niteliktedir: “Ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine en büyük engel paramızın müstakar [istikrarlı/kararlı] olmamasıdır. Hiç kimse sağlam bir parayı gayri müstakar bir paraya tahvil etmek [dönüştürmek/değiştirmek] istemez. Binaenaleyh paramızın istikrarı için tedbir almak ve bu gayeyi bir an evvel fiiliyat sahasına getirmek lâzımdır. Ondan sonra ecnebi sermayesinin memleketimize girmesi için yol açılmış olur. Bittabi bu sermayeyi ürkiiten müşkülâta [güçlüklerle] ve itimatsızlıklara nihayet verilmelidir” (Vakit, 12 Ağustos 1930).

²⁹¹ Bkz. Bölüm 4/Kesim I.

programın “liberalizm”in doğrultusunda olduğu yinelenmeli ve ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarlarına koşut bir özellik gösterdiği belirtilmelidir²⁹². Programın bu özelliğine değinen **Taner Timur**’un değerlendirmesi şöyle:

“Serbest Fırka çıkarları emperyalizmle en çok uyuşan sınıfların öncülüğünde bir harekettir. Aynı zamanda Fırka yabancı sermayenin de hararetli bir savunucusudur... Fırka, yoksul sınıflarla ilgili savunmalarında samimi olsa bile gerçeklerden uzaktır. Devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunmak, hatta Teşvik-i Sanayi Kanununun özel teşebbüse tanıdığı imtiyazları genişletmeyi vadetmek işçiler ve yoksul köylüler lehine bir tutum sayılamaz. Kaldı ki Fırka programında işçiler ve yoksul köylüler lehine somut teklifler yoktur. Tefecilikle ilgili madde dahi, bir bütün içine oturtulmamış, havada bir öneri olarak kalmaktadır”²⁹³.

Programın **Timur**’un bu değerlendirmesinde değindiği ve öteki özelliklerinden de kaynaklanan bir başka özelliği de “somut çözümler” taşımamış olmasıydı. İvedilikle hazırlanmış kısa bir metin olması, temelde CHF’na yöneltilen belli başlı eleştirilerin program maddeleri durumuna getirilmiş bulunması, kuşkusuz, bu eksikliğin önemli bir nedeniydi. Bununla birlikte, vergilerin indirilmesi, devlet yatırımlarının yükünün birkaç kuşağa yaygınlaştırılması ve yabancı kapitalin ülkeye gelmesi gibi konuların bile uygu-

²⁹² Ayrıca bkz. İ.TEKELİ-S.İLKİN: s.156-159: “Cumhuriyetçi Serbest Fırkanın Programı”.

²⁹³ T.TİMUR: s.211

lamalarının nasıl sağlanacağı gösterilmemişti. Oysa bunlar, ilerde görüleceği üzere, en çok tartışılacak olan konulardı²⁹⁴.

Programın bu özelliği, program Fırka Yasası ile birlikte ele alındığında daha iyi anlaşılır. Her ne kadar progra-

²⁹⁴ Bu konuda Zekeriya Sertel bir gözlemini şöyle anlatır:

"O günlerde sık sık Fethi Beyle görüşüyor, röportajlar yapıyor, demeçlerini yayınlıyorduk. Bir gün beraberce Yalova'ya gittik. Orada saatlerce başbaşa kaldık. Bana bütün düşüncelerini ve planlarını anlattı... Kafasında aydın bir fikir, bir program yoktu... kendisini rüzgâra kaptırılmış gidiyordu.

-Devletçiliğe karşısınız, İsmet Paşanın ekonomik politikasını beğenmiyor-sunuz. Liberalizm istiyorsunuz, fakat bundan ne kastedtiğinizi ve bunu nasıl gerçekleştireceğinizi söylemiyorsunuz. Beni biraz aydınlatınız, dedim.

Belirsiz ve yuvarlak birtakım laflar etti. Daha somut konuşmuş olmak için sordum:

-Yarın iktidara gelseniz, iktisadi programınızı gerçekleştirecek adamınız var mı?

Galiba bunu hiç düşünmemişi. Şaşırdı:

-Ha... bugün partiye eski bir maliye müfettişi yazılmış. Onu maliye bakanı yapar, programımızı gerçekleştirmesini isteriz, dedi.

Bu kez ben şaşırdım. Anladım ki ne istediğini, ne yapacağını bilmiyordu. Atatürk ona <Bir parti kur> demiş, o da harekete geçmişti. Bunun nereye varacağını hiç düşünmemişi..." (Z.SERTEL: s.193-194).

Ahmet Hamdi Başar'ın programın liman tekellerinin kaldırılacağına ilişkin olarak söyledikleri de ilginç: "... liman inhisarlarının kurulması ile menfaatleri baltalanan birçok kimse vardı ve bunların bir kısmı, sermaye ve nüfuz itibarı ile çok kuvvetli idiler. Serbest Fırkanın beş on maddeden ibaret programına liman inhisarlarının lağvına ait hüküm ise, bu nüfuz ve iktidar erbabının müdahalesiyle konmuştu" (A.H.BAŞAR: Atatürk'le...; s.8-9).

Ne var ki, bu eleştirileri değerlendiren, önce, Sertel'in bir sosyalist olarak (daha doğrusu öyle gözükerek) liberal bir programı, Başar'ın da İstanbul Liman Şirketi'nin Genel Müdürü olarak bu maddeyi eleştirmekte oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. İkinci önemli nokta da, SCF'nin kurucularının ve mebuslarının ortak özelliklerini incelerken gördüğümüz gibi hemen tümü de aynı siyasal görüş çizgisinde birleşmekteydiler. Bu nedenle de, belki ne yapacaklarını değil fakat bunu nasıl yapacaklarını pek bilemediklerini öne sürerek eleştirmek, gelişmelere daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

mın bir “kroki” niteliğinde olduğu ve asıl programın daha sonra düzenleneceği Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey’ce ileri sürülmüş ise de, “asıl program” olmak üzere hazırlanan Fırka Yasası’nda bu “kroki”nin işlenmediği ve genişletilmediği görülecektir. Bunda yalnızca siyasal özgürlükler konusu daha genişçe ele alınacak, buna karşılık ekonomik siyasa ilkeleri tek bir maddeye, beşinci maddeye, sığdırılacaktır. Oysa, programda bu konu çok daha geniş bir biçimde ele alınmış bulunuyordu. *Tüm bu belirtilenlere karşın, SCF’nin Türkiye’nin siyasal yapısındaki ve gelişmelerindeki yerini yalnızca programına ve öne sürdüğü ilkelere bakarak anlayabilmek olanaksızdır. Çünkü, bundan sonraki sayfalarda üzerinde durulacak olan gelişmeler, partiyi programında belirtilen ilkelerin ve sınırların çok ötesine itip taşıyarak onu çok kısa bir sürede, varsıl kesimin değil, fakat yoksul halk kitlelerinin partisi ve sözcüsü durumuna getirecektir*²⁹⁵.

²⁹⁵ 1946 yılında Demokrat Parti kurulduğunda da ayrı olgu ile karşılaşılacaktır. Öylesine ki, bu parti, köylüyü toprak sahibi yapmayı ve bu amaçla toprak reformu yapılmasını öngören yasa tasarsının TBMM’ne getirilmesi üzerine bu karşı çıkanlarca kurulacak olmasına karşın, başlıca destekçisi yine köylü olacaktır. Bunun en başta gelen nedeni, kuşkusuz, halkın CHP iktidarına bir seçenek aramış ve bu yüzden de bu iktidara karşı çıkan DP’yi, onun neyi amaçladığına bakmaksızın, desteklemiş olmasıdır.

Kesim İki

Ö R G Ü T

- I -

“Fırka Yasası”na Göre

SCF'nin “Yasası”nın “Üçüncü Kısım”ı, “Fırka Teşkilâtı”na ayrılmış. Sekizinci madde ile başlayan bu bölümde önce “Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür” tümcesi yer alıyor. Bu nedenle de, örgütlenme ile ilgili maddeler, en alt düzeydeki örgüt birimlerinden başlamış bulunuyor²⁹⁶.

Fırkanın en alt düzeydeki örgüt birimi, “Köy” ya da “Mahalle Ocağı” olarak belirlenmiş. Bu ocakların, içlerinden biri başkan olmak üzere üç kişilik bir yönetim kurulu var. Bunlardan sonra “Nahiye Ocağı” geliyor. Nahiye Ocaklarının yönetim kurulları beş kişiden oluşuyor. Bunun üstünde Kaza “Kongresi”nce seçilecek yedi kişiden oluşan “Kaza

²⁹⁶ Fırka Yasası’nı hazırlamış olan Ağaoğlu Ahmet Bey bu durumu açıklarken şöyle demiş bulunuyor: “Nizamnâme’ye göre Fırkanın teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür, kuvvetini şahıslardan ziyade teşekküllerde arar. Binaenaleyh bizim teşkilâtta umumî müfettişlik, nutemetlik vesaire gibi teşahhus etmiş uzviyetler yoktur. Faaliyet ve kuvvet fırkanıza mensup zevat tarafından intihap olunacak heyetlerde teksif edilmiştir. Fırkanızın istikâmet-i umumiyesi budur” (Demeç; Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ağustos 1930).

Ocağı" olduğunu görüyoruz. Bu yedi kişiden biri başkanlık, biri kâtiplik, biri de muhasebecilik görevini üstlenecek ve ayrıca üç de yedek üye seçilecek. Genel Merkez'e "Merkez Ocağı" denilmiş. Dokuz asıl, beş yedek üyeden oluşan Merkez Ocağı, büyük kongrece seçilecek, genel başkan, genel sekreter ve muhasebeci bu dokuz kişi arasından seçilip belirlenecek.

Bütün ocakların yılda bir kez kongre yapacakları, "Büyük Kongre"nin ise, "Vilayet Kongreleri"nce seçilecek en çok üç temsilci ile fırkaya üye mebuslardan oluşacağı ve yine yılda bir kez toplanacağı öngörülüyor.

TBMM'ndeki SCF'lı mebuslar da kendi aralarında "Fırka Gurubu"nu oluşturuyorlar, Fırka Gurubu'nun başkanı, Merkez Ocağı Başkanı. Gurup, en az on beş günde bir toplanacak.

Fırka Yasası'nın son maddesi, "geçici" madde olarak konulmuş bulunuyordu. Bu maddeye göre, **"Kongre akdoluncaya kadar vilâyet ocakları Merkez Ocağından verilecek selâhiyet üzerine teşekkül eder. Vilayet ocakları, kaza ocaklarını, kaza ocakları nahiye ocaklarını, nahiye ocakları da köy ve mahalle ocaklarının teşkiline selâhiyet verecektir"**. İşte, bizi asıl ilgilendirmesi gereken de, bu madde. Çünkü, SCF'nın kısa süren yaşamı boyunca "kongre" yapılmamış olduğundan, fırka, bu geçici maddeye göre örgütsel yapılanma yoluna gitmiş bulunuyor.

Önemli olan bir başka madde de, SCF'na üye olabilmek koşullarını belirleyen yedinci maddeydi. Buna göre; on sekiz yaşını bitirmiş, siyasal ve yasal haklardan yoksun kılınmamış, kötü bir ünü bulunmayan, vatana ihanetle suç-

lanmamış ve “Türk harsını kabul etmiş” her Türk vatandaşı SCF’na üye olabilecekti.

Fırka Yasası’nın öteki maddeleri, ocakların görev ve yetkileri, kongrelerin yapılışı, göreceği işler, Fırka Gurusu’nun çalışmaları, disiplin işleri ve gelirle ilgili bulunuyor²⁹⁷.

-II-

Uygulanan Örgütlenme Yöntemi

Fırkanın genel merkezinin Ankara’da olacağı düşünü-lüyordu, ancak ilk aşamada genel merkez çalışmaları İstanbul’da başlayıp yürütüldü. İlk anda Karaköy’de Nazlı Han’da çalışmalarına başlayan SCF, 13 Eylül 1930’da genel merkezini Taksim’de kiralanan Kalmis Apartmanı’nın birinci katına taşıdı, Nazlı Han’da ise İstanbul İl Ocağı çalışmalarını sürdürdü²⁹⁸.

Fırkaya üye kaydına 21 Ağustos’da başlandı²⁹⁹. Üye olacaklardan “Laik bir Cumhuriyetçi ve milliyetçi sıfat ve kanaatiyle SCF’nın programını benimsedim ve bu programın husul bulmasına rey ve fikrimle çalışacağımı taahhüt ederim” yazılı bir belge imzalatılarak alınıyordu³⁰⁰.

Uygulamada, SCF örgütü, fırkanın kurucularının ve mebuslarının görevlendirdiği ya da onayladığı kişilerce kuruldu. Örneğin, Ankara’da merkez örgütünü kurmayı Anka-

²⁹⁷ Bkz. Ek IV.

²⁹⁸ Cumhuriyet, 13 Eylül 1930.

²⁹⁹ Cumhuriyet, 19 Eylül 1930.

³⁰⁰ Cumhuriyet, 21 Eylül 1930.

ra mebusu **Talat Bey** üstlenmişti³⁰¹. İstanbul'un Rumeli yakasında il örgütünün kurulması ile **Fethi Bey**³⁰², Anadolu yakasında ise İstanbul mebusu **Süreyya Paşa** uğraşmıştı³⁰³. Bursa'da Bursa mebusu **Senih Bey**³⁰⁴, Balıkesir'de Balıkesir mebusu **Nakiyeddin Bey**³⁰⁵, İzmir'de **Fethi Bey** görevliydi³⁰⁶. Niğde mebusu **Dr. Reşit Galip Bey**, Niğde'de³⁰⁷; Kocaeli mebusu **İbrahim Bey**, Kocaeli'nde³⁰⁸ aynı görevi üstlenirken **Tahsin Bey** de Trabzon'da çalışmıştı³⁰⁹. Böylelikle, SCF, altmış üç ilden otuz yedisinde örgütlenmeyi başarabilecekti³¹⁰.

³⁰¹ Cumhuriyet, 14 Eylül 1930.

³⁰² Cumhuriyet, 17 Eylül 1930.

³⁰³ S.SİLMEN: s.72

³⁰⁴ Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, 29 Ağustos 1930.

³⁰⁵ Cumhuriyet, Vakıf, 10 Eylül 1930.

³⁰⁶ Ahmet Ağaoğlu'nun anılarının İzmir'deki örgütlenmeye değinen bölümü bu alanda izlenen yöntemi aydınlatıcı niteliktedir: "İzmir'de kurulacak fırka şubesi etrafında konuşuluyordu. Anlaşıyordu ki İzmir'de birçok yüksek tahsili, mevki sahibi ciddi aydınlar varmış ki o zamana kadar herhangi bir siyasi fırkaya girmekten çekinerek kendi işleri ile meşgul olmayı tercih ediyorlarmış. Fakat bu kere Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı beslenen umumî husumet bu gibileri sırf bir vatan borcu olmak üzere yeni fırkaya girmeye ve orada mevki alarak çalışmaya azmettirmiştir. Bunlar arasında herkesten ziyade methedilen zat İstanbul valisinin kardeşi Dr.Hayri Bey idi. Nispeten daha genç olan bu zat kendi sanatında muvaffak olmuş, mühim bir hastahane kurmuş ve yüksek bir nam kazanmış birisi imiş! Onu fırka başkanlığına tavsiye ediyorlardı" (A.AĞAOĞLU: s.34).

³⁰⁷ Hâkimiyeti Milliye, 19 Ağustos 1930.

³⁰⁸ Vakıf, 16 Eylül 1930.

³⁰⁹ Vakıf, 26 Ağustos 1930.

³¹⁰ W.F.WEIKER: s.119-129.

-III-
Sınıfları ve Meslekleri Açısından
Örgütte Görev Alanlar

SCF örgütlenmesi biraz daha yakından incelenirse, parti örgütünde görev almış olanların sınıfsal ve mesleki konumları da belli bir oranda ortaya çıkmış olur. Önce, İstanbul "Vilâyet Ocağı" üyelerini ele alalım. Ocağın üyeleri şu kişilerdi:

İsmail Hakkı³¹¹ (başkan): Darülfünun eski emini³¹², müderris³¹³⁻³¹⁴

Orhan Mithat (genel sekreter): avukat

Refik: eski icra reisi

Sadi Rıza: avukat

Murat: Antalya eski mebusu

Necati: avukat

Selâhattin: Bahriyeden emekli hekim

Hasan Tosun: emekli kurmay albay

Naki: İstanbul Jandarma Alayı eski komutanı³¹⁵

"Kaza Ocakları"na gelince; Ağustos ayı sonunda İstanbul'da ilçe düzeyinde örgütlenmeye başlayan³¹⁶ SCF'nun

³¹¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

³¹² Üniversite eski rektörü.

³¹³ Profesör.

³¹⁴ Başkanlığa önce Refik Bey seçilmiş, ancak o istifa edince yerine İsmail Hakkı Bey getirilmiştir (Cumhuriyet, 10 Eylül 1930).

³¹⁵ 2 Eylül 1930 günlü Cumhuriyet ve Hâkimiyeti Milliye ve 3 Eylül günlü Cumhuriyet gazetelerindeki haberlerden çıkarılmıştır.

³¹⁶ Hâkimiyeti Milliye, 28 Ağustos 1930.

Kaza Ocağı başkanlıklarına kurucu olarak şu kişiler getirilmişlerdi³¹⁷.

Adalar: avukat **Sadi Rıza**

Bakırköy: Atina eski elçisi **Galip Kemali**

Beşiktaş: emekli binbaşı **Kütahyalızâde Sabri**

Beyoğlu: eski Yozgat valisi **Aziz**

Kadıköy: Kadıköy Belediye Başkanı **Dr. Nazif**

Üsküdar: **Necati**

“Nahiye” düzeyinde de durum şuydu:

Erenköy: **Mehmet Ali Paşa**

Maltepe: **Baytar Selâhattin**³¹⁸

Samatya: TBMM eski kâtiplerinden **Esat**³¹⁹

SCF’nun örgütlenmesini sürdürdüğü günlerde gazetelerde çıkan haberler ve listeler incelenerek parti örgütünde görev alanların sınıfları ve mesleklerine ilişkin daha geniş bilgi sağlanması olanağı bulunuyor. Dönemin basını³²⁰ incelendiğinde şu il, ilçe ve bucak örgütleri için bilgi verilmiş olduğu görülür: Adalar (İstanbul), Akhisar, Alaşehir, ANTALYA, AYDIN, Bakırköy, BALIKESİR, Beşiktaş, Beyoğlu, Çine, EDİRNE, Erenköy, ESKİŞEHİR, İnebolu, İZMİR, Kadıköy, Karşıyaka (Aydın), KASTAMONU, KIRKLARELİ, KONYA, Kuşadası, Maltepe, MANİSA, Samatya, Söke, Sırsırlık, Urla, Üsküdar, Uzunköprü.

³¹⁷ Vakıf, 26 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 1, 14 ve 25 Eylül 1930.

³¹⁸ S.İLMEN: s.72.

³¹⁹ Vakıf, 26 Ağustos 1930.

³²⁰ Akşam, 11 Eylül; Cumhuriyet, 14, 17, 29 Ağustos, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 14, 18, 19, 21, 22 Eylül; Hakimiyet-i Milliye, 28, 29 Ağustos; 2 Eylül; Vakıf, 26 Ağustos, 9, 10 Eylül; Yarın, 1, 17, 20 Eylül 1930.

Ayrıca, SCF'nın Kars il ocağı başkanı **Cihangiroğlu İbrahim Aydın**, Kars'ın³²¹ Samsun il ocağı başkanı da bu ilin eski belediye başkanları idiler. Öte yandan, Adana il ocağı başkanı da gazetecilik yapan **Ahmet Remzi** (Yüreğir) idi³²².

Adana, Kars ve Samsun il başkanlarının dışında parti örgütünde görev almış olanlardan mesleklerini saptayabildiklerim bu açıdan topluca değerlendirildiğinde SCF'nın örgütsel açıdan ağırlıklı olarak, tacirlerin, serbest meslek sahiplerinin ve büyük çiftçilerin öncülük ve yönetiminde bulunan bir siyasal parti olduğu, yönetiminde eski bürokratların da önemli sayılacak bir oranda yer aldığı görülmüştü³²³. Örneğin, gelişmeler içinde önemli bir yer tutacak olan İzmir'de il yönetiminde **Dr.Ekrem Hayri Bey**'in (Üstündağ) başkanlığında şu kişiler görev almışlardı.

-İsmail Müştak (Manisa eski valisi)

-Şerifzâde Selâhattin (tacir)

Esat (operatör dr.)

Süleyman Faik (avukat)

Nuri Fettah (avukat)

İbrahim Ethem (avukat)

Giritli Hüseyin (tacir)

Selâhattin (bankacı)

SCF'nin örgütlenmede en başarılı olduğu yerler, genellikle kıyı bölgeleri ve buralara yakın yörelerdi. Bu durumun da, örgütte görev alanların niteliklerini belirleyen bir

³²¹ S.AĞAOĞLU: s.159-161.

³²² W.F.WEIKER: s.118-120.

³²³ Hizmet, 7 Eylül 1930 (M.TANER BAYAZIT: İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi, 1923-1950; İzmir, 1992, s.60, n.169.

etken olduğu söylenmelidir. Çünkü, gerek pazar için ve gerekse dışsatıma yönelik üretimde bulunan yerler, bu bölgelerdi. Bu nedenle de, ekonomik bunalımdan etkilenen nüfus, en çok bu bölgelerde bulunuyordu. Bu nüfusu oluşturan kişilerin sorunlarına bir çözüm aramak savı ile ortaya çıkan bu yeni partiye koşmalarını doğal karşılamak gerekir. Konuya bu açıdan bakılınca ticaretle uğraşan ve serbest meslek sahibi olan kesimden kişilerin SCF örgütü içinde yer almış bulunmaları kendiliğinden anlaşılır bir davranıştır. Kaldı ki, SCF'nın programın tacirlerin ve serbest meslek sahiplerinin çıkarlarına uygun ilkeler içerdiğini de görmüş bulunuyoruz. Daha sonraları DP'nin kuruluşunda eski SCF yerel örgütlerini kuranların bir bölümünün bulunacak olmasını, bu nedenle, aynı olgunun bir yinelenmesi olarak değerlendirmek gerekir. Örneğin, SCF'nın İzmir il ocağı başkanı **Dr. Ekrem Hayri** (Üstündağ), 1946 yılında da DP'nin İzmir'deki kurucularından olacak ve 1950 yılında da DP hükümetinin Sağlık Bakanı olacaktır³²⁴. **Dr.Burhanettin** (Onat) aynı görevi DP için Antalya'da üstlenecek ve 1950-1960 arasında DP milletvekili olacaktır³²⁵. En önemlisi ise, **Adnan** (Menderes) ve **Ethem** (Menderes)in Aydın il örgütünü oluşturmuş bulun-

³²⁴ Dr.Ekrem Hayri Üstündağ için bkz. CİHAD BABAN: **Politika Galerisi-Büstler ve Portreler**; Remzi Kitabevi ymn., İstanbul, 1970, s.376-392.

³²⁵ Dr.Burhanettin Onat Yalova'ya yaptığı bir gezi sırasında eskiden beri arkadaşı olan Dr.Reşit Galip'e rastlamış, arkadaşı onu Gazi Mustafa Kemal'e götürmüştü ve Gazi de onu Fethi Bey ile tanıştırmak için SCF'nda çalışmasını istemiştir (Weiker'ın Dr.Burhanettin Onat ile yaptığı görüşme, W.F.WEIKER: s.118).

maları³²⁶ ve Aydın Menderes'in Aydın il ocağı başkanlığını yapmış olmasıydı³²⁷.

Kuşkusuz, bu durumun tek nedeni bu değildi. 1923 yılında iktidara ağırlıklı olarak sahip olabilecek bir burjuvazinin palazlanmamış olması, bürokrasinin iktidarda tek başına bulunmasını gerektirmişti. CHF, ilerde açıkça görüleceği üzere, bu bürokrasinin yönetiminde olan bir kuruluştur. Bürokrasinin "vesayet"inden kurtulmak isteyen tacirler ve serbest meslek sahiplerinin SCF "seçenek"ine sarılmaları kaçınılmaz olacaktı.

-IV-

Türk Ocakları Konusu

SCF'nin kurulması ile birlikte birçok Türk Ocakları üyesinin de partiye yazıldıkları ve örgütte görev aldıkları³²⁸ görülür. Bu gelişim, özellikle de CHF yayın organlarında yer alan haberler ve yazılardan da açıkça anlaşılır³²⁹ SCF'nin kapatılmasından sonra, Türk Ocakları, bu nedenle, CHF çevrelerinin hedefi durumuna gelecektir³³⁰. Bu durum, belli bir ölçüde, SCF'nin kimi merkez ve yerel kurucularının ve kimi

³²⁶ Kayda değer ki, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Aydın Menderes ve Ethem Menderes için "Aydın Beyleri" demiş (C.BABAN: s.130-131).

³²⁷ Adnan Menderes'in bu konuda şöyle dediği belirtilmektedir: "Sadece Aydın'ın değil, Denizli, Nazilli, Muğla ve çevrelerinin de Serbest Fırka teşkilatını yapmıştım. Halk, bilhassa iktisadi krizden mustarıptı. Bu gerçek, yeni fırkayı kurtuluş ümidi haline getirmişti." (C.KUTAY: *Türkiye...*; C.XX, s.11864).

³²⁸ S.AĞAOĞLU: s.149.

³²⁹ Örneğin bkz. Akşam, 24 Eylül 1930; Hâkimiyet-i Milliye, 30 Eylül 1930.

³³⁰ Bkz. ÇETİN YETKİN: *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945*; Altın Kitaplar yyn., İstanbul, 1983, s.52-63.

mebuslarının Türk Ocakları ile olan ilişkisinden kaynaklanıyordu. Gerçekten de, **Ağaoğlu Ahmet'in, Dr.Reşit Galip'in ve Mehmet Emin'in** (Yurdakul) Türk Ocakları'nda yöneticilik yapmış olduklarına değinmiş bulunuyorum. SCF Kars il Ocağı başkanı **Cihangiroğlu İbrahim Aydın** da eski ve koyu bir Türkçüydü³³¹. SCF siyasal yaşama atıldığı günlerde de "Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti"nin başkanı **Mehmet Emin** olduğu gibi **Ağaoğlu Ahmet** de bu "heyet"in üyele-rindendi³³².

Bu gelişimin bir sonucu olarak 24 Eylül 1930 günlü *Akşam* gazetesi, Türk Ocakları'nın CHF'nın bir "hars müessesesi" olduğunu belirterek "mühim bir karar alınmak üzere-dir... Bu kararın neticesi olarak başka siyasî fırkalara mukayyet bulunan [kayıtlı bulunan] azaların Ocaktan istifa mecburiyetinde kalacakları tabiidir" diyecektir. 30 Eylül 1930 günlü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde ise, SCF'na katılmak için de Türk Ocakları'nda bir karar alınarak üyelere bildirildiği yolundaki haberlere değinilecek, ancak Ocaklar Yasası'nın üçüncü maddesi karşısında bunun olanaksız olduğu öne sürülecektir³³³.

Şu duruma göre; Türk Ocakları üyelerinden büyük bir olasılıkla çok sayıda kişinin SCF örgütünde görev almış

³³¹ S.AĞAOĞLU: s.156-161.

³³² *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Teşrinisani 1930.

³³³ Türk Ocakları Yasası'nın 3. maddesi şöyleydi: "Cumhuriyet, milliyet, muasır [çağdaş] medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini [ülkülerini] takip eden Türk Ocağı bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan hars [kültür] ve içtimaiyyat [toplumbilişim/toplum] sahasında mücadele ve mücadele eder [uğraşır/çaba gösterir]" (*Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Eylül 1930).

bulunmaları, bu partinin bir başka örgütsel özelliğini oluşturmuş bulunuyordu³³⁴.

³³⁴ CHF çevreleri, Türk Ocakları'nı aşın ulusçuluk ve giderek ırkçılık ile suçlayacaklardır. Buna karşılık, ilerde görüleceği üzere, SCF belediye seçimlerinde azınlıklardan aday gösterince, aynı çevreler, bu kere SCF yöneticilerini azınlıklardan aday göstermiş oldukları için eleştirmekte gecikmeyeceklerdir.

Kesim Üç

T A B A N

- I -

Sayısal Oluşum

SCF'nin halk kitleleri arasında büyük sayıda yandaş bulmuş olduğu tartışmasız bir gerçek. İkinci bir siyasal partinin kurulduğu haberinin kamuoyuna yansımaları üzerine halk akın akın bu partiye koşmuş. O denli ki, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, bu haberin yayıldığından hemen ertesi gecesi **Fethi Bey** ile birlikte onun Yalova'da kaldığı otele gittiklerini, otele yüzlerce telgrafın kendilerini beklediğini, bu telgraflarda **Fethi Bey**'in bir kurtarıcı olarak karşılanıp kutlandığını ve SCF'na girme isteklerinin açıklandığını belirtiyor³³⁵.

Halkın yeni partiye gösterdiği yakınlık ve verdiği destek, gerçekten de çok güçlü ve büyük olmuş. **Ahmet Hamdi Başar**'ın dediği gibi, "Hiçbir fırka bu kadar az çalışarak, az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı. Adeta kendiliğinden her yerde Serbest Fırka'nın teşkilâtı kurulmuştu"³³⁶. CHF'nın bir mebusu ve müfettişi olarak

³³⁵ Y.K.KARAOSMANOĞLU: s.102-103.

³³⁶ A.H.BAŞAR: *Atatürk'te...*; s.14.

yazdığı raporda da³³⁷ Hilmi (Uran) bu tabanı “kütle kütle Serbest Fırka’ya rey vermeğe koşan halk” olarak tanımlamak zorunluluğunu duymuş bulunuyordu. Uran, sonraları anılarında şöyle diyecektir:

“O günkü seçimlerden [belediye seçimleri] yirmi altı yıl sonra yazmakta olduğum bu satırları, bugünün soğukkanlılığı ile ve çeşitli seçim mücadelesi görmüş olarak yazdığım için itiraf etmeliyim ki, halkın bu yeni partiyi destekleyişi candan olmuştur... fakat ben ve bütün Halk Partililer yeni partiye gösterilen bu umulmadık teveccühü [yönelmeyi] havsalamıza sığdıramıyorduk”³³⁸.

Belediye seçimlerini ayrı bir bölüm içinde inceleyeceğim³³⁹. Bu arada yalnızca halkın SCF’na göstermiş olduğu yakınlığı, desteği ve tabanın oluşumunu belirtmek amacı ile bu konuya değiniyorum. Yine bunun gibi Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir’den başlattıkları yurt gezisi de bu kitabın aynı bir bölümünü oluşturmakla birlikte³⁴⁰ burada şu kadarını söyleyeyim ki özellikle İzmir’de ve bu partinin siyasal yaşama atılışı daha henüz bir ayı doldurmamış iken Fethi Bey’i gerçekten de çok büyük bir halk kitlesinin coşku ile karşıladığı görülüyor. İktidar yanlısı bir gazete olmasına karşın *Cumhuriyet*, Fethi Bey’in İzmir’e ilk ayak bastığı gün karşılayanların sayısını otuz-kırk bin kişi olarak veriyor³⁴¹, iki gün sonraki söylevini dinleyenlerin ise elli bin kişi olduğunu

³³⁷ Uran’ın bu raporu için bkz. “ORTAM”.

³³⁸ H.URAN: s.218.

³³⁹ Bkz. Bölüm 4/Kesim 3.

³⁴⁰ Bkz. Bölüm 4/Kesim 2.

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1930. 6 Eylül 1930 günlü *Akşam* ise bu sayının elli bin kişi olduğunu belirtiyor.

bildiriyor³⁴². Fethi Bey Manisa'ya gittiğinde de onu karşılayanlar için aynı gazete "halk rakamla ifade edilemez" sözlerini kullanıyor³⁴³.

SCF'nın halk kitlesi içindeki tabanının böylesine geniş olması konumuz bakımından büyük önem taşıyor. Çünkü, bu taban, seçmen kitlesi demekti. Böylece de, ilk genel seçimlerde CHF'nın seçimlerden yenik çıkması ve iktidarı SCF'na kaptırması gündeme gelmiş oluyordu. Bu nedenle de, bu destek ve bağlılık CHF'nı daha ilk günden kaygılandırmıştı. Bu kaygı, kendini en belirgin biçimde CHF organı gazetelerin kendi partilerine bağlılık telgrafları yayınlamalarında görülür³⁴⁴.

³⁴² Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

³⁴³ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

³⁴⁴ Örneğin, 25 Ağustos 1930 günlü Hâkimiyeti Milliye gazetesinde birinci sayfada yer alan bir haber şöyleydi:

İSTANBUL GAZETELERİNE GELEN TELGRAFLAR

Cumhuriyet Halk Fırkasından Ayrılmayacağız İstanbul, 24 (H.M.)

Bugün İstanbul gazetelerine memleketin birçok belediye riyasetinden ve halk cemiyetlerinden gelen telgraflarda Cumhuriyet Halk Fırkasından katıyen ayrılmayacaklarını ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına girmeyeceklerini bildiriyorlar...

Yine aynı gazetenin 28 Ağustos 1930 günlü sayısında da, "GEYVELİLER FIRKAMIZDAN AYRILMIYORLAR" başlığında sonra "Geyve Muhtarlarının Mühim Bir Tekzibi" alt-başlığı ile muhtarların "...Geyve kazası halkının yüzde sekseninin SCF'na girmeye mütemayil [eğilimli] olduğu imzaları gayrimalûm [belirsiz] şahıslar tarafından gazetelere yazılan telgrafları havadis olarak okuduk..." denilmekte ancak Geyve halkının CHF'nden ayrılmasının söz konusu olmadığını bildirdikleri haberi veriliyor.

-II- Tepkisel Oluşum

SCF'nun tabanının "gayrimemnunlar"dan oluştuğu gerek bu partinin yöneticileri, gerek CHF'nun yazarları ve sözcüleri ve gerekse konuya ilgi duymuş olan herkesçe üzerinde anlaşılmış olan bir başka gerçek. Bu gerçeği, SCF'nın tabanının "tepkisel" niteliği olarak adlandırabiliriz.

Tabanın tepkisel nedeni üzerinde bir uyuşmazlık bulunmamakla birlikte, bu "gayrimemnunlar"ın kimler oldukları ve hangi uygulamalara tepki göstermiş bulundukları konusu sert tartışmalara, ağır suçlamalara yol açmış olduğu gibi, daha sonraki dönemde de üzerinde anlaşma sağlanabilmiş bir konu değil. O halde, önce tabanın bu niteliği üzerinde durmak, değişik değerlendirmeleri ise bundan sonra belirtmek gerekiyor.

Tepkinin yöneldiği "kuruluş"un, CHF; "yönetim"in ise, bu partinin yönetimi olduğu açık. Olaya bu açıdan bakılınca, Prof. Dr. İsmet Giritli'nin yasal izin verilmiş bir muhalif partinin ortaya çıkması ile o ana değin birikmiş olan nefret ve hoşnutsuzluklardaki bir patlama³⁴⁵ olarak tanımlandığı bu tabanın, SCF programının yığınlarca okunup benimsenmesi, kurucuların açıkladığı düşüncelerin halk arasında aynı görüşte olanlarca paylaşıp partiye bağlanulması ile oluşmamış bulunduğu da kendiliğinden anlaşılacaktır. Hiç kuşkusuz, açıklanan parti programının kendi görüşlerine uygunluğu nedeniyle SCF'nı destekleyenlerin bulunmamış

³⁴⁵ İSMET GİRİTLİ: *Fifty Years of Turkish Political Development (1919-1969)*; İÜHF, yyn., İstanbul, 1969, s.36.

olduğunu ileri sürmenin olanağı yok. Ne ki, partinin yandaş toplamadaki başarısı, özellikle zamanın kısalığı açısından ele alındığında, SCF'nin CHF karşısında salt bir seçenek olarak çıkmış olmasının bu partiyi halkın desteklemesi için yeterli bir neden olduğu, tartışmaya açık bir kanıt olmak üzere bu kesimde biraz önce sözü edilen **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**'nun anlattığı olayı anımsamamız yerinde olacak. Gerçekten de, *daha partinin gerçek kimliği anlaşılmadan, amaçları bilinmeden, fakat yalnızca ikinci bir partinin kurulmakta olduğunun kamuoyuna yansımaları üzerine partiye büyük bir akın başlayacaktı*. Kaldı ki, bu ölçüde kitlesel bir desteğin oluşabilmesi için, partinin kapanışına değin geçecek süre bile yeterli değildi. Ayrıca şunu da bir kez daha vurgulayım ki, programda öngörülen amaçlar ile SCF'nin tabanının sınıfsal yapısı arasında organik bir bağ da bulunmuyordu. İşte bu nedendir ki, CHF Siirt mebusu **Mahmut (Soydan)**: “... bazı şehirlerimizde bazı amele [işçi] gurupmanları Serbest Cumhuriyet Fırkası lehinde tezahürat [gösteriler] yapmış... amelenin Liberal Fırkaya teveccüh etmesine [yönelmesine] akıl ve sır ermez. Dünyanın her tarafında olduğu gibi, bizde de, amele, hiçbir zaman liberalizm ile yürüyemez ve onun sistemine taraftar olamaz. Onun için bugünkü tezahüratın mânasını –hattâ yalnız amele için değil–arızî [gelip geçici] ve mahallî [yerel] bazı kırgınlıklara atfetmek [bağlamak] en doğru bir görüş olur.” diyecektir³⁴⁶. Aynı gerçeğe bir başka açıdan değinen **Sabiha Zekeriya (Sertel)**, bir yazı-

³⁴⁶ MAHMUT (SOYDAN); “Fırkamızın Kuvveti”; Hâkimiyet-i Milliye, 30 Eylül 1930.

sında yaşlı ve yoksul bir kişinin ağzından şöyle diyerek SCF'nın bu özelliğini vurguluyor:

"Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ne demek? Bize bir köylü ve amele fırkası yapsanız, o zaman belki fırkadan bir şey anlarız"³⁴⁷⁻³⁴⁸.

SCF'nın siyasal yaşama atıldığının ilk günlerinde **Falih Rıfkı (Atay)**, bu partinin tabanının kimlerden oluşabileceğini oldukça gerçekçi bir biçimde belirtmiş bulunuyor. Ona göre SCF'nı destekleyecek olanlar şu kimselerdi:

1-Cumhuriyetçi olmadıkları için CHF'na karşı olanlar,

2-CHF'nun haklı olarak kıldığı ya da tatmin edemediği kimseler,

3-Cumhuriyetçi olup da CHF'nın tuttuğu yolun doğru olmadığına inananlar³⁴⁹.

Gerçekten de, **Falih Rıfkı Atay**'ın da belirttiği gibi, SCF'nın tabanı özünde "gayrimemnunlar"dan oluşmuştu. Bu nedenle de, bu tabanın ana niteliğini "tepkisel" bir oluşum olarak belirtmek gerekiyor. Öylesine ki, daha o günlerde **Necmeddin Sadık (Sadak)** bu gerçeği şu sözlerle belirtmişti:

³⁴⁷ SABİHA ZEKERİYA (SERTEL): "Görüyoruz: Hakkını Arayan Köylülerin İplerle Bağlandığını ve Duyuyoruz: Mecidiyeköyünde Çalışan Amelenin Hayvan Gibi, Uşak Gibi İstismar Edildiğini"; Resimli Ay, Eylül 1930, Yıl 8, sayı 8, s.2.

³⁴⁸ Aynı yazar, "Başmuharririniz Diyor ki: Namzetliğimi Niçin Koydum?" başlıklı yazısında da, CHF'nın ve SCF'nın halktan körü körüne oy istediklerini yazmaktadır (Resimli Ay, Teşrinievvel 1930, Yıl 7, sayı 8, s.40).

³⁴⁹ FALİH RIFKI (ATAY): "Yeni Fırka Doğarken"; Hâkimiyeti Milliye, 17 Ağustos 1930.

“Fethi Beyin bu seyahatte halkın gördüğü teveccühkâr tezahürler, Fethi Bey olmasından değil, hükümete muhalefet etmek için ortaya atılmış bir adam olmasından geliyor. Fethi Bey, halk nazarında, şahsî kıymeti ve meziyeti şu veya bu olan muayyen bir insan değil, bir timsal idi. Muhalefet timsali!”³⁵⁰.

-III- SCF ve Kadınlar

SCF’nın tabanının bir başka özelliği de, kadınların bu partiye o güne değin görülmemiş bir biçimde gösterdikleri ilgi ve parti çalışmalarına eylemli olarak katılmış olmaları. Bu ilgi ve katılmanın görünürde iki nedeni bulunuyordu. Birincisi **Gazi Mustafa Kemal**’in SCF programına siyasal hakların kadınları da kapsaması ilkesini koydurtmuş bulunmasıydı. Ötekisinin ise, büyük bir olasılıkla, **Gazi**’nin kızkardeşi **Makbule Hanım**’ın da bu partiye girmesini sağlaması olduğu söylenebilir. Ancak, kadınların günlük ekonomik sıkıntılardan daha derinden etkilendikleri ve oylarını kullanırken bu etkinin önemli olduğu da bilindiğine göre, bu olgu bu açıdan da değerlendirilmelidir.

O günün gazetelerinden durumun izlenmesi kadınların SCF’na katılmalarının nicelik ve niteliğini daha iyi belirleyecek. Örneğin, 21 Ağustos 1930 günlü *Cumhuriyet*’te şu satırları okuyoruz:

³⁵⁰ NECMEDDİN SADIK (SADAK): “**Hakikat**”; Akşam, 14 Eylül 1930.

“Makbule ve Adile hanımefendilerden sonra Avronos zâde Rukiye Hanım da kadın aza olarak intisap etmiştir [katılmıştır]”

Aynı gazetenin 25 Ağustos 1930 günlü sayısından ise **Suat Derviş’in**, Nişantaşı Kız Ortaokulu matematik öğretmeni **Semine**, Darülfünun Emmini [Üniversite Rektörü] **Neşet Ömer’in** annesi **Makbule** ve dayızâdesi **Güzide**, **Ahmet Mithat Efendi’nin** yeğeni **Seniha Hanımlar’ın** SCF’na katılan kadınlar arasında bulunduğunu öğreniyoruz.

25 Ağustos’da otuz³⁵¹, 26 Ağustos’da yine otuz³⁵², 27 Ağustos’da üç yüz³⁵³ kadın İstanbul’da SCF’na girmiş. Bu gelişme üzerine de 2 Ağustos 1930 günlü *Akşam* gazetesinin **“Yeni Fırkaya girmek için bilhassa kadınlar tehalûk ediyor [istekli bulunuyor]”** diye yazdığına tanık oluyoruz. *Yarın* gazetesinde de **Suat Derviş**, kadınların SCF’na ilgisinin erkeklerinkinden daha çok olduğunu yazmış³⁵⁴. Aynı gazete, ayrıca, *“Türk Kadını Heyecanda”* başlığı altında verdiği bir haberde, **“Yeni fırkanın memlekette hakikî bir kadın hareketi uyandırması lâzımdır”** demiş bulunuyor³⁵⁵.

Kadınların SCF’na gösterdiği ilginin çarpıcı bir örneğine Samsun’da yapılan belediye seçimlerinde rastlamaktayız. Samsun’da kadınların SCF’nı nasıl desteklediklerini ortaya koyan bu olay, aynı zamanda partinin tabanının tepkisel niteliğinin de bir başka kanıtı. Gelişmeleri CHF Samsun

³⁵¹ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1930.

³⁵² Hâkimiyeti Milliye, 27 Ağustos 1930.

³⁵³ Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

³⁵⁴ SUAT DERVİŞ: “Yeni Fırka ve Kadınlar”; Yarın, 12 Ağustos 1930.

³⁵⁵ Yarın, 15 Ağustos 1930.

mebusu **Ethem (Tuncel)**, TBMM'nde 15 Kasım 1930 günlü birleşimde şöyle anlatmış:

"Biz Samsun'a çıktığımız zaman intihabın [seçimlerin] üçüncü ve hattâ dördüncü günü idi. Otomobil bulamadık; anladık ki otomobiller intihaptadır. Sorduk, sual ettik, dediler ki, kadınlar rey vermekte ve otomobiller de kadınları taşımaktadır. Serbest Fırkacıları da taşımaktadırlar dediler"³⁵⁶.

Ethem Bey sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"Serbest Cumhuriyet Fırkası Samsun'da 3200 rey almıştır, bunu verenlerin 2500'ü kadındır"³⁵⁷.

Ben buna şunu da ekleyeyim: Samsun valisi Kâzım (İnanç) Paşa'nın kızı da SCF'nın eylemli bir üyesiydi³⁵⁸.

-IV-

SCF'nın Tabanına CHF'nın Tepkisi

SCF'nı destekleyenlerin bu niceliksel ve niteliksel yapısı, CHF çevrelerinde çok geniş ve sert bir tepkinin doğmasına yol açmış bulunuyor.

Her şeyden önce, SCF'nı tutan kitle CHF yazar ve sözcülerince hor görülmüş, küçümsenmiş ve yolla da bu partinin kamuoyunda değer yitirmesi amaçlanmış. Örneğin, *Hâkimiyet-i Milliye*, İzmir'de **Fethi Bey** ve arkadaşları için gösteri yapanları bakınız nasıl nitelendiriyor:

³⁵⁶ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s.44.

³⁵⁷ a.y., s.45.

³⁵⁸ A.H.BAŞAR: *Atatürk'le...*; s.38.

"Dün gece Basmene ve Çarıkkağı muntikalarında sabıkakılardan Kürt Mustafa, hırsız çolak Hüsnü yüz kadar serseri ve ameleyi toplayarak ellerine bayraklar alarak <Yaşasın Fethi Bey, bize ekmek verecek, vergileri kaldıracak!> gibi naralar atarak çarşıya doğru hareket ettiler... Bahri Baba Parkında sandıkçı Mahmut birkaç serseriye başına toplayarak..."³⁵⁹,

"...kaçakçılardan Salim'in arkadaşı Antalyalı karpuzcu Mehmet..."³⁶⁰.

Bir başka haberde ise, **"Karataş mahallatı Fırka Ocağının reisi Dereli Kömürcü Halit Efendi imiş!"³⁶¹** denilerek bu tür tepkinin bir başka örneği sergileniyor. **Mehmet Asım (Us)** da, *Vakit* gazetesinde SCF tabanının kimlerden oluştuğuna değinirken bu genel tutumu, **"münakaşa edilen mevzuları ihata ve idrâk etmekten [anlamak ve algılamaktan] âciz olan basit kalabalık"** sözleriyle yansıtmış bulunuyor³⁶².

Bu tür tepki, yani SCF'lıların kamuoyunun gözünden düşürölmek istenmesi ve onları küçümseme yalnız basına özgü değildi. Gerçekten de, **Hilmi (Uran)** da daha önce değinilen raporunda, **"Bu gayrimemnunar arasında seciye-sizliğı dolayısı ile şimdiye kadar ihmal edilmiş olanlar, ahlâksızlığı dolayısı ile memuriyetten çıkarılanlar... dönekler, Ağrı Dağı'nın hesabını soracağız diyen Kürtler, milliyetleri kabaran Araplar, belediyeden ceza gören esnaf, polis tazyikinden kurtulmak isteyen irili ufaklı her**

³⁵⁹ 8 Eylül 1930 günlü sayı.

³⁶⁰ Aynı gazete.

³⁶¹ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrinievvel 1930.

³⁶² MEHMET ASIM: **"Fethi Beye Cevap"**; *Vakit*, 9 Eylül 1930.

çeşit serseri, kumarbaz, esrarkeş ve kaçakçı, hattâ komünizm fikri besleyenler..." bulunduğunu öne sürmüştü³⁶³. İzmir mebusu Vasıf (Çınar) Bey de TBMM kürsüsünden SCF İzmir'deki üyeleri için şöyle diyordu:

"... mahalli hükümet [valilik] Bornova'daki Serbest Fırka'nın defterini [üye kayıt defterini] istemiştir. Bu defterlerin' tetkikinden sabit olmuştur ki, orada mukayyet [kayıtlı] olan aza arasında katiller, dolandırıcılar vardır, hapisneden çıkmış olanlar vardır (Her yerde öyle sesleri)"³⁶⁴.

CHF'nın ikinci tepkisi ise, SCF'nı destekleyenleri gericilikle suçlamak olmuşt³⁶⁵. Bu suçlamanın 15 Kasım 1930 günü TBMM'nde yapılan tartışmalarda büyük boyutlara

³⁶³ H.URAN: s.219.

³⁶⁴ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3. İctima 4, İnkat 4, s.26.

³⁶⁵ Üzerinde ilerde ayrıca duracağım ve doğru yanları olmakla birlikte bir genelleme olarak ortaya atılamayacak olduğunu göreceğimiz bu suçlama, sonraki dönemlerde de yinelenen bir sav olacaktır. Burada bu sava yakın zamanlardan iki örneği burada anarak, temelini CHF'nın 1930 yılındaki karşı propagandasından alan bu görüşü anlamamıza yardımcı olacak. İlki, Prof.Dr.Çetin Özek'ten. Özek'e göre, "*devrimlerin gerçekleştiricisi olan H.P.nin [C.H.P.nin] reaksiyoner çevrelerde yarattığı antipati, bu çevreyi Serbest Fırka etrafında birleştirmiştir*" (ÇETİN ÖZEK: *Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İyüzü*; Varlık yyn., İstanbul, 1964). İkincisi, Kemal Zeki Gençosman'dan. Gençosman, Dünya gazetesinde yayınlanan "**1. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler**" adlı yazı dizisinde, "*S.C.P. Üç Ay Yaşadı*" başlıklı bölümde demektedir ki: "*Parti... halk tabakalarının ruhuna henüz iyice sinmemiş olan körpe devrim hamlelerini de tehlikeye atmış oluyordu. Bir zaman geldi ki seçim propagandaları iyice çığrından çıktı ve tek parti devrinde sinmiş olan irtica, ortamı uygun görünce başını kaldırmak ve devrimleri yok etmek için harekete geçmeğe hazır olduğu görüldü. Yer yer bu harekete fiilen geçildiği de oldu. Fethi Beyin sağda solda yeşil bayraklarla karşılandığı, Serbest Cumhuriyet Partisinin programında yazılı ilkelerin bir kenara itilerek rejime karşı pervasızca başkaldırma görüntüsü içine girildiği gözden kaçmadı*" (Dünya, 7 Aralık 1980).

vardığını görüyoruz. TBMM'ndeki tartışmalara ilerde ayrıca değineceğim³⁶⁶. Burada bu tür suçlamaların nasıl yapıldığına bir örnek vermekle yetiniyorum: *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin bir haberi bu duruma tipik bir örnek oluşturuyor. Gazetede şöyle deniliyor:

“Bugün şehrimizde [Samsun’da] bir imam yakalandı. Bu imamın adı Ahmet’tir. Lâdik kazasının Sarayköyünde imam olduğunu söyleyen bu şahıs dün gece Serbest Cumhuriyet Fırkasının merkezine giderek orada sabık muallimlerden Ahmet Efendiyi görmek istediğini söylemiş ve Serbestçilerden bazılarının önünde <dini mübinin ilası> için elli bin kişilik bir cemaat bulunduğunu ve her ne söylenirse yapmak ve yaptırmak kudretine malik olduğunu ifade etmiştir. Polis imamı derdest etmiştir”³⁶⁷.

CHF’na göre, işte bu gibi “gayrimemnunlar”dan oluşan tabanı, SCF’nı gerici ve bozguncu bir yürüngeye itmişti. Örneğin, Yunus Nadi’ye göre:

“Bütün adem-i memnunların SCF etrafında halkalar teşkil etmesini hoşgörenlerin şimdiden emelleri ve maksatları muhtelif efrattan müteşekkil ve az çok keşif bir kalabalık tarafından ihata edilmiş olduğunu görüyoruz. Bu kalabalık içinde yeni fırkanın asıl nüvesi cim karnunda bir noktaya dönmüştür”³⁶⁸.

Çünkü, yine Yunus Nadi’ye göre, herhangi bir siyasal partinin bir amaç ve program çevresinde toplananlardan

³⁶⁶ Bkz. Bölüm 4/Kesim 3/V-b.

³⁶⁷ *Hâkimiyeti Milliye*, 18 Teşrinievvel 1930.

³⁶⁸ YUNUS NADİ: “İkinci Fırka”; *Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel 1930.

oluşması gerekirken SCF yalnızca CHF'nın uygulamalarından mutsuzluk duyanların denetimine geçmişti³⁶⁹.

-V-

SCF Yöneticilerinin Parti Tabanını Savunmaları

SCF yöneticileri ne o günlerde ve ne de daha sonraları, partilerinin tabanını oluşturanlara yöneltilen bu eleştirileri ve suçlamaları hiçbir zaman kabul etmeyeceklerdir. Tümyle tersine, bu eleştiri ve suçlamaların haksız olduğunu, SCF'ni destekleyenlerin gerçek çok partili demokratik düzen içinde ekonomik sıkıntılarına çözüm arayanlardan oluştuğunu, bunların kurtuluş yolunu SCF'nda aradıklarını savunacaklardır.

Buna karşılık, SCF yöneticileri de partilerinin tabanının tepkisel niteliğini kabul ediyorlardı. Fakat bu tepkinin ortaya çıkışını çok daha değişik nedenlere bağlamışlardı. **Fethi Bey**'in 15 Kasım 1930 günü TBMM'nde söylediği şu sözler SCF'nın bu konudaki görüşünü dile getiriyordu:

“Ben İzmir’e gittiğim zaman halkın bu suretle sizin tabiriniz veçhile ayaklanacağını bilemezdim. İmkân yoktu. Fakat niçin ayaklanmışlar? Neden bu hareket, bu heyecan hasıl olmuştur? Bunun sebeplerini tahlil etmek lâzımdır... Bunun derin bir mânası vardır. O da halkın iktisadî zarurettten dolayı hissettiği derin bir memnuniyetsizliktir”³⁷⁰.

³⁶⁹ YUNUS NADİ: “İktidar Mevkii”; Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930.

³⁷⁰ TBMM, ZC, C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s.61.

Ağaoğlu Ahmet de bu suçlamalar karşısında şöyle yakınıyordu:

“... ikinci fırka teşekkül eder etmez meydana bir nazariye çıktı: Bu nazariyeye göre, Serbest Fırka teşekkül eder etmez Türk halkı derhal ikiye ayrılmış bulunuyordu.

Halk Fırkası tarafına gidenlerin kâffesi yüksek terbiyeli, kanunperver, devlet ve hükümetin ne olduğunu anlayan, sokak gürültülerinden hoşlanmayan, Devlet kuvvetlerine itaati benimseyen, rabıtalı, Cumhuriyete, Cumhuriyetin bütün şartlarına riayet eden efendi ve centilmen Türkler’dir!

Serbest Fırka tarafına geçenler ise hep baldırı çıplaklardan, ıpsız, sapsız, sokak süprüntülerinden, yankesilerden veyahut saltanat ve hilafet arkasında koşan, fesin ve Arap hurufatının [harflerinin] avdetini [geri gelmesini] arzu eden, devlet ve millete hiçbir alâka ve münasebetleri olmayan, talih ve saadetlerini sokak gürültülerinde, meydan iğtişâşlarında [kargaşalarında] arayan birtakım yeşil bayraklı ve gök sarıklı sergüzeştçü halitadan [karışımından] ibarettir!...

O halde zabitanın, devlet kuvvetlerinin, polisin, jandarmanın, valilerin yalnız Serbest Fırka ile karşı karşıya gelmeleri tabii değil midir? Bunlar devlet ve milleti muhafaza etmek vazifesi ile mükellef değil midirler?”³⁷¹⁻³⁷².

³⁷¹ AĞAOĞLU AHMET: “Millî İrade Bu mudur?”; Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930.

³⁷² Aynı düşünceler, Arif Oruç tarafından “Halk Fırkası Matbuatının Bugünkü Hali Bir Hayli Gariptir” başlıklı yazıda da ele alınmıştır (Yarın, 18 Ağustos 1930).

Oysa, **Ağaoğlu Ahmet'e** göre, örneğin İzmir'de SCF'nın kitlesel destek görmesinin nedenleri çok açıktı. Çünkü bu bölge halkı görece olarak daha varlıklıydı ve bu nedenle de devlet hazinesine CHF'lılar gibi göz dikmiş değildi. Yine aynı nedenle de özgürlükçüydüler. Ayrıca, daha canlı bir basını ve daha çok aydını bulunduğu için de gerçekleri görüyorlardı. Bir başka neden de, bu bölgede Türk-lük duygusunun ağır basmasıydı ve Türk "seciyesi" söz konusu olduğundan SCF desteklenmişti³⁷³.

Fethi Okyar, yayınlanan anılarında da hiçbir yerde bu suçlamaları haklı görmemiş bulunuyor. TBMM'nde ise SCF genel başkanı olarak bu suçlamaları açıkça yadsıyacak ve diyecektir ki:

"...şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istendi... irtica diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka hiçbir surette tecelli etmemiştir"³⁷⁴.

TBMM tutanaklarından okuyacağınız şu satırlar ise bu konuda daha da aydınlatıcı olacak:

"Ali Fethi Bey (Gümüşhane) ... Dahiliye Vekili bey, her fırsatta nutuklarında ve tamimlerinde ve sairede bir fikri tekrar edip duruyorlar. O da fırkamız içinde fesliler, tekkeçiler, mürteciler ve saireler vardır (Var sesleri). Hayır efendim yoktur. Efendiler, benimle teşrik-i mesai etmiş olan arkadaşlar arasında ne tekkeci, ne fes giymek isteyen adam, ne de Arap harflerinin tekrar gelmesini arzu

³⁷³ A.AĞAOĞLU: **Serbest...**; s.49.

³⁷⁴ TBMM, ZC,C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, s.1-17 (1.celse).

eden adam yoktur ve olamaz (Hangi arkadaşlarınız arasında sesleri). Yani ocak heyetlerini teşkil eden arkadaşlar arasında böyle bir adam yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya): Vardır, vardır.

Ali Fethi Bey (Gümüşhane): Yoktur, ocak heyetleri haricinde bizim fırkamızda oy veren adamların her birinin hüviyetini tetkik etmek ne SCF'nın, ne de dünyada hiçbir fırkanın iktidarı dahilinde olmayan bir şeydir. Fes giymesini arzu eden adam memleketin dahilinde varsa elbette bunun mühim bir kısmı da çıkan yerlerin ekseriyetinin orada olduğunu iddia ettiğinize nazaran H.F. arasında bulunmak lâzım gelir (Gürültüler)³⁷⁵.

-VI-

Tabanın Oluşumunda Başlıca Etkenler

SCF'nu destekleyenlerin bu oluşumunu ortaya çıkaran etkenleri belirleyebilmek için elimizde sağlam bir veri var. O da, 1923-1930 yılları arasında ülkeyi yönetmiş olan CHF iktidarının yapısı ve uygulamalarıdır. Kitabın başında kısaca değindiğim bu dönemin özellikleri, geniş halk kitlelerinin neden bir anda SCF'nın çevresinde toplanıverdiğini kendiliğinden ortaya koyuyor. Daha önce de belirtmeğe çalıştığım gibi, CHF devrimleri gerçekleştirmiş ama yoksulluğu yenememişti. Özellikle de, 1919'da başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı'nın bu sıkıntıyı daha da yoğunlaştırdığını biliyoruz. Bu nedenle, SCF'nın bu tepkisel tabanının, devrimlere karşı olanlardan çok daha fazla, CHF'nun eko-

³⁷⁵ a.y., s.2 (3.celse)

nomik siyasasından sıkıntıya düşenlerden oluştuğu söylenmelidir. SCF'nı içinde bunaldıkları maddî sıkıntıya bir çözüm bulacağı umudu ile destekleyen halkın "gerici" ya da "karşıdevrimci" olduğunu ileri sürmek gerçekçi bir tutum olamaz³⁷⁶. Kaldı ki, bireysel haklar ve özgürlükler alanında ortaya atılan her istemin de kendiliğinden Cumhuriyet rejimine karşı olmakla eşanlamlı görmek de olanaksızdır.

CHF'lı bazı mebuslar ve yazarlar da bu gerçekleri o günlerde dile getirmek zorunluluğunu duymuşlar. Örneğin, *Hâkimiyet-i Milliye* yazarlarından Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) şöyle diyordu:

"Herhangi bir sebeple sıkıntıya düşen halk; tabiatı ile ıstıraplarının mesuliyetini yükleyecek omuzlar arar. Kabiliyeti ve ruhu itibarı ile daima etatist bir idareye bağlı olan Türk milleti, onun içindir ki müşkül demlerinde karşısında mesul olarak yalnız hükümeti görür. Halk, böyle müşkül devirlerde en küçük bir tahrik ile hükümet aleyhinde ayaklanmaya hazırdır"³⁷⁷.

Hilmi (Uran)'ın da "hayattan ıstırap çoktu"³⁷⁸ dediği adı geçen raporu bu konuya yine ışık tutuyordu. Necmeddin Sadık (Sadak) da, "halkın bu münasebetle yükselttiği feryadı dikkate alırsak üç nokta görürüz: 1-Halk

³⁷⁶ Halkın SCF'nı nasıl karşıladığını bir ölçüde de olsa belirtebilecek olan ve Konyalı Aşık Mehmet tarafından Fethi Bey'e seslenilerek yazılan "Şikâyet-nâme" başlıklı şiir Ek-V olarak kitabın sonuna konulmuş bulunuyor.

³⁷⁷ MAHMUT (SOYDAN): "İstrabın İcyüzü"; *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Teşrinievvel 1930 (Siirt mebusu, bu makalesini pamuk fiyatının bir yıl öncesine göre %40 düşmüş olması karşısında Adana ve çevresinde SCF örgütünün bu konuya ilişkin eleştirileri üzerine kaleme almıştır).

³⁷⁸ H.URAN: s.218.

Fırkası teşkilâtından şikâyet, 2-Vergilerin ağırlığından şikâyet, 3-Ziraat Bankası meselesi”³⁷⁹ diyordu³⁸⁰.

TBMM’ndeki tartışmalar bu konuda daha da aydınlatıcı. Örneğin, CHF İzmir mebusu Vasıf (Çınar) Bey, SCF’na oy verenleri tanımlarken demiş ki:

“...Karantine mıntıkasına gittim, orada tamamen sizi temin ederim, üzerinde kravat ve yakalılık olmayan, ayağında kundurası bile bulunmayan birtakım adamlar...”³⁸¹.

Vasıf Bey sözlerini şöyle sürdürmüştü:

“Orada Ekrem Hayri Bey, Serbest Fırkanın teşkilât reisi Ekrem Hayri Beye tesadüf ettim. Münevver [aydın] şahsiyettir, kendisinden rica ettim; iki günden beri gördüğüm manzara beni tedhiş ediyor [dehşete düşürüyor], temenni ederim bana nasip olsun ve intihap [seçim] sandıklarının başında Serbest Cumhuriyet Fırkasına rey vermek

³⁷⁹ NECMEDDİN SADIK: “**Hakikat**”; Akşam, 14 eylül 1930.

³⁸⁰ Ahmet Hamdi Başar, Gazi Mustafa Kemal’e ve İsmet Paşa’ya liman tekelleri ile ilgili bilgi verdikten sonra, kendisine esnafın ve amelenin [işçilerin] neden SCF’nı desteklediğinin sorulması üzerine şu açıklamayı yaptığını belirtiyor: “*Halk Fırkasının büyük şehirlerde ve hele İstanbul’da başına, inkılâpçılar ve idealcilerden ziyade, istismarcılar ve menfaatçiler geçiyor... onların [halkın ve amelenin] Serbest Fırkaya akış sebebini, politikacıların cahil halkı ve amele-i iğfal etmelerinde [kandırmalarında] değil, Halk Fırkasının politikasında aramalıdır... Gündelikleri ve kazançları, onlara ve ailelerine en sefil hayat şartlarını bile korumaktan uzak olan bu zavallıların bugün Halk Fırkası namına istismarları acınacak bir hal olmuştur... Amele-iye ait hiçbir tedbirimiz yoktur; içtimaî muavenet [sosyal yardım] ve yardım namına, hayat ve kaza sigortası namına, istismarları önlemek namına yaptığımız hiçbir şey yoktur. Onun içindir ki Serbest Fırkanın ortaya çıkması, amelenin toplanmış ve coşmaya hazırlanmış olan dertlerinden kurtulmaları umidini verdi” (A.H.BAŞAR: **Atatürk’le...**; s.10-11).*

³⁸¹ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5. Celse 1, s.25.

için gelen kadın ve erkek gurupları arasında münevver kütlelere tesadüf edeyim... Ekrem Hayri Bey; ne yapayım halkın hareketidir, halk hareketine mani olabilir miyiz mütalaasında bulundu... Bir şey yapamam dedi, halk hareketidir..."³⁸².

CHF Balıkesir mebusu Hayrettin Bey de aynı konuya değindiğinde tutanaklarda şu satırlar yer alıyor:

"Hayrettin Bey (Balıkesir): İşçi kadınlar, müritler, mürideler, esnaf çırakları, amele..."³⁸³.

Ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in tam bu sırada yerinden Hayrettin Bey'in sözünü kestiğini görüyoruz. TBMM tutanaklarında bundan sonra yer alan sözcükler şöyle:

"Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars): Sefiller, perişanlar..."³⁸⁴.

Şimdi bir de 27 Ağustos 1930 günlü *Vakit* gazetesinde çıkan şu haber başlığını okuyalım:

"Partiye girmek için hammallardan bir gurup dün Nuri Bey ile görüştüler"³⁸⁵.

Ne var ki, ülkede gerçekleştirilen devrimler karşısında yer alan karşıdevrimci, gerici güçlerin de, CHF yönetimine kendi amaçları doğrultusunda karşı çıkabilmek, devrimlere tepki gösterebilmek olanağını elde edebilmek için. SCF'ndan yararlanmak istedikleri de bir başka gerçek. Ancak, SCF siyasal yaşamda iktidar partisinin karşısında yer

³⁸² a.y., s.25.

³⁸³ a.y., Celse 2, s.31.

³⁸⁴ a.y., s.31.

³⁸⁵ Bu gerçekler karşısında Cemal Kutay'ın şu yargısına katılmamak olanaksız olmalı: "Bu gönülden kucaklayışın asıl sebebi, rahat bir tabak çorba hasreti idi" (Türkiye'de...; C.XX, s.11880).

aldıktan sonra ve özellikle de **Fethi Bey**'in yurt gezisi ve belediye seçimleri sırasında ortaya çıkacak olan olaylarda, bu gerici çevrelerin etkinliğinin pek de öyle ileri sürüldüğü ve genellikle sanıldığı üzere büyük olmadığı, olaylara damgasını basmadığı ilerdeki sayfalarda görülecek³⁸⁶. Bununla birlikte, SCF'nın tabanının "tepkisel" olması, devrimlere tepki gösterenlerin de, doğal olarak, kapsanması ile sonuçlanmış bulunuyor. Demek ki, bu "gerici" çevrelerin partinin tabanı içindeki oranlarının saptanmasının tek yolu, somut olayların incelenip sergilenmesi ve değerlendirilmesi olmalı. Gelişen olaylar ilerde 5. bölümde bu yaklaşımla ele alınacak. Şimdi gelin, 2 Ekim 1930 gününe geriye gidelim. Yer, Ankara'da Ulus'ta TBMM eski binasının toplantı salonu. Kürsüde **Fethi Bey** var:

"... Bir taraftan komünistlerin, diğer taraftan mürtecilerin tahrikatına [tahriklerine] âlet olduğum yolunda tezvirat [yalanlar] baş gösterdi. Fethi Beyin ismi mahallî hükümet raporlarında kaçakçı, yankesicilerle bir arada geçmekte idi. O çirkin propaganda bir kartpostal şeklinde Meclis koridorlarına kadar gelmiştir.

... Anlayamadığım bir zihniyet var: Amele [işçi] Halk Fırkasına mensup olunca iş yolundadır! Vakta ki bu amele Halk Fırkasına intisap etmek [girmek/katılmak] hakkını Serbest Fırka lehine istimale [kullanmaya] başlar; o zaman iş değişir. Derhal iktisadî meslekler ihtilâfı [yani, komünizm tartışması] meydan alır... bilumum [bütün] ameleyi komünist telâkki etmek [komünist olarak görmek] doğru mudur?... Efendiler, ben muharriklerin [tahrikçile-

³⁸⁶ Bkz. Bölüm 5/Kesim 4/III.

rin] kimler olduğunu bu kürsüden size haber vereceğim. Bu muharrikler hükümetin bilhassa malî ve iktisadî siyasetidir... Cumhuriyet Halk Fırkası'nın taşradaki teşkilâtıdır...

Efendiler, bu ne demektir? Kendilerine bu kadar itimat edilen ve maksat ve mefkûreleri [ülkûleri/idealleri] bu kadar tenzih edilen [temiz gösterilen] Fethi Bey ve arkadaşları teşebbüslerinde muvaffak olamazlarsa o halde Cumhuriyet icabatından [gereklerinden] olan serbest mürakabe [denetim] hayatına girmekten, fırka teşkilinden [kurulmasından], sarfınazar etmek [kaçınmak] lâzımdır.

Eğer Fethi Bey, Cumhuriyetin Türkiyemizde normal olması ve ebedileşmesi için gördüğü bütün teşviklere rağmen fırka teşkil edemezse veya fırka teşkili bazı yanlış düşünenlerin iddiaları gibi inkılâbı tehlikeye düşürecekse o halde daha uzun bir zaman fırka teşkilinden sarfınazar etmek, daha uzun bir zaman Meclis'te mürakabeyi tek bir fırkaya terk etmek icabeder. Maksat bu ise, bunu açıkça ifade etmek daha dürüst bir hareket olur.

... Halkı her gün, her saat tazyik eden [ezen] malî ve iktisadî sıkıntıları unutarak yalnız mürtecileri düşünmek ve bu düşünce ile Cumhuriyetin normal bir hayata girmesini geciktirmek pek hatalı bir harekettir..."³⁸⁷.

İşte, işin özü Fethi Bey'in bu sözlerinde saklıydı. Fethi Bey'in Meclis kürsüsünden ortaya koyduğu bu gerçekler, özellikle İzmir olayları incelenirken açıkça kanıtlanacak. Kuşkusuz, CHF "devrimci" bir parti idi. Ama, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sözleri ile, "Mesele iktisadî inkişaf

³⁸⁷ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 11, s.36-37.

[gelişme/kalkınma] noktasına gelince dayanıp kalmıştır. **Türk inkılâpçısının iradesi sarsılmıştır**”³⁸⁸. Bu nedenle de, halkın, içinde kıvranıp durduğu maddî sıkıntıya bir çözüm bulacağı umudu ile kitle kitle SCF’na koşması, **İsmet Paşa** hükümetinin ekonomik alanda tikanıp kalmasının, başarısızlığının apaçık ve kaçınılmaz sonucuydu. SCF’nın siyasal yaşama atılması, bu başarısızlığın ve halkın hoşnutsuzluğunun gözler önüne serilmesini sağlamıştı. Ne ki, ne **İsmet Paşa**, ne de CHF yönetimi, bu gerçekleri kabul edemiyor, buna karşılık, başarısızlığını gizlemek, gerçekleri saptırmak için, SCF’ye akın akın koşan halkı suçlamayı, aşağılamayı yeğliyordu.

³⁸⁸ YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU: “**Büyük İnkılâp ve Küçük Politika**”, **Atatürk-Bir Tahlil Denemesi**; Birikim yın., İstanbul, 1981, s.173.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CHF KARŞISINDA SCF

Kesim Bir

GÖRÜŞLER, ELEŞTİRİLER, YANITLAR

- I -

İktidar Seçeneği Olarak SCF

SCF genel başkanı **Fethi Bey** ve partinin sözcüsü durumundaki **Ağaoğlu Ahmet Bey**, partilerinin daha kuruluş aşamasından başlayarak CHF'nun yedi yıllık yönetim biçimine ve uygulamalarına sert eleştiriler yöneltmişler ve bu eleştiriler SCF geliştikçe, yurt düzeyinde yaygınlaşmış. İlk eleştirilerin ve bunlara CHF'nca verilen yanıtların temelini ve çerçevesini SCF'nin programı oluşturmuş bulunuyor. Başka bir deyişle, iki parti arasındaki tartışma konuları CHF'nun uygulamalarının SCF'nin programında yer alan ilkeler açısından eleştirilmesi ve bu eleştirilere verilen yanıtlar olarak kendini gösteriyor. Bununla birlikte, bu tartışmanın boyutları ve yoğunluğu her gün biraz daha artacak ve giderek karşılıklı suçlamalar biçimine dönüşmekte gecikmeyecektir. Ancak, bu gelişmenin yanı sıra, SCF'nin siyasal yaşamdan çekilmesinde başlıca etken olacak bir başka tartışma konusu daha vardı. O da, SCF'nin iktidara geçmeği planlayıp palanlamadığı, daha doğrusu önderlerinin iktidarı ele

geçirmeğe yönelmiş olup olmadıkları idi. Deyim yerindeyse, SCF olayının “can alıcı” noktası da buydu.

Bu tartışmanın başlangıcıru *Akşam* gazetesi adına **Necmeddin Sadık’ın (Sadak)** 10 Ağustos 1930’da **Fethi Bey** ile yaptığı bir röportajın oluşturduğunu görüyoruz. Bu röportajda, **Fethi Bey**, TBMM’nde çoğunluğu elde etmeyi amaçladıklarını, çünkü bunun siyasal partilerin yapılarının bir gereği olduğunu söylüyor. Ne ki, bu röportaj, gerçekte tam anlamı ile bir röportaj değildi. **Fethi Okyar’ın** anlatımı ile yazılması ve yayınlanması şöyle olmuştu:

“Necmeddin Sadık Bey Akşam gazetesi ile neşretmek istediği bir mülakat için tertip ettiği sualleri bana göstermişti. Ben de kısaca suallerin cevaplarını yazmağa başladım. Gazi işe müdahale etti ve Necmeddin Sadık Beye ertesi gün Akşam gazetesinde intişar eden [çıkan, yayınlanan] aşağıdaki uzun makaleyi dikte ettirdi (benim cevaplarımdan bu mülâkatta pek az şey kalmıştır)”³⁸⁹.

Demek ki, **Gazi**, bu yazının büyük bir bölümünü kendisi yazdırmış, yazdırmadığı yerleri ise okumuş ve onaylamıştı. Bu olgunun altını çizmek gerekiyor. Çünkü, bu aşamada SCF’nin genel seçimleri kazanabileceği ve TBMM’nde çoğunluğu elde ederek hükümeti kurabileceği, yani iktidara geçebileceği **Gazi’nin** de benimsediği bir olasılıktı. Başka bir deyişle, **Gazi**, bu partiyi yalnızca toplumun tepkisini anlamak ve ölçmek ya da bir denetim mekanizması oluşturmak için düşünüp yaşama kavuşmasını sağlamış değildi.

Şimdi bu röportajın ilgili bölümünü birlikte okuyalım:

³⁸⁹ F.OKYAR: *Serbest...*; s.4.

“-Millet Meclisinde ekseriyet [çoğunluk] ümit ediyor musunuz?

-Mecliste elbette ekseriyet kazanmayı ümit ediyorum. Siyasetin ne olduğunu bilenlerce malûmdur ki [bilinir ki] böyle bir ümit beslemeyenler ciddî bir teşebbüste bulunamazlar. Çünkü aksi, nazarî ve hayalî olur. Mamefih, ekseriyet teşkiline muvaffak olmazsam bile asla nevmit [umutsuz] olmam. Yine en küçük ekalliyetle [azınlıkla] cumhuriyete büyük fayda temin edeceğime kaniim.

-İktidar mevkiine geçmek arzusunda mısınız?

-Elbette, başka türlü nokta-i nazarımın tatbikine imkân var mı?”³⁹⁰

Bu arada, İsmet Paşa’nın daha beş yıl iç ve dış siyasette bir değişiklik olmayacağını söylemiş bulunması üzerine de, Fethi Bey, şu açıklamayı yapıyor:

“Bu beyanatı okudum. Bir hükümet, ne kadar müddet mevki-i iktidarda [iktidar yerinde] kalacağını kendi kendine tayin edemez. Mâlumunuzdur ki hükümet Büyük Millet Meclisi’ne karşı mesuldür. Büyük Millet Meclisi de milletin serbest intihap edeceği [seçeceği] vekillerden mürekkeptir [oluşur]. İntihabat-ı umumiye [genel seçimler] neticesinin bugünkü siyaset lehine çıkacağını ve beş sene zarfında hükümetin Büyük Millet Meclisine vereceği hesaplarda, Meclisin hükümlerinin daima bugünkü siyaset lehine tecelli edeceğini muhterem başvekilin nasıl keşfeylediğini tayinde mütehayyirim [hayret içindeyim]. Her-

³⁹⁰ a.y., s.47

halde bu cihet tenvire [aydınlanmaya] muhtaç bir noktadır"³⁹¹⁻³⁹².

Yarın gazetesinin, “-Mecliste Halk Fırkasının beş sene daha ekseriyeti muhafaza edeceğine ihtimal verir misiniz?” sorusuna da Fethi Bey: “-Benim intibahım [izlenimim], bu ekseriyeti muhafaza etmek güç olacaktır, merkezindedir. Siz de, gazeteci olmak sıfatı ile halkla temas ediyorsunuz. Tabî bu halkın temayülâtına [eğilimlerine] bağlı bir şey. Bir de ben sorayım size. Halkla temasınızda bugünkü umumî ıstırapla, bugünkü umumî temayülün, Halk Fırkasına daha uzun müddet ekseriyet temin edebileceğini zannedebilir misiniz?”³⁹³ yanıtını vermiş. Yarın, hemen ertesi gün ayrıca, “Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Türkiye efkârı umumiyesine [kamuoyuna] hitap ediyor: Bir hükümet ne zamana kadar mevkii iktidarda kalabileceğini tayin edemez!” başlığı altında Fethi Bey’in bu konudaki görüşlerini yinelemiştir³⁹⁴.

Akşam gazetesinde 24 Ağustos 1930’da altı sütun üzerinden dört sütun manşet olarak verilen bir haberin de, “Fethi Bey, <İktidar mevkiiine geçeceğiz, ilk fırsatta ve en kısa zamanda!> diyor” biçiminde olduğuna tanuk oluyoruz.

İşte, bunlar ve benzer açıklamalar, CHF çevrelerinde büyük bir tedirginliğin gelişmesine yol açmış. Çünkü, yal-

³⁹¹ Akşam, 12 Ağustos 1930.

³⁹² Aynı gazetede Ağaoğlu Ahmet Bey’in şu sözlerine de yer verilmiş bulunuyor: “İsmet Paşanın daha beş sene iktidar mevkiiinde kalacağına dair beyanatı muayyen bir zihniyetin ifadesidir. Halka istinat eden [dayanan] ve halkın intihabı üzerine mevkii iktidara gelmesi lâzım gelen bir devlet adamı böyle söylemez”.

³⁹³ Yarın, 18 Ağustos 1930.

³⁹⁴ Yarın, 19 Ağustos 1930.

nızca cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının bir gereği olarak ya da bir denetimin sağlanması için kurulduğu varsayılan SCF'nin daha ilk günden kendisini iktidara aday görmesi, bu çevrelerde denebilir ki, bir "sürpriz" olmuş. Üstelik, halkın bu partiye gösterdiği yakınlık bu tedirginliği daha da arttırmış. Bununla birlikte, gerçekten de iktidara geçmeyi istemek siyasal partilerinin yapıları gereği olduğundan, ilk önceleri bu demeçlere açıktan açığa değinilmediği ve yanıt verilmemiş olduğu görülüyor³⁹⁵.

Buna karşılık, CHF çevrelerince SCF'na karşı yürütülen sert kampanyanın ve baskının temelinde en önemli etken olarak muhalefetin açıklanan bu amacı olduğunu söylemek gerekir. Fakat, belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklar ve baskılar karşısında **Fethi Bey**'in TBMM'ne verdiği önerge üzerine Meclis'te yapılan tartışmalar sırasında CHF'nun bu tedirginliği açıkça dile getirilecektir. TBMM'nin 15 Kasım 1930 Cumartesi günü bu nedenle açılan birleşiminde önce Giresun mebusu **Hakkı Tarık (Us)**, **Fethi Bey**'in Meclis içinde bir denetim örgütü kurmakla yetinmemiş olduğunu açıklayacaktır³⁹⁶. **Hakkı Tarık**'ı izleyen Afyonkarahisar mebusu **Ali (Çetinkaya)**, **Fethi Bey**'i, "beş gün içeri-

³⁹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu siyasal anılarında, "[Fethi Bey] iktidara geçebileceğini asla düşünmediğini söylerdi ve: <Nasıl düşünebilirsiniz ki, ben, Gazi Paşa'nın bulunduğu bir parti iktidarını devirip onun yerini almak hevesine kapılabilirim?> derdi" (s.10) demektedir ki, bunun Gazi Mustafa Kemal'in iki parti karşısındaki konumunun başlangıçta nasıl olduğuna ilişkin açıklamalara ve ne de bu kesimde incelenmekte olan gelişmelere uygun olmadığı ortadadır. Buna karşılık, Ahmet Emin Yalman ise anılarında Fethi Bey'in kendisine, "Bir siyasî partinin vazifesi, ilk hamlede iktidara gelerek kendi programını yürütmektir" dediğini belirtiyor (C.III, s.213).

³⁹⁶ TBMM, Z.C., C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s.40.

sinde, üç ay içerisinde Başvekil olacağım hayali ile, hırsı ile" davranmakla suçlayacak³⁹⁷, Dahiliye Vekili [İçişleri Bakanı] Şükrü Kaya da, "Acaba Fethi Beyefendi intihabata çıkar çıkmaz bir efsunla, bir tılsımla beş yüz belediyenin hepsini kazanmak mı istiyorlardı?"³⁹⁸ diyecektir.

Fethi Bey'in bu eleştirilere verdiği yanıt ise şöyle:

"Bizim namütenahi [sonsuz, sayısız] kabahatlerimiz arasında hakikaten en mühim ve Dahiliye Vekili Beyefendinin bir türlü affedemediği bir kabahatimiz vardır. Bu da az zaman içinde Hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olmaklığımızdır. Bu nasıl affolunabilir? Fırka teşekkül etsin de Hükümete gerçek niyetinde olduğunu söylemesin, bu mümkün müdür? Bir fırka, Hükümet mevkiinde bulunduğu zaman ilânihaye [sonsuza değin] o mevkii tutmak için bir iddiada bulunabilir. Bu iddiadan naşi [dolayı] Dahiliye Vekilini tahtta etmek [suçlamak] hatıra getirilmemelidir. Başka bir fırka programı ile, prensipleri ile siyasî bir teşekkül halinde mücadele sahasına atılabilir. Fakat Dahiliye Vekili Bey'in itikadınca bir şartla. O da az veya çok zamanda iktidar mevkiine geçmek niyetinde olduğunu söylememek şartı ile!

Eğer bunu söylememiş olsaydık öyle zannediyorum ki Dahiliye Vekili Beyefendinin pek çok takdirlerine mazhar olacaktık. Fakat ne yapalım ki siyasî teşekküllerin mahiyetinde, tabiatında öyle bir şey daima vardır.

Efendiler, eğer bir siyasî fırka iktidar mevkiine gelmeği istemiyorum, yalnız uzaktan eğlence tarzında

³⁹⁷ TBMM, Z.C., aynı celse, s.41.

³⁹⁸ TBMM, Z.C., aynı celse, s.49.

Hükümetin icraatını tenkit edeceğim derse, böyle bir fırkaya siyasî fırka denemez. Bu sözleri söyleyecek olan adamın haline, akli erenler gülerler.

Evet, icap ederse iktidar mevkiine geçmek niyetindeyiz, diyeceğim, hakkımdır efendiler...”³⁹⁹.

Bu sözler, gerçeğin anlatımı, bilimin gereği idi. Ne ki, yine de CHF mebusu **Vasıf (Çınar)** partisinin savlarını Meclis kürsüsünden de öne sürecekti⁴⁰⁰.

Şurası açıktı: CHF iktidarı, SCF’ye o yalnız bir muhalefet partisi olarak kaldığı, kendisini bir denetim organı işlevi ile sınırlandırdığı sürece katlanabilirdi. Oysa, SCF önderleri açıkça iktidara geleceklerini söylüyorlardı. Halk ise kitle kitle SCF’ye koşmaktaydı. Belediye seçimleri de gösterecekti ki, ilk genel seçimlerde SCF büyük bir olasılıkla kazanacaktı. Ne ki, CHF, iktidarı bırakmaya hazır değildi. Kaldı ki, şimdi görüleceği üzere, SCF, yönelttiği eleştirilerle **İsmet Paşa** iktidarını sarsıp duracaktı.

-II-

Ekonomik ve Malî Konular

(a)

Genel Olarak Ekonomik Siyasa

Fethi Bey’in İsmet Paşa hükümetine yönelttiği eleştirilerinin en başında geleni ve en genel olanı, genel ekonomik siyasa ve bunun sonuçlarına ilişkindi. Partisinin “resmen”

³⁹⁹ TBMM, Z.C., C.XXII. Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.2.

⁴⁰⁰ TBMM, Z.C., aynı celse, s.73.

kurulmasının üzerinden daha on bir gün geçmişti ki, *Yarın* gazetesinde **Fethi Bey**'in şu demecini okuyoruz:

"Benim iddiam şudur: Mevkii iktidarda bulunan hükümetin malî ve iktisadî sahada takip ettiği yanlış siyaset, bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihdas etmiştir [ortaya çıkarmıştır]. Yani, hükümetin yedi seneden beri attığı her adım, memleketi merhale merhale iktisadî bir çıkmaza sokmuştur... Bir memleket iktisadî sahada <stable-müstakar> bir mevcudiyet gösterirse, umumî servetini her an bir parça daha tezyit ederse, cemiyeti teşkil eden efradın hayat seviyesini yükseltebilirse ve bilhassa vasatî hayat seviyesi refaha ne kadar çok yaklaşabilirse, ancak o zaman istiklâl ve hürriyetin nimetlerine lââyık olur. Ve ancak o zamandır ki istiklâl ve hürriyet nimetlerinin zevklerini alıp tadabilir..."⁴⁰¹.

7 Eylül 1930 günlü İzmir'de verdiği söylevinde de, hükümetin yedi yıllık ekonomik siyasasının kötü sonuçlandığını⁴⁰² ileri süren **Fethi Bey**, bu genel eleştirilerini TBMM'nde daha da geliştirerek sürdürecekti. **Fethi Bey**'in TBMM'ndeki açıklamalarına göre; CHF'nın izlediği ekonomik siyasa sonucunda halk **"iktisadî zaruret"** içinde kalmıştı⁴⁰³. Öylesine, halkın bir bölümünün **"duçar oldukları zarurettten naşi kundurasız kalmış"** oldukları bile görülüyordu⁴⁰⁴⁻⁴⁰⁵. Bu durumun başlıca nedeni de hükümetin izlemiş

⁴⁰¹ Yarın, 23 Ağustos 1930.

⁴⁰² Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

⁴⁰³ TBMM, Z.C., C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s.2.

⁴⁰⁴ TBMM, Z.C., aynı celse, s.2

⁴⁰⁵ Fethi Bey'in, TBMM'ne o sıralarda boşalmış olan Gümüşhane mebusluğuna, Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine, CHF'nın da desteklemesi ile ara se-

olduğu yanlış yoldu. Hükümetin dünya ekonomik bunalımı karşısında ülke gerçeklerini göz önüne alarak düşünülmüş bir programı yoktu. Bu programsızlık sonucu ülke ekonomisi ve sanayii gelişememiş ve işte bu maddî sıkıntılara düşülmüştü. Ekonomik program diye kamuoyuna açıklanan belgeler birtakım genel bilgileri ve öğütleri içeren metinlerden öte bir değer taşımamaktaydı. Somut olarak hiçbir önlem düşünülmüş ve alınmış değildi. Bir bunalım, ekonomi kitaplarında yazılı genel bilgileri bir araya toplamakla aşılamazdı. Bu nedenle de, hükümet, ekonomik sorunların çözümünde yetersiz kalmıştı. **İsmet Paşa** hükümeti o denli bir programsızlık içindeydi ki **"başvekil daimî bir tekâmül halinde"** ve sürekli olarak **"kendi yaptığını bozmakla meşgul"**dü⁴⁰⁶. Şu halde, **Fethi Bey**'e göre, hükümetin genel ekonomik siyasası, beceriksizlik ve programsızlık yüzünden, halkın yoksulluğa sürüklenmesi ile sonuçlanmış bulunuyordu.

Hükümetin ekonomik durumu genel açıdan ve SCF'nin eleştirilerine karşı savunması ve değerlendirmesi ise kısaca şöyleydi: Her şeyden önce Maliye Vekili **Saraçoğlu Şükrü Bey**, TBMM'nde **Fethi Bey**'in SCF genel başkanı olarak iki kez katıldığı 25 Eylül 1930 günlü ve "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" tasarısinin görüşüldüğü birleşimde diyecekti ki, gerçi Ulusal Kurtuluş Savaşı utku ile sonuçlanmıştı ama savaşın bitiminde ülkenin üretim gücü çok azalmış bulunuyordu; hattâ, dışsatım hemen hemen hiç

çimlerde seçilerek katılmış olduğunu (Aydın Tarihi, Birinci Teşrin-Birinci Kânun 1930, XXIII-XXIV, sayı 79-81) anımsanması gerekir.

⁴⁰⁶ TBMM, Z.C., C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.38-40.

söz konusu değildi. Kaldı ki, ülkedeki tüm stoklar ya yanmış ya da tükenmiş bir durumdaydı. Osmanlı borçlarının ödenmesi zorunluluğu, güçlükleri daha da arttırmıştı. İşte, hükümet, bu koşullar altında ülkeyi yönetmek görevini üstlenmiş bulunuyordu⁴⁰⁷. Aynı birleşimde söz alan **Celal Bey'e (Bayar)** göre de; Türkiye bir tarım ülkesi olduğundan sanayileşmiş yerlerde olduğu gibi üretimin ne düzeyde olacağı önceden bilinemezdi. Üstelik birçok kuraklık yılları da yaşanmıştı. Dış pazarlarda ise çok güçlü bir rekabet ile karşılaşmıştı. Ekonomik sıkıntıların bir nedeni bu gerçeklerden kaynaklanıyordu⁴⁰⁸. **İsmet Paşa**'ya gelince, o, başında bulunduğu hükümetlerin izlediği ekonomi siyasasını "**millî iktisat politikası**" olarak nitelendiriyordu⁴⁰⁹. Bu "millî siyasanın ana özellikleri; ulusal çıkarlar göz önüne alınarak her çeşit yabancı kapitale "evet" dememek, kamu yatırımları için devlet gelirlerini arttırmak, demiryollarının yapımına ağırlık vermek, ekonomik alanda dışa bağımlı olmamaktır. En önemlisi de "devletçilik" anlayışıydı. Ama hemen belirteyim ki, bir kavram ve sistem olarak "devletçilik" in ortaya atılması, SCF'nin kurulmasından sonraya rastlayacaktır.

Şu duruma göre, ekonomik alandaki genel eleştirilere karşı hükümetin savı, ülkenin yönetiminin çok güç koşullar altında üstlenilmiş olduğu, ancak her şeye karşın bir ulusal ekonomi siyasası izlenerek ülkenin kalkındırılmakta olduğu biçimindeydi.

⁴⁰⁷ TBMM, Z.C., aynı içtima, İnikat 82, Celse 1, s.10.

⁴⁰⁸ TBMM, Z.C., aynı celse, s.20

⁴⁰⁹ TBMM, Z.C., aynı içtima, İnikat 84, Celse 2, s.59.

(b)
Vergiler

SCF'nin hükümete yönelttiği ve kamuoyunda büyük yankılar yaratmış olan eleştirilerinin başında vergiler ile ilgili olanı geliyor. Hükümet ve ona yakın çevreler ise bu eleştirilere çok sert ve şiddetli tepki göstermişler.

Vergi konusunda SCF programının ikinci maddesinde nasıl yer verilmiş olduğunu gördük. İşte, bu alandaki eleştiriler bu ikinci madde çerçevesinde yapılmış bulunuyor. Bu nedenle de, eleştiriler, vergilerin ağır olduğu, gereksiz vergiler alındığı ve toplanmasında yolsuzluklar yapıldığı noktalarında yoğunlaşacaktı. Örneğin, Fethi Bey, *Yarın* gazetesi başyazarı Arif Oruç'un yaptığı röportajda, "Vergi vermediklerinden dolayı hapishaneye girenlerin adedi ziyade [çok] olduğuna göre vergilerin tahammül fevkinde [üstünde] olduğu anlaşılıyor" diyeceği gibi⁴¹⁰, *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir demecinde de şunları söyleyecektir:

"Vergi sistemi berbattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor. Köylüyü, zürrai [çiftçileri] atıl bir hale getiren yüksek vergiler, şehirlerde daha garip tezahürler [belirtiler] gösteriyor. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınıyor. Yani hükümet halkın sermayesine el uzatıyor... Halkı hapsederek vergi toplamak bir marifet midir?"⁴¹¹.

⁴¹⁰ Yarın, 14 Ağustos 1930.

⁴¹¹ Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930.

Fethi Bey, 7 Eylül 1930'da İzmir'deki söylevinde ise, kazanç vergisi nedeniyle iflâslar olduğunu ve işletmelerin kapanmakta bulunduğunu açıklayacak, ancak sözlerinin yanlış anlaşılması gerektiğini, hükümet çevrelerince SCF'nin sanki bütün vergilere karşıymış ve sanki bütün vergileri kaldıracakmış gibi olumsuz propagandalar yapıldığını, oysa partisinin yalnızca halkın ödeme gücünü aşan vergileri eleştirdiğini bildirecektir⁴¹². Öte yandan, yeni **İsmet Paşa** hükümetinin programı üzerine TBMM'nde 2 Ekim 1930'da yaptığı konuşmasında, SCF genel başkanı, vergi borcu yüzünden yükümlülerin hapsedilmelerinin **"gayri medenî bir hareket"** olarak nitelendirecektir⁴¹³⁻⁴¹⁴.

Oysa, CHF bu alandaki eleştirileri son kerte sakıncalı görmüş ve bu nedenle de ilke olarak vergilerin haklılığını ve uygulamanın doğruluğunu savunacak yerde, SCF'ni suçlamayı yeğlemiştir. Örneğin, **Falih Rıfkı'ya (Atay)** göre, bu konudaki eleştirilere, ülkenin gelişmesini durdurmak söz konusu olamayacağına göre, hak vermenin olanağı yoktu. Çünkü, **"Memleketin bütün inkişaf mekanizmasını durdurmaksızın, hükümeti borç öder ve maaş verir bir Babiâli hükümeti yapmaksızın bugünkü masrafı kıstak mümkün değil"**di. Gerçekte, bu, Avrupalılar'ın istedikleri bir şeydi. Onlar, Türkiye'yi çıkmaza sokarak bağımsızlık eyleminin engellenmesini amaçlamaktaydılar⁴¹⁵. **Falih Rıfkı**, bir başka

⁴¹² Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

⁴¹³ TBMM, Z.C., C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.38.

⁴¹⁴ Meclisin aynı birleşiminde Adliye Vekili Yusuf Kemal'in bu sözlere verdiği yanıt şöyledir: *"Camia müessesesinin bakası herkesin menfaati iktizasındandır. Onun için camiaya karşı vazifesini yapmadığı için hapsedilecektir"* (a.y., s.41).

⁴¹⁵ FALİH RIFKI: **"Hiçbir Tehlike Yoktur"**; Hâkimiyet-i Milliye, 4 Eylül 1930.

yazısında da SCF'ni şöyle uyarıyordu: **"Millete vergi vermek ananesini henüz yerleştirmeye uğraşırken, hesap kitap yaparak, yeni başlayan vergi alâkasını gevşetmek iyi bir şey değildir"**¹¹⁶. Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya** da, SCF'nin vergileri eleştirmesi üzerine, tüm ülkede, **"vergi kalkmıştır, vermeyin"** propagandasının yayıldığını söyleyecekti¹¹⁷.

Gerçekte ise, öteki eleştiriler ile birlikte SCF'nin vergilere ilişkin eleştirileri, vergilerden bunaldığını görmüş bulunduğumuz halk kitlesi arasında büyük yankılar uyandırıyordu. "Ortam" bölümünde de kısaca açıkladığım gibi, hemen hemen bütün devlet gelirlerinin kaynağını vergiler oluşturmaktaydı. Ne ki, bilindiği üzere, verginin toplumun hangi sınıf ve kesiminden ve ne oranda alınacağı, iktidarın kendi sınıfsal yapısına ve eğilimine bağlı bir yeğleme sorudur. İşte, bu nedenle de, SCF'nin vergilere yönelik eleştirileri, CHF iktidarının can alıcı noktasına değinmiş oluyordu. Bu alandaki tartışmalara bu açıdan baktığımızda, TBMM'nde Konya mebusu **Refik Bey'in** (Koraltan) şu sözlerini daha iyi değerlendirebiliriz:

"... her türlü propagandayı meşru görmekle beraber bilhassa devlet faaliyetlerinin mesnedini [dayanağını] teşkil eden vergiler üzerinde tahripkâr [yıkıcı] tahrikât [kışkırtmalar] yaptılar.

Vergiler artık verilemez, tediyesi [ödenmesi] tahammülü gayri kabil hale geldi, bunlar kaldırılacak, Serbest Fırka hemen iktidar mevkiine gelmeli, her şey kökünden hallolunacak, aman gayret sesleri, her yerde söy-

¹¹⁶ FALİH RIFKI: **"Bizim Politikamız"**; Hâkimiyet-i Milliye, 26 Ağustos 1930.

¹¹⁷ TBMM, Z.C., aynı birleşim, Celse 2, s.48.

lendi, her ağızdan tekrar edildi. Yer yer vergiler tahsilinde müşkülât başladı. Mal memurlarına, hükümet kuvvetlerine karşı geldiler...

Arkadaşlar; maazallah bir gün devletin umumî hayatında, dahilî ve haricî vaziyetlerinde olacak herhangi bir sarsıntı kabul etmek lâzımdır ki, bu kabil tahrikâtın neticesidir”⁴¹⁸.

Oysa, TBMM’nin bir önceki birleşiminde **Fethi Bey** şöyle demiş bulunuyordu:

“Vergiler ağırdır demek propaganda yapmak değildir. Bunun propaganda zannedilmek için bugünkü demokrasi cereyanlarından tamamen uzak kalmış ve Cumhuriyet mefhumunu anlamamış olmak lâzımdır (gürültüler, <o> sesleri). Bir cumhuriyette vatandaşlar vergi bahsini açık münakaşa ettikleri zaman bakınız vergilerin ağırlığından bahse cüret ediyorlar diyen bulunursa ve bunu diyenler Cumhuriyetin maliye vekâleti gibi mühim bir sandalyesini işgal ederlerse onlara Cumhuriyetin icabatını [gereklerini] hatırlatmak cümlemizin borcudur. Uluorta söz söylemek zamanı geçmiştir”⁴¹⁹.

CHF, vergi konusunda SCF’nu suçlayarak bir karşı saldırıya geçmiş olmakla birlikte bir yandan da vergiler alanında olup bitenleri açıklamaya ve böylelikle de kendisini savunmaya da çalışmamış değil. Örneğin, **İsmet Paşa**, 30 Ağustos 1930 günlü Sivas söylevinde, yeni vergilerin gerçekte “aşar”ın kaldırılması üzerine konulmuş bulunduğunu açıklamak zorunluluğunu duymuş ve eğer vergiler ağırsa ve

⁴¹⁸ TBMM, Z.C., C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, s.42.

⁴¹⁹ TBMM, Z.C., C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.39.

bu ağırlık demiryolları gibi ulusun var olup olmama sorunu olan gereksinimleri karşılamaktan doğmuşsa bunun ulus için gerekli bir özveri olduğunu ileri sürmüştü⁴²⁰. Maliye Vekili **Saraçoğlu Şükrü**'nün açıklamalarına göre ise, savaştan sonra her ülkede olduğu gibi bizde de vergilerin çeşidi ve oranı artmış bulunuyordu. Bu artışın nedenleri, 1-paranın değerinin düşmesi, 2-savaşın açtığı yaraların bir an önce sarılmak istenmesi, 3-ulusçuluk siyasasının gereği olarak kamu hizmetlerinin daha iyi yapılmak istenmesiydi⁴²¹.

Şu duruma göre, CHF da vergilerin ağır olduğu gerçeğini yadsı mıyordu, fakat bunun zorunlu olduğunu savunuyordu. Ne ki, ne denli zorunlu olursa olsun, vergiler ağırdı ve yükünü de dar gelirli ve yoksul halk kitleleri çekiyordu. Bu gerçeğin SCF'nce açıkça ortaya konması ise CHF'nda onarılamayacak yaralar açacaktı. Bu nedenle de, hükümet çevrelerinin vergiler açısından yapılan eleştirileri büyük bir sinirlilik içinde karşılamış oldukları açıkça görülüyor.

(c)

İnhisarlar

Vergilerden sonra, SCF'nin eleştirilerine konu olan bir başka uygulama "inhisarlar"dı. Parti programında Liman İnhisarı'nın kaldırılacağı ilkesinin yer aldığını gördük. **Fethi Bey**, 7 Eylül 1930 günlü İzmir söylevinde ise, inhisarlardan yalnız liman ve petrol inhisarının kaldırılmasının söz

⁴²⁰ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

⁴²¹ TBMM, Z.C., C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.42.

konusu olduğunu açıklamış⁴²², fakat bununla yetinmeyerek, TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde "İspirto ve Müskirat İnhisarı" ile "Barut İnhisarı"nı da eleştirilerine hedef olarak seçmişti.

İnhisarlara yöneltilen eleştiriler genellikle hep aynı açıdandı. **Fethi Bey**'in İzmir söylevinde öne sürdüğüne göre, bunlar kamu yararına değil, ama özel kişiler yararına çalışmaktaydı⁴²³. Aynı eleştiri, TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde yine **Fethi Bey** tarafından sertleştirilerek gündeme getirilecektir. **Fethi Bey**'in belirttiğine göre; "İspirto ve Müskirat İnhisarı"nın yönetimini hükümet önce bir Leh şirketine vermiş, ancak bu şirket kendi ülkesinden getirttiği zararlı ispirtoyu Türkiye'de devlet inhisarının adını kullanarak satmış, bu nedenle de bazı zehirlenme olayları görülmüş, ayrıca üstlendiği geliri de devlete sağlayamamış ve şirkete karşı bu yüzden dâva açılmıştı. **Fethi Bey** bu gerçekleri belirttiikten sonra, "**ecnebi kapitalistlerin devletin inhisarını idare etmelerine müsaade**" edildiğini söylüyordu. Liman inhisarlarına gelince, bu şirketin kapitali devlet hazinesinden ödünüştü ama yönetimi tümüyle özel kişilerin elindeydi. O halde, devletin parası özel kişilerin yararına kullanılmaktaydı. Barut inhisarında ise; bu, önce devletin elinde iken inhisara bir yabancı şirket ortak alınmış, bu ortaklık sonucunda da devlet kendisinin üretmekte olduğu barut ve öteki patlayıcı maddeleri şimdi daha pahalıya satın almak zorunda kalmıştı. İşte, **Fethi Bey**, kamu yararına çalıştıkları öne sürülen bu inhisarların gerçekte, devletin, halkın parası

⁴²² Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1930.

⁴²³ Aynı gazete.

ile yabancı kapitalistlere ya da özel kişilere çıkar sağlamak-
tan başka bir anlama gelmediğini ve bir de üstelik bunun
adına “devletçilik” denildiğinin altını çiziyordu!⁴²⁴.

Ağaoğlu Ahmet de “Şeker İnhisarı”nı şöyle eleştiri-
yordu:

**“Şekerin okkası hariçten buraya on sekiz kuruşa
mal oluyor, Halbuki biz şekeri 60 küsur kuruşa yiyoruz.
Hariçten getirilen şeker buraya beş-altı komisyoncu vası-
tası ile geliyor”**⁴²⁵.

İnhisarlar konusuna önce liman inhisarları açısından
İsmet Paşa Sivas söylevinde değinmiş bulunuyor. **İsmet
Paşa** şöyle diyordu:

**“Liman inhisarlarının devlet maliyesi ile münase-
beti yoktur... bu inhisarlardan evvel, limanlarda ya iptidâî
[ilke] vesaitle [araçlarla] birtakım loncalar, giren çıkan
memleket mallarına kendi küçük menfaat ve dar zihniyet-
lerini emrediyorlardı; yahut ecnebi sermayedarlar, Türk
mümessiller perdesi altında birkaç şartla limanlarımızın
muamelâtına [işlemlerine/işlerine] tasarruf ediyorlardı. Bu
vaziyetten kurtulmak için inhisarlar konmuştur”**⁴²⁶.

Kaldı ki, inhisarlar, **İsmet Paşa**’ya göre, devletin en
önemli gelir kaynaklarından biriydi⁴²⁷.

TBMM’nde 2 Ekim günlü birleşimde **Fethi Bey** inhi-
sarları da kapsayan konuşmasını yaptıktan sonra kürsüye
gelen **İsmet Paşa**, Liman inhisarları konusuna yeniden deği-

⁴²⁴ TBMM, Z.C., aynı celse, s.40.

⁴²⁵ Yarın, 19 Ağustos 1930.

⁴²⁶ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

⁴²⁷ Aynı söylev.

nerek ve “Liman inhisarı meselesinde hususî sermaye gibi ufak bir iştirake itiraz ediyorlar. Maahaza bizim meslekimiz esasen bu değildir. Bu yaptığımız bir zarurettendir”⁴²⁸ diyerek işin özünde kendilerinin de bu durumu benimsemediklerini öne sürecektir. İsmet Paşa, ayrıca, inhisarlarla ilgili öteki eleştirileri yanıtlarken de devletin elinde para bulunmadığı için yabancı şirketlerden ve kişilerden yararlanmak zorunluluğunun duyulmuş olduğunu belirtmiş, ancak SCF liberal bir parti olduğuna göre yabancı veya yerli kapitalistlerin bu tür etkinliklerine karşı çıkmaması gerektiğini, buna karşılık kendilerinin “parasızlık”tan bu yola istemeyerek başvurmuş olduklarını bir kez daha açıklamış bulunuyor⁴²⁹.

(d) Demiryolları

Ülkemizde demiryollarının yapımı ya da daha açık bir deyişle o ölçüde gerekli olup olmadığı, yapılması için gereken paranın başka yerlere yatırılmasının daha yararlı olup olmayacağı ve parasal yükünün halka yansıtılmasında izlenen tutum uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların kamuoyunda dile getirilmesini ise SCF başlatmıştır, denilebilir. Daha önce de değinildiği gibi, SCF’nin programının üçüncü maddesinde, “**Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder**”

⁴²⁸ TBMM, Z.C., C.XX-XXI, Devre 3, İcümle 3, İnkat 84, Celse 2, s.58.

⁴²⁹ a.y., s.58

denilerek daha işin başında demiryolları ile ilgili uygulamanın gündeme getirileceğini açıklamış bulunuyordu. SCF'nin kurulmasından on sekiz gün sonra ise **İsmet Paşa** 30 Ağustos 1930'da Sivas'a ulaşan demiryolunu büyük bir törenle işletmeğe açacak ve birçok yönlerden SCF'nin programına ve eleştirilerine bir yanıt niteliğini taşıyan ünlü Sivas söylevini yapacaktır.

Devletçilik anlayışı açısından demiryollarının yapımı konusunun nasıl ele alınmış olduğu biraz aşağıda ayrıca incelenecek. Burada önce bu konunun ağırlıklı olarak "siyasal" açıdan CHF'nca nasıl değerlendirilmiş olduğunu belirtmek istiyorum. Çünkü, CHF'nın demiryolu yapımına verdiği önemi belgelemek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak. Örneğin, Sivas söylevinde **İsmet Paşa** bu "önem"i açıklarken der ki:

"Millî devlet için şimendifer [demiryolu] ihtiyacı millî siyaset meselesi, asırların muhassalası olan [sonucu olan] millî istiklâlin muhafazası meselesidir"⁴³⁰.

Bu söylevinde, **İsmet Paşa**, demiryollarının bulunmadığı ya da yetersiz olduğu dönemde, özellikle de Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında çekilen sıkıntıları anlatır ve bu nedenle de yurdun her köşesine demiryolunun ulaştırılması gerektiğini belirtir.

Bu arada, CHF çevreleri, SCF'nin demiryolu yapımına tümüyle karşı olduğunu göstermeğe çalışıyorlar ve partinin bu tutumunun ulusal çıkarlara aykırı olduğunu öne sürüyorlardı. **Fethi Bey** ise, **İsmet Paşa**'nın Sivas söylevine bir yanıt oluşturan İzmir söylevinde, SCF'nin demiryolu yapı-

⁴³⁰ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

mına karşı olmadığını, ancak yapımındaki ağır koşullara karşı olduklarını, “masrafların memleketin iktisadî tahammül kudretini” aştığını belirtecekti⁴³¹.

SCF’nin demiryolları yapımına karşı ve bu alanda İsmet Paşa hükümetlerinin izlediği tutuma yönelik en ağır siyasal eleştirisi TBMM’nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde Fethi Bey tarafından yapılmış bulunuyor:

“Efendiler, bugünkü asırda, bu yirminci asırda bütün dünyada şimendiferler, yollar, tayyareler ve her türlü vasıtai nakliyenin [ulaşım araçlarının] bu kadar tekessür ettiği [çoğaldığı] bir devirde bir hükümetin bir şimendifer siyaseti diye bir siyaseti yoktur. Böyle bir şey tanımıyorum. Bir memlekette şimendifer yapmak bedihî [yani, doğal] bir şeydir. Tabîî bir şeydir. Yol yapmak da aynı veçhiyle ona göre lüzumlu bir şeydir. Bunların her birini bir siyaset haline koymak ve bunlara birer âbide gibi herkesin tapınacağı bir şekil vermek doğru mudur?”⁴³².

Bu ağır eleştiriyi, İsmet Paşa o gün TBMM’nde Fethi Bey’den sonra söz almış olmasına karşın doğrudan yanıtlamamış. Ancak, Kasım ayında *Yeni Muhit* dergisinde yayınlanan ve Nahit Sırrı’nın (Örik) İsmet Paşa ile yaptığı bir röportajdan Fethi Bey’in bu sözlerinin gerçekten de “duyarlı” bir noktaya dokunmuş olduğunu anlayabiliyoruz. Bu röportaj sırasında İsmet Paşa şöyle demiş bulunuyor:

“-Demiryolları siyaseti mi? Siz gayrimevcut bir şeyden bahsediyorsunuz! İçinde bulunduğumuz bu devir-

⁴³¹ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1930.

⁴³² TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s.1.

de, bu pek tabîî bir şeymiş! Evet, vakıa meselâ İngiltere’de, Almanya’da, Fransa’da demiryolu yapmak bir siyaset teşkil etmez. İlk tahsil mecburiyetinin oralarda bir siyaset teşkil etmeyeceği gibi. Lâkin asırlarca ihmal edilmiş ve geri kalmış burası için!...”⁴³³.

Demiryolları ile ilgili bu tartışmaların kamuoyuna böylece yansması, CHF’nı ve **İsmet Paşa’yı**, kuşkusuz, derinden kaygılandırmıştı. Çünkü, gerçekten de hummalı bir biçimde demiryolları yapımına girişilmişti ama bu büyük işin tüm yükünü de halk sırtlanmıştı. Demiryolu her yönden ülke için gerekliydi; fakat bu gerek, bu kadar yük altında ezilen halka nasıl anlatılacaktı? Ve bu kaygı ile **İsmet Paşa** diyecekti ki:

“Uzun demiryolu üzerinde geçen bir şimendifer katarının kıymetini ömründe bir araba yapmamış bir adama nasıl anlatabilirsiniz?”⁴³⁴.

İşte, bu konular halkın önünde açıkça konuşulup tartışıldıkça zaten maddî sıkıntı içinde bunalan kitlenin kendisinden demiryolu yapımı için istenen özverinin, bunca paranın, gereksiz olduğu sanısına kapılarak tepki göstereceği kaygısı iktidar çevrelerinde kökleşiyor ve bu da SCF’ndan duyulan rahatsızlığı daha da yoğunlaştırıyordu.

⁴³³ NAHİT SIRRI: “**Başvekil Paşa ile Mülâkat**”; Yeni Muhit, Teşrinisani 1330, sayı 25, s.4.

⁴³⁴ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s.5.

(e)

Liberalizm ve Devletçilik

Gerçekte, inhisarlar konusu olsun, demiryolları konusu olsun, iki parti arasındaki temel görüş ayrılığının birer bölümüydü. Bu temel görüş ayrılığını, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı ve bunalımdan çıkarmak için CHF'nın "devletçi" çözümler aramaya başlayacağı bir sırada kurulmuş olan SCF'nin "liberal" bir sistemi savunmuş olması belirginleştirecekti⁴³⁵.

Önce, SCF'nin ve bu parti kurulduktan sonra da CHF'nın kendi görüşlerini nasıl tanımladıklarını görelim.

SCF'nin programında yer alan ve bu konu ile ilgili maddeleri incelemiş bulunuyoruz. Buna ek olarak Fethi Bey, "liberalizm"i şöyle tanımlamış: **"Liberalizm mesleği, devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına [fertlerine/bireylerine] ait olan vazifeleri de şahsî teşebbüslere terk eden ve teşebbüslerin inkişafına [gelişmesine] engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmeyen [uygun görmeyen] bir meslektir"**. Fethi Bey'e göre, Avrupa işte böyle gelişmişti. Orada karma bir sistem uygulanmış değildi⁴³⁶.

İsmet Paşa ise Sivas'ta şöyle diyecekti: **"Liberalizm nazariyatı, bu memleketin güç anlayabileceği bir şeydir. Biz iktisadiyatta, hakikaten mutedil [itidalli/ılımlı] devletçiyiz"**⁴³⁷.

⁴³⁵ Bu konuda, örneğin bkz. LEVENT KÖKER: **Modernleşme, Kemalizm Ve Demokrasi**; 2. basım, İletişim yyn., İstanbul, 1993, s.187 ve a.y., n.109.

⁴³⁶ İzmir söylevi, Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1930.

⁴³⁷ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

Burada hemen belirtmek gerekir ki, “devletçilik” görüşü ilk kez bir sistem olarak İsmet Paşa’nın bu söylevinde ortaya atılmış oluyordu. Böylece, hem o güne değin devletin üstlendiği uygulamalar bir sistem içinde değerlendirilmiş ve hem de geleceğe yönelik bir ekonomi siyasası belirlenmiş olacaktı. İşte, bu söylevden sonradır ki devletçiliğin ne olduğu üzerinde CHF yazarları özenle durmaya başlayacaklardır. Örneğin, 3 Kasım 1930’da M.Nermi, *Cumhuriyet* gazetesinde *Modern Devlet ve Halk* başlığı altında yayınladığı bir makalede CHF’nun yönelmeğe başladığı devletçilik anlayışını kesin çizgilerle ortaya koyacak ve diyecekti ki:

“... Millet ve devlet en büyük fedakârlıklar sistemidir ... karşı fırkanın [SCF’nin] en selâhiyetli bir adamı devlet ve halk arasındaki münasebetleri anlatırken eşi bulunmaz bir hataya düşüyor ve diyor ki: Devlet kendi işine baksın, halkın işine de karışmasın. Liberal buna derler.

Böyle bir devlet, belki, liberal bir devlet olabilir. Fakat modern devlet, bugün yaşayan devlet, katiyen bu değildir...

Modern devletin ilk zamanlarında, mazinin hukuk zihniyetinden kendisini kurtaramamış olan bazı milletvekilleri, Avrupa’da, devlet ile milleti iki ayrı şey gibi muhakeme etmişlerdi... [Bunlar] yosun bağlamış fikirlerdir. Modern devlet tam sözü ile hâkim bir müessesedir. İçilen suya, oturulan yere, tavanın yüksekliğine, pencerenin genişliğine, hülâsa her şeye karışır. Modern devlet, zaten her şeye karışmak için kurulmuştur...

... Bu devleti halkın işine karışır gibi göstermek devlet faaliyetini anlamamak demektir...”

Oysa, şu kesinlikle söylenmelidir ki, SCF kurulduğu anda karşısında böyle bir devletçilik anlayışı yoktu. CHF, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden beri liberal bir ekonomi anlayışı içinde bulunuyordu. Bu nedenle de, *SCF'nin eleştirmek istediği yön, İsmet Paşa hükümetlerinin bazı alanlarda devlet aracılığı ile kimi kişisel çıkarlara yönelik uygulamaları idi*. şu duruma göre, çoğu kez öne sürüldüğünün tümüyle tersine, SCF ile CHF arasındaki başlıca ayrılığın birinin liberalizmi, ötekisinin de devletçiliği savunması olduğunu söylemek, bu partinin kurulduğu an için geçerli bir görüş olmayacaktır. Bu nedenle, Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Hatıraları*'nda yer alan şu değerlendirmesi bu gerçeğin kavranmasında büyük önem taşıyor:

"Zaten eski CHF liberalin liberali değil mi idi? Bunda zerre kadar şüphede edenler bu fırkanın Cumhuriyete ve rejime esas ve temel olmak üzere kabul etmiş olduğu Teşkilâtı Esasiye Kanununun [Anayasanın] <Türkler'in hukuku âmmesi> namı altında yirmi dokuz maddeden ibaret olan kısmı bir daha mütalâa etsinler! Orada devletçiliğe dair bir tek kelime bulunamaz!

Esasen birkaç gün sonra İsmet Paşa'nın Samsun'da⁴³⁸ irad ettiği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum CHF'nin devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse bilmiyordu. Bu nutuktan sonradır ki fırka devletçi oldu. Fakat nutuk, yeni fırkanın tesisinden sonra söylendi"⁴³⁹.

⁴³⁸ "Sivas" olması gerekiyor.

⁴³⁹ s.30.

Yine aynı nedenle, **Fethi Bey**, TBMM’nde inhisarları eleştirdiği konuşmasında, bu eleştirilerine **“Bugünlerde devletçilik siyaseti diye bir münakaşa açıldı”** diyerek başlayacak ve CHF’nın devletçilik dediği uygulamanın bu inhisarlar olduğu varsayımı üzerine konuşmasını sürdürecektir. Hattâ, **Fethi Bey**, bu arada alaycı bir biçimde, **“Anlaşılan çift hayvanatından vergi almak ve fakat traktör sahiplerini bu vergiden muaf tutmak devletçilik siyasetidir”** demek zorunluluğunu duyacaktır⁴⁰.

“Devletçilik” konusunda SCF’nin eleştirilerini ve CHF’nın yanıtlarını inceleyip değerlendirirken bu gerçeği gözden uzak tutmamak gerekiyor. Başka bir deyişle, SCF kendisi “liberal” bir parti olarak “devletçilik”e karşı idi ise de, kısa süren yaşamı boyunca eleştirdiği ve “devletçilik” diye adlandırılan uygulamalar gerçekte, kuramsal devletçilik değil, fakat liberal CHF’nın yedi yıllık ekonomik siyasetiydi. Bundan dolayıdır ki, **Ağaoğlu Ahmet**, *Yarın* gazetesinde yayınlanan bu demecinde önce devletçiliğin ne olduğunu tanımlamış ve sonra da CHF’nın devletçilik diyerek savunduğu uygulamaları eleştirmişti. **Ağaoğlu Ahmet’e** göre, devletçilik, ekonomik etkinliklerin devletin elinde toplanmasıydı ki, bu “sol” bir yönetim biçimiydi. Ancak, devlet bu işleri kendisi ülkenin kendi olanakları ile yaparsa devletçilikten söz edilebilirdi. Örneğin, Fransa, demiryolları açısından devletçiydi. Çünkü, orada demiryollarının yapımı, lokomotiflerin üretimi ve işletilmesi devletin elindeydi. Devlet, bu işi yaparken, en üst düzeyde ulusal çıkarları gözetmekte, bir yandan da işçi ücretlerini yükseltmeyi ve taşıma

⁴⁰ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.40.

giderlerini azaltmayı amaçlamaktaydı. Kaldı ki, devletçiliğin bir amacı da, yoksul sınıf üzerindeki vergilerin hafifletilmesi idi. Bu açıklamalarından sonra sözü Türkiye'ye getiren Ağaoğlu Ahmet, şöyle diyordu: "Yoksa Türk köylüsünün varidatının [gelirinin] yüzde otuz beşini elinden alıp ecnebi sermayesine vermek ve aynı zamanda da gene ecnebi sermayesine yüzde yedi faiz vererek işletme masrafını da yüzde dört yüz arttırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk etmek bana ne Etatizm, ne sağ, ne sol, ne ön ve ne arka denir"⁴¹.

Ağaoğlu Ahmet, aynı gazetenin bir gün sonraki sayısında da yine aynı gerçeğe değiniyordu:

"Halbuki bizdeki devlet teşebbüslerine bakınız. Şimendifer meselesini misal alalım: şimendifer kurmak için malzemeyi, rayları, vagon ve lokomotifleri kendimiz yapmıyoruz. Avrupa'dan getiriyoruz. Bu inşaattan istifade eden birinci derecede Avrupa oluyor. Sonra bunları memlekete getirmek için araya birçok komisyoncular giriyor. Asıl aradaki farktan bunlar istifade ediyor. Bu suretle şimendiferi zahirde [görünüşte] hükümet yapıyor, fakat hakikatte Avrupa'nın ve komisyoncuların hesabına çalışmış oluyor"⁴².

Fethi Bey de İzmir'deki söylevinde, Ağaoğlu Ahmet Bey'in bu eleştirilerini, demiryolu yapımında en başta halkın parasının yetenezsiz kişilere, sözleşmelerini yerine getiremeyecek şirketlere ve aracılara kaptırdığı için karşı oldukla-

⁴¹ Yarı, 18 Ağustos 1930.

⁴² Yarı, 19 Ağustos 1930.

rını söyleyerek yineleyecektir⁴⁴³. Buna karşılık, **Fethi Bey**'in TBMM'nde inhisarlar üzerine yaptığı eleştirileri yanıtlarken İktisat Vekili **Mustafa Şeref Bey**, 1923-1930 arasında gerçekleştirilen uygulamaları da devletçilik olarak nitelendiriyor ve bazı kamu hizmetlerinin özel teknik ve bilgi gerektirdiğini, bu nedenle bunların özel kişilere veya şirketlere yaptırılabilceğini, ancak yapılan işin yine de kamusal sayılacağını savunmaktan geri kalmıyordu⁴⁴⁴.

Şu halde, iki parti arasında geçen devletçilik konusundaki tartışmaların iki yönü vardı. Birincisi, CHF'nun 1923-1930 yılları arasında devlet hazinesinden yapmış olduğu yatırımların ve harcamaların tartışma konusu yapılmış olmasıydı. İkincisi ise, doğrudan doğruya "liberalizm" ile "devletçilik" kavram ve sistemlerinin gerçekten tartışılmakta olup olmamasıydı. Hemen belirtmek gerekir ki, daha önce değinildiği gibi, liberal bir parti kimliği ile ortaya çıkan SCF, gerek programı ile ve gerekse yöneticilerinin ağzından gerçek ve kuramsal anlamdaki "devletçilik"e karşıydı. Ne ki, SCF ile CHF arasındaki devletçilik konusundaki asıl tartışma bu anlamda değil, fakat CHF'nun kendisini henüz devletçi ilân etmediği dönemdeki ekonomik uygulamalarına SCF'nin yönelttiği eleştiriler üzerinde gelişmişti. Bu, önemli ve genellikle de gözden kaçan bir olgu.

⁴⁴³ Hâkimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930.

⁴⁴⁴ TBMM, Z.C., CBXX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.44.

(f) Yabancı Sermaye

SCF ile CHF'nın üzerinde tartıştıkları bir başka konu da yabancı "sermaye" idi. SCF, CHF'nı ülkeye yabancı kapitali getirememekle, CHF da SCF'nı yabancı kapital taraftarı olduğu için "millî iktisat"ı baltalamaya kalkışmakla suçluyordu.

SCF, programının dördüncü maddesinde, ülkeye yabancı kapitalin gelmesinden yana olduğunu ve bunun sağlanması için de uygun önlemlerin alınması gerektiğini açıkça belirtmiş bulunuyordu. **Fethi Bey** de, partisinin kurulduğu ilk günlerden başlayarak bu düşüncüyü yaygınlaştırmaya çalışacak ve örneğin 17 Ağustos'da yayınlanan bir demecinde şöyle diyecekti:

"Ecnebi sermayesine gelince, benim intiba [izlenim] ve kanaatim odur ki harice itimat telkin etmek lâzımdır. Bir kere bu itimatı telkin ettikten sonra elbette ki hariçte bu kadar boş duran büyük sermayedarlar memleketimize gelmeğe can atacaklardır. Hariçte itimat uyandırmak memleketin şerefi ve haysiyeti meselesidir"⁴⁴⁵.

İsmet Paşa'nın, SCF'nin ve **Fethi Bey'in** yabancı kapital konusundaki bu düşüncelerini çok ağır bir biçimde suçladığını görüyoruz. Konuya önce Sivas söylevinde değinen **İsmet Paşa**, **"Bize zararı olmayan şeraitle para geldi de ben bunu kabul etmedin mi demek istiyorlar?"** dedikten sonra **Fethi Bey'i** şu sözlerle suçlamıştı: **"Senelerden beri sermaye propagandası millî politikayı çürütmek için ça-**

⁴⁴⁵ Akşam, 17 Ağustos 1930.

lısmaktadır". İsmet Paşa, bu söylevinde, ayrıca, yabancı kapitalin sömürücü niteliğini de vurguluyordu⁴⁴⁶. Ancak, İsmet Paşa, bu alandaki en ağır suçlamasını TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde yapacaktı:

"Samimi olarak insan millî iktisat politikasının aleyhinde bulunabilir. Sarih ve açık olmak şartı ile... Fethi Bey'e tavsiye ederim ki, millî iktisat aleyhinde açıkça söylesinler. Kendilerine düşen budur. Hakikatte aramızdaki ihtilâf da budur..."⁴⁴⁷.

Fethi Bey'in buna yanıtı ise şöyle:

"Efendiler, ben fırkayı teşkile teşebbüs ettiğim zaman birçok ithamlar altında kalacağımı tahmin etmiştim. Fakat hiçbir zaman... muhterem başvekil paşa tarafından bu kürsüden ecnebi sermayesinin simsarı ... [olduğum] ittihamı karşısında kalacağımı düşünmemiştim... Başvekil Paşa'nın iktisadî mesleki millî iktisatmış... bizimkisi ise gayri millî iktisatmış ... Bizi halk nazarında gayri millî bir iktisat takip ediyormuşuz gibi burada imalı sözler söylemek dürüstlikle mütenasip değildir..."⁴⁴⁸.

Burada bir gerçeğin altını çizmeden geçmemek gerekir. Bu tartışmalardan edinilecek ilk izlenim, büyük bir olasılıkla, sanki İsmet Paşa'nın yabancı kapitalin ülkeye girmesine hiç olanak tanımamış bulunduğu olacaktır. Bu, doğru değildir. 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye adlı araştırmasında Prof. Dr. Gündüz Ökçün bu konuda şöyle diyor: "Bazı sosyal bilim-

⁴⁴⁶ Cumhuriyet, 17 Ağustos 1930.

⁴⁴⁷ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 2, s.59.

⁴⁴⁸ a.y., s.59-60.

ciler ve aydınlarımız tarafından genellikle tartışılmadan kabul edilen ve <Kurtuluş Savaşını izleyen yıllarda Türkiye'ye yabancı sermaye gelmemiştir>; <Kurtuluş Savaşını veren siyasal kadro zaferi izleyen yıllarda yabancı sermayenin ülkeye girmesine izin vermemiştir> şeklinde özetlenebilen görüşler gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine, Kurtuluş Savaşını veren Türkiye'nin ilk on bir yılı içinde ülkemize yabancı sermaye girmiştir. Bu giriş çeşitli biçimlerde olmuştur: (i) Bazı yabancı şirketler ve firmalar Türkiye'de faaliyet göstermek amacıyla ülkemizde şube açmışlardır. (ii) Bazı hallerde de, yabancı sermaye Türk kanunları uyarınca kurulan Türk anonim, limited ya da kolektif şirketleri aracılığıyla Türkiye'de faaliyet göstermiştir... Yabancı sermayenin hâkim olduğu bazı Türk anonim şirketleri, doğrudan doğruya Hükümet ya da belediyeler tarafından verilmiş olan imtiyazları gerçekleştirmek üzere kurulmuşlardır"⁴⁴⁹. Ökçün, bu yargıya, dönem içinde faaliyet gösteren şirketleri tek tek inceleyerek varmış bulunuyor.

Kaldı ki, inhisarlar ve demiryolları konusu incelenirken görüldüğü üzere, yabancı girişimcilerin bu alanlardaki yolsuzluklarını eleştirip duran da SCF değil miydi? Bu nedenlerle, öne sürülebilir ki, İsmet Paşa'nın yabancı kapital konusunda SCF'na ve özellikle de Fethi Bey'e yönelttiği suçlamalar, önemli bir görüş ayrılığından değil, fakat Ökçün'ün saptayıp belirttiği gerçekler kamuoyunca bilinmediği için, SCF'nı yıpratmak amacıyla ortaya atılmıştı.

⁴⁴⁹ A.GÜNDÜZ ÖKÇÜN: 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye; A.Ü.S.B.F., yyn., Ankara, 1971, s.153.

(g)
Dış Borçlar

Fethi Bey'in yabancı kapital çevreleri ile ilişkisi olduğu sanısını uyandıracak ölçüde CHF'nca suçlanmasına yol açan bir konu da, Türkiye'nin üstlenmiş olduğu Osmanlı borçlarıydı. **Fethi Bey**'in, SCF'nu kurmak görevi daha kendisine verilmeden önce Yalova'da **Gazi**'nin yanında bulunduğu sırada **İsmet Paşa** hükümetini eleştirirken, dış borçların ödenmemesinin yurt dışında malî açıdan güvenilirliğimizi sarsmakta olduğunu da açıkladığı ve ayrıca bu borçların ödenmesi ile ilgili antlaşmayı Paris Büyükelçisi olarak kendisinin imzalamış bulunduğu belirtilmişti⁴⁵⁰. **Fethi Bey**, şimdi, SCF'nin genel başkanı olarak, dış borçların ödenmesi gerektiğini basına da demeçler vererek açıklıyor, bu da borcu ödeyemeyecek duruma gelmiş olan hükümeti sıkıntıya sokuyor, SCF'na karşı daha da hırçınlaşmasına yol açıyordu. Öylesine ki, bu hırçınlıkla dış borçlar konusunda **Fethi Bey**'e çok ağır saldırılarda bulunulacak ve o bu saldırılar sonunda TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde, dış borçların bu koşullar altında ödenemeyeceğini söylemek zorunda bırakılacaktır. Öte yandan, CHF iktidarı, **Fethi Bey** Meclis'te 15 Kasım 1930'da hükümeti belediye seçimlerinde baskı ve yolsuzluk yapmakla suçladığında ise, onun dış borçlar konusundaki tutumunu bir karşı saldırı silahı olarak kullanacaktır.

TBMM'nde 2 Ekim'de yapılan görüşmelerin dış borçlar ile ilgili bölümünü biraz daha yakından izleyelim. Kür-

⁴⁵⁰ Bkz. Bölüm 2/Kesim 1/II ve ayrıca a.y., n.4.

süde İktisat Vekili **Mustafa Şeref Bey** var. İktisat Vekili, ulusun ödeyemeyeceği ölçüde ağır bir Osmanlı borcu yükü altında bulunduğunu, artık bu borcun ödenmeyeceğini ve devlet giderlerinin buna ayrılan para ile karşılanacağını söylüyor⁴⁵¹. Daha sonra kürsüye gelen Siirt mebusu **Mahmut Bey (Soydan)** ise **Fethi Bey**'e dönerek sesleniyor ve aralarında şu sözler geçiyor:

"Mahmut Bey (Siirt)- ... Yeni fırka, İsmet Paşa hükümetinin haricî borçlar meselesinde takip ettiği hattı hareketi tasvip ediyor mu? Meselâ bu hususta birtakım dedikodular vardır.

Fethi Bey (Gümüşhane) –Ne gibi dedikodular? Tasrihini rica ederim.

Mahmut Bey –Fethi Bey eski mukavelenin yeniden icrasına taraftardır. Hükümetin ihtiyar ettiği arzuya muvaffakat etmiyor...

Fethi Bey –Eyi membalardan havadis alıyorsunuz.

Mahmut Bey –Çok iyi membalardan aldığımı siz de bilirsiniz.

Fethi Bey –Aldığınız malûmat tamamen hilafı hakikattir.

Mahmut Bey –Öyle ise çok memnun olurum..."⁴⁵².

Aynı gün ikinci oturumda kürsüde **İsmet Paşa** bulunuyor:

"... Nihayet ilk defa olarak bugün Siirt mebusu Mahmut Bey arkadaşımızın tahrikine cevap olarak Osmanlı borçlarında bizimle müttefik olduklarını işitmekle

⁴⁵¹ TBMM. ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.45.

⁴⁵² a.y., Celse 1, s.51.

bahtiyar oldum... Daha evvel söylemeli idiler... Bununla da kemali ihtiyatla dokunmak istemedikleri bir mevzuda el oğlunun nihayet kendilerini bir karar vermeğe mecbur ettiğini anlamış oldular”⁴⁵³.

İsmet Paşa’dan sonra söz alan Fethi Bey, Osmanlı borçları ile ilgili antlaşmanın tümüyle İsmet Paşa hükümetinin isteği doğrultusunda imzalandığını, hattâ İsmet Paşa’nın ve Maliye Vekili’nin antlaşma imzalandıktan sonra kendisini kutladıklarını anımsatacak, ancak bundan sonra başgösteren ekonomik bunalım nedeniyle bu borcun ödenemediğini, bunun da doğal olduğunu, çünkü bir ülkenin borçlarının o ülkenin ödeme gücü ile orantılı olarak ele alınması gerektiğini açıklayacaktır⁴⁵⁴.

Böylece, **İsmet Paşa hükümeti, kendisini güç durumda bıraktığı anlaşılan bu dış borç konusunda Fethi Bey’in de hükümet görüşüne katılmasını sağlamış oluyordu. Ne var ki, İsmet Paşa, bununla yetinecek değildi. Meclis’in 15 Kasım’da yapılacak birleşiminde bu konu suçlamaları sürdürebilmek amacı ile yeniden gündeme getirilecektir. SCF’nin katıldığı son Meclis toplantısı olan bu birleşimde Afyonkarahisar mebusu Ali Bey (Çetinkaya) önce eliyle Fethi Bey’i göstererek, “İşte Mondros Mütarekesinin timsali!” dedikten sonra, alkışlar ve “Yaşa” sesleri arasında bu kere İsmet Paşa’yı göstererek, “İşte Mudanya Mütarekesinin timsali!” diyecek ve sözü Fethi Bey’in *Son Posta* gazetesinde yayınlanan bir demecinde “borçlarını vermek bir milletin şerefidir” açıklamasına getirerek. “Efendiler, bu mil-**

⁴⁵³ a.y., Celse 2, s.58.

⁴⁵⁴ a.y., Celse 2, s.61-62.

letin mukadderatında [yazgısında] bir istikraz [borç] meselesi vardır, senelerce bu milletin mesaisini [emeğini] emmiştir, mahvetmiştir. Bir adım attırmamak için karşınıza çıkan sebep ve âmillerden [etkenlerden] biri de bunlardır ve benim hatırıma gelen ve en ziyade ihtimal verdiğim isimler M.Vebel, Metr Salemler, Jaklardır...” diyerek sürdürecektir. Bununla da yetinmeyen Ali Bey, Fethi Bey’in yurtseverliğinden duyduğu kuşkuyu da dile getirmekten çekinmeyecektir⁴⁵⁵.

Oysa, o gün TBMM’nin gündeminde olan konu, belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklar ve baskılardı. Üstelik, görüşme açılmasını isteyen de SCF’ydı. Ne var ki, Fethi Bey bu açıdan hükümeti ve özellikle de Dahiliye Vekili’ni eleştirip suçlarken, ona bu suçlamalar yöneltiliyordu. Fethi Bey’in, Afyonkarahisar mebusuna verdiği yanıt ise şuydu:

“...demiştım ki borcunu ödemek şereftir. Ya ne demeli idim efendiler? Bir hükümet için borcunu vermek mi şereftir demeliydim?... fakat verilecek olan borcun milletin tediye [ödeme] kabiliyeti ile mütenasip [uygun/orantılı] olması lâzımdır... Binaenaleyh Veyl, Better, Salem gibi isimlerin burada ne gibi bir maksadı temin için irat edildiğini de [söylendiğini de] anlayamadım”⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 2, s.41.

⁴⁵⁶ a.y., Celse 3, s.61.

(h) Türk Parası

İki parti arasında tartışılan bir konu da “Türk parasının değeri” idi. **Fethi Bey**, daha 13 Ağustos’da, yani SCF’nin kurulduğunun ikinci günü, **Arif Oruç’un** yaptığı röportajda bu konudaki düşüncesini açıklamıştı. Ona göre, paraya altın karşılığı üzerinden değer saptamak gerekiyordu. Para, hangi bankaya götürülürse götürülsün, altın gibi işlem görmeliydi. Bütün dünyada bu, böyleydi⁴⁵⁷.

Para konusu ile ilgili asıl tartışmalar, TBMM’nin 25 Eylül 1930 günü yaptığı olağanüstü toplantısında hükümetin Meclis’e sunduğu “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” tasarısının görüşülmesi sırasında yapılmış bulunuyor. Kürsüye ilk gelen Maliye Vekili **Saraçoğlu Şükrü Bey**, ülkenin savaştan sonraki kötü ekonomik durumunu ve Osmanlı paralarının “tasfiyesi” sonucunda ve özellikle de 1929 yılında paranın nasıl değer ve güven yitirdiğini anlattıktan sonra, buna yol açan öteki nedenlerin de dış borç taksitlerinin ödenmesi, fazla dışalım yapılması ve ekonomik bağımsızlığımızı yıkmak için düşmanlarımızın yaptıkları propagandalar olduğunu bildirecekti⁴⁵⁸.

Maliye Vekili’nden sonra konuşan **Fethi Bey’e** göre; bu yasa yeterli değildi, çünkü paranın kararlı olabilmesi için karşılığında belirli bir altın stoku bulunması gerekiyordu. Bununla birlikte, SCF, hükümetin almak istediği önlemlerin de olumlu sonuçları olacağı için parti olarak tasarıya olumlu

⁴⁵⁷ Yarın, 14 Ağustos 1930.

⁴⁵⁸ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s.10-11.

oy verecekti. Yine de, **Fethi Bey**'e göre, bu yasa ancak altı yedi ay işe yarayabilecekti. Parayı altın esasına göre ayarlamakta hükümet geç kalmıştı⁴⁵⁹. Yeniden söz alan Maliye Vekili'ne göre ise, **Fethi Bey** bu yasaya gereğinden çok önem veriyordu, gerçekte yasa, para konusundaki uğraşın yalnızca bir aşamasıydı, zaman içinde gerekli bütün önlemler alınmaktaydı⁴⁶⁰.

Bu tasarı, şimdi incelenecek olan "Müller Raporu" üzerindeki tartışmalardan sonra oy birliği ile yasalaştırılacaktır.

(i)

Müller Raporu

SCF'nin hükümete yönelttiği eleştirilerden bir başkasının konusunu oluşturan Müller Raporu olayı, hükümetin ekonomik durumu inceleyip bir rapor düzenlemesi için getirttiği yabancı uzman Müller'in bu raporunun iktidarca gizlenmesi, fakat bunun bir gazetede açıklanması üzerine başgöstermişti. Raporda, hükümetin ekonomik siyasası eleştirilmekteydi ve **Fethi Bey** bu rapor için şöyle ediyordu: "Müller Raporunun bütün tenkitlerine iştirak ederim. Benden sarahat isteyenler bunu okusunlar kâfi. Müller Raporu, hükümetin kendi aleyhinde hazırladığı en büyük vesikadır"⁴⁶¹. Bu rapor konusu, **Fethi Bey** ve **Ağaoğlu Ahmet Bey** tarafından TBMM'nde "Türk Parasının Kıymetini

⁴⁵⁹ a.y., Celse 1, s.11-15.

⁴⁶⁰ a.y., Celse 1, s.15.

⁴⁶¹ Akşam, 17 Ağustos 1930.

Koruma Kanunu" tasarısı görüşülürken ortaya atılacak ve sert tartışmaların çıkmasına neden olacaktı. Fethi Bey'e göre; bu rapor, "bütün iktisadî bünyemizi tamamı ile tetkik etmiş, tahlil etmiş, hastalığımızı meydana koymuş ve bu hastalığın tedavi çarelerini ileri sürmüş"tü ve Fethi Bey şimdi "Bu rapor ne oldu efendiler? diyerek⁴⁶² hükümeti bunu gizlemekle suçluyordu.

Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey ise yanıtında Meclis'e rapor "sevki" diye bir yöntem bulunmadığını, isteyen mebusların bunu inceleyebileceklerini, zaten birçoğunun da incelemiş olduğunu belirtecek⁴⁶³, ancak bu kez de Ağaoğlu Ahmet Bey'in:

"Bir sual soracağım; Müller Raporunda bütçe muvazenesinin [denkliğinin] hakikî olmadığını ve bütçeye ait Maliye Vekâleti'nin verdiği rakamların muhtelif [değişik/farklı] olduğunu ve verilen rakamlar arasında münasebat [ilgi/uygunluk] olmadığını, binaenaleyh bu memleketin bütçesi hakkında sarîh ve muayyen bir fikir edinmeğe imkân olmadığını sarahaten yazıyor, bu tekzip edildi mi, edilmedi mi? Maliye Vekâleti'nden soruyorum. Bunlar çok büyük ithamlardır ve bir hükümet için, bilhas-sa maliye için muhtelif rakamlar verilmişse ve o muhtelif rakamlar arasında nispet yoksa –ki bunu âlemşûmul [evrensel/dünya çapında] bir mahiyeti haiz olan bir âlim yazıyor-ve bu tekzip edilmemişse cidden şayanı dikkattir"⁴⁶⁴. demesi üzerine Vekil, karşı saldırıya geçecektir:

⁴⁶² TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s.13.

⁴⁶³ a.y., s.20.

⁴⁶⁴ a.y., s.21.

“Ağaoğlu Ahmet Bey, Müller denilen adamın, Rist denilen adamın veya herhangi bir hariçteki adamın kanatlarını bilâkaydüşart [koşulsuz olarak] buraya gelip müdafaa etmekle kendisini mükellef mi addediyor?”⁴⁶⁵.

Maliye Vekili, bundan sonra, herhangi bir sayı farkının olmadığını, memur aylıkları ve kırtasiye gibi giderlerden her yıl sekiz-on milyon lira arttığını, bu para ile aradaki farkın kapatıldığını, ancak iki ayrı dairenin vermiş oldukları rakamlar arasında bir yanlışlığı sonucu gerçekten de bir farklılık olduğunu açıklamış bulunuyor⁴⁶⁶.

-III-

Siyasal ve Yönetimsel Konular

(a)

Anayasaya Aykırı Yasalar

Ağaoğlu Ahmet Bey bir demecinde bazı yasaların Anayasa’ya aykırı olduğunu öne sürmüş, bu sav, biraz da nitelik değiştirerek TBMM’ndeki tartışmalarda da ele alınmış bulunuyor.

Ağaoğlu Ahmet Bey’e göre; Emeklilik Maaş Kanunu, Barem Kanunu ve Belediye Kanunu’nda Anayasa’ya aykırı maddeler vardı. Anayasa’ya, mebuslukla memurluğun bir kişide birleşmeyeceğini öngörüyordu. Oysa, mebuslara memurlar gibi emeklilik aylığı bağlanmaktaydı. Öte yandan, bir mebus bir saat süreyle vekillik yapsa bile, kendisine ayda yüz elli lira emekli aylığı veriliyordu. Barem Ka-

⁴⁶⁵ a.y., s.21.

⁴⁶⁶ a.y., s.21-22.

nunu, yüksek aylık alan memurların aylıklarını daha da yükseltmeyi amaçlıyor, buna karşılık yoksul halkın yükünü daha da arttırıyordu. Belediye Kanunu'nda ise halka yönetime katılma hakkı tanınmıştı. İşte tüm bunlar Anayasa aykırı düzenlemelerdi⁴⁶⁷.

TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü birleşiminde **Fethi Bey** de, mebuslara **"rütbe ve memuriyet nazarı itibara alınmaksızın seyyanen [eşit olarak] on bin kuruş üzerinden"** emeklilik hakkı tanınması ile ne kadar süreyle olursa olsun vekillik yapanlara ve yapacak olanlara emekli aylığı bağlanmasını yeniden ortaya atarak, **"İşte biz hiçbir hakka sığmayan bu gibi garibeleri ıslâh etmek isteriz"** diyecektir⁴⁶⁸.

Maliye Vekili **Saraçoğlu Şükrü Bey**, bu eleştirilere karşı bu aylığın ödenmesinin doğal olduğunu belirterek demiştir ki:

"Vekillik etmiş bir zat arzu etmezsiniz ki, bu mevkiden ayrıldıktan sonra devairde [dairelerde] iş takip etsin, arzu etmezsiniz ki herhangi bir şirketin maiyetinde şu veya bu şekilde istihdam edilsin [hizmete alınsın/işe alınsın], arzu etmezsiniz ki emrettiği adamların nezdinde iş takip eder gibi herhangi bir vaziyete düşsün..."⁴⁶⁹⁻⁴⁷⁰.

Bununla birlikte, bu Anayasa'ya aykırılık savını SCF, Meclis'te açıkça dile getirmiş değildi. Öte yandan, **Ağaoğlu Ahmet Bey**'in bu alanda ortaya attığı başka görüşleri ve

⁴⁶⁷ Yarın, 21 Ağustos 1930; Akşam, 22 Ağustos 1930.

⁴⁶⁸ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.40

⁴⁶⁹ a.y., s.43.

⁴⁷⁰ İnsan ister istemez günümüzde salt bu amaçla, yani böyle bir "vaziyete düşmek" için çabalayan, emekli olan yüksek memurları düşünüyor.

eleştirileri de, büyük tartışmalara yol açmayacaktı. Bu aşamada bizim için önemli olan, yasaların Anayasa'ya aykırı olabileceğinin açıkça dile getirilmiş ve mebusların kişisel çıkarlarının da eleştiri konusu yapılabilmiş olmasıydı.

(b)

Yargı

SCF'nin programının dokuzuncu maddesinde yer alan ve "mahkemelerin süratle iş bitirmesi"nin sağlanacağını öngören ilkede, mahkemelerin yavaş iş gördüğü ve yargıçların tam bağımsız olmadıkları biçiminde hükümete yönelik bir eleştiri konusuna dönüşmekte gecikmemiş⁴⁷¹ ve Adliye Vekili **Mahmut Esat (Bozkurt)** o sıralarda çıkmış olduğu yurt gezisinde Kayseri'de yaptığı bir konuşmada oldukça sert bir hava içinde bu eleştirileri yanıtlamıştı. **Mahmut Esat, "Türk adliyesinin dünyanın en süratli müessesesi"** olduğunu öne sürdüğü ve **"Türk hâkimine söz söyleyenler, bir lider de olsa biraz daha insafli olmalıdır"** dediği Kayseri'deki bu konuşmasında ayrıca, **"CHF'nin bir can borcu müstesna olmak üzere Allaha bile verecek hesabı yok. Yalnız Türk milletine hesapları vardır"** diyor ve SCF'nin bir muhalefet partisi olarak bu konulara giremeyeceğini belirtiyordu⁴⁷².

Fethi Bey'in bu sözlerle yanıtı şöyle olacaktı:

"Adliye Vekilinin Kayseri'deki beyanatını hayretle okudum. Can borcundan başka kimseye hattâ Allaha bile

⁴⁷¹ Örneğin, bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1930; Yarin, 14 Ağustos 1930.

⁴⁷² Hâkimiyet-i Milliye ve Vakit, 25 Ağustos 1930.

verilecek hesabı olmadığını söylüyor. Bu sözleri söylerken anlaşılan muhterem vekil Cumhuriyet idaresinde yaşadığını unutmuş ve kendisini bir diktatör farzetmiştir. Mahmut Esat Bey'in CHF adına söz söylemek selâhiyetini ben tetkik edecek değilim. Fakat muhterem vekilin tedvir ettiği [yönettiği] adliye işleri ile meşgul olacağım. Kendileri bu işler hakkında Millet Meclisinde hesap vermekle mükelleftir"⁴⁷³.

Ancak, bu kez de Adliye Vekili, Ödemiş'de yaptığı konuşmada **Fethi Bey**'i kişisel açıdan suçlamak yolunu seçilecek, Bozkurt-Lotus dâvasında dokuz Türk'ün ölümüne neden olan Fransız kaptan tutuklandığında, o günlerde Paris Büyükelçisi olan **Fethi Bey**'in hükümete telgraf çekerek yargıca sanığın salıverilmesinin bildirilmesini istemiş olduğunu açıklayarak, "**Adaletle istiklâl dersini kimin kime vermekte olduğunu tâyinini milletin hâkim efkârına [düşüncesine] bırakıyorum**" diyecekti"⁴⁷⁴.

Bu arada **İsmet Paşa** kabinesinin çekildiğine ve yeni hükümeti yine **İsmet Paşa**'nın kurduğuna, ancak Adliye Vekilliği'ne **Yusuf Kemal Bey** getirilmiş olduğuna tanık oluyoruz. Bu yeni **İsmet Paşa** hükümetinin programı Meclis'te görüşülürken de, **Fethi Bey**, Adliye Vekâleti'nin mahkemelerin bağımsızlığını "mahfuz" tutacağını umduğunu belirtmiş, devlete olan borçları yüzünden vatandaşların hapsedilmesinden yeni hükümet programında da vazgeçilmemiş olmasını ise eleştirmişti"⁴⁷⁵. Buna karşılık, bu birleşimde

⁴⁷³ Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1930.

⁴⁷⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Eylül 1930.

⁴⁷⁵ TBMM ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.38.

yargı konusunda başkaca bir tartışma yapıldığını görmiyoruz.

Belediye seçimlerinde yapılan baskılar ve yolsuzluklar nedeniyle hükümetin suçlandığı 15 Kasım 1930 günlü TBMM birleşimde ise, **Fethi Bey** genellikle yargıyı öven sözler söyleyecektir⁴⁷⁶.

(c)
Rüşvet

SCF “umumî kâtibi” **Nuri Bey’in (Conker)** rüşvet üzerine basına verdiği bir demeç, kısa süren fakat sert geçen tartışmalara yol açmış bulunuyor. **Nuri Bey’in** basında yer alan biçimiyle demeci şöyleydi:

“... **muhakkak ve müspet olarak bir cihet varsa, birçok devairde [dairelerde] rüşvet usulünün umumî bir itiyat halini almış bulunmasıdır. Meselâ gümrüklerde kendisinden evrak ve muamele geçen her memurun beş kuruşa kadar tenezzül ettiği muhakkaktır. Birçok ecnebi-ler posta ve telgraf işlerinden müşteki bulunuyorlar. Ufak derecelere kadar inen bu rüşvet âdetinin büyük mikyasları da bulması tabiidir...**”⁴⁷⁷.

Bu demece önce **Yunus Nadi, İnsafın O Yerde Namı Yok mu?** Başlıklı yazısı ile sert bir biçimde karşı çıkmış⁴⁷⁸, arkasından da **Mahmut (Soydan) Rüşvet** adlı yazısında bu

⁴⁷⁶ Fethi Bey’in yurt gezisi sırasında ortaya çıkan olaylar sırasında yargının tutumu üzerinde ilerde ayrıca durulacaktır (Bkz. Bölüm 4/Kesim 2/III-d).

⁴⁷⁷ Cumhuriyet, 25 Ağustos 1930.

⁴⁷⁸ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1930.

demeç üzerinde durarak, “rüşvetin memlekette umumî bir itiyat haline girdiğini, her memurun beş kuruşa kadar rüşvet almağa tevessül ettiğini... iddia.... Memurlarımızı müteessir edecek mahiyettedir” demiş⁴⁷⁹.

Bu ve benzer tepkiler üzerine Nuri Bey, sözlerinin yanlış anlaşıldığını ve memurların özveri ile çalıştıklarını açıklayacaktır⁴⁸⁰.

(d)

Sağcılık-Solculuk

CHF’nin mı, yoksa SCF’nin mi daha solda olduğu, bu dönemin ilginç tartışmalarından. Her iki parti de kendisinin ötekisine göre daha “sol” bir parti olduğunu öne sürmüş ve birbirlerine göre daha “sağ”da görünmekten kaçınmışlar. Hiç kuşkusuz, bu tartışmanın özü, o günlerde “sağ” ve “sol” kavramlarına verilen değişik anlamlardan kaynaklanıyordu.

Fethi Bey, SCF’nin kuruluş aşamasında basına yaptığı bir açıklamada bu konu üzerinde de durmuş ve demiş ki:

“Fırkam, Halk Fırkasının sol cenahında, liberal ve lâik Cumhuriyetçi bir fırka olarak çalışacaktır. Sol cenaha teveccühün miyarı [ölçüsü] halkın seviye ve temayülüne, umumî efkârın [kamuoyunun] karşılayış ve yükselişi olacaktır”⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ağustos 1930.

⁴⁸⁰ Cumhuriyet, 28 Ağustos 1930.

⁴⁸¹ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

Fethi Bey, SCF'nin kurulduğunun ikinci günü basına verdiği demecinde ise açıkça şöyle diyor:

"Fırkamız sola mütemayildir. Münakaşa hürriyeti-nin tesisine taraftar olmak ve hakikatte bu gibi hürriyetle-rin cari [yürürlükte] olmasını istihdaf etmek [amaçlamak] itibarı ile tamamen sola müteveccihiz.

Bundan daha sola sosyalizmdir.

Halbuki memleketimizde sosyalist bir fırkanın te-sekkülü için kâfi miktarda eleman yoktur"⁴⁸².

CHF'nin bu demeçlere tepkisinin tipik bir örneğini 21 Ağustos 1930 günlü *Hâkimiyet-i Milliye*'den okuyabiliriz:

"Bu memlekette padişahlığı, halifeliği, şarklılığı kaldıran, dini dünya işlerinden ayıran, lâtin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın daha solu yoktur. İsmet Paşa'nın soluna ancak hürmet icabı geçilebilir".

Bu savlarda önemli olan nokta, SCF'nin "sol" kavramını özgürlükçü bir düzeni tanımlamak için, CHF'nin da "sağ" kavramını devrimlere karşı olmak durumunu anlatmak için kullanmış olmalarıydı. Gerçekten de, 11 Ağustos 1930'da *Akşam* gazetesi başyazarı **Necmeddin Sadık**'ın sorduğu, *"Fırkanıza şimdi intisap edeceklerden [katılacaklardan] bazıları sağa, yani irticaa temayül ederse ne yaparsınız?"* sorusu ve **Fethi Bey**'in buna verdiği yanıt bu anlayışı belgeleyecek nitelikteydi: **"Bu gibilerin derhal fırkamla alâkasını keselim"**⁴⁸³⁻⁴⁸⁴.

⁴⁸² *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Ağustos 1930.

⁴⁸³ *Akşam*, 12 Ağustos 1930.

⁴⁸⁴ Uğur Mumcu, bu konuda, "Anlaşıyor ki, <sol> sözcüğü, o tarihlerde pek korkulu bir kavram olarak görülmemekteydi. Bu yüzden <liberal> Fethi Bey

-IV- Tartışmalardaki “Üslûp”

SCF ve CHF yöneticilerinin ve sözcülerinin öne sürdükleri görüşlerde ve yaptıkları karşılıklı eleştirilerde kullandıkları sözcükler ve anlatımlarının niteliği, olayların gelişimine ışık tutabilecek ve ayrıca bu çok partili siyasal yaşam olayında tarafların nasıl bir psikoloji içinde olduklarını da kanıtlayabilecek. Ancak, hemen belirtiyim ki, seçimlerle ilgili olarak TBMM’nde yapılan tartışmaları ayrı bir kesimde ele alacağım için burada ilke olarak o görüşmelere değinmeyeceğim.

Tartışmalardaki “üslûp” başlangıçta, doğal olarak ırlımlı ve hoşgörölüymüş. Örneğın, İsmet Paşa’nın, “...bugün bize düşen vazife, bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermeksizin onu güler yüzle karşılamaktır” dediğı belirtiliyor⁴⁸⁵.

Ne var ki, SCF’nin eleştirileri birbirini izledikçe ve yoğunlaştıkça bu hoşgörü kısa sürede yitip gitmiş. Önce, CHF yazarları ve sözcüleri ağır bir dil kullanmaya başlamışlar. Söz gelimi, **Falih Rıfkı (Atay)**, daha 19 Ağustos 1930’da *Hâkimiyet-i Milliye*’nin “Politika Sütunu”nda “**Kalemlerini çamura batırmışlar, ağızlarında garaz ve kin köpüğü bağrıyorlar**” demekle bir sakınca görmemiş. *Yarın* gazetesinde de **Arif Oruç**’un SCF’ndan yana çıkarak oldukça ağır bir anlatım kullandığı görülüyor.

bile <sol> sözcüğü ile kitlelerde ilgi uyandıracağını sanmaktaydı” (UĞUR MUMCU: “**Ulusal Tarih**”; Cumhuriyet, 10 Temmuz 1982).

⁴⁸⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 11 Ağustos 1930.

Bu kesimde Şu ana değin incelenen tartişmalarda da, özellikle **Fethi Bey**’in kişiliğine nasıl sataşıldığını ve hattâ saldırıldığını gördük. Bu sataşmalarda ve saldırılarda kullanılan anlatım siyasal yaşamımızın pek de hoş bir sayfası olmasa gerek. Örneğin, **Ağaoğlu Ahmet Bey**’e yöneltilen şu sözler, siyasal tartişmaların nasıl kişileştirildiğinin ve d zeysizleştirildiğinin bir kanıtı:

“Ahmet Bey’in aslı Türk, dili karışık, kafası mel zdir... Serbest F rkadan olduğu için Cumhuriyet m ess sesini yıkmak isteyenlerin safları önünde demokrasi bayrağını tutanlardan biri de odur. İslâm tarihi okutmuş olduğundan, askerinin mızrağına Kuran takarak mümin ordusuna mağlup etmiş olanların oyununu pek iyi bilir... İkide bir ismini, fırkasını, devletini değiştiren bir zat...”⁴⁸⁶.

Yine bunun gibi, Maliye Vekili **Saraçoğlu şükrü Bey**, 25 Eylül 1930 günlü TBMM birleşiminde, **Ağaoğlu Ahmet Bey**’in Azer  ağzı ile konuşması nedeniyle ona önce Türkçe  ğrenmesi gerektiğini, ancak ondan sonra Meclis’te konuşabileceğini s yledięinde⁴⁸⁷ herhalde siyasal terbiye sınırını aşmış oluyordu. Oysa, **Fethi Bey**, Meclis’te aynı gün yaptığı konuşmada bu sert davranışların nedenini açıkça ortaya koymuştu:

“Temas [yani, değindiği konular] ve izahatımın muhterem Maliye Vekili Beyefendiyi ziyadesi ile asabil eştirmiş olduğunu görüyorum. Efendiler, anlaşılıyord ki, şimdiye kadar böyle muhalefet fikri ile kendi siyasetine ve

⁴⁸⁶ FAL H RIFKI: “Uçurumun Dibinde”; Hâkimiyet-i Milliye, 11 Teşrinisani 1930.

⁴⁸⁷ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 82, Celse 1, s.21.

kendi kanunlarına pek o kadar itiraz dinlememişlerdir. Fakat bundan böyle kendilerini temin ederim ki maksadımıza ve siyasetimize muvafık ve memleketin menfaatine mutabık görmediğimiz bilcümle teklifatı [teklifleri] kemali samimiyetle ve kemali ciddiyetle tenkit edeceğiz. Bundan dolayı kendilerinin asabiyetini beyhude yere israf etmelerini rica ederim”⁴⁸⁸.

Maliye Vekili’nin kendisi ile ilgili ve önce Türkçe öğrenmesi gerektiği biçimindeki sözleri üzerine kürsüye gelen Ağaoğlu Ahmet Bey’in dedikleri ve buna CHF mebuslarının ve bu arada CHF Antalya mebusu Rasih Bey’in (Kaplan) tepkisi ise Meclis tutanaklarına göre şöyle:

“Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) –Efendiler, muhterem Maliye Vekili biraz evvel bendelerine Türkçe öğrenmemi tavsiye buyurdular. Teşekkür ederim. Şimdi benim bir sualime cevap verirken beni ve mensup olduğum fırkayı Mülllerle, Ristlerle karıştırarak sözlerinde esrarlı ima ile onların fikirlerini (şiddetli gürültüler) durunuz, efendiler durunuz. Dinleyiniz. Burası fikir mücadelesi kavga için gelmedik... Lütfen dinleyiniz... Arkadaşlarımızın izzet ve şerefleriyle alâkalı olan işlerde imalı, müphem kelimelere lüzum görülmemelidir. Bu bir ahlâk meselesidir. Bu ahlâk meselesi memleketin gelecekteki kaderi ile alâkadardır. Eğer birbirimize karşı bu vaziyeti alırsak...

Rasih Bey (Antalya) –Sizden mi alacağız bu dersi?

Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) –Sen benden alacaksın, ben senden alacağım.

Rasih Bey (Antalya) –Ben senden alamam.

⁴⁸⁸ a.y., s.18.

Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars) –Efendim, sinirlenmeyiniz. Sinirlenmek zayıflara mahsustur. Size ne oluyor? Memleket meselesinde haksız da olsam burada söylenen sözlere hürmet edeceksiniz...”¹⁸⁹.

Ne var ki, gerek basında olsun ve gerekse TBMM’nde SCF’nin katıldığı üçüncü ve son birleşim olan 15 Kasım 1930 günlü toplantıda olsun bu “üslûp”un giderek daha da ağırlaştığı görülecek. **Fethi Okyar**, bu konuda, tuttuğu notlarında diyor ki: **“...bir muhalif fırkanın hükümet icraatını bu suretle tenkit etmesinden daha tabîî bir şey tasavvur olunabilir mi? Anlaşıyor ki Başvekil, fırkanın teşekkülü için [kurulması için] bana ısrarda bulunduğu zaman böyle bir teşekkülün netice-i tabiiyesi [doğal sonucu] olarak, acı tatlı tenkitler yapılacağını hatırlarına getirmemişlerdir veya getirmişlerse bile, pek mülâyim ve belki de sitayişkârane [övücü] tenkitler karşısında kalacağını zannetmişler”¹⁹⁰.**

-V-

Tartışmalar Üzerine Birkaç Not

SCF ortaya attığı görüşler ve eleştiriler ile CHF’nin bunlara verdiği yanıtlar ve karşı savları, SCF “olayı”nın gerçek boyutlarını, daha doğrusu içyüzünü, belirginleştiriyor. Gerçekten de bu görüşler ve eleştiriler ve bunlara gösterilen tepki, özellikle SCF’nin tabanı ile birlikte düşünülürse, partinin kuruluşundan başlayarak kapanmasına değin ortaya

¹⁸⁹ a.y., s.22.

¹⁹⁰ F.OKYAR: Serbest...; s.62.

çıkan gelişmelerin temel nedenlerini aydınlatıcı nitelik taşıyor. Her şeyden önce, SCF'nin bir iktidar seçeneği olarak, daha başka bir deyişle de iktidara aday bir parti kimliği içinde daha ilk günden kendisini tanıtmış olması, burada şimdilik yalnızca değinilecek ama ilerde üzerinde ayrıca durulacak olan önemli bir olgu⁴⁹¹. Bu olgu ayrıca şu gerçeği ortaya koyuyor: SCF "göstermelik" bir parti olarak değil, fakat tam anlamı ile bir siyasal parti niteliğinde olmak üzere kurulmuş ve siyasal yaşama atılmış. Öte yandan, bu gözlemi doğrulayan bir başka olgu da, muhalefetin eleştirilerinin "ciddiye alınmış" olması. Bunun da en açık kanıtı, tartışmalardaki "üslûp" ve "şiddet"!...

SCF'nin eleştirilerinin bir özelliği de, ağırlık noktasını ekonomik konuların oluşturmuş bulunması. Gerçekten de, bu, partinin en belirgin özelliği. Bu nedenle, **Tekeli** ve **İlkin**, SCF'nu dünya ekonomik bunalımı karşısında siyasa arayışı açısından ele alırken önemli bir noktaya parmak basmış oluyorlar⁴⁹². Bu tür eleştiriler de, ekonomik sıkıntı içinde bulunan halkta geniş yankılar uyandırmakta gecikmemiş ve durum da CHF'nın tepkisine yol açmış. SCF gerek programında ve gerekse öne sürdüğü görüşler ve eleştirilerde liberal bir anlayışın sözcülüğünü yapmış.

Ancak, bunun yanı sıra çok daha yoğun olarak ve önem vererek yoksul kitlelerin sıkıntılarını dile getirmiş bulunuyor. Denilebilir ki, çoğunluk, partinin liberal çizgisinin hiç ayırında olmamış bile. Bu bir yana, hattâ, SCF kitlelerce

⁴⁹¹ Bkz. Bölüm 4/Kesim 1/I ve "Sonuç".

⁴⁹² İ.TEKELİ-S.İLKİN: s.154 v.d..

toplumcu bir parti olarak algılanmış. Bu da, ilerde önemli sonuçlar doğuracak bir başka gelişim.

Tartışmalarda, CHF yazarlarının ve sözcülerinin, SCF kurucularını, partinin tabanına yönelttikleri küçültücü, aşağılayıcı savlarla yıpratmaya çalıştıkları, suçladıkları görülmüyor⁹³. Üstelik, **Fethi Bey** ulusal çıkarlara karşı olduğunu düşündürecek bir biçimde suçlanmış bulunuyor ki, SCF genel başkanının **Gazi Mustafa Kemal'e** yakınlığı ve özgeçmişi göz önüne alındığında bu suçlamanın nasıl yapılabildiği önemli ve ilginç bir soru olarak karşımıza çıkar. SCF'nin neden kapatıldığını incelerken üzerinde duracağım bu konunun bu tartışmalarda kendisini nasıl göstermiş olduğuna şimdilik burada değinmekle yetiniyorum.

İsmet İnönü, SCF ile ilgili bir demecinde otuz bir yıl sonra, **"Mecliste karşılıklı münakaşa safhaları olmuştur. Bu münakaşalar nihayet iktidarla muhalefet arasındaki tartışmaların hududu içinde kalmıştır. Ondan sonra bildiğiniz sert çekişmeler mahiyetini hiçbir zaman almamıştır"** diyecektir⁹⁴. Gerçi, daha sonraları TBMM'nde CHP ile DP arasında çok daha sert ve kınıcı tartışmaların geçeceği doğrudur. Ancak, bu sonraki tartışmalara bakarak, CHF ile SCF arasındaki tartışmaların olağan bir nitelik taşımış olduklarını söylemek, pek gerçekçi olmasa gerektir. Hele, seçimlerle ilgili tartışmaların sertliği ve kırılcılığı, bu sırada yapılacak olan yolsuzluklar ve baskılar, **İsmet İnönü'yü** kesinlikle

⁹³ Fethi Bey ve arkadaşlarının "irticaa"ya âlet oldukları savını ilerde ayrıca inceleyeceğiz. Bkz. Bölüm 5/Kesim 4/II-b.

⁹⁴ ABDİ İPEKÇİ: "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi"; Milliyet, 18 Kasım 1961.

doğrulamayacaktır⁴⁹⁵. Gerçek olan şuydu ki, CHF, SCF'nin eleştirilerini yanıtlamakla kalmamış, tümüyle tersine, muhalefete ağır suçlamalarda bulunmuş ve giderek ona katlanamadığını açıkça ortaya koymuştu. Görüleceği üzere, belediye seçimlerinden sonra bu tutumunu daha da aşırılaştıracaktır. Bu arada şunu da anımsamak gerekir: SCF'nin eleştirileri, vekillerden ve mebuslardan başlayarak yöneticilerin ve bunlarla birlik içinde bulunan toplumsal kesimlerin çıkarlarını tehlikeye sokacak nitelikteydi. Gerçekten de, vekillere ve mebuslara verilen emekli aylığı konusu olsun, inhisarlar konusu olsun, vergiler olsun, bunlardaki çarpıklıkların ortaya atılması ile, siyasal açıdan etkin olan çevrelerin tedirgin edildiği kuşkusuzdu. SCF'nin bununla da yetinmeyip, ezilen, sömürülen sınıfın sıkıntılarını dile getirmeğe kalkışması elbette egemen çevrelerin tepkisini çekecekti. SCF'nin yaşamının bu denli kısa sürmüş olmasında bu gelişmelerin etkisini gözden kaçırmamak gerekir. Bu etkinin partinin kapanmasındaki rolünün çapını daha sonra ele alacağım. Ne ki, işin özü, **Ağaoğlu Ahmet Bey**'in 9 Teşrinisani 1330 günlü *Son Posta* gazetesinde çıkan *Yangın Var* başlıklı yazısında, daha o günlerde ortaya konmuştu. Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre, SCF'nin **"Hürriyet! Kontrol! Hesap!"** diyerek ortaya çıkması üzerine, **"Safa mahallesinde, zevk sokağında, tüfeyliler hanında uçurum var!"**, **"Dalkavuklar Sokağı'nda yangın var!"** ya da **"Zelzele var!"** çığlıkları yükselmeğe başlamıştı.

⁴⁹⁵ Bkz. Bölüm 4-Kesim 3/V-VI.

Kesim İki

FETHİ BEY'İN YURT GEZİSİ VE OLAYLAR

- I -

Gezi Başlarken

Fethi Bey, kimi partili arkadaşları ile birlikte ve SCF genel başkanı sıfatı ile, İzmir'den başlayan ve Aydın, Manisa, Balıkesir, Akhisar gibi yerlere de uzanan bir gezi yapmış. **Fethi Bey** bu geziye önce İzmir'e gitmek üzere 3 Eylül 1930'da İstanbul'dan gemi ile başlamış⁴⁹⁶. Yanında **Ağaoğlu Ahmet Bey** ve **Tahsin Bey** de bulunmuş. **Nuri Bey** de İzmir'de onlara katılmış. **Ağaoğlu Ahmet Bey**'in gelmesini **Fethi Bey** istemiş⁴⁹⁷. **Fethi Bey** ve arkadaşları 4 Eylül'de İzmir'e varmışlar.

İzmir'den başlayan bu gezi sırasında başgösteren olaylar, SCF ve Türk siyasal yaşamı için bir dönüm noktası olacaktır. Öte yandan, ülkemizin 1930 yılındaki siyasal yapısını bu gezi sırasındaki olaylar açık bir biçimde göz önüne koymuş bulunuyor.

Bu geziye neden çıkmıştı! Dönemin TBMM Başkanı ve İzmir olaylarını **Gazi**'nin buyruğu üzerine soruşturmuş

⁴⁹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Eylül 1930.

⁴⁹⁷ A. AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.31.

olan **Kâzım Paşa'ya (Özalp)** göre, **Fethi Bey'in** bu geziye çıkmasını daha Yalova'da bulundukları sırada **Gazi** kendisi kararlaştırmış bulunuyordu⁴⁹⁸. Buna karşılık, **Ağaoğlu Ahmet Bey**, bu geziye SCF'nın kendisinin karar vermiş olduğunu, çünkü özellikle İzmir'den sürekli çağrılar aldıklarını, parti örgütünü kurmak gerektiğini, ancak bu tasarı ve isteklerini **Gazi'ye Fethi Bey'in** açtığını, onun da bunu kıvançla karşıladığını bildiriyor⁴⁹⁹.

Ne var ki, **Fethi Bey** ve arkadaşları ve Hattâ **Gâzi Mustafa Kemal**, gezi sırasında halkın SCF'na ters bir tepki gösterebileceğinden ve olumsuz davranışlarda bulunabileceğinden kaygı duyuyorlardı. **Kâzım Özalp**, **Gazi'nin**, "**Fethi Bey İzmir'e gidecek, ilk defa hükümeti tenkit eden bir konuşma yapacak. Halk böyle şeylere henüz alışkın değildir. Fethi Bey'e karşı infial [alınanlık/tepkil] gösterebilir, fena muameleye maruz bırakabilir. Fethi Bey'in emniyeti için lüzumlu tertibat alınsın**" demiş olduğunu ve bu nedenle de İzmir valisine **Fethi Bey** ve arkadaşlarının güvenliklerinin sağlanması için telgraf çekildiğini bildiriyor⁵⁰⁰. **Ağaoğlu Ahmet Bey** de, yolda gemide bulundukları sırada, **Fethi Bey'in**, **Gazi Mustafa Kemal'in**, gemi limana girdiğinde eğer "husumet alâmeti" görürlerse gemiden çıkmayıp telsizle kendisine bilgi verilmesini söylediğini anlattığını belirtiyor⁵⁰¹.

Bu arada, **Fethi Bey** ve arkadaşları yola çıkarken Adliye Vekili **Mahmut Esat Bey'in** de (**Bozkurt**) Uşak üzerin-

⁴⁹⁸ KAZIM ÖZALP: "Atatürk ve Cumhuriyet"; Milliyet, 3 Kasım 1963.

⁴⁹⁹ A.AĞAOĞLU: Serbest...; s.30.

⁵⁰⁰ K.ÖZALP: aynı yazı.

⁵⁰¹ A.AĞAOĞLU: Serbest...; s.31.

den İzmir'e gittiğini görüyoruz⁵⁰². Fethi Bey'den önce İzmir'e varan Mahmut Esat Bey, Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekecek ve bunda halkın Fethi Bey'e karşı bir hava içinde bulunduğunu, onun İzmir'e gelmemesinin daha iyi olacağını söyleyecektir⁵⁰³.

-II-

İzmir'deki Karşılama

Ahmet Ağaoğlu, 4 Eylül günü gemi İzmir limanına yaklaşırken içinde bulundukları psikolojik durumu şu sözlerle anlatır:

"Vapur ilerliyordu. Uzaktan şehir gözükmeğe başladı. Baktık. Bütün sahil halkla dolmuştur! Acaba, Mahmut Esat Bey'in haberi doğru olmasın?...

Doğrusu ikimiz de [Ağaoğlu Ahmet Bey ve Fethi Bey] söylemeksizin içimizden endişeye düştük.

Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor! Hayır mı, şer mi? Biz kafamızda bu sualler mevcut iken bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir <hurra!>, bir <Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!> nidaları yükseldi. Müsterih olduk. Şimdi şehri emniyetle seyrediyorduk"⁵⁰⁴.

Cumhuriyet gazetesi de bu karşılama anını şöyle çizer:

⁵⁰² Hâkimiyet-i Milliye, 4 Eylül 1930.

⁵⁰³ A.AĞAOĞLU: Serbest...; s.31.

⁵⁰⁴ a.y., s.31.

“...Sandalla gelip vapura atlayanlar Fethi Bey’e sarılıyorlardı. Birçokları ağlıyor... Rıhtımda, üzerine vukuubulan ilk tehacümde [üşüşmede] Fethi Bey’in ceketi yırtıldı. Bu esnada denize düşenler, ezilenler ve çiğnenenler de oldu. Davullar, zurnalar çalınıyordu. Kalabalık arasında müşkülâtla [güçlkle] çıkarılan Fethi Bey hazırlanan süslü bir otomobile bindirildi”⁵⁰⁵.

Gerçekte, halk Fethi Bey’i karşılamak üzere çevre’il, ilçe ve köylerden akın akın İzmir’e gelmiş⁵⁰⁶ ve otellerde yer kalmamış⁵⁰⁷ bulunuyordu.

Halkın bu coşkun gösterisi ve Fethi Bey’i candan kucaklayışı, kimi CHF yandaşlarının birtakım karşı gösterileri ve eylemleri sonucunda bazı olayların çıkması doğrultusunda gelişecekti. Olayların bu inceleyeceğimiz olumsuz yönde gelişmesinde her iki partiyi tutan yerel gazetelerin daha Fethi Bey’in İzmir’e gelmesinden önce başlatmış oldukları karışıklı suçlama kampanyasının büyük etkisi vardı. Söz gelimi, CHF’lı Haydar Rüştü Bey (Öktem), sahibi ve başyazarı olduğu *Anadolu* gazetesinde Fethi Bey’in İzmir’e ayak bastığı gün ona seslenerek yayınladığı açık mektubunda İzmir’de SCF’nı destekleyen gazeteciler için şu kışkırtıcı sözlerle yer vermişti:

“Kimisi düşman memleketi işgal ettiği zaman, işgal altında bulunan yerlerde ve Yunan hükümeti emrinde vazife kabul ederek çalışmış, kimisi arkadaşları Kuvayi Milliye’ye iltihak ettiklerine rağmen bulunduğu mevkii

⁵⁰⁵ Cumhuriyet, 5 Eylül 1930.

⁵⁰⁶ Yeni Asır, 2 Eylül 1930 (M.T.BAYAZIT: ...Demokrasi...; s.53).

⁵⁰⁷ Hizmet, 4 Eylül 1930 (M.T.BAYAZIT: a.y., s.53)

terk etmiyerek ve bilâkis sırtındaki üniformayı bir tarafa bırakıp düşman hâkimiyeti altında keyf ve sefasına dalmıştır... bunlardan Behzat Bey bir konsoloshanede memurdur. Karnını orada doyuruyor. Sonra da Türkler'e hitap eder. İsmail Hakkı Bey ise, yaratılışı muktezasındandır [gereğidir], akı kara, geceyi gündüz görmekte müstesna bir zevk duyar. İşte, Fethi Bey'efendi, mallarımız bunlardır, seçiniz ve beğeniniz ve hoşuna gideni varsa alınız"⁵⁰⁸.

Öte yandan, Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Hatıraları*'nda yazdığına göre, kendilerini karşılamaya gelen halkın sabrını tüketmek için geminin gelişi üç saat geciktirilmiş, SCF yöneticilerini gemiden alıp karaya getirmek üzere tutulmuş olan bir motoru polis işlettirmemiş, halkın elinde bulunan bayraklar polisçe alınmak istenmiş, bu nedenle çıkan itişip kakışma sırasında ise bir polis memurunu halk denize atmıştı⁵⁰⁹. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin öne sürdüğüne göre ise, İzmir'de çıkan SCF yanlısı gazeteler, **Fethi Bey**'in İzmir'e gelişinden yararlanarak, iki gün boyunca halkı kışkırtmışlar, bir oteli de zorla bayraklarla donatıp süslemişlerdi⁵¹⁰⁻⁵¹¹.

Bununla birlikte, **Fethi Bey** ve arkadaşları limandan kalacakları otele gelinceğe değin önemli bir olay olmamış. Ancak, otele büyük bir kalabalık arasında, coşkun gösterilerle, bindikleri otomobilin camları kırılıp tavanı çökerek, kalabalık arasından güçlkle geçilerek varılabilmiş. **Fethi Bey**,

⁵⁰⁸ Anadolu, 4 Eylül 1930 (M.T.BAYAZIT: a.y., s.54).

⁵⁰⁹ s.32.

⁵¹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Eylül 1930.

⁵¹¹ İzmir basınının bu alandaki tutumuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. M.T.BAYAZIT: ...**Demokrasi**...; s.51 vd..

oteldeki bir odanın penceresinden yolda toplanmış olan halka kısaca seslenerek, şimdi dağılmalarını, ertesi gün vereceği söylevi dinlemeğe gelmelerini söylemiş ve kalabalık da <Yaşasın Gazi>, <Yaşasın Fethi Bey> sesleri arasında dağılmaya başlamış⁵¹².

-III-

Olaylar

(a)

İzmir Valisinin Engellemesi

O gün otelde parti örgütünün kimlerden oluşturulacağı konusu konuşulmuş, kimi gazetecilerle görüşülmüş. Ancak, bu arada İzmir valisi Kâzım Bey (Dirik), Fethi Bey'e bir yazı göndererek, güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini, bu nedenle de ertesi gün vereceği söylevden vazgeçmesi gerektiğini bildirmiş. Bunun üzerine, Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek bu durumu bildirmek istediğinde ise postahane telgrafı çekmeği reddetmiş. Fethi Bey, valiye başvurarak telgrafın çekilmesi için diretince, ancak birtakım yazışmalardan sonra bu telgraf güçlkle çekilebilmiş. Gazi Mustafa Kemal, bu telgrafı hemen yanıtlamış bulunuyor. Gazi'nin yine telgraf ile verdiği yanıt şöyle⁵¹³.

"İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Bey'efendi Hazretlerine (sureti Başvekil'e, Dahiliye Vekiline, İzmir Valisine),

⁵¹² A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.33.

⁵¹³ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.34-35.

Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli bana bildireceksin. Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lâzım olan tedbirleri almakla mükelleftirler.

GAZİ"

Gazi'nin bu telgrafı üzerine artık **Fethi Bey**, İzmir halkına seslenebilecekti. Ne ki, **Fethi Bey** bu yazışmalar ile yitirilen zaman yüzünden söylevini bir gün sonraya ertelemek zorunda kalmış bulunuyordu.

(b)

Gösteriler ve Halka Ateş Açılması

Ertesi gün halkın yine **Fethi Bey**'in kaldığı İzmir Pallas Otelinin çevresinde toplandığını, buna karşı CHF'nun da bir gösteri düzenlediğini, CHF Denizli mebusu ve *Anadolu* gazetesi sahibi ve başyazarı **Haydar Rüştü Bey**'in bu gazetede SCF ve bu partiyi tutanlar için yazdığı küçük düşürücü, suçlayıcı yazılar yüzünden halk kitlesinin önce *Anadolu* gazetesi, sonra da CHF binası önünde protesto gösterilerinde bulunduğunu o günün basınından öğreniyoruz. Yine gazetelerde yer alan haberlerden, bu arada CHF'ndan **Sabri Bey**'in parti binasından halka <Namussuzlar!> diye bağırınca halkın binanın camlarını taşıladığını ve kırdığını, arkasından da *Anadolu* gazetesi basımevine doğru yürüyüşe geçtiğini izliyoruz. Bu arada güvenlik güçleri ateş açacak, halktan yaralananlar olacak, on dört yaşında bir çocuk vurularak ölecek, **Haydar Rüştü Bey** bir yere gizlenerek polisçe kuru-

maya alınacak, ayrıca bir jandarma birliği de halkı dağıtmak için havaya ateş açacaktır. Halk, bu ateşe taş atarak karşılık verecektir⁵¹⁴.

Ahmet Ağaoğlu, bu olaylarla ilgili olarak, "Kalabalığın bu hareketini anlatmak için şurasını ilâve etmeliyim ki gazete [yani, Anadolu] o gün çıkardığı nüshasında İzmir halkını şiddetle tahrik etmişti. Bundan müteessir olan halk matbaaya doğru yol alıyor ve matbaanın önüne gelirken bazı nümayişlerde bulunuyor. Eğer iş bununla kalmış olsa idi ne âlâ! Fakat ne çare ki öyle olmadı. Matbaanın iç tarafına saklanmış olan polis neferleri halkı korkutmak için olacak, kalabalık üzerine tabanca boşaltmaya koyulmuş ve atılan kurşunlardan biri on dört yaşında mektepli bir çocuğa rast gelerek öldürmüştü"⁵¹⁵ diyor. *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri ise olaydan hemen sonra gazetesine telgrafla geçtiği haberde, "Halk taş atmakta devam ediyordu. Bir polisin başı yarılınca komser muavini halka ateş açtı. On iki yaşında bir çocuk vuruldu ve öldü. Yedi yaralı vardır. Bu ölüm halkı biraz korkuttu. Mamafih halk mukabeleye başladı. Ceman on beş yaralı vardır"⁵¹⁶ diyerek olanları anlatacaktır.

CHF yanlısı bir gazete olmasına karşın olayı oldukça yansız bir biçimde veren *Cumhuriyet*'e karşılık, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin halkın polise ve jandarmaya karşı silah kullandığını, güvenlik güçlerinin bunun üzerine ateş açtığını öne

⁵¹⁴ Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, Yarı, 6 Eylül 1930; İzmir basını için bkz. M.T.BAYAZIT: ...*Demokrasi*...; s.57-59.

⁵¹⁵ A.AĞAOĞLU: *Serbest*...; s.37.

⁵¹⁶ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

sürdüğünü görüyoruz⁵¹⁷. Ancak, güvenlik güçlerinden silâhla yaralanan olmadığı, olaylar sırasında silâhla yakalanan bir kimse bulunmadığı da anlaşılıyor.

Halk, bu ölüm olayı ve yaralamalar üzerine dağılmamış. Topluca ve başlarında ölen çocuğun babası olduğu halde, bu olaylardan habersiz olarak otelde bulunan **Fethi Bey**'e koşmuşlar. Çocuğun ölüsü babasının kucağında imiş. Başa, oğlunun cesedini **Fethi Bey**'in ayaklarının dibine bırakarak, çocuğunun yalnızca bir kurban olduğunu, **Fethi Bey**'in kendilerini kurtarması gerektiğini söylemiş. **Ahmet Ağaoğlu**, bu sahneyi şöyle anlatır:

“Kalabalığın ortasından ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birden bire Fethi Bey’in ayaklarının dibine atarak, <İşte size bir kurban, başkalarını da verimiz. Yalnız sen bizi kurtar> dedi ve ağlayarak kendisi de Fethi Bey’in ellerine sarıldı. Manzara müthiş, tüyler ürpertici idi. Kanlara boyanmış körpe mektepli çocuk Fethi Bey’in ayakları altında son nefesini veriyordu... Fethi Bey’in gözleri yaşarmış, bazıları hüngür hüngür ağlıyorlar!”⁵¹⁸.

Bu olay üzerine, **Fethi Bey** otelin balkonundan halka seslenerek dağılmalarını isteyecek, güvenlik güçlerinin de aldığı önlemler üzerine otel çevresindeki kalabalık dağılacaktır⁵¹⁹.

⁵¹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1930.

⁵¹⁸ A.AĞAOĞLU: **Serbest...**; s.37-38.

⁵¹⁹ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

Fethi Bey, İzmir konuşmasını 7 Eylül 1930'a elli bin kişiyi aşan bir halk kitlesi önünde yapacaktır⁵²⁰.

(c)
Grevler

5 Eylül'deki olaylardan sonra; 6 Eylül sabahından başlayarak, İzmir'deki işçilerin greve gittikleri görülmüştür. Olayların gelişiminden anlaşıldığına göre, grevler, **Fethi Bey**'i desteklemek ve bir gün önceki ölüm olayını protesto etmek ve bu arada da ücretlerin arttırılmasını istemek üzere başlatılmıştı.

6 Eylül sabahı saat 08.00 sıralarında liman boşaltma ve yükleme işçilerinin greve gideceklerine ilişkin söylentiler çıkmış ve gerçekten de bu işçilerin bir bölümü öğleye değin işlerini bırakmışlar. Bir bölümü de, **Fethi Bey**'in kalmakta olduğu İzmir Palas Oteli'ne giderek SCF yandaşı gösterilerde bulunmuşlar⁵²¹. Liman işçilerinin toplandıkları bölgelere askerî birlikler gönderilerek, 1. ve 2. Kordon, Gazi Bulvarı, Belvis, Pasaport yöreleri "her ihtimale karşı" güven altına alınmış⁵²².

Ne var ki, 8 Eylül sabahı bu kez incir işçileri greve gideceklerdir. Ücretlerinin arttırılmasını da isteyen ve sayıları beş bin kişi olduğu bildirilen işçiler gösteri yapmaya başlamışlar, bunun üzerine güvenlik güçleri silâh kullanmış ve sekiz işçi yaralanmış, ancak yine de grev sona erdirileme-

⁵²⁰ Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

⁵²¹ Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

⁵²² Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

miş⁵²³. Ertesi gün de, **Şerif Remzi Bey**'in incir deposunda çalışan işçiler greve başlamışlar, bu grev incir kooperatifi başta olmak üzere başka yerlerde çalışan işçiler arasında da yayılmış, buralardaki işçi de greve katılmış. Yemiş Çarşısı hammallarının da greve katılmış oldukları anlaşıyor⁵²⁴.

Alınan sert önlemler karşısında bu grevler uzun sürmeyecek ve birer protesto gösterisinden öteye geçemeyecektir.

(d)

Kovuşturma ve Tutuklamalar

İzmir'de çıkan bu olaylar üzerine hükümet ve valilik kovuşturmayla geçecek ve bazı Serbest Cumhuriyet Fırkalılar ya tutuksuz, ya da tutuklu olarak mahkeme önüne çıkarılacaklardır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 7 Eylül gününe değin otuz altı kişinin tutuklandığını belirtiyor⁵²⁵. Ayrıca, işçiyi yasa dışı greve kışkırtmak suçundan on dört kişi tutuklanmış⁵²⁶. **Fethi Bey** için gösteri yapan işçilerin liderleri hakkında da soruşturmaya başlanmış, bunların bir bölümü yakalanarak Cumhuriyet Savcılığına verilmiş⁵²⁷.

Bütün bunlardan daha önemlisi ise, SCF'yi destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazı işleri müdürlerinin tutuklanmış olması. 14 Eylül'de, *Yeni Asır*'ın yazarı

⁵²³ Cumhuriyet, 9 Eylül 1930.

⁵²⁴ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

⁵²⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1930.

⁵²⁶ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

⁵²⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1930.

Behzat Arif ve yazişleri müdürü avukat **Kadızâde Bedri** beyler, “hükümetin manevî şahsiyetini tahkir” [hükümetin manevî kişiliğine hakaret] ettikleri savı ile tutuklanmışlar. Buna karşılık, CHF’nu tutan *Anadolu*’nun yazişleri müdürü **İbrahim Bey** için **Fethi Bey** hakkında uydurma yayın yapmak savı ile soruşturma açılmış, ancak tutuksuz olarak yargılanması kararlaştırılmış. Bu gazetenin başyazarı **Haydar Rüştü Bey**, CHF mebusu olduğundan hakkında soruşturma yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması bakımından Cumhuriyet Savcılığınca TBMM başkanlığına başvurulmuş. “Uydurma haber”, bu gazetenin, **Fethi Bey**’in sözünü etmemiş olmasına karşın “şark ahvali”ni [doğu durumu] söz konusu etmiş olduğunu yazmış olmasıydı⁵²⁸. Bunlardan başka, *Halkın Sesi* gazetesinden **Mehmet Sırrı** ve **Ömer Fuat** beylerin tutuksuz yargılanmaları kararlaştırılırken, İstanbul’da çıkan *Son Posta* başyazarı **Selim Ragıp Bey** (Emec) tutuklanarak hakkındaki dâva İzmir gazetecilerinin dâvası ile birleştirilmişti⁵²⁹⁻⁵³⁰.

-IV-

Olaylar Karşısında CHF ve SCF

Fethi Bey’in İzmir ve çevresine yapacağı gezinin ilk andan başlayarak CHF’nu kaygılandığı ve yöneticilerinin birtakım önlemler almak istedikleri açıkça ortada. **Mahmut**

⁵²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Eylül 1930.

⁵²⁹ Hizmet, 15 Eylül 1930 (M.T.BAYAZIT: ...**Demokrasi**...; s.65).

⁵³⁰ M.T.Bayazıt, Yargılamalar sonunda CHF yanlısı Anadolu gazetesi yazişleri müdürü İbrahim Bey’in beraat ettiğini, öteki gazetecilerin çeşitli cezalara çarptırıldığını belirtiyor. (M.T.BAYAZIT: a.y., s.66, n.205).

Esat Bey'in (Bozkurt) İzmir'e Fethi Bey'den önce gitmiş bulunması bu önlemler zinciri içinde düşünölmeli. Bu gezinin iktidar p'rtisini neden kaygılandırmış olduğu CHF'lı Necmeddin Sadık'ın (Sadak), İzmir Nutku başlıklı yazısında açık bir biçimde görölüyor. Bu mebusa göre; Fethi Bey'in amacı İsmet Paşa'nın Sivas'ta verdiği söyleve bir yanıtı ve bu yanıtı vermek için İzmir'i seçmesinin nedeni de bu bölgenin ekonomik bunalımdan en çok etkilenen yer olmasıydı⁵³¹. Gerçekte, CHF yöneticilerinin Fethi Bey'in İzmir'e gelmesi ile halkın SCF'na gösterdiği desteğin somut olarak ortaya çıkacağını anlamış oldukları belliydi. Mahmut Esat Bey'in, Fethi Bey'in İzmir'e gelmesini önlemek için, Gazi Mustafa Kemal'e telgrafla başvurmuş olmasını, kanımca, bu açıdan değerlendirmek gerekiyor. Ancak, göröldüğü üzere, bu telgraf Fethi Bey'in İzmir'e gelmesini engelleyemeyince bu kere de İzmir valisinin Fethi Bey'i konuşturmak istemesi yine ayrı önlem girişimlerinin bir halkası olarak değerlendirilmeli. Kaldı ki, Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey'e gönderdiği telgrafında onun konuşturulmak istenmediğini açıkça belirtmiş bulunuyor!

Bu engel sağlanamayıp da halkın SCF'ye gösterdiği destek ve yakınlık somut bir biçimde göz önüne serilince, CHF'nun sözcüsü durumundaki basın, bu kitleyi nitelik yönünden karalamaya ve nicelik yönünden de az göstermeğe çalışmış. Örneğin, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine göre, "Bu tecavüzlerin [saldırıların] belli başlı âmilleri [yapıcıları/neden olanlar] Çakır Arabacı Ahmet, Tatar Osman, Kacakçı Sait, Ahmet, Şen Gazinosundan garson Hakkı, Ka-

⁵³¹ Akşam, 9 Eylül 1930.

çakçı Yakup, Kör Sait, Şefik, Hırsız Cafer, sabıkalı arabacı Salih, sabıkalı Çifttekara Ahmet ve sabıkalı yankesici Altındış Recep, Dişçi Adnan, devriâlem seyyahı diye kendine ad takan Hayrettin"⁵³² idi. Yine aynı gazetenin bir başka haberi de şöyleydi: "Fethi Bey'i hâmil olan [taşıyan] Konya vapuru saat tam üçte İzmir'e muvassalat etti [ulaştı]. O sırada limanda iki büyük seyyah [turist] vapuru daha vardı. Bu, limanda göze çarpan bir kalabalık yaptı. Fethi Bey'in istikbali [karşılığı] bütün dedikodulara rağmen parlak olmadı. Halk, bazı muharrikler [tahrikçiler/kışkırtıcılar] müstesna olmak üzere nümayişlere [gösterilere] tamamiyle lâkayd [ilgisiz] idi. Hattâ merak saikasıyla sahilde toplanan halkı iki defa şapkası ile ve sandaldan selâmlayan Fethi Bey'e kimse cevap vermedi"⁵³³. *Cumhuriyet* gazetesinde ise, bu gazetenin kendi muhabirinin geçtiği haberde Fethi Bey'i elli bin kişinin coşkulu bir biçimde karşılamış olduğunun belirtilmiş olmasına karşın, Yunus Nadi'nin, bu kalabalığın yapay olduğunu, gerçekte mevsim nedeniyle İzmir'de bulunan işçilerle meraktan oraya toplananlardan oluştuğunu öne sürdüğünü görüyoruz⁵³⁴.

Bir çocuğun ölümü ile sonuçlanan olaylar üzerine Başvekil İsmet Paşa, basına verdiği demecinde şöyle diyecektir:

"Siyasî fikir münakaşalarının zabıta hâdiseleriyle karışması bahasus [özellikle] bahsettiğiniz feci vakaların

⁵³² Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1930.

⁵³³ Aynı sayı.

⁵³⁴ YUNUS NADİ: "İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası"; *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

zuhuruna [doğmasına/ortaya çıkmasına] meydan vermesi çok şayanı teesüf [üzülünecek], çok teessürü mucip [gerek-tiren] bir şeydir. Müsebbiplerin [neden olanların] takip olunması muhakkaktır. Şüphe etmem ki hâdiseler müfrit-lerin [aşırıların] ve maksatlarını gizleyenlerin araya karış-malarından çıkmış olacaktır. Kanuna muhalif olan hare-ketleri, zabıta ve adliye bittabi takip edecektir”⁵³⁵.

Ne var ki, kovuşturulan ve yasalara aykırı sayılan davranışlar, yalnızca SCF’rı destekleyen halkın eylemleri olacaktır. Gazetecilerin tutuklanmaları ise, İsmet Paşa’nın bu demecinin yerel yöneticilerle nasıl anlaşılmış olduğunu kanıtlıyor!

Fethi Bey ise, İzmir olayları üzerine Gazi Mustafa Kemal’e uzun bir mektup yazarak olanları anlatmış⁵³⁶. Bu aşamada TBMM Başkanı Kâzım Paşa’nın (Özalp), Gazi’nin buyruğu üzerine, olaya el koymuş olduğu görülüyor. Kâzım Özalp, bu konuda diyor ki:

“Bu hâdiseler olurken ben Balıkesir’de idim. İsmet Paşa telefon etti, <Atatürk konuşmak istiyor> dedi. Atatürk meseleyi anlattıktan sonra. <Vali başka türlü yazıyor, ku-mandan başka türlü yazıyor, Fethi Bey başka türlü yazıyor, Mahmut Esat başka türlü yazıyor, Halk Fırkası başka türlü yazıyor. Sen oraya git, hakikati anla ve derhal bana bildir> dedi... İzmir’e geldiğimde Atatürk’e değişik rapor veren zevatı topladım, hepsinin raporunu ortaya’ çıkarttım ve yüzleştirdim. Raporlarda hepsi birbiri aleyhinde laflar etmişlerdi. Vali, Fethi Bey için, <etrafına bir sürü çapulcu

⁵³⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1930.

⁵³⁶ Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

toplamış> diyor, Fethi Bey ise Mahmut Esat'ın sarhoş olduğunu belirtiyordu. Raporlardaki bu ifadelerin meydana çıkması üzerine tabîî büyük bir münakaşaya tutuştular. Onları yatıştırıp iddialarında mübalağaları tespit edip bir zabıt tuttum ve Atatürk'e yolladım"⁵³⁷⁻⁵³⁸.

Gazetecilerin tutuklanmaları üzerine. SCF Merkez Ocağı'nın 15 Eylül 1930'da yayınladığı bildiride bu durumu kınayarak **"matbuat [basın] hürriyetine henüz hükümetçe tahammül edilemediği"** nin bildirilmiş olduğunu okuyoruz. Bildiride, ayrıca, iktidar gazetelerinin halkı kışkırtıcı ve yasalara aykırı yayınları gözler önünde durmasına karşın ve İzmir olaylarına bu gazetelerdeki yayınların yol açtığı açıkça ortada iken bunlar hakkında bir işlem yapılmaması eleştirilerek şöyle deniyor: **"Teşkilâtı Esasiye Kanununun millete bahş ve temin etmiş olduğu tabîî ve mukaddes bir hakka istinaden [dayanarak] selâhiyetlerini istimal edenleri [kullananları] tevkife kalkışmak Türk Cumhuriyeti ve bu Cumhuriyet'in temin ettiği matbuat hürriyeti namına protesto edilecek bir vakiadır"**⁵³⁹. Bunun hemen arkasından, Nuri Bey, verdiği demecinde, bu tutuklamaların kendilerini son derece üzdüğünü, hükümetin basın özgürlüğüne saygı göstermek zorunda bulunduğunu belirttikten sonra, **"hükümetin Halk Fırkası ile el ele vererek fırkamızın inkişafına mani olmak için her türlü tedbirlere tevessül ettiklerine [başvurduklarına] şüphe yoktur. İzmir seyahati muna-**

⁵³⁷ K.ÖZALP: Milliyet'deki yazı, 3 Kasım 1963.

⁵³⁸ Özalp'ın bu anlatımından, her ne kadar kendisi doğru dürüst bir soruşturma yaptığını izlenimini vermek istiyorsa da, olayları hiç de gengeğince soruşturmadığı, yalnızca bu kişileri dinlemekle yetindiği anlaşılıyor.

⁵³⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Eylül 1930.

sebeti ile gezdiğimiz yerlerin çoğunda bunun canlı misallerini gördük. Hükümet memurları Halk Fırkası erkânı [yöneticileri] gibi ve Halk Fırkası erkânı da hükümet memurları gibi hareket ediyorlar ve ellerinde mevcut bütün hükümet ve fırka teşkilâtını, Serbest Fırka'nın inkişafına mani olmak şeklinde kullanıyorlardı" diyecektir⁵⁴⁰.

İzmir olayları, CHF ile SCF'nin karşılıklı konumunu, herhangi bir uzlaşma olanağını ortadan kaldıracak ölçüde, belirginleştirdi. Ne var ki, bu olaylar, CHF'nun SCF'na karşı yönelttiği yöntemli ağır bir kampanyanın yalnızca bir bölümüydü⁵⁴¹.

-V-

Gelişmelere Toplu Bir Bakış

İzmir olayları, SCF için dönüm noktası olacaktı. Fethi Bey'in İzmir'den başlayan bu gezisinin CHF için, Kâzım Özalp'ın deyişiyle, tek bir anlamı vardı: "Gerçek olan şuydu ki, Fethi Bey'in gelişiyile İzmir'de Halk Fırkası erimişti. Ve Fethi Bey seyahatine İzmir'den Balıkesir'e doğru devam ederken her geçtiği yerde Halk Fırkasını söndüre

⁵⁴⁰ Cumhuriyet, 1 Eylül 1930.

⁵⁴¹ İzmir'den sonra Fethi Bey'in sürdürdüğü gezisinde yer yer başka olaylar da olmuştur. Örneğin, 11 Eylül'de Akhisar'da Fethi Bey'i karşılayanlar arasında siyah bez üzerine Arap harfleri ile "Lâilâheillallah" yazılı bir bayrak taşıyanlar bulunduğu savı ile soruşturma açılmış (Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1930), Balıkesir'de Fethi Bey'in rozet biçiminde basılmış resimlerini satan bir kişi tutuklanmış, halkın yakalarına takmış olduğu bu resimleri polis toplamaya kalkınca bunları vermedikleri için halktan otuz kişi tutuklanmışır (Akşam, 3 Kasım 1930).

söndüre gitti”⁵⁴². İşte, bunun için olsa gerek, **Yunus Nadi**, bu gezi için bir neden bulunmadığını, **Fethi Bey**’in görüşlerini TBMM’nde yapacağı konuşmalarla ve basın aracılığı ile açıklamasının daha yerinde olacağını yazmış bulunuyor⁵⁴³.

Gerçi, bu gezide SCF’na halkın desteğinin somut bir biçimde ortaya çıkabilecek olması CHF yöneticilerini kaygılandırmıştı, ama bu desteğin bu denli olacağını hiç kimsenin önceden kestirememiş bulunduğu anlaşıyor. **Gazi Mustafa Kemal** bile, **Fethi Bey**’in halkın tepkisinden korunması için güvenlik önlemleri alınmasını istemiş, görüldüğü üzere, **Fethi** ve **Ağaoğlu Ahmet** beyler, limanda toplanan kalabalığın kendilerine karşı mı, yoksa yana mı olduğunu son ana değin bilememişlerdi. İşte, SCF’na halkın gösterdiği ve her türlü sanının üzerinde gerçekleşen bu yakınlık, CHF’nı ve bu partinin atamış olduğu yerel yöneticileri bir panik havası içinde hırçınlığa, baskıya ve yasal olmayan yollara yönelmeğe itecekti. Ne İzmir valisinin ve ne de kolluk güçlerinin olaylar karşısında yansız davranmamış oldukları açık bir gerçek.

Kolluk güçlerinin yansız olmadıklarını çok açık bir biçimde kanıtlayacak bilgiler var. Kaldı ki, olayların gelişimi de, bu yanlı tutumun başlı başına bir kanıtı. Ancak, CHF’nın İzmir’deki sözcüsü durumundaki *Anadolu* gazetesi yazışları müdürünün beraatine ilişkin kararın gerekçesi bu konuda çok dikkat çekici bir kanıt. Gazete, **Fethi Bey** söylevinde böyle bir konuya hiç değinmemiş olmasına karşın onun doğudaki durumun yakında düzeleceğinden söz ettiğini yaz-

⁵⁴² K.ÖZALP: aynı yazı; Milliyet, 3 Kasım 1963.

⁵⁴³ YUNUS NADİ: “İzmir Hâdiseleri”; Cumhuriyet, 7 Eylül 1930.

miş ve bu nedenle de hakkında uydurma haber yayınladığı savı ile dâva açılmıştı. Savunma sırasında, **Fethi Bey**'in söylevinde bu konuya değindiğinin o anda polisçe tutulan tutanaklardan öğrenildiği ve bu tutanaklara dayanılarak haberin verildiği öne sürülecekti. Mahkemece bu tutanaklar getirtilip incelendiğinde gerçekten de polisin böyle tutanak düzenlediği anlaşılarak saruğın beraatine karar verilecekti⁵⁴⁴. Şu duruma göre, polis gerçek dışı tutanak tutmuş, **Fethi Bey**'in hiç ağzına almadığı sözleri sanki söylemiş gibi bu tutanağa geçirmiş oluyordu. **Fethi Bey**'in bu söylevi hemen hemen tüm gazetelerde aynen yayınlanmış olduğu ve bu yayınlanan metinlerin hiçbirinde böyle bir konudan söz edilmediği için de polisin gerçek dışı tutanak düzenlediği bir kez daha anlaşıyor.

Yerel yöneticilerin tutumlarının CHF yazarları ve sözcülerince alkışlarla karşılandığı ve onların yüreklendirildiği de bir başka gerçek. Örneğin, **Falih Rıfkı** şöyle yazıyordu: “Karşı fırka çıktı diye kanunî mesuliyetler taksim edilmiş değildir... Kanunlar karşısında imtiyaz ve muaflık yoktur... Kanun müdahalesini zulüm ve politika gibi göstermek memlekette fikir ve tenkit hürriyetinin devam ve emniyetini isteyenlerin çekinecekleri bir tabiye olmalıdır”⁵⁴⁵⁻⁵⁴⁶.

Fethi Bey'in İzmir gezisi, CHF'na, hiç olmazsa Ege'de halkın desteğini ve güvenini yitirmiş olduğunu, bir

⁵⁴⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Teşrinisani 1930.

⁵⁴⁵ FALİH RIFKI: “Mazlum Ve Maznun”; Hâkimiyet-i Milliye, 17 Eylül 1930.

⁵⁴⁶ Buna karşılık, Yunus Nadi, gazetecilerin tutuklanmış olmaları eleştirmekte ve “mutlaka bir muhakeme lâzım ise tevkifsiz de olabilirdi” demektedir (YUNUS NADİ: “Tevkifat”; Cumhuriyet, 1 Eylül 1930).

genel seçim sonucunda iktidarı da yitirebileceğini kanıtlamıştı. Oysa, CHF, geçen yedi yıl boyunca kendisine bağlı bir yönetici kadrosu oluşturmuş bulunuyordu. Bürokrasi, CHF'ndan yanaydı. CHF'nın bir seçimden yenilgiyle çıkması bu bürokratların da belki sonu olacaktı. Şimdi, bürokratlar, **Fethi Bey**'in İzmir gezisinin neden olduğu gelişmeler sonucunda bu gerçeğin bilincine varıyorlar, kaygılanıyorlar ve görevlerinin sınırını aşan tepkiler gösteriyorlardı. Bir yabancı gözlemci olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi **J.Grew**'ün kendi dışişleri bakanına bu olaylarla ilgili mektubundaki şu satırlar bürokrasinin bu tutumunu saptıyor:

"Türkiye'nin liderleri, Fethi Bey'in İzmir'de gördüğü sıcak kabulden son derece hayrete düştüler. Mahallî otoritelerin akılları başlarından gitti. Kendisinden hiç hoşlanılmayan Adalet Bakanı Mahmut Esat'ın da herhalde bu karışıklıklarda hissesi var. O sırada kendisi İzmir'de bulunuyordu ve hiç şüphesiz mahallî otoriteler, Halk Partisi uğruna neler yapabileceklerini kendisine göstermek çabasına düştüler. Polis kalabalığa karşı akılsızca muamele yaptı ve tatsızlığın çoğu işte bundan çıktı"³⁴⁷.

Bununla birlikte, **Mahmut Esat Bey**'in 21 Eylül'de vekillikten çekilmiş olması ilginç olsa gerek. Hele, **Mahmut Esat Bey**'in istifa dilekçesinde, **"Yeni fırkanın memleketimizde ittihaz ettiği [kabul ettiği] ve böyle giderse Türk milleti ve inkılâbı için vahim olabileceği fikrinde bulunduğum son hâdiseler ve cereyanlar karşısında bu eski düşüncem daha fazla kuvvetlendi"** dedikten sonra, ayrıca,

³⁴⁷ J.GREW: s.108.

SCF'nın yarattığı ve sağladığı “bilhassa mevcut vaziyet ve kazançlara karşı vekillik kayıtlarından âzade olarak mücadele” edebilmek için istifa ettiğini açıklıyordu⁵⁴⁸. Gazetecilerin tutuklanmalarına karşı olan Yunus Nadi'nin gazetesinde bu istifanın sevinçle karşılanması ve Mahmut Esat Bey'in basın özgürlüğünün “en büyük düşmanlarından biri”⁵⁴⁹ olarak nitelendirilmesi, bu istifa ile birlikte düşünüldüğünde, SCF'nın bir süre daha yaşayacağını bir belirtisiydi herhalde⁵⁵⁰.

Fethi Bey'in, Gazi Mustafa Kemal'e çekmek istediği telgrafın İzmir valisince engellenmesine gelince; bunun, hiç kuşkusuz, CHF yöneticilerinin ve ona bağlı bürokratların, Gazi'ye rağmen SCF'nın gelişmesine karşı direnebileceklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu konu üzerinde ilerde ayrıca durulacak.

⁵⁴⁸ Cumhuriyet, 22 Eylül 1930.

⁵⁴⁹ Aynı gazete.

⁵⁵⁰ Cumhuriyet'in 22 Eylül 1930 günlü sayısında bu istifa şu başlık ve alt-başlıklarla verilmiştir: “Elhamdülillah / Adliye vekili nihayet istifaya mecbur oldu / İsmet Paşa bir kere daha kuvvetlendi, Fethi Bey mülim bir vesile kaybetti”.

1

Kesim Üç

BELEDİYE SEÇİMLERİ

- I -

SCF'nin Seçimlere Girmesi

SCF ile CHF arasındaki tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar sürerken ve **Fethi Bey**'in İzmir'den başlayan yurt gezisinden sonra parti Belediye Seçimlerine katılmış bulunuyor. Bu Belediye Seçimleri, o dönemde izlenen yöntem gereğince, ülke çapında bir gün içinde değil, fakat il il, ilçe ilçe birbirini izleyen günlerde ve önce bir yerde seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o sandığın o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılacaktı. Oy verme yöntemi böyle olan bu seçimlere daha henüz birçok yerde örgütlenememiş olan SCF'nin girmiş olmasının yerinde bir davranış olup olmadığı tartışılabilen bir konu olmuş.

Gazi Mustafa Kemal'in genel sekreterliğini yapmış olan **Hasan Rıza Soyak**'a göre SCF'nin bu seçimlere katılması kararı şöyle alınmış: Bir gece Yalova'da birlikte bulundukları bir sırada **Tahsin Bey (Uzer)**, **Gazi**'den İstanbul belediye seçimlerine SCF'nin katılabilmesi için izin istemiş. **Gazi** önce bu istek karşısında şaşırmış, fakat **Tahsin Bey** bu

seçimi kesinlikle kazanacaklarını söyleyince, bu kere katılabileceklerini bildirmiş. Bunun üzerine de **Tahsin Bey, Fethi Bey'e, "İstanbul belediye intihabına iştirak etmeniz, Reiscumhur hazretlerinin iradeleri iktizasındandır [gereğidir]"** biçiminde bir telgraf çekmiş⁵⁵¹. **Ahmet Ağaoğlu** ise, anılarından, SCF'nin bu seçimlere girmesini **Gazi**'nin kendisinin önermiş olduğunu "fırka reisi" ile "kâtibi umumî"den (Fethi Bey ile Nuri beylerden) duyduğunu yazıyor⁵⁵². **Ağaoğlu'nun** kendi kanısı ise, **Gazi Mustafa Kemal**'in böyle bir istekte bulunmasının "pek muhtemel" olduğu biçiminde⁵⁵³. Şurası kesin: **Gazi Mustafa Kemal**, SCF'nin bu seçimlere girmesini kendisi önermemiş olsa bile uygun bulmuş olmalı.

Buna karşılık, **Ağaoğlu Ahmet Bey**'in bu seçimlere girilmesine karşı olduğu görülüyor. Anılarında açıkladığına göre, bir yandan parti örgütünün kurulması işi sürdürülürken, bir yandan da seçimlere girilmesi hiç de uygun bir davranış olmayacaktı⁵⁵⁴.

SCF, kendisi için "sonun başlangıcı" olacak olan bu seçimlere katılacak ve bu seçimler Türkiye'nin siyasal gelişmelerinde acı izler bırakacaktır.

-II-

SCF'nin Adayları (İstanbul, İzmir ve Adana)

SCF'nin İstanbul, İzmir ve Adana illerinde belediye seçimleri için göstermiş olduğu adaylar, bu üç büyük kent

⁵⁵¹ H.R.SOYAK: C.II, s.509-510.

⁵⁵² A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.24.

⁵⁵³ a.y., s.25.

⁵⁵⁴ a.y., s.24.

açısından bize durumu belgeleyebileceği gibi, öteki kentler bakımından da belirli bir yargı edinmemizi sağlayacak. Ayrıca, bu üç kentin ekonomik açıdan ülke çapındaki önemleri de bu örneklerin değerini artırıyor.

5 Teşrinievvel 1330 günlü *Cumhuriyet*'in yayınlamış olduğu listeye göre SCF'nin İstanbul'da gösterdiği adayların toplam sayısı 117 idi⁵⁵⁵. Adaylardan 90 kişinin meslekleri belli. Buna göre adayların meslekler açısından ayırımı şöyle:

Emekli memur ve subay	27
Avukat	13
Tacir	13
Hekim	6
Esnaf	5
Çiftçi	4
Gazeteci-yazar	4
Emlâk sahibi	3
Bankacı	2
Eski mebus	2
Mühendis, mimar	2
İl meclis üyesi	2
Belediye meclis üyesi	1
Eczacı	1
Eski Düyunu umumiye müfettişi	1
Noter yardımcısı	1

⁵⁵⁵ Gerçekte, bu liste 119 kişilikti. Fakat, listede adları bulunan Berç Keresticiyan ile müderris Yusuf Ziya, kendilerinin aday olmadıklarını açıklamışlardı (*Cumhuriyet* 7 Teşrinievvel 1330).

“Emekli memurlar” arasında iki müsteşar, bir vali, bir belediye başkanı, bir yargıtay başkanı, iki elçi, bir “dahiliye teftiş reisi” var. Öte yandan, İstanbul’da SCF dört kadın aday göstermiş. Azınlıklardan gösterilen aday sayısı ise on üç. Bunların altısı Rum, dördü Ermeni, üçü Yahudi³⁵⁶.

Buna karşılık, CHF’nun kadın aday sayısı, sekiz. Azınlıklardan ise hiç aday göstermemiş. Öteki bazı adaylarının meslekleri ise şöyle: Belediyeci 10, hekim 12, avukat³⁵⁷ 15, gazeteci-yazar 3³⁵⁷.

İzmir’de (Karşıyaka’yı da içermek üzere), *Cumhuriyet*’in 29 Eylül 1930 günlü sayısında yayınlanan listeye göre SCF’nin toplam aday sayısı, 77. Bunlardan da meslekleri belli olan 61 kişinin dökümü şöyle:

Tacir	31
Avukat	7
Hekim	7
Emlâk sahibi	3
Eczacı	2
Emekli memur	2
Gazeteci-yazar	2
Bankacı	1
Baytar	1
Çiftçi	1
Dişçi	1
Esnaf	1
Fabrikatör	1
Mühendis	1

³⁵⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Teşrinievvel 1930.

³⁵⁷ Vakit, 13 Teşrinievvel 1930.

Bu adaylardan üçü kadın, dördü de azınlıklardandı. Adana'ya gelince, 21 Eylül 1930 günlü *Vakit* gazetesinde verilen listeye göre bu ildeki aday sayısı, 30. Bunlardan 18'inin meslekleri belirtilmemiş. Ancak, bu 18 kişinin çoğunun çiftçi ve tacir olduğu söylenebilir⁵⁵⁸. Adaylar arasında bir de kadın var. Meslekleri açıkça belli olanlar arasında 3 tacir, 2 emekli, 1'er de fabrikatör, esnaf, gazeteci, mühendis, hekim ve avukat bulunuyor.

Rahatlıkla öne sürülebilir ki, adayların meslek durumları, SCF'nin örgütlenmesinde görülen özelliği taşıyordu. Tacirlerin en çok İzmir'de aday olmuş bulunmaları, bu kentin ticarete dönük yapısından ve bir liman kenti olmasından ileri geliyordu. İstanbul'da üst düzeyden emekli olmuş memurların sayıca çokluğu ise, özellikle o dönemde bu kentin emeklilerin yerleşmek için yeğledikleri bir yer olmasından ileri geldiğini sanıyorum.

SCF'nin adayları konusunda bir noktaya daha değinmek gerek. CHF'nin azınlıklardan hiç aday göstermemesine karşılık, SCF'nin bu yolu seçmiş olması, iki parti arasında görülen bir başka aykırılık olarak belirginleşiyor. Üstelik, SCF'nin azınlıklardan aday göstermiş olması, CHF çevrelerinin sert eleştirilerine hedef olmuş. Özellikle de Fethi Bey'in "ekalliyet münevverlerini dâvetle" onlarla adaylıkları konu-

⁵⁵⁸ Bu on sekiz kişi şunlardır: Hacı Seyit Efendizâde Hafız Mehmet Efendi, Alemdarzâde Abdülkadir Efendi, Sabri Çitak, Ahmetlizâde Mahmut Nedim, Mengülizâde Kâmil Bey, Hatıbzâde Abdüssamet, Rasihzâde Feyzi, Albayrak Mehmet Rıza, Dıblanzâde Mehmet Fuat, Hacı Bekirağazâde Ömer Efendi, Nebioğlu Tefvik, Altkulaçzâde Mahmut Celâleddin, Kafzâde Yusuf İzzet Efendi, Kasımzâde Ragıp, İdris Ayıntâbi, Mehmet Alizâde Abdülcebbar Efendi, Toraman Usta Ahmet Efendi, Kibarzâde Mahmut Nedim.

sunda görüşmeler yapması⁵⁵⁹ üzerinde durulan bir nokta olmakta gecikmemiş. SCF'na bu açıdan yöneltilen eleştiriler üzerine **Fethi Bey**'in bir demeç de verdiği ve bu arada şöyle dediği görülüyor:

“Fırkamız İstanbul’da ekalliyetlerin belediye işlerinde temsil olunmalarını kabul etmekle Cumhuriyet esaslarına ve kanunlarına sadakat göstermiştir”⁵⁶⁰.

Fethi Bey'in bu açıklamasına karşın, azınlıklardan da SCF'nca aday gösterilmiş olması, yine de partiyi yıpratmak amacı ile kullanılacaktır. SCF adaylarından **Orfanidis Efendi**'nin Yunanlılar için çalıştığı, **Venizelos** Ankara'ya geldiğinde Rumlar'ın Türkiye'deki durumlarından yakındığı⁵⁶¹, **Pantazidis Efendi**'nin Robert Kolej'de öğrenci iken yatakhane başucunda Yunan bayrağı ile yattığı, “megalo idea”cı olduğu⁵⁶² gibi suçlama ve açıklamalar bu tutuma bir örnek olarak gösterilebilir.

Azınlıklardan SCF'nin aday göstermiş olması, öte yandan azınlıkların da bu partiyi genellikle destekler görmeleri, toplumumuzun bu kesiminin özellikle ticaretle uğraşması, serbest meslek sahibi olması, bu nedenlerle de ekonomik bunalımdan daha çok etkilenmeleri ve ayrıca da SCF'nin programının “liberal” niteliği ve yabancı kapital gibi konulardaki tutumu ile ilgili olsa gerektir.

⁵⁵⁹ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

⁵⁶⁰ Yarı, 10 Teşrinievvel 1930.

⁵⁶¹ Vakı, 14 Teşrinievvel 1930.

⁵⁶² Vakı, 17 Teşrinievvel 1930.

-III- Olaylar

(a) Genel Olarak

Bu seçim, olaylı bir seçim olacak ve yaşanan bu olaylar CHF ile SCF arasındaki ilişkileri onarılamayacak ölçüde bozacaktı. SCF'na ve onu destekleyen gazetelere göre, olayları, CHF yetkilileri, yerel yöneticiler ve kolluk güçleri çıkarmışlardı ve seçimler ağır bir baskı ve yolsuzluk altında yapılmıştı. CHF'na ve onu destekleyen basına göre ise, durum, bunun tümüyle tersineydi; CHF yandaşları seçim güvenliğini sağlamaya çalışmışlardı.

Bu seçimler, SCF'nin CHF'na yönelttiği eleştirilerle başlayan ve İzmir ve öteki kentlerdeki olaylarla artan gerginliği doruk noktasına getirmiş bulunuyor. Seçimler sırasında SCF çeşitli yakınmalarda bulunacak ve seçimlerin sonucunda da konuyu yolsuzluk ve baskı yapıldığı savı ile TBMM'ne getirecektir.

CHF'nın yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye*'nin verdiği haberlere göre bu olaylar izlenecek olursa, bunları yaratanların tümüyle SCF'lılar olduğu sonucuna ulaşmak gerekiyor. Örneğin, bu gazete, İzmir'de bir Serbest Fırkalı'nın sağa sola küfrederek bir polis memurunu tabanca ile yaralamış olduğunu, SCF'nin para ile tuttuğu adamların⁵⁶³

⁵⁶³ Burada, SCF'na para yardımı yapanların başında Gazi Mustafa Kemal'in geldiğinin anımsanması, olayların son değerlendirilmesinde yararlı olacaktır.

seçim sandıklarına saldırdıklarını, sandıkları çaldıklarını, oy kullanmaya gelen Halk Fırkalılar'ın Serbest Fırkalılar'ca kovalandığını yazıyordu³⁶⁴. SCF'ni destekleyen *Yarın* gazetesine göre ise, olayları hükümet ve CHF'nın adamları çıkarıyorlardı. Bu gazetenin seçimlerle ilgili haberlerine bir göz atacak olursak o günkü havayı daha iyi algılayabiliriz. Gazetenin 7 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, **"Bir memlekette hür intihap böyle mi olur?"** denildikten sonra **"İntihap dün de aynı fecaatle, aynı haksızlıkla devam edip gitti"**, 8 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, **"Serbest Cumhuriyet Fırkasına akın halinde rey veren İstanbul dün sopa ve tehditle, hile ile, tuzakla karşılandı"**; 11 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında, **"Cumhuriyet Halk Fırkası Umumî Kâtibi Recep Beye Yuha"** ve 12 Teşrinievvel 1930 günlü sayısında ise **"Efendiler! Artık kepezeliklere nihayet veriniz... intihap değil adam akıllı bir kepezeliktir"** denilmiş olması, gerçekten de, olayların ulaşılmış olduğu boyutlara ilişkin bir kanı uyandırabilecektir.

(b)

Kamu Görevlileri ve Seçimler

Seçimlerin hangi koşullar altında yapılmış olduğunu anlayabilmek için her şeyden önce, SCF'nin en çok yakınma konusu yaptığı devlet yetkililerinin ve kamu görevlilerin bu seçimlerdeki tutumlarına değinmek gerekiyor. Seçimlerin güvenliğinden üst düzeyde sorumlu olması gereken kişi de Dahiliye Vekili olduğuna göre, en önce de bu bakanın tutu-

³⁶⁴ Hâkimiyeti Milliye, 12 Teşrinievvel 1930.

mu söz konusu edilmeli. **Fethi Bey**'in, Dahiliye Vekili'ne karşı TBMM'nde yapmış olduğu suçlamalar üzerinde biraz aşağıda ayrıca durulacak. Ancak, hem **Fethi Bey**'in bu savlarını ve hem de gerçek durumu daha iyi değerlendirebilmek için **Fethi Bey**'in önergesinin Meclis'te ele alındığı 15 Kasım'dan önceki durumu bu aşamada saptamak yerinde olacaktır.

Dahiliye Vekâleti, 5 Eylül 1930 günü valiliklere bir genelge göndermiş bulunuyor⁵⁶⁵. Bu genelgede, son zamanlarda Cumhuriyet'e karşı birtakım gerici ve yıkıcı propagandaların yapıldığının anlaşıldığı, bu gibi propagandalar karşısında görevlilerin hemen harekete geçmeleri gerektiği belirtiliyor, âmir ve memurların "**nüfuz ve selâhiyetlerini en geniş mânada kullanmaları**" isteniyordu⁵⁶⁶.

Bu genelgede söz konusu edilen "popagandalar"ın SCF'nin yaptığı propagandalar olduğu açıkta. Kaldı ki, Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya**, TBMM'nin 2 Ekim 1930 günlü toplantısında açıkça demişti ki:

"...ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın millî, iktisadî, malî siyasetlerini bu memleketin yegâne selâmeti yolu görüyorum. Bundan inhiraf olunursa [sapılırsa] bu memlekete büyük zararlar geleceğine kaniim"⁵⁶⁷.

Şu halde, **Şükrü Kaya**'ya göre, SCF'nin görüşlerinin uygulamaya geçirilmemesi, gerçekleştirilmemesi gerekiyordu. **Şükrü Kaya**, bununla da yetinmiyor, memurlar için de şunları söylüyordu:

⁵⁶⁵ Genelgenin tam metni için bkz. EK VI.

⁵⁶⁶ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, s.48-49.

⁵⁶⁷ a.y., s.49.

“Efendiler, zaten tarif icabı münevver olması lâzım gelen memurları otomot bir makine farzetmek doğru değildir ve herhalde hakikate mutabık olmaz. Bahasus ki, kanunen rey verme hakkı vardır... Memurları doğrudan doğruya fikri siyasîden mahrum bir otomat farzetmek çok hakikate muhalif bir düşüncedir”⁵⁶⁸.

Açıkça görülüyor ki, Dahiliye Vekili'ne göre memurlar siyasal eğilimleri doğrultusunda hareket edebileceklerdir ve etmeleri de gerekiyordu. İşte, bugün bizim, seçimlerdeki olayları, her şeyden önce, bu devlet yönetimi anlayışı açısından değerlendirmemiz gerekiyor.

Fethi Bey, TBMM'nin 15 Kasım 1930 günlü birleşiminde, seçimlerde yapılan yolsuzluklardan ve baskılardan ayrıntılı ve somut örnekler verecektir. “Seçim Sonuçları” görüldükten sonra bunlar üzerinde durulacak. Bu nedenle bu aşamada şu kadarının belirtilmesi ile yetinmek gerekiyor: Seçimler hemen hemen her düzeydeki kamu görevlisinin ağır baskıları altında yapılmış bulunuyor. **Soyak**, bu seçimler ile ilgili anılarını anlatırken, **Gazi Mustafa Kemal** ile aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini yazar:

“<Hangi fırka kazanıyor?> diye sormuş; <Tabî bizim fırka, Paşam> cevabını vermiştim de gülmüş: <Hayır efendim; hiç de öyle değil!... Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim: kazanan idare fırkasıdır çocuk!... Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu bilesin>”⁵⁶⁹⁻⁵⁷⁰.

⁵⁶⁸ A.y., s.49.

⁵⁶⁹ H.R.SOYAK: C.II, s.43.

-IV- Seçim Sonuçları

Seçim sonuçlarına ilişkin “resmî” açıklamalara göre toplam 502 seçim bölgesinden 31’inde SCF kazanmıştı. SCF’nin kazandığı yerler şunlardır⁵⁷⁰: Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (Aydın), Bozdoğan (İzmir), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Kuşadası (İzmir), Ladik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınarhisar (Kırklareli), Samsun,

⁵⁷⁰ Fethi Bey’in, SCF İstanbul Vilâyet Ocağı Reisliğine 6 Ekim 1930 tarihinde göndermiş olduğu yazısı İstanbul’da yapılan baskılara ilişkin bir kanı uyanıracak niteliktedir:

“SCF İstanbul Vilâyet Ocağı Reisliğine, Efendim, Belediye intihabının başlamış olduğu semtlerde bulunan bütün sandıkların başlarında aşağıdaki müdahaleler tespit olunmuştur:

1-SCF namzetlerini havi olan [içeren] listeler polis veya muanz [karşı] fırka adamları tarafından yırtılmıştır.

2-İntihap encümeni huzuruna çıkanlar hangi fırkaya rey vereceksiniz sualine maruz kalmışlar ve Serbest Fırkaya rey vereceğim diyenlere defterde ismin yok atamazsın, denilmiştir.

3-İntihap Kanununun 41. maddesi mucibince yazı yazmak bilmeyen müntheplerin [seçmenlerin] istedikleri isimleri yazdırmak için itimat ettikleri yazıcılara müsaade edilmemiştir.

4-Sandık başında bulunan intihap encümeni [seçim kurulu/sandık kurulu] arasından Serbest Fırkaya mensup olan zevat cebren dışarıya çıkarılmıştır.

5-Kanuna mugayir [aykırı] olarak cereyan eden hâdiseleri tespit için yapılan zabıt varakalarına polis memurları birçok şahitler huzurunda imza atmaktan... imtina etmişlerdir [çekinmişlerdir].

6-Adalarda, Kadıköyünde intihap mahalline [seçim yerine] sopalı bıçaklı adamlar gelerek... münthepleri yaralamışlar, dövmüşlerdir...”

⁵⁷¹ W.F.WEIKER: s.115 ve a.y.,n.3.

Silifke (İçel), Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın).

İstanbul'daki sonuçlar ise şöyleydi:

	<u>CHF</u>	<u>SCF</u>
Eminönü	5.010	1.004
Üsküdar	3.387	1.491
Bakırköy	2.069	1.080
Adalar	1.906	16
Beyoğlu	6.298	2.374
Fatih	9.764	2.714
Beykoz	2.955	1.430
Sarıyer	1.597	1.276
Kadıköy	2.956	1.503

Bu duruma göre CHF, İstanbul'da toplam olarak 35.942, SCF'de 12.868 oy almış oluyordu. *Vakit* gazetesi ise bu sonuçları CHF için 35.934 ve SCF için 12.813 olarak vermiş. Bu gazetenin bildirdiğine göre İstanbul'da oy kullanmayan seçmen sayısı ise 250.746 idi.⁵⁷²

İzmir'de CHF, 14.624; SCF 9.950 oy almış bulunuyordu.⁵⁷³

Bergama'da CHF'nın 250 oyuna karşılık SCF'nin aldığı oy 1.371 idi.⁵⁷⁴ Merzifon'da CHF 496 oy alırken SCF 557 oy elde etmişti.⁵⁷⁵

⁵⁷² *Vakit*, 20 Teşrinievvel 1930.

⁵⁷³ W.F.WEIKER: s.115 M.T.Bayazıt, SCF'nın aldığı oy toplamının 9.960 olduğunu bildirmektedir (M.T.BAYAZIT: ...**Demokrasi**...; s.69).

⁵⁷⁴ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel 1930.

Önemli bir sonuç, Samsun'da ortaya çıkmıştı. Bu ilde CHF'nin 416 oyuna karşılık SCF 3.312 oy kazanmıştı. 472 oy da geçersiz sayılmıştı⁵⁷⁵.

-V-

SCF'nin "Fesat ve Yolsuzluk" Savları

(a)

TBMM'nin 2 Ekim 1930 Günlü Birleşiminde

SCF yöneticileri bu seçim sonuçlarının gerçeği yansıttığını hiçbir zaman kabul etmeyeceklerdir. Onlara göre seçimi SCF kazanmıştı. Sonuçlar yapılan "fesat" ve baskılar ile elde edilmişti. Seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı savı, basında yayınlanan demeçlerin dışında, TBMM'nde de iki ayrı birleşimde de gündeme getirilecekti.

İsmet Paşa yeni hükümet programını TBMM'ne sunduğu gün, **Fethi Bey** bu programı eleştirirken sıra iç siyasa konularına gelince ilk önce seçimler üzerinde duracak ve bu arada şöyle diyecektir:

"Muhterem Dahiliye Vekili memurların, polis ve jandarmanın belediye intihabı işlerine müdahalelerini men edememektedir, bu bir faciadır... Müntehiplerin [seçmenlerin] Teşkilâtı Esasiye Kanununda musarrah olan [belirtilmiş olan] hak ve hürriyetlerinin alenen hükümet memurları tarafından ayaklar altına alınmasına karşı se-

⁵⁷⁵ W.F.WEIKER: s.123.

⁵⁷⁶ a.y., s.123.

yirci kalmak bir Cumhuriyet Hükümetinden intizar edilemez [beklenemez]"⁵⁷⁷.

Fethi Bey'den sonra kürsüye gelen Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya Bey**'in kendi bakanlığına bağlı görevlilerin seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıp yapmadıklarını bir yana bırakarak doğrudan doğruya SCF'ni ağır bir biçimde suçlamaya koyulduğu görülüyor. **Şükrü Kaya**'ya göre; gericiler, saltanatçılar, adi suçlular SCF saflarını doldurmuşlardı, yıkıcı propagandalar alıp yürümüştü, "31 Mart hâdiseleri göz önünde iken bir Dahiliye Vekilinin hâdisata seyirci kalması kadar büyük bir gaflet olamaz"dı. İşte, o da, bu nedenle, valiliklere 5 Eylül 1930 günlü genelgeyi göndermişti⁵⁷⁸.

Gerçekte, bu konuşma, CHF'nın seçimlerle ilgili hiçbir suçlamayı, hattâ yakınmayı dinlemeyeceğini, tümüyle tersine, olup bitenleri SCF'ni yıpratmak için bir olanak olarak kullanacağını göstermekteydi.

(b)

TBMM'nin 15 Kasım 1930 Günlü Birleşiminde

(aa)

Dahiliye Vekili Hakkında Görüşme Açılması

TBMM'nin 6 Kasım 1930 günlü birleşiminde **Fethi Bey**, Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi verecektir⁵⁷⁹:

"BMM Riyasetine,

Son belediye intihabatında hemen her intihap dairelerinde müntehiplerin serbestçe intihap haklarını kullan-

⁵⁷⁷ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.39.

⁵⁷⁸ a.y., s.47-49.

⁵⁷⁹ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 3, Celse 2, s.10.

malarına Hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat [engeller] ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinden istizahta bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim, efendim.

**Gümüşhane Mebusu
Ali Fethi''**

Başkan bu önergeyi onaylamak üzere iken **İsmet Paşa** söz almış ve demiş ki, **"Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup mebuslardan da intihap hakkında birçok şikâyetler işitmiştim. Binaenaleyh, meselenin efkâr-ı umumiye muvacehesinde [kamuoyu karşısında] müzakeresinde fayda vardır"**. Ancak, **İsmet Paşa**, konunun ele alınmasını bu gerekçeyle uygun görmekle birlikte bu görüşmelerin 15 Kasım'a bırakılmasını istemiş. Bu istek, TBMM'nce kabul edilecektir⁵⁸⁰.

(bb)

Fethi Bey'in Suçlamaları

15 Kasım 1930 Cumartesi saat 14.30'da başlayan görüşmelerde önergesini açıklamak üzere söz alan **Fethi Bey**, önce partisine yöneltilen irtica ve komünizm suçlamalarını yanıtlamış, arkasından da seçimlerde yapılan yolsuzlukları ve baskıları tek tek açıklamaya başlamış. **Fethi Bey**'in belirttiğine göre⁵⁸¹; seçmenler kütüklere yazılmamış, kütüklerde

⁵⁸⁰ a.y., s.10-11.

⁵⁸¹ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 1, s.18-22.

adları yazılı olan seçmenler de nüfuz tezkereleri için “yırtık var” gibi bahaneler bulunup geri çevrilerek yerlerine başkalarına oy kullandırılmıştı. Bazı yerlerde halk, jandarma ve polisçe seçim sandıklarına yaklaştırılmamıştı. Bazı yerlerde de SCF’na oy verecek olanlar tutuklanmışlardı. Bunların da yerine başkalarına oy verdirilmişti. Tüm bunlar yöntemli bir biçimde ve açıkça anlaşıldığına göre bir merkezden verilen emirler gereğince yapılmıştı. Bu merkez, Dahiliye Vekâleti idi. Oysa, buna karşılık CHF için elden gelen kolaylık gösterilmişti.

Fethi Bey, daha sonra somut örnekler vermiş. Örneğin; Adana’da sandıktan çıkan oy sayısı, 4.330’du; oysa adının yanında imza, mühür ya da parmak izi olan seçmen sayısı, 4.652’di; demek ki, 78 kişiye açıktan oy kullandırılmıştı. Yine Adana’da CHF için verilmiş ve tomar biçiminde aynı parmak izini taşıyan oy pusulaları çıkmıştı. Mersin’de SCF’lı seçmenleri sandık başına getiren otomobillerin şoförleri tutuklanmışlardı. Silivri’de 800 kişinin SCF’na oy verdiği imza, mühür ve parmak izi ile belli iken seçim sandığı gece kınlanmış, sonra da SCF’nin oyu 270 olarak gösterilmişti. Antalya’da seçmenlere oylarını kullanmamaları için çeşitli baskılar yapılmıştı.

Fethi Bey, Meclis’teki bu konuşmasında, Konya, Eskişehir, Balıkesir, Çatalca, Manisa ve İzmir’den de somut olayları yolsuzluk ve baskılara örnek olarak gösterdikten sonra Antalya’da yaşananları anlatırken şunları da söylemiş bulunuyor: Oy vermek için bekleyen halk bir bölük jandarmaya süngü taktırılarak dağıtılmak istenmiş, buna direnen halkın üzerine tam ateş açılmak üzere iken SCF ocak reisi Dr.Burhanettin (Onat), yarım saat sonra oy vereceklerini

söyleyerek halkı kandırarak dağıtmış, ancak böylece bir faci-
anın önüne geçilebilmişti. Ne var ki, **Dr.Burhanettin Bey**
başta olmak üzere iki yüz partili gözaltına alınmış, Cumhu-
riyet Savcılığı bu kişileri salıvermesine karşın vali bu yasal
zorunluluğa uymamıştı.

Fethi Bey, konuşmasını, siyasal tarihimiz bakımın-
dan çok önemli bir açıklama ve değerlendirme sayılması
gereken şu sözlerle sürdürecektir:

**"... Cumhuriyetle bütün otoritelerin menşei inti-
hap tarikiyle [seçim yolu ile] millet olduğundan intihap
serbesttir; Cumhuriyet'in ruhu ve millî hâkimiyetin esası-
dır. İntihabın serbestisi ihlâl edilirse Cumhuriyet'in temel-
leri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında
Dahiliye Memurları bittabi haficeli [gizli açık] aldıkları
talimat dairesinde harekete mecbur olduklarından bu
manzara hasıl olmuştur. Yani Hükümet kuvvetleri kanuna
ve millî hâkimiyete karşı kullanılmış ve halkın bir Cum-
huriyet'de en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir
ve tazyik yapılmıştır. Böyle bir manzaranın husulü Türk
Cumhuriyeti tarihinde esefle karşılanacaktır. Cumhuriyet
icabatına karşı hakikî bir irtica manzarası veren bu hareke-
tin bir daha tekerrür etmesine mani olmak için Cumhuri-
yeti samimi surette sevenlerin müttehit [birlik/birleşmiş]
olacağını ümit etmek isterim.**

**Efendiler, Serbest Cumhuriyet Fırkası; memleke-
timizde Cumhuriyet'in banisi olan büyük Gazi'nin teşvik
ve tasvibi ile Millet Meclisinde murakabe hayatını uyan-
dırmak, neşir ve ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrafında
mücadele etmek için meydana çıkmıştır... Karşı tarafa rey
vermek isteyenler jandarma süngüsüyle mukabele görürse**

memlekette siyâsî fırkaların teşkiline cebren muhalefet ediliyor demektir. Bu cebrî muhalefetten çıkan mânâyı bittabi çok geçmeden herkes anlayacaktır. Herhalde cebir ve tazyik sisteminden rücu ederek Cumhuriyet'in baka ve inkişafı temin için memlekette serbest bir siyâsî hayatın teessüsüne yol açmak Cumhuriyet'in müstakbel mukadderatı ile alâkadar olan bir meseledir...

O halde yapılacak tek bir şey kalmıştır. O da, bütün belediye intihabatına fesat karıştırıldığını itiraf etmek ve ona göre yeniden kanun dairesinde Cumhuriyet ve mefhumuna yakışacak veçhiyle serbestçe intihabat icrasına karar vermektir...

Cumhuriyet'e ve millî hâkimiyete karşı kalblerimizde taşıdığımızı söylediğimiz iman ve samimiyet namına Hükümet mefhumunda münderiç [var olan] fikri adalet namına ümit ederim ki millî hâkimiyet esasına bu kadar bariz surette tearuz eden [ters düşen/karşıt] bu kanunsuzlukları tasvip etmemekte ve bundan mesul olan Dahiliye Vekilinin hareketini takbih etmekte bütün Meclis müttefik kalacaktır"⁵⁸².

(cc)

CHF Sözcülerinin Karşı Suçlamaları

Fethi Bey'i yanıtlamak üzere CHF'ndan on sekiz kişinin söz istediği ve kürsüye önce İzmir Mebusu Vasıf Bey'in (Çınar) geldiği görülüyor. Vasıf Bey'e göre; İzmir'de seçimlerde herhangi bir yolsuzluk ve baskı yapılmamıştı

⁵⁸² Aynı celse, s.22-23.

ama gerçekte SCF yandaşları CHF'na oy vermek isteyenlere oy kullandırmamışlar, yaygara yapmışlardı. **Vasıf Bey'e** göre, işin ilginç yanı da şuydu: Ödemiş bölgesinde bazı şâki-ler yakalanmış, bunların SCF'na yazılmış olduklarına ilişkin belgeler elde edilmiş, birisinin de giysilerini SCF'nin yerel yöneticilerinden birinin verdiği saptanmıştı. Dahası, SCF'lılar Sivrihisar'da kaymakamı ağır bir biçimde yaralamışlar, Bornova'da da sarhoş bir SCF'lı bir polisi tabanca ile vurup yaralamıştı. Kaldı ki, bu partinin Bornova'da üyeleri hep katiller, dolandırıcılar ve sabıkalılardı⁵⁸³.

Balıkesir mebusu **Hayrettin Bey'e** göre de, kendi seçim bölgesinde seçimlerde bir yolsuzluk yapılmış değildi, ancak SCF "irtica" a hizmet etmişti⁵⁸⁴. Adana mebusu **Zamir Bey'in**, Adana'da yaşayan Arap kökenli halk arasında SCF'nin bölücülük propagandası yaptığını öne sürmesinden⁵⁸⁵ sonra söz alan Antalya mebusu **Rasih Bey de (Kaplan)**, "Karşımıza bir fırka çıkmadı. Karşımıza memleketi anarşiye, ihtilâle, halkın ve memleketin dahilî emniyetini tehlikeye sevkedecek bir propaganda çıktı... nutuklar her yerde olduğu gibi tamamen halkı hükümet aleyhine ve nizamı içtimaî [toplumsal düzen] aleyhine tahrik mahiyetinde idi. Bütün nutuklarının esas budur. Bu fırkanın esas memlekette sükûnet namına bir şey bırakmamak, halkı şaha kaldırmaktır" diyecek ve arkasından da, "Bendeniz **Fethi Bey** ve fırkası ve bütün teşkilâtı hakkında takibat yapması için Hükümetin nazarı dikkatini celp ederim.

⁵⁸³ Aynı celse, s.23-27.

⁵⁸⁴ Celse 2, s.30-35.

⁵⁸⁵ Aynı celse, s.35-36.

Hükümet yapmazsa Meclisi Ali [yüksek meclis/TBMM] yapmalıdır. Vaziyet o kadar ciddidir” diye ekleyecekti⁵⁸⁶.

Afyonkarahisar mebusu **Ali Bey (Çetinkaya)**, daha önce de belirtildiği gibi, **Fethi Bey**’i Mondros antlaşmasını yapmakla suçladıktan ve **İsmet Paşa**’yı da Mudanya antlaşmasının kahramanı olarak nitelendirdikten sonra, **Fethi Bey**’in **Şeyh Sait** isyanını bu ulusun başına açmış olduğunu, yabancı kapital çevrelerinin adamı olarak davrandığını⁵⁸⁷; Konya mebusu **Refik Bey (Koraltan)**, **Fethi Bey**’in arkasına sığınarak zehirli kışkırtmalar yapıldığını, Konya’da yıkıcı eylemlerde bulunulduğunu, SCF’lilerin seçim özgürlüğünü engellediğini⁵⁸⁸ öne sürmüştü. Samsun mebusu **Ethem Bey (Tuncel)**, Samsun’da SCF’nın seçimlerde halka baskı yaptığını⁵⁸⁹; Adana mebusu **Hilmi Bey (Uran)**, SCF’nın iticai köruklediğini, seçimlere hile karıştırdığını, “SCF’nın Adana ve havalisindeki menfi faaliyetinin iftira, tahkir, tezdvir ve tehdit kelimeleri ile hülâsa” edilebileceğini⁵⁹⁰ belirtmiş.

Bu mebuslardan sonra kürsüye gelen Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya**, SCF’na yöneltilen bu suçlamaları yineleyecek, **Fethi Bey** ve arkadaşlarının özgürlük anlayışını, “doğrudan doğruya anarşistlerin tarzı telâkkisidir [anlayış biçimidir]” diyerek nitelendirecek ve seçimlerde hiçbir yolsuzluk ve baskı yapılmadığını öne sürecektir⁵⁹¹.

(dd)

⁵⁸⁶ Aynı celse, s.36-39.

⁵⁸⁷ Aynı celse, s.40-42.

⁵⁸⁸ Aynı celse, s.42-43.

⁵⁸⁹ Celse 3, s.44-46.

⁵⁹⁰ Aynı celse, s.46-47.

⁵⁹¹ Aynı celse, s.47-59.

Fethi Bey'in Suçlamalara Yanıtı

Fethi Bey partisine ve kendisine yöneltilen bu suçlamalar üzerine yeniden kürsüye gelerek, Mondros antlaşmasının hangi koşullar altında imzalandığını ve kendisinin bu antlaşmanın imzalanmasındaki yetkisinin ne olduğunu anlatmış, özgürlüklerden yana olmasının ise bir suç değil, fakat övünülecek bir şey olduğunu bildirmiş, tüm suçlamaları yadsımış, gerçekte bu suçlamalar yapılarak kendisinin TBMM'nde tehdit edilmekte olduğunu söylemiş. SCF'nı destekleyenleri daha önce belirtildiği biçimde savunmuş ve: **"Efendiler, biz anarşistlerin istediği hürriyeti istemiyoruz. Biz bütün demokrasi memleketlerinde ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde mutat olan, kanunî olan hak ve hürriyeti istiyoruz"**. dedikten sonra da, partisine yöneltilen suçlamaları teker teker çürütmeğe çalışmış bulunuyor⁵⁹².

Fethi Bey, bu konuşmasında ayrıca **Gazi Mustafa Kemal**'in SCF ile ilgili konumu üzerinde durmuş. Bu konuya bundan sonraki bölümde değineceğim.

(ee)

Görüşmelerin Sona Ermesi

Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya**'nın, **"İntihabat bitti ve muamelât kanun dairesinde geçti, şimdi benim Meclisi Ali'den isteyeceğim şey intihabat esnasında dürüst icraa-**

⁵⁹² Aynı celse, s.59.

tım ve beyanatım hakkında itimadınızı talep etmektedir”⁵⁹³ demesinden sonra, yeterlilik önergesi verilmiş, bununla birlikte bazı karşılıklı ve konunun özünü etkilemeyen kısa tartışmalardan sonra, **Fethi Bey** de şu önergeyi Meclis başkanlığına sunmuş⁵⁹⁴:

“Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Son Belediye intihabatı sırasında vaki olan kanunsuzluklara dair verdiği izahat ile Meclisi tatmin edemeyen Dahiliye Vekilinin hareketleri Meclisçe muahezeye [kınamaya] lâayık görülerek ruznâmei müzakerata [görüşme gündemine] geçildi.

Ankara 15 Teşrinisani 1930

Gümüşhane

Ali Fethi”

Bunlardan Dahiliye Vekili’nin kendisi için “itimât” isteyeniy oya konulacak, oylamaya seksen beş mebus katılmayacak, üç güvensizlik oyuna karşılık öteki mebuslar güvenlerini belirteceklerdir⁵⁹⁵.

-IV-

Seçimler ve Tartışmaların Ortaya Koyduğu Gerçekler

SCF’nun kapanmasından çok sonraları bile, eğer bu parti çalışmalarını yalnızca TBMM’nde sürdürmüş ve bu

⁵⁹³ Aynı celse, s.70.

⁵⁹⁴ Aynı celse, s.73.

⁵⁹⁵ Aynı celse, s.76.

seçimlere girmemiş olsa idi, siyasal yaşamının sona ermeye-
bilecek olduğu sık sık belirtilmiş bulunuyor⁵⁹⁶. Bu görüşte
büyük bir gerçek payı var. Çünkü, her şeyden önce, bu se-
imler, CHF çevrelerinde zaten oluşmuş bulunan tedirginliği
doruk noktasına getirmiş, iktidar partisi yöneticilerinin ve
ıkarları ondan yana olanların kenetlenmelerine yol amuştu.
Bunda, SCF'nin halk yığınları arasında gücünü kanıtlamaya
başlamış olmasının da önemli bir etken olduğu belirtilmeli.
Öte yandan, CHF da, başından beri bu seçimleri SCF'na l-
drc darbeyi indirmek için bir daha ele geçmez bir olanak
olarak değerlendirmiş bulunuyordu. SCF'nin azınlıklardan
aday göstermiş olmasının bile, bu partiyi karalamak için
kullanılmış bulunulmasını bu açıdan ele almak gerekiyor.

CHF, bu seçimleri, ne bahasına olursa olsun, kazan-
mak zorundaydı. Bu zorunluluk, hem yedi yıllık yönetimini
ve uygulamalarını haklı çıkarmak işteğinden ve hem de
kendi örgütüyle kendisine bağlı bürokrasinin konumundan
kaynaklanıyordu. SCF'nin kendisini açıkça iktidara aday
olarak açıklaması ve çok kısa sürede de halk arasındaki gücü-
l desteğini kanıtlamış olması, CHF'nun iktidarı yitirebilece-
ėi gerçeğini ortaya koymuştu. Belediye seçimleri ise, gelecek
genel seçimlerin bir provası olmak niteliğini taşıyordu. İşte,
salt bu nedenledir ki, SCF'nin seçimlerdeki baskı ve yolsuz-
luk savları, inandırıcıydı.

Bu konuda bir de ilginç tarihsel bir kanıt var. O da,
Samsun'daki seçimleri SCF'nun büyük bir farkla kazanmış
olması. Gerçekten de, SCF bu ildeki seçimi neden bu denli
büyük bir farkla kazanmıştı? Soruya verilecek yanıt çok şeyi

⁵⁹⁶ örneğin bkz. Y.K.KARAOSMANOğLU; s.106; H.URAN: s.213.

aydınlığa kavuşturuyor. Hemen söyleyeyim, bu sonucun başlıca nedeni, Samsun'da seçimlerin baskısız ve doğrulukla yapılmış olmasıydı. Bu, Samsun Valisi **Kâzım Paşa'nın (İnanç)** tutumundan kaynaklanmıştı. Çünkü, **Kâzım Paşa**, SCF'nin kurulması konusu Yalova'da görüşülürken, anımsanacağı üzere, izinli olarak orada bulunmuş ve **Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey** ve öteki ilgililerin görüşmelerine tanık olmuştu. **Kâzım Paşa**, Samsun'a döndükten sonra, Yalova'da bulunduğu sırada SCF'nin **Gazi** tarafından nasıl içtenlikle kurdurulduğuna bütün aşamaları ile tanık olduğundan, Dahiliye Vekâleti'nin adı geçen genelgesini ve SCF'nin kazandırılmaması yolundaki öteki uyarılarını ciddiye almamış ve hattâ **Gazi'nin** kızkardeşi **Makbule Hanım'ı** partiye yazdırmış olmasına koşut olarak o da kızını SCF'na kaydettirmiş ve yine aynı nedenle seçimlerin tam bir yansızlık ve doğruluk içinde yapılmasını sağlamıştı⁵⁹⁷. Oysa, CHF bu ilde de seçimin kendisinden yana sonuçlandırılacağından kuşku duymuyordu. Öylesine ki, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, daha seçimler sürerken şu bilgiyi vermekte duraksamamıştı bile: **"İntihabat yavaş devam etmekle beraber Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerinin büyük bir farkla kazandığı görülmektedir"**⁵⁹⁸.

Şunu da belirtmek gerek: SCF'na oy bakımından Samsun'un İzmir'den değişik bir özelliği yoktu. Tersine, İzmir, daha önce de belirtilen nedenlerle, SCF'nu daha da büyük bir oranda desteklemek durumundaydı. Bu nedenle,

⁵⁹⁷ A.H.BAŞAR: *Atatürk'le...*; s.35 (2.basım).

⁵⁹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrinievvel 1930.

SCF'nin Samsun'da seçimleri bu denli büyük bir farkla kazanmış olması ülke çapında bir önem taşıyor.

Bursa valisi **Fatin Bey** hakkında gazetelerde yer alan bir haber, en başta valiler olmak üzere yöneticilerin davranışlarına bir örnek oluşturuyor. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre, **Fethi Bey**, avukatı **Asaf Bey** aracılığı ile valiye karşı dâva açmış. Dâva, gazetenin anlatımı ile, valinin **"...intihap esnasında Gemlik kazası merkezine giderek orada bir kalabalık muvacehesinde [karşısında] SCF'nin memlekete muzır [zararlı] olduğunu ve fırka müessisinin [kurucusunun, yani Fethi Bey'in] Paris sefaretinde bulunduğu sırada kumar ve sefahat âlemine dalarak umuru sefaret-i [elçilik işlerini] ihmal ettiğini ve başvekâleti zamanında irtikâbatını [iyiciliklerini/suçlarını] isbat eden dosyaların Millet Meclisinin küşadında [açılışında] paçavra gibi yüzüne vurulduğunu söyleyerek reisi böyle olan bir fırkaya intisap eyleyenlerin de [girenlerin de] seviyesiz [karakter-siz] eşhastan [kişilerden] olacaklarını beyan eylediği"**ni söylemesi nedeniyle açılmış bulunuyordu⁵⁹⁹.

TBMM'nde seçim yolsuzluğu savları görüşülürken CHF mebuslarının ve bu arada **Hilmi Bey'in (Uran)** SCF'nı nasıl ağır bir biçimde ve yıkıcı, bölücü propagandalar yapmakla suçladıklarını gördük. Ancak, aynı **Hilmi Uran**, yirmi altı yıl sonra şöyle diyecektir: **"Serbest Cumhuriyet Fırkası her türlü propagandasını ancak kanunun müsaadesi çerçevesinde yapmıştı"**⁶⁰⁰. Şu halde, CHF'nın o günkü suçlamalarının, kendi eylemleri apaçık ortada iken, haklı olduğunu

⁵⁹⁹ Cumhuriyet, 21 Teşrinievvel 1930.

⁶⁰⁰ H.URAN: s. 215.

söylemeğe kalkışmak hiç de gerçeği yansıtmayacak. Hiç değilse, **Hilmi Uran**'ın 15 Kasım 1930 günü TBMM kürsüsünden SCF'ni suçlarken bu partiye iftira ettiği, asılsız savlarda bulunduğu, kendi "ikrar"ı ile, kesin.

15 Kasım 1930 günü TBMM'nde "dâvacı" durumunda olan SCF genel başkanı **Fethi Bey**'di. Fethi Bey istemde bulunmamış olsaydı bu görüşmeler yapılmayacaktı. Yine de, CHF istemeseydi bu görüşmeler açılmayabilirdi. Bu, sağığ olduğu oy çokluğu nedeniyle iktidar partisinin elindeydi. Oysa, 6 Kasım 1930 günlü birleşimde, **İsmet Paşa** kendisi bu görüşmelerin açılmasını istemişti. Ama bu arada konunun ele alınmasının dokuz gün sonraya ertelenmesini de sağlamış oluyordu. Böylelikle, **İsmet Paşa**, partisi için zaman kazanmıştı. Gerçekten de, 15 Kasım günü görüşmeler başladığında, CHF mebuslarının SCF'ni suçlamak için artık hazır oldukları görülecekti. **Fethi Bey**'in konuşmasından sonra da iş SCF'nin suçlanmasına dönüştürülüyordu. TBMM'nde hakkında soruşturma açılması istenen, seçim güvenliğini çiğnediği öne sürülen, artık Dahiliye Vekili değil, fakat SCF ve **Fethi Bey**'di. CHF, SCF'ndan âdeta neden muhalefet yaptığının, daha doğrusu varlık nedeninin hesabını soruyordu. SCF'nin iktidara yöneltmiş olduğu eleştirilerin CHF'nda oluşturduğu tepkisel birikimle, diyebilirim ki, CHF bir muhalefetin varlığını benimseyemeyeceğini, buna katlanamayacağını, açıkça ortaya koymuş bulunuyordu. İşte, bu nedenle, **Fethi Bey**, TBMM'nde şöyle diyecekti:

"Muhterem arkadaşlar, son belediye intihabatında vaki olan yolsuzluklar hakkında Dahiliye Vekilinin istizahı için bir tahrir [önerge] vermiştim. Heyeti celileniz [yüksek kurulunuz] bu tahriri kabul etmiş ve bugünü de

takririn müzakeresine tahsis etmiştir. Alelusül [usulen] iztizah takrirlerinde istizah sahibi sorulması lâzım gelen mevadî [maddeleri] izah ettikten sonra ait olan vekil cevap verir ve maddeye müteallik [ilgili] olmak üzere diğer rûfekadan [arkadaşlardan] isteyenler de istizah olunan madde hakkında vekilden icap eden şeyleri sorarlar ve bunun için kürsüye gelirler. Bugün bu mutad olan [alışılmış olan] manzaranın tamamen haricinde bir manzara karşısında kaldım. Ben Dahiliye Vekilinden istizah ettikten sonra birçok mebus arkadaşlarımız kürsüye gelmiş ve SCF lideri olmak üzere beni istizaha başlamışlardır”⁶⁰¹.

Bu seçimlerden sonra Ağaoğlu Ahmet Bey’in de *Mil-lî İrade Bu mudur?* Başlığı ile yayınlanan bir yazısında, “Ve garibi şudur ki, binlerce olan bu hâdiselerde jandarmayı, polisi, valileri ve kaymakamları hep Serbest Fırka ile karşı karşıya görüyoruz. Beş yüz otuz intihap dairesinden hiç olmazsa birisinde, tek birisinde bunları Halk Fırkası’na karşı görseydik ne olurdu? Ne olurdu, kıyamet mi kopardı? Hiç olmazsa görünüşü kurtarmak için böyle yapılsaydı. Hayır, hayır, vazife bunları başka tarafa çağırıyordu”⁶⁰² demiş olması bu seçimlerle ilgili bir başka gerçeği vurguluyor.

Ne var ki, resmen açıklanan seçim sonuçları da, bu durumları ile bile, bu denli kısa bir süre içinde SCF’nin ne denli büyük bir başarı kazanmış olduğunu yine de kanıtlamaya yetip de artıyor.

⁶⁰¹ TBMM, ZC C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.60.

⁶⁰² Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930.

O gün, yani 15 Kasım 1930 günü, TBMM’nde bulunan **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, **Fethi Bey**’in CHF mebuslarının bu saldırıları karşısındaki davranışını anlatırken der ki:

“İtiraf edeyim ki, Fethi Beye karşı ben asıl o gün ya da o gecedен beri bir muhabbet ve hürmet hissi duymaya başlamışımдыr. Üç yüz kişilik büyük bir taarruz cephesi önünde, her yanından yaralar alarak, fakat hiçbir yıldınlık eseri göstermeyerek kendini saatler ve saatlerce savunan o adam, bana halk destanlarındaki kahramanlardan, ya da dinî menkıbelerdeki <Martyre>lerden biri gibi görünüyordu. Meğer, diyordum içimden, Atatürk beş altı yıl önce bize <Fethi Bey büyük günlerin adamıdır> demekte hakkı varmış ve ona karşı açılmış olan basın polemiklerine katılmış olmaktan pişmanlık duymaya başlıyordum”⁶⁰³.

Şu halde, CHF iktidarı bu seçimlerde yolsuzluk, hile ve baskıya başvurmuştu. Buna karşılık, SCF’na ağır ve haksız suçlamalarda bulunarak kendi suçunu örtmeğe çalışıyordu. Üstelik, ciddî bir muhalefet partisinin varlığına katlanamayacağını da açıkça ortaya koymuş bulunuyordu. Öylesine ki, bu görüşmelerden iki gün sonra SCF yöneticilerinin ce kapatılmak zorunda kalacaktı.

Ve **“...kazanan idare fırkasıdır. Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler...”** demiş olan⁶⁰⁴ **Gazi Mustafa Kemal Paşa**, 15 Kasım 1930 günü TBMM’nde ydi, özel locasından kendisinin kurduğı SCF’nı

⁶⁰³ Y.K.KARAOSMANOĞLU: s.105.

⁶⁰⁴ Bkz. bu bölümde Kesim 3/III n.19.

savunan **Fethi Bey'i** ve bu partiye yöneltlen suçlamaları izliyordu!...

1

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAPANIŞ

1

Kesim Bir

GAZİ'NİN SCF'NDAN DESTEĞİNİ ÇEKMESİ

- I -

Gazi Mustafa Kemal'in SCF'ni Desteklemesinin Önemi

SCF'nın **Gazi'nin** isteği üzerine kurulduğu, adını kendisinin koyduğu, para yardımı yaptığı, programını kendi eli ile düzelttiği, kurucularının ona olan bağlılık ve yakınlıkları yadsınamaz gerçekler... SCF sanki **Gazi'nin** partisiydi. Bu nedenle de, halk, **Fethi Bey'i** karşılarken, yalnız onu değil, **Gazi Mustafa Kemal'i** de alkışlıyor ve "Yaşasın Gazi!" sesleri alanları dolduruyordu. SCF ocaklarına onun da resimleri asılmıştı, **Fethi Bey'in** halka seslendiği yerlerde onun da adı pankartlara yazılıyordu, resimleri ellerde taşınıyordu. SCF'ni tutan gazetelerde yayınlanmış bulunan fotoğraflar halkın bu tutumunun en belirgin kanıtlarını ortaya koyuyor.

Öte yandan, SCF yöneticileri de, partilerinin **Gazi Mustafa Kemal** ile olan bu ilişkilerini sürekli dile getiriyor, vurguluyorlardı. Oysa, CHF'ni en çok rahatsız eden şey de, kuşkusuz, bu muhalefet partisinin arkasında **Gazi'nin** bulunmasıydı. Kaldı ki, o , CHF'nın genel başkanıydı. Bakın,

bu durum TBMM kürsüsünde konuşurken Fethi Bey'in sözlerine nasıl yansımış:

"... bir resim gösterdiler. Gazi ve Fethi Bey'in resmi dükkânlara konmuş dediler; işte bakınız efendiler ne büyük fenalık yapıldığını ispat ediyorlar; benim itikadımca Gazi'nin muhabbeti Türk milleti efradının [bireylerinin] her birinin kalbinde derin bir mevki almıştır. Bu muhabbeti göstermek ve Gazi'nin resmi ile iftihar etmek, alenî surette tâlik etmek [açıkça asmak] ve Gazi'nin emriyle fırkamız teşekkül etmiştir demek... bunları pek tabîî görürüm... Çünkü bu bir hakikattir"⁶⁰⁵.

Ne var ki, Gazi Mustafa Kemal'in, SCF'nin yanibaşında yer alması durumu, gün geçtikçe değişecek ve parti varlığını ürdürecek olursa Gazi'yi karşısında bulacağını görecektir. Gazi'nin, SCF'nun kuruluş aşamasında kendisinin belirlediği "yansız" konumu neden değişmekteydi? Gerçekte, SCF olayının en önemli yanı bu gelişimde saklıdır ve partinin kapatılmasının gerçek nedeni de ancak bu sorunun yanıtı bulunduğunda anlaşılabilir.

Gazi Mustafa Kemal'in çok partili "demokratik" yaşama ilişkin düşüncelerinin üç buçuk ay içinde tümüyle ters bir yönde değiştiğini önesürmek çok güç. SCF'nın kendi üstüne düşen görevi başaramamış olması ve bu nedenle de bu partiden Gazi'nin desteğini çekmiş olabileceği varsayımı ise şu ana değin ortaya konulan gerçeklere hiç de uygun değil. Aslında, "Gazi, niçin SCF'ndan desteğini çekti ve hatta onun karşısında yer alacağını açıkladı?" sorusunun yanıtı, bir başka soru ile verilebilir: "Gazi, SCF'na verdiği desteği

⁶⁰⁵ TBMM, ZC, C XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.7.

sürdürseydi, CHF iktidarda kalabilir miydi?" Bir soruyu daha yanıtlamak gerek: "Gazi'siz bir SCF yaşayabilir miydi?".

Şu ana değin ortaya konulan gerçekler, **Gazi Mustafa Kemal** arkasında olduğu sürece SCF'nın iktidara hızla yürüdüğünü kanıtlıyor. Oysa, **Gazi**, desteğini çekince, SCF'nın yaşamı sona erecek.

-II-

İzmir Olaylarının Etkisi ve Yunus Nadi'nin Mektubu

Fethi Bey'in yurt gezisi sırasında İzmir'de başgösteren olaylar üzerine **Gazi Mustafa Kemal**'in gelişmeleri soruşturmakla görevlendirdiği **Kâzım Paşa**'nın verdiği raporun **Fethi Bey**'in gezisini ve parti çalışmalarını sürdürebilmesine olanak sağlamış olduğu belirtiliyor⁶⁰⁶. Ancak, bu karışıklıkların ve kendisinin bile halkın SCF'na bu denli yakınlık göstereceğini önceden kestirememesinin **Gazi Mustafa Kemal** üzerinde hiçbir olumsuz etki yaratmamış olduğunu öne sürmek olanaksız iken, *Cumhuriyet* gazetesinde **Yunus Nadi**'nin bir açık mektubu yayınlanacaktır. **Gazi Mustafa Kemal**'e yazılan mektup şuydu⁶⁰⁷.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,
İzmir'de bir matbaamıza taaruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası binamız taşta tutulduğu günden beri

⁶⁰⁶ W.F.WEIKER: s.93-94.

⁶⁰⁷ Cumhuriyet, 9 Eylül 1930.

memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi Şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz Şefimiz.

Yunus Nadi

Gazi Mustafa Kemal bu mektubu ertesi gün yanıtlıyacaktı⁶⁰⁸:

Cumhuriyet gazetesi başmuharriri Yunus Nadi Beyefendiye,

9-9-930

Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektupta son günlerde İzmir’de vukua gelen hâdiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkasından başka fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını gördüğünden ve vaziyetin açıklanması namına, hal ne ise ifadesi talep olunuyor.

⁶⁰⁸ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

Bu nokta üzerinde diğ er bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şeyialar ve tereddütler olduğunu i itiyorum.

Hakikatı Fethi Beyefendi'ye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerince hakikî vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve g r   ler olduğu anla ılı or.

Hakikati hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumî Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle  alı an Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyendin doğmuştur.

Bu te ekk le tarihen bağlıyım. Bu bağı   zmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

Resmî vazifemin hitamunda Cumhuriyet Halk Fırkasının başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim, bir sene nihayetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat resmî vazifemin bana yüklediği bitarafılığı bozamaz.

   ret olunan hâdiseler arasında İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı anlayı sız kuvvetler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu    nt m  akan kanlar ve zayi olan hayat  iddetlendirmi tir. Bu gibi saldıracılar ve te vik iler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabi  kurtulamazlar. Bu sözlerim Cumhuriyet

gazetesine cevaben ve umumî efkârı aydınlatmak üzere neşredilmiştir.

Gerek Yunus Nadi'nin ve gerekse Gazi Mustafa Kemal'in bu mektupları SCF'nin yazgısında büyük önem taşıyor. Çünkü, her ne kadar Gazi, Cumhurbaşkanı olarak iki parti karşısındaki yansızlığını yine koruyacağını belirtmekte ise de, artık bir hakem durumunda değil, fakat CHF'nın genel başkanı olduğunu açıklıyor ve bu sıfatı ile SCF adına yapılanları ağır bir dille suçluyordu.

Fakat, acaba Yunus Nadi mektubunu kendiliğinden mi yazmıştı? Yoksa, Gazi Mustafa Kemal mi ona kendisine böyle bir mektup yazmasını söyleyerek değişen tutumunu kamuoyuna açıklamak olanağını yaratmak istemişti? Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Hatıraları*'nda yazdığına göre, CHF ileri gelenleri Gazi ile birlikte bir toplantı yapmışlar ve böyle bir mektup yazılması ve Gazi'nin de ona yine açıklandığı biçimde bir yanıt vermesi için karar almışlar. Ağaoğlu, öyle olmasaydı Yunus Nadi'nin bu mektubu yazmağa cesaret edemeyeceğini öne sürüyor⁶⁰⁹. Hasan Rıza Soyak ise, Gazi Mustafa Kemal'in iki parti karşısındaki gerçek durumunun aydınlığa kavuşması için Yunus Nadi'nin bu mektubu onun uygun bulması üzerine yazmış olduğunu belirtiyor⁶¹⁰. Süreyya Paşa'nın değerlendirmesi de, "Ya Halk Partisinin reisisin veyahut değilsin. Reisi isen bizimle beraber olacaksın; değilsen biz kendimize bir reis intihap edece-

⁶⁰⁹ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.48-49

⁶¹⁰ H.R.SOYAK: C.II, s.432.

ğiz! Dediler. Ve bu suretle Gazi'yi tehdit etmeğe başladılar” biçiminde⁶¹¹.

Burada sorulması gereken asıl soru, **Yunus Nadi'nin** bu mektubu **Gazi Mustafa Kemal'in** onayı olmaksızın da yayınlatabilecek olup olmadığıdır. Bu sorunun yanıtını verebilmek için önce başta **İsmet Paşa'nın** Sivas söylevi olmak üzere öteki bazı gelişmeleri görmek gerekiyor. Ama özellikle **Yunus Nadi'nin Cumhuriyet'te** 29 Eylül'de yayınlacağı ve biraz aşağıda incelenecek olan yazısı bu konuda bir sonuca ulaşabilmek için büyük önem taşıyor. Burada şu aşamada **Yunus Nadi'nin** şimdi okuduğumuz mektubunda yer alan ve **Gazi'nin SCF safında** olsa bile yine de Cumhuriyet'i koruyacaklarını belirten şu sözlerinin altını çizerek aklımızda tutmamız yerinde olacak:

“...öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyet'in muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz”.

-III-

CHP Çevrelerinin Gazi'yi Etkilemeye Yönelik Yayınları

Gazi Mustafa Kemal'i en çok düşündüren konu, belki de SCF'nin “irtica” ile suçlanmış olmasıydı. Ancak, CHF yazarları, herşeyden önce, doğrudan doğruya **Gazi Mustafa Kemal'in** SCF karşısındaki konumu üzerinde durmuş bulunuyorlar. Bu tür yazılarda da **Gazi'yi** etkilemek amacının güdülmüş olduğu da açıkça görülüyor. Örneğin,

⁶¹¹ S.İLMEN: s.76.

Falih Rıfkı, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin "Politika" sütununda şöyle yazıyordu:

"Meğer şöyle sanıyorlarmış: Mustafa Kemal bir gün Anadolu'ya çıkmış; hiç yoktan ordular kurmuş; Türk topraklarını yedi düvelin [devletlerin] elinden kurtarmış; Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye etmiş; kendi fırkası ile yedi sene yetmiş inkılâp yapmış... Fakat: <Ben hükümet işine ne karışırım, ne isterseniz yapınız.> diye bütün tarihî mesuliyetini taşımakta olduğu eserini tanıdıklarına, tanımadıklarına teslim etmiş.

Bu zevat Çankaya'dan beş altı kilometre uzakta, ondan habersiz , malî, siyasî, iktisadî, içtimâî binlerce teşebbüste bulunmuşlar. Vatanın buhran ve zulüm içinde yıkılıp gittiğini Mustafa Kemal, bir yarış tribününde gibi seyretmiş:

-Ah şu memleketi, şu milleti kim kurtaracak? Diye bir halaskâr [kurtarıcı] bekliyormuş.

İstanbul'da Arif Oruç'lar, Zekeriya'lar, İzmir'de Zeynel Besim'ler, İsmail Hakkı'lar ve Ankara'da Süreyya Paşa ile Haydar Bey milletin ve onun büyük reisinin bu ıstırabını seziyorlarmış. Asıl kurtuluş fırkasını onlar yapacaklar ve Gazi'ye 9 Eylül hediyesi olarak takdim edeceklermiş.

Niyetleri bu imiş...

Bir varmış, bir yokmuş...

Ve bütün bu masal nereden çıkmış bilir misiniz?

Çünkü Mustafa Kemal:

-Fikir ve tenkit hürriyeti Cumhuriyet'e faydalıdır; Halk Fırkası gibi düşünmeyenler bir muhalefet fırkası yapabilirler, demiş.

Eski müşrik [Tanrıya ortak koştan] orduları müslüman ordularını şaşırtmak için muzraklarına Kuran takarlardı: Halk Fırkasını taşılayan Cumhuriyet ve nizam düşmanları yakalarında Mustafa Kemal'in resmini taşıyorlar"⁶¹².

Bir başka örnek de, aynı gazetenin bir haberinde, SCF adına konuşan birinin halka, doğuda dere gibi kan aktığını, güneyde kaçakçılığın artık suç sayılmadığını, ülkede açlık ve yoksulluğun egemen olduğunu, ancak **İsmet Paşa** ve çevresinin bundan **Gazi Mustafa Kemal'i** bilgilendirmediklerini, gerçekleri ondan sakladıklarını, işbirliği yaparak **İsmet Paşa'nın** saltanatını yıkmağa karar verdiklerini söylediğini yazmış olmasıydı⁶¹³⁻⁶¹⁴.

Siirt Mebusu **Mahmut Bey (Soydan)** da şöyle demektedir:

"...hâlâ Gazi ile Halk Fırkasını birbirinden ayrı olarak mütalâada [düşünmekte] inat ve ısrar ediyorlar. Unutulmamalı ki, İsmet Paşa'nın bugün başvekâlet mevkiinde bulunması; Gazi'nin Halk Fırkası'nın program ve icraatı ile alakadar kalmadığına asla delâlet etmez. Çünkü o; köşesine çekilmiş, memleket işlerini tabii cereyanına bırakmış, her mânası ile gayrimesul bir Devlet reisi olarak mü-

⁶¹² Hâkimiyeti Milliye, 11 Eylül 1930.

⁶¹³ Hâkimiyeti Milliye, 24 Eylül 1930.

⁶¹⁴ Nuri Bey, bu kişinin partileri ile bir ilgisinin bulunmadığını, sözlerinin yalnız kendisini bağlayacağını hemen ertesi gün açıklamış bulunmaktadır (Hâkimiyeti Milliye, 25 Eylül 1930).

talâa edilemez... dün olduğu gibi, bu gün de iş başında, mesuliyet mevkiinde bulunuyor"⁶¹⁵.

Bu örnekleri çoğaltmak gereksiz. Önemli olan, CHF çevrelerinde **Gazi Mustafa Kemal**'in SCF'nin kurulmasını gerçekleştirmiş bulunmasının derin bir kaygı uyandırmış ve onun bu partiyi desteklemesinin bu gibi yayınlarla önüne geçilmek istenmiş olmasıydı. Bu çabanın amacı, hiç kuşkusuz, **Gazi**'nin SCF'ndan soyutlanmasıydı.

-IV-

Arif Oruç'un "Yarın"daki Yayınları

SCF'nı tutan gazetelerin başında **Arif Oruç**'un gazetesi *Yarın* geliyordu. **Arif Oruç**'un **Çerkes Ethem**'in yeğeni olmasının **Gazi Mustafa Kemal** açısından olumsuzluk taşımış bulunmasının yanısıra, bu gazetenin yayınlarının da o günkü koşullarda gerçekten de sakıncalı sayılabilecek boyutlara ulaştığı görülüyor. **Ahmet Ağaoğlu**, *Serbet Fırka Hatıraları*'nda **Arif Oruç**'un gazetesinin SCF adına kullanılmasının karşısında olduğunu, **Fethi Bey**'in ise gazetenin sakıncalı tumunun geç ayırdına vardığını belirtiyor ve onun "**karanlık ve bozguncu**" rolü olduğunu ileri sürüyor"⁶¹⁶. Gerçi, bugün, *Yarın* gazetesinin yayınlarındaki aşırılıklar CHF'nın yayın organı durumundaki gazetelerin yayınları ile karşılaş-tırıldığında yadırganmayabilir ama **Arif Oruç**'un doğrudan

⁶¹⁵ MAHMUT: "Gazi'nin Aziz Şahsiyeti"; Hâkimiyet-i Milliye, 20 Teşrinievvel 1930.

⁶¹⁶ s.32-34.

doğruya **Gazi Mustafa Kemal**'i konu alarak yazdığı yazılar, kuşkusuz, olumsuz etkiler yapmış olmalıdır.

Gerçekten de, **Arif Oruç**, *Yarın*'da 24 Eylül 1930'da "*Başvekâlet*" ve 25 Eylül 1930'da da "*Gazi Hazretleri*" başlıkları ile yazdığı iki yazıda, ülkenin içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle **Gazi**'nin başvekil olması gerektiğini ve ülkeyi bir kez daha kurtarmasının beklendiğini öne sürmüştü. Bu yazılara karşı **Gazi Mustafa Kemal**'in şu demeci *Akşam*'da yayınlanacaktı:

"Bana ötedenberi bu ve buna mümasil [benzer] tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve efkârı umumiye bilmelisiniz ki bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez. Benim gayem Türkiye'de, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet hâkimiyetini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dediğiniz gibi bir teklifi benim idealimi cidden rencide eden bir mânada telâkki ederim"⁶¹⁷.

Bu açık ve sert uyarıya karşın ve gelişmelerin iyice kızıştığı bir anda, 16 Ekim 1930'da, **Arif Oruç** bu kez de diyecektir ki:

"...İsmet Paşa çekilseler bile, yerlerine gelecek zevat, memleketi bugünkü elim şartlar içinde bunalmış kalmış olan vaziyetinden kurtarmaya muvaffak olabilecek midir?

Milletle beraber, anavatan kendisini kurtaracak, refaha, biraz geniş nefes almaya kavuşturacak, demirden el ve sarsılıp yılmaz bir iradenin, idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor:

Gazi Mustafa Kemal Hz.

⁶¹⁷ Akşam, 26 Eylül 1939.

Çok büyük adamın bu husustaki cüreti, memlekete olan saffet ve samimiyet bağlarına bağışlamaları temenni olunur.Vaziyet, kendilerinin feragati nefis göstermelerini, idare işlerini bizzat ele almalarını, katiyen icabettirecek şekillere girmiştir..."⁶¹⁸.

Oysa, Gazi Mustafa Kemal'in 4 Ekim'de ayrıca şu demeci yayınlanmış bulunuyordu:

"Benim alacağım bu yeni vaziyeti muhtelif tarz ve mânalarda suitefsir etmek [yanlış yorumlamak/kötüye yorumlamak], Türk milletinin efkârını [fikirlerini / düşüncelerini] teşviş edecek [karıştıracak/bulandıracak] tarzda izağa kalkışmak hiç de makûl ve mantikî değildir... Sistemsiz ve kanunsuz tarzda Reisicumhurlukla Başvekâleti birleştirmeyi asla düşünmedim... herhangi sözümü malâyanilerle [saçmasapanlıklarla] istismar etmeye kalkışmak isteyenler çok bedbaht adamlardır..."⁶¹⁹.

Bu arada Hakkı Tarık'ın da, Arif Oruç'u yanıtlayarak **"Gazi ne zaman milletin başından ayrıldı ki onu bugün işbaşına çağırmak cüretinde bulunuluyor?"** dediği⁶²⁰ görülüyor. Ne ki, aynı gün Arif Oruç, **"Dün faşist idaresini taklitten daha evvel Gazi gibi dahiye fıtratın [doğuştan dahinin] Halk Fırkası umumî reisliğini siper ittihaz etmek isteyerek çan evinden yaralı milletin umumî sefaletini, açlığını, perişanlığını hâlâ idame etmekten zevk duyanlara insaf dilenir"** diyordu⁶²¹.

⁶¹⁸ ARİF ORUÇ: "Millet Büyük Adamı Bekliyor"; Yarın, 16 Teşrinievvel 1930.

⁶¹⁹ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1930.

⁶²⁰ HAKKI TARIK: "Gazinin Mevkii"; Vakit, 18 Teşrinievvel 1930.

⁶²¹ ARİF ORUÇ: "İnsaf Dileriz"; Yarın, 18 Teşrinievvel 1930.

-V-

Seçimler ve Seçimlerdeki Olayların Etkisi

SCF'nun katıldığı belediye seçimlerinin ve bu sırada başgösteren olayların Gazi Mustafa Kemal üzerindeki etkilerini, her ikisi de bir birine bağılı olmakla birlikte, gözardı etmeyerek iki açıdan ele almak gerekir.

İlk olarak, her ne kadar SCF'nin gerçek kurucusu Gazi Mustafa Kemal idi ise de, o, her şeyden önce CHF'nun genel başkanıydı. CHF'nun temeli, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın içinden geliyordu. Bu nedenle de, halkın kendi öz partisinden kopmakta olduğunu görmesinin Gazi'de hiçbir etki uyandırmadığını söylemek olanaksızdı. Gerçekten de, Hilmi Uran, anılarında İsmet İnönü'nün Gazi Mustafa Kemal'in ona bu seçimlerle ilgili olarak "*Cayır cayır yanıyoruz*" dediğini ve kaygılandığını anlattığını yazar⁶²².

İkinci olarak, bir düzen ve yasa adamı olan Gazi Mustafa Kemal'in seçimlerdeki olaylar karşısında rahatsız olduğu söylenmelidir. Güçlkle kurulan devlet otoritesinin, her ne nedenle olursa olsun, böylece yıpranma belirtileri göstermesi, hiç kuşkusuz Gazi Mustafa Kemal'in tepkisini çekecekti. Ahmet Ağaoğlu'nun belirttiğine göre, bu olaylar nedeniyle Gazi ona, "*Efendi! Anarşi var, anarşi! Sizin haberiniz yok, gafilsiniz! Ve bununla beraber de benden tarafsız kalmamı istiyorsunuz!*" diyerek çıkmış⁶²³.

⁶²² H.URAN: s.229.

⁶²³ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.4.

-VI-

SCF'nin Gazi ile Karşı Karşıya Gelmesi

Buraya değin belirtilmeye çalışılanlardan anlaşılacağı üzere SCF'nin kapatılması ile bitecek yoldaki en önemli gelişme, **Gazi Mustafa Kemal**'in iki parti karşısındaki ve başlangıçtaki yansız yerinin değişmesi ve onun CHF'nin "umumî reisi" olarak SCF'nin karşısında yer alması olmuş bulunuyor. Bu değişiklikle, **Gazi** açısından etkin olan olayları bu kesimde özetlemeye çalıştım. Ancak, olay bu denli yalın değildi ve SCF bu nedenle kapanmamıştı da. Gerçi, Türkiye'nin o günkü siyasal yapısı içinde, herhangi bir siyasal partinin **Gazi Mustafa Kemal** uygun bulmadıkça yaşamını sürdüremeyeceği açık bir gerçektir ama o, SCF'nin kapatılmasını istemiş olmadığı gibi böyle bir isteği SCF yöneticilerine belli etmiş de değildi. O halde, çoğu kez öne sürüldüğü gibi SCF'ni **Gazi**'nin kapatırmış olup olmadığı⁶²⁴, daha doğrusu, partinin kapatılmasında onun rolünün ne olduğu bir ön-sorun olarak ele alınmalıdır.

Biraz yukarıda, **Gazi Mustafa Kemal**'in **Ağaoğlu Ahmet Bey**'e seçimlerdeki olaylar yüzünden nasıl çıkmış olduğunu gördük. **Ağaoğlu**'nun anılarında bunu izleyen bölümü okursak bir gerçeği daha görmüş oluruz. **Ağaoğlu**, **Gazi**'nin bu çıkışı üzerine ve daha da önemlisi artık yansız kalamayacağını bildirmesi karşısında, kendisinin de siyasal yaşamdan çekileceğini ve mebusluktan ayrılacağını da söyleyince **Gazi**'nin yanıtı şu olmuş:

⁶²⁴ Örneğin bkz. S.İLMEN: s.15-16.

*"İşte tam o zaman beni karşında görürsün... Anlaşıyor ki sen benim verdiğim sözlerden şüphe ediyorsun! İşte bu oturanlar yeniden şahit olsunlar. Fethi Beye, Nuri Beye, sana ve bütün arkadaşlarınıza karşı bir namus borcum vardır. Sonra siz ne yaptınız ki, vatanî vazifenizi ifa ediyorsunuz. Bu cihetten tamamen müsterih olabilirsiniz. İntihap esnasında olan hâdiselere gelince bu hâdiseler nerede olmaz! Avrupa intihaplarında daha beteri oluyor"*⁶²⁵.

Öte yandan, ne Fethi Bey ve ne de Ağaoğlu Ahmet Bey'in anılarında, Gazi Mustafa Kemal'in partinin kapatılmasını istediğine ilişkin bir açıklamaları bulunmuyor. İsmet İnönü de, Gazi'ye SCF'nı neden kapattırdığını sorduğunu, onun ise, *"kendileri kapatıyorlar, ben karışmıyorum, görüyorsun"* dediğini belirtiyor⁶²⁶.

En önemlisi, 1 Kasım 1930'da Gazi Mustafa Kemal'in TBMM'nin yeni yasama yılını açış söylevinde çok partili siyasal yaşam için geleceğe dönük olarak söyledikleriydi. Bu söylevin ilgili bölümü şöyleydi:

"...siyasî hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına takaddüm eden [öncesine rastlayan/öncesindeki] yakın günlerde vukuubuldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahadelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyetin beka ve inkişafı için istifade etmelidir... Bu devre... hitam bulduktan sonra [sona erdikten sonra], yeni intihabata gireceğiz. Geçen tecrübeler; gelecek intihabatta, vatandaş reyunin emniyet ve masuniyetle [dokunulmaz-

⁶²⁵ A. AĞAOĞLU: Serbest...; s.65.

⁶²⁶ A.İPEKÇİ: "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor"; s.28.

lıkla] tezahür etmesini temin için kanunî ve idarî tedbirlerin inkişafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri [alacakları] salim [sağlam] ve musip [isabetli/yerinde] hareketleri göstermiş olacaktır”⁶²⁷.

Gazi’nin söylevinin bu bölümü 1931’de yapılacak seçimler için SCF açısından bir güvence olarak değerlendirilmişti⁶²⁸. Bu sözler, beş on gün sonra SCF’nin kapatılmasını isteyecek bir Cumhurbaşkanı’nın sözleri değildi. Ne var ki, Gazi Mustafa Kemal, artık kendi partisinin başında olarak SCF’na karşı çıkmaya da karar vermiş bulunuyordu. Gerçi, SCF yine onun güvencesi altındaydı ama parti bundan böyle Gazi’nin başında bulunduğu iktidar partisine karşı savaşım vermek zorundaydı. Gazi, CHF ve SCF karşısında başlangıçtaki gibi “yansız” olmayacaktı. O artık, Fethi Bey’e, *“Eskisi gibi ben Halk Fırkasının Reisi; siz de fırkanızın reisi. Prensipler etrafında mücadele edeceğiz”*⁶²⁹ diyen bir parti genel başkanıdır⁶³⁰.

Fethi Okyar, Gazi Mustafa Kemal’in bu sözleri üzerine ona, *“Bu prensip etrafında mücadele değil, sizinle karşılaşmak [yani, karşı karşıya gelmek] olur... ne arkadaşlardan ne de hariçten size karşı vaziyet alacak kimse çıkmaz”* dediğini bildiriyor⁶³¹. Ahmet Ağaoğlu da diyor ki, *“Mücadele mi? Kim ile? Neye karşı? Ve ne ile? Fethi Bey tarafından on üç mebus ve Makbule vardı. Öteki tarafta üç yüz mebus, hükümet, İsmet Paşa gibi kinci bir başvekil,*

⁶²⁷ Söylev ve Demeçler; C.I, s.352-353.

⁶²⁸ Örneğin bkz. A.DOĞAN: s.219; A.AĞAOĞLU *Serbest...*; s.85.

⁶²⁹ F.OKYAR: *Serbest...*; s.77.

⁶³⁰ Ayrıca bkz. H.R.SOYAK: C.II, s.443.

⁶³¹ F.OKYAR: *Serbest...*; s.77, 78.

devlet, devletin haiz olduğu bütün cihaz, bütün muntazam kuvvetler!... Şimdiye kadar Gazi, Serbest Fırkaya tutuyor zannı ile millet taraftarlığını gösterebilmiştir. Fakat Gazi de fiilen bu fırkaya karşı çıkarsa bu taraftarlığın amelî kıymeti kalır mı?"⁶³².

⁶³² A.AĞAOĞLU: **Serbest...**; s.80.

1

Kesim İki

GAZİ'NİN DENETİMİ DIŞINDAKİ GELİŞMELER

- I -

Basında

CHF'lı yazarlar, daha ilk günden, daha ortada ne İzmir olayları ve ne de seçimlerde yaşananlar yokken, SCF'na karşı yöntemli, ağır, yıkıcı, kişileri hedef alan bir propagandaya girişmiş bulunuyorlar. Bu tutumun bazı örneklerini şu ana değin yer yer gördük. Oysa, SCF, Gazi Mustafa Kemal'in eseriymiş, başına en yakın dostlarını geçirmişti. Ne ki, bu durum onları hiç engellememişti. Hattâ, kimileri, Gazi'nin SCF'nin yıpratılmaması yolundaki uyarılarına ve isteklerine bile hiç aldırmamışlardı. Basın, sonraları Falih Rıfkı Atay bu konuda ne diyecek:

“Atatürk... haber yollayarak ihtiyatlı olmamı tavsiye etti... Yalova nasihatlerini unutarak Hakimiyeti Milliye'de Politika sütununu açtım ve devrinde hayli akisler bırakan polemiklere başladım”⁶³³.

⁶³³ F.R.ATAY: Çankaya..., s.573-574.

Belirtmek gerekir ki, **Falih Rıfıkı'nın** bu yazıları gerçekten de çok ağır ve sertti⁶³⁴.

SCF'nin kurulduğunun açıklanmasının üzerinden ancak on iki gün geçmiş iken, iktidarın nimetlerinden yararlanan iş çevrelerinin sözcüsü durumundaki Siirt mebusu **Mahmut Bey'in (Soydan)**, *Hakikati Unutmayalım* başlıklı yazısında **Gazi Mustafa Kemal'e** oldukça açık bir eleştiride bulunulduğunu da görmemek olanaksızdır. **Mahmut Bey'e** göre, bir ülkede özgürlüğün her şeyin üstünde tutulması gerektiği görüşü gerçi kuramsal olarak doğru olabilirdi ama gerçekçi devlet adamlarının şuna buna yaranacağı diye böyle yanılgılara düşmemeleri gerekirdi⁶³⁵.

Burada, o tarihten birkaç yıl sonra da aynı **Mahmut Bey'in**, bu kere de, devletçiliğin iş çevrelerine koltuk değneği yapılmasını eleştiren Kadrocular'a karşı da cephe alacağını anımsatmadan geçmek istemiyorum.

Öte yandan, CHF yanlısı gazetelerde ve yine daha ilk günlerden başlayarak, SCF'na yazılmak için gelenlerin ve bu partiyi destekleyenlerin nasıl aşağılandığını görmüş bulunuyoruz. Oysa, o günlerde **Gazi Mustafa Kemal'in** SCF'nin kurulmasını nasıl sağladığını ve onu nasıl desteklediğini bilmeyen kimse yoktu.

29 Eylül 1930 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde **Yunus Nadi'nin** yazısını okuduğumuzda ise irkilmemek elde değil. Çünkü, **Yunus Nadi'nin**, **Gazi Mustafa Kemal'in** SCF karşı-

⁶³⁴ Bölüm 4/Kesim 1/IV'de Falih Rıfıkı'nın bu tür yazılarından iki örnek bulunmaktadır.

⁶³⁵ MAHMUT: "Hakikati Unutmayalım"; Hâkimiyet-i Milliye, 24 Ağustos 1930.

sındaki tutumunu “**vatana ihanet**” olarak nitelendirdiğini göreceğiz.

Gerçekten de Yunus Nadi bu yazısında aynen şöyle diyordu.

“Cumhuriyete ve inkılâplarına nezaret etmek ve onlar muvacehesinde [karşısında] azamî takayyüt göstermek [dikkat ve özen göstermek], Reisicumhurun yalnız gelişigüzel bir vazifesi değil, hattâ kanunî mecburiyetidir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, Reisicumhurun yegâne cürüm’ olarak hıyaneti vataniye ile itham olunabileceği teşkilâtı esasiyede [anayasada] sarihtir [açıktır]”⁶³⁶.

Bu bölümde Kesim 1/II’de yer alan ve Yunus Nadi’nin **Gazi Mustafa Kemal’e** yazıp yayınladığı ve ondan her iki parti karşısındaki konumunu belirlemesini isteyen 9 Eylül 1930 günlü mektubunun **Gazi’nin** isteği üzerine, deyim yerindeyse “danışıklı dövüşlü” olarak, yazılıp yazılmadığı belki tartışılabilir ama, bu yazı için aynı tartışmanın yapılabileceğini hiç sanmıyorum. Kaldı ki, öteki gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde böyle bir olasılığın yetersizliği de kendiliğinden anlaşılabilecektir. Değil “Atatürk” gibi bir kişinin, sıradan birinin bile vatana ihanet eder durumda gösterilmesini kendisinin isteyebileceğini düşünmek ussal bir değerlendirme olamaz.

Kısacası, apaçıktır ki, olaylar **Gazi Mustafa Kemal’in** denetimi dışında gelişmeye başlamıştı.

⁶³⁶ YUNUS NADİ: “**Bitaraflık Meselesi**”; Cumhuriyet, 29 Eylül 1930

-II-

İsmet Paşa'nın Sivas Söylevi

İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930'da demiryolunun Sivas'a ulaşması nedeniyle yaptığı uzun söylevin, birçok yönlerden SCF'nin programına ve henüz yeni yeni ortaya konan eleştirilerine bir yanıt olduğuna değinmiş bulunuyorum. Ancak, bu konuda dikkate alınması gereken ilk gerçek, İsmet Paşa Sivas söylevini verdiği SCF'nin henüz herhangi bir olaya neden olmamış ve hükümete yönelik eleştirilerini yapmaya da henüz başlamış olmasıydı. Bu gerçek göz önünde tutularak bu söylev biraz daha yakından incelenirse, İsmet Paşa'nın yalnız SCF'nin eleştirilerini yanıtlamakla yetinmemiş olduğu da görülür. Gerçekte, İsmet Paşa, söylevinde bir "muhalafet" partisinin kurulmuş olmasından da yakınmış bulunuyordu. Üstelik, Gazi Mustafa Kemal'in SCF'na göstermekte olduğu ilgi ve yakınlığın ve özellikle de partinin Gazi'yi kendi kurucusu olarak tanıtmasının da kendisinde uyandırdığı rahatsızlığı bu söylevinde, "Onun yüksek adını politika münakaşaları arasında zikretmemek için çok cebrinefsettim [kendimi tuttum]"⁶³⁷ diyerek dile getirdiği görülüyor.

Şevket Süreyya Aydemir, İsmet Paşa'nın bu söylevinde gerçekte birçok noktalarda Gazi Mustafa Kemal ile aralarındaki görüş ayrılığını dile getirerek ona karşı konuştuğunu öne sürer. Aydemir, bu yargısına gerekçe olarak

⁶³⁷ İsmet Paşa'nın Sivas söylevinin metni için bkz. Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930.

söylevden aldığı bazı bölümleri göstermiş. Örneğin, İsmet Paşa'nın;

"İktidar mevkiinin asla teşnesi [heveslisi/isteklisi] değiliz. İktidar mevkiinde ancak, milletvekillerinin itimadıyla, vazife alarak duruyoruz. Ne kadar sert olursa olsun, müşkülât karşısında vazifeden çekilmek âdetimiz olsaydı, bu mevki çoktan terk ederdik. Eğer bir gün milletvekilleri, iktidar mevkiinden bizi afederlerse, nefes almak imkânını verecekleri için kendilerine yalnız müteşekkiri oluruz..."; "İktidar mevkiinde, şimdiye kadar yaptığımız, yapmış olduğumuz hizmetlere ve muvaffakiyetlere dayanarak da durmuyoruz. İktidar mevkiinde bizi tutan ve milletin vekillerine itimat veren, yalnız maziden aldığımız kuvvet değildir. İstikbale ait olan fikirlerimizin sağlamlığıdır."

sözlerini anımsattıktan sonra, şöyle diyor. **"Bu sözlerde acaba, daha yukarıya, meselâ, o zamanki adıyla, Gazi Paşa karşı da, arz edilmek istenen bir şeyler yok mudur? Hem bu sözlerde acaba ve dış görünüşüne rağmen, çekilmeye niyetli bir adam mı konuşmaktadır? Hayır!... Sanıyoruz ki bu cümlelerde, günlük politika tartışmalarını ve hele Serbest Fırka öncülerini... aşan bir mâna vardı"**⁶³⁸.

Ben, Aydemir'in yanıldığını hiç sanmıyorum. Çünkü, CHF'nın "fiili" genel başkanı İsmet Paşa'nın SCF'nin Gazi Mustafa Kemal'den görmekte olduğu yakınlığa ve desteğe açıkça karşı çıktığı belli. Ayrıca, anımsayacaksınız, SCF' kurulur kurulmaz, İsmet Paşa, ülkede izlenmekte olan siyasada daha beş yıl hiçbir değişiklik olmayacağını açıkla-

⁶³⁸ Ş.S.AYDEMİR: *Menderes'in...*; s.90.

mıştı⁶³⁹. Oysa, 1931 yılında genel seçimler yapılacaktı ve eğer kapanmasaydı SCF da bu seçimlere katılacaktı. O zaman sormak gerekir: Nasıl oluyor da seçim sonuçlarından böyle sine emin olabiliyordu? Şu duruma göre, yanılmadan söylenebiler ki, **İsmet Paşa**, SCF'nin belirli birtakım ilkeleri savunarak kurulmuş olması ile iktidarın el değiştirebileceği olasılığına karşı iktidarlarının sürüp gideceği konusunda partisine güvence veriyordu. Daha da önemlisi, **İsmet Paşa**, iktidarda kalmanın eski "**hizmetler ve muvaffakiyetler**"e bağlı olmadığını, fakat iktidarının CHF'lı mebuslardan kaynaklandığını vurguluyordu ki, CHF'lı mebuslar da herhalde ilk genel seçimlerde yerlerini SCF'lılara bırakmaya pek de "teşne" değillerdi!

-III-

"Millî Blok" Girişimi

İzmir olaylarından ve seçimlerden sonra SCF'nin güç günler geçirdiği ve **Gazi Mustafa Kemal**'in bu partiye karşı kesin bir biçimde cephe alması gerektiğinin bir baskı niteliğinde üzerinde durulduğu bu sırada, hem kendi yansızlığını koruyabilecek ve hem de SCF'nin yaşamasını sağlayabilecek bir formülü yine **Gazi** bulmuş. Bu formüle göre, gelecek seçimler için gerek CHF'nun ve gerekse SCF'nin mebus adaylarını **Gazi** belirleyecekti. Bu formüle de "millî blok" denmiş.

Yarın gazetesi 9 Teşrinisani 1930 günlü sayısında bu konuyu, "Gazi Hazretleri fırkaların fevkinde [üstünde] kalacak-

⁶³⁹ Bkz. Bölüm 4/**Kesim** 1/İ

tır" başlığı ile kamuoyuna duyururken, **Fethi Bey**'in de, **"Her iki fırka da Cumhuriyet'in hâmisi olan büyük Gazi'nin işaretine tâbi olacaklardır"** dediğini belirtiyordu.

Gazi Mustafa Kemal'in böylelikle kendisinin partiler üstü ve yansız kalabileceğini, Cumhuriyet'e ve devrimlere karşı olabilecek kimselerin seçilmemesini de güvence altına alabileceğini düşünmüş olduğu anlaşılıyor. SCF yöneticileri millî blok düşüncesini sevinçle karşılamışlardı. Çünkü, ilk genel seçimleri kazanacaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı⁶⁴⁰. Böyle bir uygulama sonucunda SCF'ndan seçilecek mebuslara karşı hiç kimse Cumhuriyet ve devrim düşmanlığı suçlamasında bulunamayacaktı.

Hasan Rıza Soyak'a göre, **Gazi**, "millî blok" diye adlandırılan bu formülün yaşama geçirilmesini içtenlikle istemişti⁶⁴¹. Fakat, CHF ileri gelenlerinin bunu kabul etmedikleri anlaşılıyor. **Fethi Okyar**, anılarında **Gazi Mustafa Kemal**'in ona, **"Millî blok iyi olacaktı, fakat arkadaşlarım kabul etmiyor. İsmet kabul etmişti fakat diğerleri kabul etmiyor"** dediğini belirtiyor⁶⁴².

Buna karşılık, **Ahmet Ağaoğlu**, **Gazi Mustafa Kemal** istedikten sonra bu düşüncesini uygulamaya koymasına hiç kimsenin engel olmaya gücü yetmeyeceği gerekçesiyle onun içtenlikle davranmamış olduğunu ileri sürmüş bulunuyor⁶⁴³. Ancak, biraz önce belirtilen gelişmeler karşısında **Ağaoğlu**'nun bu savının geçerli olmadığı söylenmelidir.

⁶⁴⁰ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.75.

⁶⁴¹ H.R.SOYAK: C.II, s.75

⁶⁴² F.OKYAR: *Serbest...*; s.77.

⁶⁴³ A.AĞAOĞLU: *Serbest...*; s.76.

Soyak da, Gazi'nin CHF'na bu görüşünü benimsettiremediği için millî blok düşüncesinden cayıldığını belirtir⁶⁴¹. Kaldı ki, Gazi Mustafa Kemal'in kendisinin bulduğu bu çözüm-
den iki gün içinde ve hiçbir neden yokken durup dururken caymış olması pek de inandırıcı bir açıklama olmasa gerekir.

⁶⁴¹ H.R.SOYAK: C.II, s.437

Kesim Üç

SCF'NİN YÖNETİCİLERİNCE KAPATILMASI

Fethi Bey'in seçimlerde yapılan baskılar ve yolsuzluklar ile ilgili önergesi üzerine 15 Kasım 1930 günü TBMM'nde başlayan ama CHF mebuslarının SCF'nin açıkça rejim düşmanlığı ile suçlandırılmasına dönüştürdükleri görüşmelerin sonuna doğru gece geç vakitlerde **Fethi Bey'in** kürsüden şöyle dediğini işitiyoruz:

“...diyorlar ki... **Gazi Hazretlerine** karşı çıkarılmış bir fırkasınız. Bizim mevkiimizi **Gazi Hazretlerine** karşı çıkmış bir fırka halinde görmek isteyen arkadaşlar pek çoktur. Böyle arzu ediyorlar bilmem ne için? Esbabını [nedenlerini] tahlil edemedim. Fakat kendileri **Gazi'nin** himayesine ne kadar sımsıkı bir surette merbut [bağlı] oluyorsa bizi de o himayeden uzaklaştırmak için o kadar şiddetle uğraşmaktadırlar. Behemehal [her ne olursa olsun /mutlaka] bizi **Gazi'nin** şahsına karşı bir fırka olarak mı görmek istiyorsunuz?

Bu nasıl kabili tasavvurdur ve böyle bir fırkanın vücut bulmasına nasıl imkân tasavvur edersiniz? Bunu böyle arzu etmek demek Türkiye'de muhalif bir fırkanın vücut bulmasını muhal [olanaksız] kılmak demektir. Efen-

diler bu hakikaten muhaldır... Gazi'ye karşı çıkmak vaziyeti hâsıl olduğu zaman yapacağımız ilk iş bunun muhal olduğunu söylemek ve muhal arkasında koşan adamlardan olmadığımızı göstermektir"⁶⁴⁵.

Gerçekte, Fethi Bey, bu sözleri ile SCF'nin artık son saatlerini yaşamakta bulunduğunu açıklamış oluyordu. Çünkü, gelişen olaylar bu sonucu doğurmuştu. Kuşkusuz, bu sonucun ayırında olan Rasih Bey (Kaplan), Fethi Bey'den sonra kürsüye çıkıp da; "Diyorlar ki bu tarzda bir mesele mevcutsa Gazi Hazretleri karşısında fırka teşkil etmek muhaldır. Bu muhal ile çalışmam muhaldır, uğraşamam, binaenaleyh bunu yapmam dediler. Sözlerini bu millet kürsüsünde söyledi. Bu sözlerini senet ittihaz ediyorum [kabul ediyorum /sayıyorum]"⁶⁴⁶ dediğinde, Fethi Bey ve arkadaşlarını köşeye sıkıştırmayı, onları partilerini kapatmak kararından dönmemeye zorlamayı amaçlıyordu. Çünkü, o 15 Kasım günü, Meclis görüşmelerinden önce Fethi Bey ve arkadaşları partilerini kapatmak kararını almış bulunuyorlardı. Fethi Bey, bu durumu, "Cumartesi 15 Teşrin-i Sani istizah oldu. İstizahtan evvel arkadaşlarla görüşüp fesih kararlaştırıldı ve istihzahın sonunda, bilmünasebe [sırası gelince/yeri gelince], böyle bir fırkanın mümkün olmayacağı, muhal olduğu söylenildi"⁶⁴⁷ diyerek açıkça belirtiyor.

15 Kasım'da SCF'lı mebusların bu kararın alınmasından iki gün önce, Perşembe günü, Fethi ve Nuri beyler,

⁶⁴⁵ TBMM, ZC, C.XII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.67,69.

⁶⁴⁶ Aynı Celse, s.73

⁶⁴⁷ F.OKYAR: Serbest...; s.79.

Gazi Mustafa Kemal ile görüşmüş ve bu görüşme sonunda partinin genel başkanı ile genel sekreteri SCF'nin artık varlığını sürdüremeyeceği yargısına zaten varmış bulunuyorlardı. **Fethi Bey**, bu konuda **Gazi**'ye şunları söylediğini belirtiyor:

"...ne arkadaşlardan, ne de hariçten size karşı vaziyet alacak kimse çıkamaz..."⁶⁴⁸.

"Alem tazyike [baskıya] maruz kalmasın; birçoklarının da vebalini beyhude yere üzerime almak istemiyorum. Fırkayı dağıtalım"⁶⁴⁹.

"...Ortada bir vakıa vardır. Biz bu işi yapamayacağımızı söylüyoruz. Bidayette [başlangıçta] yanlış anlamışız diye kabahati üzerimize alınız. Fakat bizim yapamayacağımızı söylediğimiz şeyi bize yaptırmakta ısrar etmeyiniz. Bizi müstakil [bağımsız/serbest] bırakınız"⁶⁵⁰.

Peki, o halde, 15 Kasım günü **Fethi Bey**'in TBMM'nde saatlerce, gece yarılarından sonraya değin süren ve SCF'nı savunan, CHF'nı yerden yere vuran, o konuşması, tek başına giriştiği o kavga neydi? Değil mi ki, artık partinin tarihe karışarak yitip gitmesi kararlaştırılmıştı? Sanırım, o gün **Fethi Bey**, tarihe karşı olan sorumluluğunu yerine getirmek istemiş bulunuyor⁶⁵¹.

⁶⁴⁸ a.y., s.78.

⁶⁴⁹ a.y., s.78-79.

⁶⁵⁰ a.y., s.79.

⁶⁵¹ Daha önce de belirttiğim gibi, bu kitabımın ilk basımı çıktığında, **Fethi Okyar**'ın kendi kaleminin eseri olan **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?** Yayınlanmamıştı. Buna karşılık **Cemal Kutay**'ın yayınlamış olduğu **Üç Devirde Bir Adam** bulunuyordu. Bu nedenle ilk basımda, partinin kapatılması ile ilgili olarak **Fethi Okyar**'ın görüşleri ile kapatılma aşamalarını **Cemal Kutay**'ın yayınına dayanarak yazmıştım. İki kitap

Bir noktayı önemle belirtmek gerek: Gazi Mustafa Kemal, SCF'nin kapatılmasını istemiş değildi. Tümüyle tersine, partinin yaşaması gerektiğini bildirmiş ve bu konuda Fethi ve Nuri beyleri üstelemişti. Hattâ, onun, Fethi Bey partinin başından ayrılrsa bile örgütün dağıtılmayarak başkalarının bu işi yürütmesini istediği de Fethi Bey'in altını çizdiği noktalardan. Gazi Mustafa Kemal, bununla da yetinmeyerek, Fethi Bey'e, *"İmkânsızlık, sizin şahsiyetinizden ileri geliyor"* diyerek çıkmış⁶⁵²⁻⁶⁵³.

SCF'ru kapatmak kararına varan Fethi Bey ve arkadaşları bir "fesih beyannâmesi" kaleme alacaklardı. Bildiğin, şöyleydi⁶⁵⁴:

"Tebellür eden [belirginleşen] son vaziyete göre, Fırkamız, Büyük Gazi Hazretlerine karşı, siyasî sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğru-
dan doğruya Gazi Hazretlerinin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve Büyük Reisimizin her iki fırkaya karşı müsavî [eşit] muavenet [yardım] ve muamelesine mazhar olacağı [erişeceği] teminatı almış idi. Esasen başka türlü siyasî bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almağı hiçbir zaman hatırıma getirmedi. Halbuki emri vaki şeklinde tahakkuk eden [gerçekleşen] son vaziyet karşı-

karşılaştırıldığında özellikle bu konuda arada büyük aykırılıklar bulunduğunu görüldüğü. Bu yüzden de o zaman bazı yanlışlara düşmüş bulunuyorum. Bu basımda, Fethi Okyar açısından onun özgün notlarını temel alarak bu yanlışları düzeltmek yoluna gittiğimi açıklamayı gerekli görüyorum.

⁶⁵² F.OKYAR: *Serbest...*; s.77-78.

⁶⁵³ Bazı yazarlar ve araştırmacılar, bu gerçeklere karşın, SCF'nin rejim tarafından kapatıldığını öne sürmektedirler. Örneğin; bkz. AHMET YÜCEKÖK: *100 Soruda Türk Devrim Tarihi*; Gerçek yın., İstanbul, 1984, s.89.

⁶⁵⁴ a.y., s.92

sında bizce başarılması muhal [olanaksız] olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından Fırkamızın feshine ve keyfiyetin bilumum [bütün] teşkilâta ve Dahiliye Vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir.

16.11.1930

Bildirin altında M.Emin Bey ile Süreyya Paşa'nın İstanbul'da oldukları, Haydar Bey için ise "kararda müşterektir, imzada bulunamamıştır" yazılı. Öteki SCF mebuslarının ise imzaları yer alıyor.

Bildiriye Fethi Bey ve Nuri Bey, aynı gün saat 17.00'de Gazi Mustafa Kemal'e götürüp göstermişler, Gazi, metinde yer alan "ısrar" sözcüğünün çıkarılmasını istemiş ve bildiri de bu sözcük çıkarılarak yayınlanmış⁶⁵⁵⁻⁶⁵⁶.

Ertesi gün, 17 Kasım'da, parti örgütüne de bir bildiri yayınlanacaktı. Bu da, şöyleydi⁶⁵⁷:

"Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkasını tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasî mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu.

Esasen bu karar haricinde siyasî bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almağı hatırıma getirmemiştim. Halbuki tahakkuk eden son şekle göre fırkamızın atiyen [gelecekte/ilerde] Gazi Hazretleriyle siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu

⁶⁵⁵ a.y., s.79

⁶⁵⁶ Ayrıca bkz. A.ÂĞAOĞLU: *Serbest...*; s.92.

⁶⁵⁷ F.OKYAR: *Serbest...*; s.92-93.

vaziyette kalacak bir siyasî teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi [kurucusu] sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu sebeple Serbest Cumhuriyet Fırkasının feshine karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken, bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettarlığımı arz ederim.

Ali Fethi

SCF, bu kapatma kararını Dahiliye Vekâletine ve İstanbul Valiliğine de resmen bildirecektir.

Kararın kendisine ulaşması üzerine de Dahiliye Vekâleti, valiliklere 18 Kasım'da bir genelge göndererek durumu bildirmiştir. Genelde ayrıca valiliklerden SCF'lıların her türlü gösterilerine, taşkınlıklarına ve düzeni bozucu davranışlarına engel olunabilmesi için gereken önlemlerin alınması da isteniyordu⁶⁵⁸.

⁶⁵⁸ Ay.T., Birinci Teşrin-Birinci Kânun 1930, C.XXIII-XXIV, sayı 79-81, s.6823.

Kesim Dört

SCF NEDEN KAPATILDI?

- I -

"Neden" in Önemi

SCF'nun yöneticilerince kapatılmasına yol açan olaylar ve gelişmeler incelenmeye çalışıldı. Bunları gördük. Bir bakıma ve bir neden-sonuç bağlantısı içinde, SCF'nin kapatılmasının nedeni ya da nedenleri, bu olaylar ve gelişmelerdi. Gerek SCF'nin kurucuları olsun, gerekse konuya ilgi duymuş olanlar olsun, hemen herkes bu noktada birleşiyor. Fakat, bu ortak görüşe karşın, olayların neden bu yolda gelişmiş olduğunda ve bu olayların ve gelişmelerin partinin kapatılışı açısından değerlendirilmesinde iki ayrı gurup içinde ele alınabilecek ve birbirinden çok değişik yaklaşımlarla karşılaşılıyor. Oysa, SCF olayının algılanıp anlaşılmasında, bu partinin neden kapatılmış olduğu, neden kurulmuş olduğundan daha da önemli. Ne ki, bu konuda ortada değişik görüşler ve değerlendirmeler bulunduğuna göre, açıktır ki, bu "neden" herkesçe üzerinde anlaşılmış bir biçimde belirginleşmemiş. Gerçi, bu değişik yaklaşımlara karşın, yine de genel ve yaygın bir kanı var ki, o da, partinin "irticaya âlet olduğu"!.. Ama, bu kanı, bir kere SCF kurucu-

ları ve yöneticilerince o günden bu yana yadsınıp durduğu gibi, bu kitapta şu ana değin ortaya konan olgular da onu doğrulamıyor. Kimi bireysel gerici davranışların görüldüğü doğrudur ama bunların partiye damgasını bastığını öne sürmek olanaksız. Üstelik, SCF'nın kapatılma nedenini "irtica"ya hiç de bağlamayan, böyle düşünmeyen bilim adamları da var.

Bu çerçevede "SCF neden kapatıldı?" sorusuna verilecek doğru yanıt, her şeyden önce, **Gazi Mustafa Kemal**'in Türkiye'nin siyasal yapısı içindeki yerini belirginleştirecektir. Aynı anda, o tarihlerde iktidarın gerçek sahiplerinin kimler oldukları da anlaşılacaktır. Ama belki de, en önemlisi, SCF'nın kapatılmasının sağlanması ile birlikte Türkiye'nin niçin önce otoriter bir "tek-parti" rejimi ile yönetilmiş ve giderek Nazi Almanyası'nın "Führer"inin, faşist İtalya'nın "Duçe"sinin kopyası olan bir "Millî Şef'in (İsmet İnönü'nün) egemenliği altına sokulmuş olduğu kavranabilecektir. Zaten o zaman SCF'nın neden yalnızca üç buçuk ay yaşayabildiği, bu çok partili düzen girişiminin neden başarısızlıkla sonuçlandığı da kendiliğinden gün ışığına çıkmış olacak.

Ama önce, SCF'nın neden kapatıldığına ilişkin görüşlere kısaca da olsa değinmek gerekiyor.

-II- Görüşler (a)

CHF'nın "Muhalefet"i abul Edememesi

Her şeyden önce **Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Süreyya Paşa'nın** savunduğu bu görüşe göre; CHF, bir mu-

halefet partisinin varlığına katlanamamış ve iktidarı yitirmesi olasılığı belirince de partinin kapatılması için baskı yoluna sapmış, olaylar çıkarmış, çıkaramadığında körüklemiş ve hattâ düzenlemişti. SCF'nun kapatılmak zorunda kalmasının nedeni işte CHF'nın bu tutumuydu. Gerçi, SCF sonunda **Gazi Mustafa Kemal** ile karşı karşıya getirildiği için kapatılmıştı ama bu karşı karşıya geliş, CHF yöneticilerinin bu yoldaki çabalarının bir sonucuydu. Kısacası, başında **İsmet Paşa** olan CHF, ülkeyi, denetimsiz bir biçimde, tek başına yönetmekten vazgeçemediği ve ne iktidarı kimse ile paylaşmak ve hele ne de devretmek istemediği için kapatılmıştı.

Denebilir ki, **Fethi Bey** daha ilk günden bu girişimin salt bu nedenle başarısız olabileceğini öngörmüş bulunuyordu. Çünkü, notlarında önce şu satırları okuyoruz:

“İsmet Paşanın samimiyetine asla itimat edemiyordum. Bir vesile bulup beni kabahatli mevkie düşürmek ve Gazi ile aramı bozmak için çalışacağından emindim”⁶⁵⁹.

Sonra da **Gazi Mustafa Kemal**'e şu sözleri daha ilk aşamada söylemiş:

“Bizde muhalefete tahammül güçtür. Şimdiye kadar görünen misaller bunu ispat etmiştir... Matbuat hür olacaktır. Her türlü yazılar yazılacak, Mecliste acı tatlı tenkidat yapılacaktır. Buna tahammül etmek zor olacaktır...”⁶⁶⁰.

“...mesele çok müşkildir. Kuvvet ile idareye alışmış olanlar serbest münakaşa ve ikna tarikiyle [yolu ile]

⁶⁵⁹ F.OKYAR: **Serbest...**; s.12.

⁶⁶⁰ a.y., s.13.

hükümeti idarede müşkilât çekerler...”⁶⁶¹.

Öte yandan, daha önce TBMM’ndeki konuşmalarından yer yer yapılan alıntılar anımsanır ya da yeniden bir göz atılacak olursa, **Fethi Bey**’in Meclis kürsüsünden, iktidarın bir muhalefet partisine katlanamadığı için SCF’nin varlığını hedef aldığını açıklamış olduğu görülecektir.

Ağaoğlu Ahmet Bey de, genel olarak **Fethi Bey** gibi düşünmekle birlikte ayrıca der ki: “...adalet hissi olmayarak, yani karşısındakinin haklarına hürmet etmeyi, onun fikirlerine ve hislerine tahammül etmeyi bilmeyen bir muhitte hürriyet, fırka vesaire gibi şeyler olamaz. Böyle muhitlerde her şey oyuna, hileye, karşılıklı ithamlara, iftiralara dökülür, nihayet bir taraf imha edilerek diğerine istediği gibi hareket etmek imkânı temin edilmiş olur”⁶⁶². Ağaoğlu’na göre, CHF yöneticilerinin “istediği gibi hareket etmek” için SCF’ni yok etmeğe yönelik eylemleri **Gazi Mustafa Kemal**’i bile aşmıştı. Örneğin, 22 Eylül 1930 gecesi **Gazi**’nin yanında bulundukları bir sırada, SCF için **Recep Bey (Peker)** <bozguncu> demekten çekinmemiş⁶⁶³, dahası, yine **Recep Bey, Gazi**’nin TBMM’ni 1 Kasım 1930’a açarken yaptığı söylevde seçim güvenliğinin sağlanması gerektiğinden söz etmesi üzerine sonradan onun yüzüne karşı, gerekirse **Gazi**’ye karşı bile direnileceğini söylemiş bulunuyordu⁶⁶⁴.

Yinelemek gerekir ki, SCF’nin kurucuları, partilerinin devrimlere karşı olanlara ve gericilere “âlet” olduğu

⁶⁶¹ a.y., s.14.

⁶⁶² A.AĞAOĞLU: **Serbest...**; s.55.

⁶⁶³ a.y., s.58.

⁶⁶⁴ a.y., s.71.

savını hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. SCF yöneticilerinin, partilerinin daha yaşamını sürdürdüğü günlerde (ve daha sonraları da) partiyi destekleyen kitleleri nasıl savunmuş olduklarını burada anımsatmak isterim.

O halde, bu görüş, kısaca, CHF iktidarının demokratik düzeni özümseyememesi, egemenliğini koşulsuz ve denetimsiz olarak sürdürmek istemesi yüzünden siyasal ortamı bilerek ve planlayarak SCF'nın yaşamasını olanaksız duruma getirmesi nedeniyle partinin kapatılmak zorunda kaldığı biçiminde özetlenebilir. Ne ki, bu görüşü savunanlar yalnızca **Fethi Bey**, **Ağaoğlu Ahmet Bey** gibi SCF'nin önderleri olmuşlar.

(b)

Devrimlere Karşı Güçlerin SCF Saflarında Toplanmış Olması

Yaygın olan kanı, Cumhuriyet devrimlerine karşı olan güçlerin, gerici çevrelerin, SCF'nı kendileri için bir olanak olarak değerlendirip bu partinin saflarında toplanmış olduğu, bu nedenle de **Gazi Mustafa Kemal'in** ve **Fethi Bey'in** bu çok partili siyasal yaşam deneyinden, koşulların henüz elverişli olmadığını düşünerek vazgeçmiş olduklarıdır.

Bu görüşte olanların ileri sürdüklerine göre, SCF, devrimlerin henüz pek genç olduğu bir aşamada, vakitsiz olarak, kurulmuştur. Halkın "siyasal terbiyesi" de gelişmemiş olduğundan bu deney başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu görüş yeterince açık. Hep de öne sürülmüş. CHF'nın yöneticileri, yazarları ve sözcüleri başta olmak üze-

re çeşitli çevreler hep bu görüşün savunucuları olmuşlar. Bugün de bu görüş egemen. Üstelik, bu görüşte olanlar, bunu kesin bir gerçek olarak ve tartışmaya kapalı bir biçimde belirtiliyor.

En başta İsmet İnönü için, bekleneceği gibi, SCF'nin kapatılmasının gerçek ve tek nedeni buydu, yani "irtica tehlikesi" idi⁶⁶⁵. Çünkü, parti kurulunca tümüyle irtica baş göstermişti. Bu nedenle de, Menemen ve Kubilay olayı da bu parti zamanında olmuştu⁶⁶⁶⁻⁶⁶⁷. İnönü, *Hatıralar*'ında da şöyle der:

"...her taraf, herkes inkılâplar aleyhinde, idare aleyhinde her türlü gösteriyi yapıyor... Fethi Bey, bunalmış bir halde... Başka türlü izahı yoktur bunun. Onun üzerine karar verdiler ve Serbest Fırkayı kapattılar... Hâdiseler öyle gelişti ki, her yerde birikmiş olan gerginlikler, bütün inkılâpların tortuları kendiliğinden yeşerdi ve bunlardan kurtulmak için, hepsinden kurtulmak için, Serbest Fırkanın bir vasıta olarak kullanılması arzusu umumîleşmeye başladı... [Bu nedenle] Fethi Bey... kendiliğinden bu kararı [kapatma kararını] vermiştir"⁶⁶⁸.

Dönemin TBMM Başkanı Kâzım Paşa da (Özalp), "Serbest Fırka kurulur kurulmaz, fırsat bekleyen gerici unsurlar derhal harekete geçtiler ve Fethi Bey'in etrafında

⁶⁶⁵ A.İPEKÇİ: "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi"; Milliyet, 18 Kasım 1961'de İsmet İnönü'nün demeci.

⁶⁶⁶ A.İPEKÇİ: "İnönü Atatürk'ü Anlatıyor", s.28.

⁶⁶⁷ Menemen olayı, SCF'nin kapatılmasından sonra olmuştur. İsmet İnönü'nün böyle çok önemli bir irtica olayının tarihinde yanılığa düşmüş olması gerçekten ilginçtir.

⁶⁶⁸ C.II, s.230.

hemen toplanıverdiler... irticanın hortlamasına vesile olmuştı. Cumhuriyete, devrimlere ve Atatürk'e muhalif olanlar derhal bu partide birleşmişlerdi... rejime karşı bir organ haline gelmişti" dedikten sonra partinin bu nedenle kapatılmak zorunda kaldığını belirtiyor⁶⁶⁹. Yine dönemin siyasal kişilerinden **Hilmi Uran** da, hemen hemen aynı görüşte⁶⁷⁰.

SCF'nın kapatılmasının nedenini "irtica tehlikesi"ne bağlayan anlayışın bir türevi de, toplumsal ve siyasal yapının çok partili demokratik düzen için henüz yeterince yerleşip kök salmadığı ve bundan dolayı da bu partinin tüm devrimci çabaları boşa çıkarabilecek bir ortamı yaratmış olduğudur. Kısacası, halk, henüz çok partili düzene hazır değildi. Bu görüşün tipik bir anlatımı için SCF'nın kapatılmasının üzerinden henüz birkaç ay geçmiş olduğu bir sırada **Ahmet Cevat'ın (Emre) *Kemalizm ve Demokrasi*** adlı makalesi örnek gösterilebilir. Bu makalesinde **Ahmet Cevat** diyordu ki:

"Vergilerin kaldırılabilceğine, demiryollarına verilen paraların bile memleketi harabiye sürüklediğine, inhisarların ihdasında <cep doldurmak>tan başka maksat bulunmadığına... halkı inandırmak, hattâ saltanat ve hila-fetin dönmesi lüzum ve imkânına kandırmak isteyenler ifsatlarını alkışlayacak kütleler, cemaatler bulabiliyor. Cumhuriyet inkılâbı nazariye için tehlikeye maruz bırakılamazdı... Son hâdisat gösterdi ki, bizde şimdiki halde,

⁶⁶⁹ K.ÖZALP: Milliyet, 3 Kasım 1963.

⁶⁷⁰ H.URAN: s.229.

KARA KUVVET henüz cumhuriyetimiz için korkulacak siyasî bir âmil olabilir”⁶⁷¹.

Çağdaşlaşmayı amaçlayan lâik cumhuriyet devrimlerinin karşısında yer alan toplumsal ve siyasal güçlerin, oluşturulan bu muhalefet girişimini bir olanak olarak değerlendiren derhal bu partiye damgalarını vurarak yozlaştırdıkları, devrimlerin ise daha henüz pek genç olduğu ve SCF’nın bu nedenle kapatıldığı düşüncesi yalnız siyasal kişilerin ya da o dönemin siyasal çekişmelerinin içinde olan yazarlarca değil, aynı zamanda bilimsel çevrelerce ve araştırmacılarca da hep öne sürülen bir görüş olarak karşımıza çıkıyor⁶⁷². SCF üzerine yazılmış en önemli bilimsel incelemeye imzasını atmış olan Weiker da, kitabının “Serbest Fırka Neden Başarısız Oldu?” başlığını taşıyan onuncu bölümünde; partinin çok hızlı bir biçimde gelişmiş olduğunu, bu nedenle de en başta “gerici” unsurların ve bunun yanı sıra da parti yöneticilerinin amaçlarından daha başka amaçlar taşıyanların da SCF örgütü içine sızdığını, başarısızlığın, daha doğrusu partinin yaşayamamasının temel nedeninin bu durumdan kay-

⁶⁷¹ Yeni Muhit, Nisan 1931, sayı 30, s.1-3.

⁶⁷² Örneğin, bkz. H.E.ALLEN: s.48, n.1; T.ERER: s.65; S.KİLİ: s.21; B.LEWIS: s.275; G.LEWIS: s.103; E.KURAN: *Atatürk Ve Türkiye’nin...*; s.63-65; D.V.MIKUSCH: *Gazi Mustafa Kemal-Avrupa İle Asya Arasındaki Adam*; çev.Esat Merni Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.378; ERSİN ONULDURAN: *Political Development and Political Parties in Turkey*; A.Ü.S.B.F., yyn., Ankara, 1974, s.56-57; O.METİN ÖZTÜRK: *Ordu ve Politika*; Gündoğan yyn., Ankara, 1993, s.61; M.P.PRICE: s.135; KEMAL ÜSTÜN: “Menemen Olayı ve Kubilay’ın Öldürülüşü”; Altıok, sayı 5, Aralık 1994; D.E.WEBSTER: s.109; AHMET YÜCEKÖK: *Türkiye’de Din ve Siyaset*; Gerçek yyn., 2. basım, İstanbul, 1976, s.84-85; A.YÜCEKÖK: *Türk Devrim...*; s.89.

naklandığını belirtiyor, ancak bu arada da o dönemde “gerici” ve “tutucu” kavramları arasında bir ayırım yapılmadığını açıklıyor⁶⁷³.

Üzerinde ayrıca durulması gereken ve konuya bu açıdan bakanların arasında **Duverger** de var. Gerçi, **Duverger**, önce *Diktatörlük Üstüne* adlı yapında doğrudan doğruya SCF’ndan söz etmiyor ama **Atatürk**’ün batılı biçimde bir siyasal demokrasinin koşullarını nasıl oluşturduğunu anlatırken ve “Nüfusun büyük çoğunluğunun cahil, geri kalmış, okumaz-yazmaz olduğu bir feodal ve tarımcı bir ülkede çok partili ve serbest seçimli batılı bir sistemin hiçbir anlamı yoktur. Bu yapmacık dekor arkasında büyük mülk sahipleri ve geleneksel şefler ipleri çekecek ve eski yapılar sürüp gidecekti. Demokrasiyi kurmazdan önce bunun şartlarını yaratmak gerekir” derken⁶⁷⁴ aynı noktaya değinmiş oluyor. Buna karşılık, **Duverger**, *Siyasî Partiler* adlı yapıtında açık bir biçimde, “bu muhalefet partisi, rejimin bütün düşmanlarının, özellikle lâiklik aleyhtarlarının ve dinci mutaassıpların birleşme yeri haline gelmiş ve böylece Serbest Fırka fesh olunmuştur” görüşünü öne sürmüş bulunuyor⁶⁷⁵.

Bu arada şunu da belirtiyim ki, SCF’nin bu nedenle kapatılmasında **Fethi Bey** ve arkadaşlarının beceriksizliklerinin etkin olduğu da öne sürülmüş. Özellikle, örgütlenme sırasında görevlendirilecek kişilerin seçiminde yanılırlara

⁶⁷³ W.F.WEIKER: s.141-142.

⁶⁷⁴ MAURICE DUVERGER: *Diktatörlük Üstüne*; çev.Bülent Tanör, Dönem ypn., İstanbul, 1965, s.72.

⁶⁷⁵ M.DUVERGER: *Siyasi...*; s.361

düşüldüğü, **Fethi Bey**'in daha henüz toplumun gerçek siyasal eğilimlerini anlamadan yurt gezisine çıktığı, seçimlere hazırlıksız ve denetimsiz girildiği, gereksiz yere sert çıkışlar yapıldığı ileri sürülerek, bu açıdan değerlendirilmiş. Örneğin, **Ahmet Cevat**'a göre, "**Ali Fethi Bey'in siyasî hataları yüzünden bedbaht SCF sıkta [vakitsiz düşük] uğramış bir cenin gibi yok olmuş**"tu⁶⁷⁶. **Fethi Bey**'in kendisini kitlelerin sürüklemesine kaptırmış olduğu ve bundan dolayı da olumsuz gelişmeleri önleyemediği de sık sık yinelenmiş bulunuyor⁶⁷⁷. Buna karşılık, şunu da kaydetmek gerekir ki, kimi CHF yazarları bile bu gelişmelerde **Fethi Bey**'in bir sorumluluğu olamayacağını savunmuşlardı⁶⁷⁸.

-III-

Gerçeklerin Işığında Kapatılış Nedeni

Bu kitabın başından buraya değin saptanan gerçeklerin ışığında SCF'nin neden kapatıldığı sorusuna yanıt arandığında, ilk belirtilmesi gereken olgu, partinin kuruluşunda güdülen amaç, ülkenin o günkü siyasal koşullarına ters düşmüş olduğu için bu sonuçla karşılaşmış bulunduğu olmalıdır. Başka bir deyişle, SCF'nin kapatılmasının nedenini, partinin kuruluş nedenlerine bakarak açıklamak gerekiyor. Pekiyi, bu nedenler nelerdi? Anımsayalım: Her şeyden önce çok partili bir siyasal düzene geçilmek istenmişti. Son-

⁶⁷⁶ AHMET CEVAT: "Tek Fırka-Çok Fırka Münakaşası"; Yeni Muhit, Kânunusani 1931, sayı 27, s.1.

⁶⁷⁷ Örneğin bkz. A.İPEKÇİ: "Atatürk'ün Demokrasi Denemesi"; Milliyet, 30 Kasım 1961.

⁶⁷⁸ Örneğin, bkz. Y.K.KARAOĞLANOĞLU: Politikada...; s.104.

ra, ÷lkedeki denetim eksikliğinin böylece giderilebileceği düşün÷lmüştü. İşte, siyasal koşullar bunlara elvermediği için SCF bu denli kısa ömürlü olmuş bulunuyor.

SCF'nın öteki olası kuruluş nedenleri açısından konuyu irdelemeye geçmeden önce, bu noktada biraz durayım. Çok partili düzene geçilmesinden ve böylece de bir denetim mekanizmasının yaratılmasından etkilenecek olanın o güne değin ÷lkeyi tek başına ve kendi dışından bir denetime bağlı olmaksızın yönetmiş olan CHF iktidarı olduğunu herhalde hiç kimse yadsıyamaz. O halde, olaya bu açıdan bakılınca, SCF'nın varlığının sona ermesi ile birlikte, CHF'nın yine eskisi gibi, ÷lkeyi tek başına ve denetimsiz olarak yönetmek olanağına kavuşmuş olduğu da çok açık ve kesin bir gerçek! O zaman da, CHF'nın bir muhalefet partisinin varlığına katlanamamış olduğu görüşünü ciddi bir biçimde göz önünde tutmak gerekiyor. Bu yapıldığında ise, CHF'nın SCF'nın kurucularına, onu destekleyenlere yöneltmiş oldukları o sert ve acımasız, yıkıcı eleştirilerin nederi daha iyi anlaşılır.

Bir başka olası kuruluş nedeni de, SCF'nın kurulması ile toplumdaki eğilimlerin, devrimlere tepkinin ortaya çıkacak ve böylece de bunların anlaşılabilir olmasıydı. Böyle bir kuruluş nedeninin gerçeğın bir anlatımı olamayacağını belirtmeğe çalışmıştım. Daha doğrusu, SCF'nın böyle bir amaçla kurulduğunun ileri sür÷lemeyeceği üzerinde durmuştum. Ama bu demek değildi ki, parti, siyasal yaşama atıldıktan sonra bu eğilimler de ortaya çıkıp belirginleşmeyecekti. Bu durumu bir neden olarak değil, fakat bir sonuç olarak değerlendirmek gerekiyor. Sonuç ise ortada: Halk, CHF iktidarından bezmişti. Ortaya çıkan eğilim özünde hal-

kın iktidarı değiştirmek istemesiydi. O zaman hemen sormak gerekir: Belirginleşen bu eğilim karşısında CHF bunun gereğini yaparak iktidardan çekilmeyi hiç düşünüyor muydu? CHF'nin gereğini yerine getirmeği hiç düşünmediği bu eğilimi ortaya çıkaran ise SCF idi!...

SCF'nin ortaya çıkıp belirginleşmesine yol açtığı eğilimin devrimlere tepkiden, irticadan başka bir şey olmadığı, **Fethi Bey** ve arkadaşlarının "irticaa âlet olmak" durumuna düştükleri ve bu yüzden partinin kapatılmak zorunda kaldığı görüşüne gelince biraz daha dikkatli olmak ve ön yargılardan sıyrılmak gerekiyor.

Bir kere, SCF'nin bir "irtica partisi" durumuna düştüğünü ve bu nedenle kapatıldığını söyleyebilmek için şu seçeneklerin olması gerekirdi:

1-**Fethi Bey** ve arkadaşları başlangıçta partilerinin "irticaa âlet" olmasına aldırmamışlar ya da ayırdına varmamışlar ama sonunda durumun ciddîyetini görünce partilerini kapatmak zorunda kalmışlardır.

2-**Fethi Bey** ve arkadaşları partilerinin "irticaa âlet" olduğunu bir türlü görememişler ama **Gazi Mustafa Kemal** bu kötü gidişe engel olmak için partiyi onlara kapattırmıştır.

1.seçeneğe bakalım: **Fethi Bey** ve arkadaşlarının yaşamları boyunca partilerinin "irticaa âlet" olduğunu asla kabul etmediklerini bildiğimize göre, partilerini irticaya âlet olduğunu anlayarak kapattıkları düşüncesi usa aykırı olmalı.

2.seçenek: **Gazi**'nin SCF'nin kapatılmasına ilişkin bir istekte bulunması şöyle dursun, tersine, kendisi partinin devamını istemiş bulunuyor!

SCF'nun kurucularının kimler olduğu unutulmamalı. Fethi Bey ve arkadaşlarının yaşamları boyunca irtica ile uzak yakın bir ilişkileri olduğunu kim ileri sürebilir?⁶⁷⁹ Neden, Gazi Mustafa Kemal, ülkemizde siyasal demokrasiyi, çok partili düzeni, bu en yakın dostları aracılığı ile gerçekleştirmek istemişti? SCF'nın bir "irtica partisi" durumuna dönüştüğünü ileri sürebilmek için, her şeyden önce, bu partinin kurucularının ilerici, devrimci, cumhuriyetçi, lâik kişiliklerinin gerçekte hiç de öyle olmadığını söylemek gerek. Bu, o zaman da söylenememişti, bugün de söylenemiyor. Söylenemediği için de, partinin denetimden çıktığı, Fethi Bey ve arkadaşlarını aştığı ileri sürülüyor. Kuşkusuz, bu savda belirli bir gerçek payı var. Ancak, bunu ele almadan önce bir başka gerçeğin daha üzerinde durulmalı ve sorulmalı: "O halde neden Fethi Bey ve arkadaşları bu durumu hiçbir zaman kabul etmediler?" Kaldı ki, başta Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey olmak üzere, parti yöneticilerinin kendilerini destekleyenleri her türlü suçlamaya karşı nasıl savunmuş olduklarını da gördük. Her ne kadar, İsmet Paşa, yıllar sonra *Hatıralar*'ında hâlâ o günkü suçlamaları yineleyip dursa da⁶⁸⁰, 15 Kasım 1930'da TBMM'nde seçimlerde yapılan yolsuzluklar nedeniyle hükümeti eleştiren ve "Böyle bir manzaranın husulü Türkiye Cumhuriyeti tarihinde esefle kar-

⁶⁷⁹ Buna karşılık; Atatürk'ün ölümü ile birlikte onunla ters düşmüş ve çoğu da yurt dışında yaşayan kişileri baştaçı etmek ve onlara önemli görevler vermek ve onun dostlarını işbaşından uzaklaştırmakla da yetinmeyecek olan İsmet İnönü, okullara din dersi koyduracak, imam-hatip okullarını kuracak, tekke ve zaviyeleri yeniden açacaktır (bkz. ÇETİN YETKİN: *Karşıdevrim, 1946-1950*; Otopsi ynr., 3.basım, İstanbul, 2004).

⁶⁸⁰ Bkz. C.II, s.227-228.

şılanacaktır” diyen ve CHF’nın bu baskılarını, yolsuzluklarını, “Cumhuriyet icabatına karşı hakikî bir irtica manzarası veren bu hareket” olarak nitelendiren Fethi Bey bu sözlerini⁶⁶¹ Meclis kürsüsünden açıklarken, onun ülkedeki gerici çevreler adına devrimci Cumhuriyet hükümetini suçlamakta olduğunu öne sürmek olanaksız olsa gerektir!

Varsayılabilir ki, Fethi Bey ve arkadaşları partilerini içtenlikle savunuyorlar ve hükümeti eleştiriyorlardı ama gerçek gelişmeleri yanlış değerlendirerek aldanmaktaydılar. Genel kanı da, bu. O zaman, SCF’nın kurulduğu andan başlayarak gelişen olayları, CHF’na yöneltilen eleştirileri ve iktidar partisinin muhalefeti destekleyen halk kitlelerini nasıl nitelendirip aşağılamış olduğunu anımsamak gerekecek. Yinelemeye düşmemek için tek bir olay üzerinde duralım ve en çok tartışılan, SCF’nın en çok suçlanmasına yol açan İzmir olaylarını anımsayalım. Geriye dönüp bu olaylara bir göz attığımızda ortada “irtica” olarak nitelendirilebilecek kapsamlı bir olay bulunmadığını çok açık bir biçimde göreceğiz. Oysa, tutuklananlar sendikacılar, işçiler ve gazetecilerdi. Ne ki, daha önce de değinildiği gibi, SCF için bu İzmir olayları sonun başlangıcı olmuştu. Ülke çapında konuya eğilecek olursak, Akhisar ve belki daha birkaç yerde “irticaî” sayılabilecek olayların çıktığı gerçi doğrudu. Ne var ki, bu denli kitlesel bir destek gören bir partinin tabanı içinde bu gibi kişilerin de bulunmuş olması doğaldı ve tüm partiye “mürteci” damgasını vurmak, için de haklı bir neden oluşturmadığı açıktı. Kaldı ki, bu suçlama, yani “irtica” suçlaması, SCF’nı destekleyenlerin serseriler, ayak takımı, sabı-

⁶⁶¹ Bkz. Bölüm 5/Kesim 3/V/a/bb.

kalılar, yankesiciler... olduğu aşağılamalarının tutmadığı, bu savların halkın partiye akın etmesini engelleyemediğı görölünce ortaya atılmış bulunuyor.

Gerçek durum bu idi ise, niçin bu kadar çok kişi SCF'nun kapatılmasının nedenini açıklamaya çalışırken böylesine yanılgılara düşmektedirler? Bu yanılgıların temel nedeni, SCF'nın "tepkisel" olduğına değinilen tabanını neye karşı gösterilen bir tepkinin oluşturduğunun gözden kaçırılmakta, daha doğrusu karıştırılmakta olmasıdır. Çünkü, CHF, o tarihe değin lâikliği, lâtin harflerini, şapka, hukuk v.b. devrimleri gerçekleştiren partiydi. Bu nedenle, CHF'na karşı o dönemde gösterilen şu ya da bu tepkinin, hemen devrimlere karşı olanların başını çektikleri bir tepki olduğı sonucuna atlanıyor. Bunda, devrimlerin toplumsal ve siyasal yaşamımızda kalıcı olmasının, buna karşılık o gündü maddî yaşam koşullarının belleklerden silinip gitmiş bulunmasının da büyük rolü olsa gerek. Öte yandan, CHF'nın adının devrimlerle özdeşleşmiş olması, bu partiye herhangi bir biçimde karşı çıkılması, genellikle bu özdeşlik önyargısıyla ele alınması ile sonuçlanıyor. Hemen belirteyim ki, o dönemde CHF çevreleri de bu durumdan SCF'nı devrimlere karşı imiş gibi göstermekte başarılı bir biçimde yararlanmışlar. Ne var ki, CHF yalnız devrimlerin gerçekleştiricisi ve uygulayıcısı değildi; o, aynı zamanda, 1923-1930 arası dönemde ülkenin tüm insanların yaşamlarını her alanda yönlendiren bir partiydi de! En başta ekonomik alanda izlemiş olduğı bir siyasa vardı ve bu siyasa yoksulluğı yenmekte hiç de başarılı olamamıştı. Örneğın, yoksulu ezen bir vergi siyasasını uygulayagelmişti. Halk açısından da olaya bakalım: O günün insanı yalnız devrimlerle yaşayamazdı. Onun bir de

geçindirmekle yükümlü olduğu çoluk çocuğu vardı. Devrimlere, gerçekten “mürteci” oldukları için karşı olanlar bir yana, bu yoksul halk, büyük kurtarıcı **Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya** içten bağlıydı ama içinde bunaldığı maddî sıkıntılardan da kurtulmak istiyordu. Onun içindir ki, SCF kurulur kurulmaz ona akın akın koşacak, **Gazi’nin** kendilerini bir kez daha kurtardığını alanlarda haykırarak, onun resimlerini ellerinde taşıyacak, “Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey” yazılı pankartları yükseltecekti. İşte, bu da halkın tepkisiydi. Bu tepki, nasıl olur da “irtica” olarak adlandırılabilir ki? SCF halkın bu sıkıntılarına parmak basmıştı, bunlara çözüm getireceğini söylüyordu. Ama devrimlere karşı çıktığını söylemek şöyle dursun, her olanakta tam tersini kitlelere yineleyip duruyordu. 1930 yılının Türkiye’sinde, eğer SCF gericilerin çatısı altında barındığı bir siyasal parti idi ise, bu partiyi kadınların kitlesel bir biçimde niçin desteklediklerini açıklamak çok güç olmasına karşılık, olaya bu açıdan, yani halkın maddî sıkıntılarına bir çözüm bulacağı umudu açısından bakılınca, o ölçüde kolay olmasının nedeni de işte buydu. O halde, bu temel yanılgıya düşülmesinin nedeni, ekonomik etkenin gözardı edilmiş olmasından kaynaklanmış bulunuyor.

TBMM’ndeki birleşimlerde SCF “irticaa âlet olmak”la en ağır biçimde suçlandığında, bu suçlamalara gerekçe olarak gösterilen somut olaylara da bir göz atmak yerinde olacak. Tüm yurt düzeyini kapsamak üzere bu alanda en yetkili kişi olarak Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya**, 2 Ekim 1930 günlü birleşimde şu suçlamalarda bulunmuş:

“[Fethi Bey’in] arkadaşları arasında irtica ile mahkûm olmuş, millete ihanette bulunmuş, hilâfet ve saltanat

komitalarına girmiş adamlar vardır... Meselâ, İstanbul'da Beşiktaş Kulübünde nutuk söyleyen zat... Filhakika karşı fırka bizden değildir diye reddetti ama sözler reddedilmedi"⁶⁸².

"...Menemen'de fesleri kalıpladılar, Balıkesir'de tekkeleri süpürdüler, Akhisar'da bayrak açtılar"⁶⁸³.

Bakan Beşiktaş Kulübü'ndeki olaydan söz ederken Fethi Bey, söze karışmış ve "Öyleyse benim yazdığım tekzibi okumamışsınız" demiş. Bunun üzerine de Şükrü Kaya, SCF'nın bu kişi ile ilgili açıklamasını, görüldüğü gibi, anmak zorunda kalmış⁶⁸⁴. Öte yandan, "irtica ile mahkûm olmuş, millete ihanette bulunmuş, hilafet ve saltanat komitalarına girmiş adamlar"dan herhangi bir kimsenin adı verilmiş de değil. Yalnızca, Beşiktaş Kulübü'nde konuşan ve SCF ile ilgisi olmadığı anlaşılan kişi "meselâ" diyerek gösterilmiş!... "Fes kalıplamak" ve "tekke süpürmek" suçlamalarına gelince, bir kere bu, fes giymek, tekke açmak demek değil. Kaldı ki, bunların SCF ile ilgisi de ortaya konulmuyor. Buna karşılık, Akhisar'daki bayrak olayı, gerçekten de, bir haber olarak gazetelere geçmiş ve soruşturma açıldığı belirtilmiş bulunuyor.

Şükrü Kaya, daha sonra, İzmir'de Fethi Bey söylevini verirken "Fes giyeceğiz" diye yapılan propagandaları yadsıyacağı sırada, "Fes giyeceğiz" sözlerini söyler söylemez alkışlandığını söylüyor⁶⁸⁵⁻⁶⁸⁶. Dahiliye Vekili, kendi-

⁶⁸² TBMM, ZC, C.XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, Celse 1, s.41

⁶⁸³ a.y., s.41.

⁶⁸⁴ a.y., s.41.

⁶⁸⁵ a.y., s.41.

⁶⁸⁶ İsmet İnönü de, *Hatıralar*'nda aynı savda bulunmaktadır (C.II, s.228).

si o sırada İzmir’de bulunmadığına göre, bu suçlamayı kuşku yok ki polis raporlarına, Valinin ve CHF İzmir İl örgütünün verdiği bilgilere dayanarak yapmış olmalı. Ne ki, bu polis raporlarının nasıl gerçek dışı düzenlediklerine daha önce değinilmiş bulunuyor. Öteki ilgililerin ve SCF yetkililerin birbirlerini nasıl karşılıklı olarak suçladıklarını da **Kâzım Paşa (Özalp)**, anımsayacaksınız, belirtmişti. Gözümden kaçmış olabilir ama ben o günkü gazetelerde böyle bir habere rastlayamadım. Kaldı ki, bu savı öne süren kişi kendisi suçlanan bir bakandır. Sonra, unutulmamalı ki, öyle olsa bile, **Fethi Bey**’e bu söylevini yapmasını yasaklamaya kalkışan da bu bakanın emrindeki İzmir valisi idi. Vali, acaba böyle bir olay olacağını nereden bilmişti de **Fethi Bey**’i konuşturmak istememişti? Öte yandan, **Fethi Bey**’in, herkesin gözü önünde olmuş olması gereken böyle bir olayı yadsıması düşünülebilir mi? Her şeye karşın, varsayalım ki, belki kalabalık arasından birkaç kişi öyle davranmış olsun. Bunun, İzmir olaylarının gerçek niteliğini değiştirmeye, bu olayları bir gericilik gösterisine dönüştürmeye elverişli olmadığını İzmir’deki gelişmeler kanıtıyor.

TBMM’nin 15 Kasım günlü birleşiminde ise somut bir olay, Dahiliye Vekili tarafından, gösterilmiş değil. Yalnızca şunları söylemiş:

“İrtica, komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istendi dediler. Fethi Bey, bu renkler sizin fırka için biraz da mukadder [kaderde olan/yazgı gereği] bir şeydir. Çünkü fırkanın bidayeti teşekkülünden [kuruluş anından] bir hafta sonra bütün memlekette şubeler açıldı... bir gün memleketin her tarafında fırkalar teşekkül ettiğini haber aldık. Bir anda teşekkül etmiş fırkaya bu surette devşirme

olarak girenlerin tabiidir ki seciyeleri kadar akıde i siyasiyeleri de [siyasal inançları] muhtelif olacaktı. Elbette bunların içerisinde fevkalâde münevverler, en ileri cumhuriyetçiler, komünistler, anarşistler, mürteciler [bulunacaktı]”⁶⁸⁷.

Demek ki, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya da gerçeği görmüş. Ama ancak bir yanını görmek istemiş. Bir kitle partisini destekleyenler içinde her çeşit insanın bulunmasından daha doğal bir şey olamazdı. Ne ki, önemli olan partinin yöneticilerinin durumu, partinin genel çizgisi idi. Söz gelimi, herhangi bir katilin bir partiden yana çıkması, oyunu ona vermesi, o partinin bir “katiller partisi” olduğu anlamına mı gelecekti? Kuşkusuz, devrimlere karşı olan çevrelerin SCF’ndan yararlanmak istemiş olduklarını yadsımak kesinlikle olanaksızdır. Yer yer parti örgütüne sızmalar, hattâ kamuoyuna yansımaya bile bazı yerel gericilik olayları da olmuştur. Ne ki, ben, SCF’nin eylemli ve kitlesel bir gericilik olayına olanak sağlamış olduğunu saptayabilmiş değilim. Bununla birlikte, sorun, yine de bu değildi. Önemli olan, bu gerici unsurların partiye onun kapatılmasını gerektirecek ölçüde egemen olmuş olup olmadıklarıydı. Bunu kanıtlayacak bir olgu bulunmuyor. Ama acaba CHF içinde de “mürteci”, “komünist”, “anarşist”, “saltanatçı-hilâfetçi”, “toplum düşmanı” v.b. kişiler hiç yok muydu? Olmadığını kim söyleyebilir? İsmet Paşa’nın, daha sonraları, hilâfetçi-saltanatçı kimi kişileri çok önemli görevlere getirecek olmasını bir yana bırakalım, ama kendisi de bir CHF’lı olan Yakup Kadri

⁶⁸⁷ TBMM, C.XXII, Devre 3, İçtima 4, İnikat 5, Celse 3, s.51.

Karaosmanoğlu'nun tam o yıllar için CHF kadroları için varmış olduğu şu yargıyı bir kez daha birlikte okuyalım:

"O sıralarda bence bu hâdiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Millî Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü şekillerde komisyonculuklar peşine düşmüş bulunuyordu"⁶⁸⁸.

Ya SCF'nı o denli acımasızca ve yıkıcı bir biçimde eleştiren **Falih Rıfkı'nın Çankaya** adlı kitabında o günün CHF çatısı altında her türlü yolsuzluğun yapıldığını örnekleriyle anlatmış olmasına ne demeli?

CHF, **Fethi Bey** ve arkadaşlarını böylesine yerden yere çalıyordu ve hatta **Fethi Bey** Mondros'u imzalamış olmakla suçlanırken **İsmet Paşa** Mudanya'yı imzalamış olduğu için övülüyordu ama kendi liderlerinin, **İsmet Paşa'nın** bir zamanlar mandacılığı savunduğunu CHF'lılar her nedense unutuyorlardı. SCF'na karşı yürütülen bu kampanyanın baş aktörlerinden olan **Falih Rıfkı'nın Çankaya'sında** yayınlamış olduğu ve **İsmet Paşa'nın Kâzım Karabekir'e** yazdığı ve **"Kardeşim Kâzımcığım"** diye başlayan mektubunda yer alan şu satırları bu CHF'lılar acaba bilmiyorlar mıydı?

"Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde, Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki ben de tamamıyla bu kanaattayım. Bütün memleketi parçalama-

⁶⁸⁸ Politikada..., s.86.

dan Amerika'nın mürakabesine tevdi etmek yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir. Fakat bugün bu kanaatin kıymeti onun ihzarındadır"⁶⁸⁹.

İşin ilginç yönü, SCF'nin da, az da olsa, üyelerine CHF'nın yönelttiği savlara koşut suçlamaları iktidar partisine karşı yapmış olmasıydı. Ne var ki, hiç kimse CHF'na "mürteci", "hilafetçi-saltanatçı"... damgasını basmamış. Buna bir örnek olarak Ağaoğlu Ahmet Bey'in, CHF'lı bir mebus için yazdıklarına bir göz atabiliriz:

"...Ben memlekette arkadaşlarımla Türkçülük cereyanı yaparken... o... beylerle beraber Osmanlılık ve kozmopolitik güdüyor[du]... <Mücrim enmüzeci> [suçlu tipi] diye tarif ettiği insana Türk milleti fertlerinin uygun geldiğini yazıyordu. Bu yazı dolayısıyla... protestonâmeye mukabil... kendisinin ve mecmuasının hâmesi bulunun <Veliahtı Civanbaht> Mecit Efendi'ye şikâyet etti. Bir müddet sonra... Venizelos... yazısını Cenevre Konferansında Türk milletinin aleyhinde olmak üzere delil olarak gönderdi, <İşte Türk milletinin câni olduğunu kendi muharrirleri yazıyorlar> dedi... Vahdettin'in sadık bendesi ve dostu ve Sarayında en mahrem adamlarından birisi oldu..."⁶⁹⁰.

Özet olarak, SCF, "irticaa âlet" olduğu için ya da benzer bir nedenle değil, fakat CHF iktidarının bir muhalefet partisinin varlığına katlanamadığı için kapatılmış bulunuyor. Burada bir nokta daha yinelenirse, SCF'nin neden kapa-

⁶⁸⁹ s.193.

⁶⁹⁰ AĞAOĞLU AHMET: "Celâl Nuri Bey Kimdir?"; Son Posta, 19 Teşrinievvel 1930.

tilmuş olduğu daha açık bir biçimde belgelenmiş olacak. **Gazi Mustafa Kemal**'in İzmir olaylarını soruşturmakla görevlendirdiği, **Kâzım Paşa**'nın (Özalp) şu sözlerini anımsayalım: "**Fethi Bey**'in İzmir'e gelişiyle İzmir'de Halk Fırkası erimiştir. Ve **Fethi Bey** seyahatine İzmir'den Balıkesir'e doğru devam ederken her geçtiği yerde Halk Fırkasını söndüre söndüre gitti"⁶⁹¹. İşte, gerçekte, SCF'nun kapatılmak zorunda kalışının nedeni buydu. Hiç kuşku yok ki, 1931 genel seçimlerinde kazanacak olan, SCF idi. İktidar, **Fethi Bey** ve arkadaşlarının olacaktır. **İsmet Paşa** ve arkadaşları ise buna katlanamamışlardı.

SCF'nin kurulması ile başlayan gelişmelerin en önemli yönü ise, olayların **Gazi Mustafa Kemal**'i de aşmış olmasıydı. Karşı karşıya gelmiş olan **Gazi** ile SCF değil, fakat CHF iktidarı ile **Gazi**'ydi. Bu konu, "Sonuç" bölümünde ele alınacak.

⁶⁹¹ Bkz. Bölüm 5/Kesim 2/V.

SONUÇ

Türkiye tarihinin yalnızca üç buçuk aylık bir zaman dilimini kapsayan ama etkileri uzun yıllar kendisini duyuran SCF üzerine birbirini tamamlayan değişik açılardan bir "sonuç" a varmak gerekiyor.

-I-

Her şeyden önce, belirtilmeli ki, "fesih beyannâmesi"nde kaydedildiği üzere **Gazi Mustafa Kemal'in "ısrar, teşvik ve tasvibi ile"** kurulan SCF varlığını sürdürebilmiş olsa idi bugün "**Atatürk devrimleri**"nden biri ve belki de en önemlisi olarak anılacaktı. Ne ki, SCF yaşayamadı, yaşatılmadı. Bu nedenle de, SCF, sonuca ulaşamamış bir Atatürk devrimi olarak tarihe geçmiş bulunuyor. **Atatürk'ün başaramadığı tek devrim!**

Atatürk devrimlerinin tümünün de ortak amacı, Türkiye'yi "muassır [çağdaş] ve "medenî" [uygar] ülkeler düzeyine yükseltmekti. Ulusal Kurtuluş Savaşımız'ın başarı ile sonuçlanması ile birlikte, **Atatürk'ün** tüm yaşamı, özünde, bu amaca adanmıştı. Onun SCF'nı kurdurmasını bu amacın dışında düşünmek olanağı bulunmuyor. Olaya tersinden bakarsak bu gerçeği daha iyi kavrarız sanıyorum: SCF girişimi eğer çağdaşlaşmanın ve uygarlaşmanın bir ge-

reği olmasaydı, **Gazi**, kuşkusuz, kendisi böyle bir girişimde bulunmazdı.

O gün için çağdaş ve uygar yaşam ise batılılarınkiydi. Çok partili siyasal düzenin anavatanı da batıydı. Türkiye, her türlü devrimci girişiminde kendisine batının aydınlanmasını model olarak almış bulunuyordu. Devrim yasalarının en başında gelen **Türk Kanun-u Medenîsi**'nin "Esbab-ı Mu-cibe Lâyihası"nda [gerekçesinde], "**muassır medeniyeti almak ve benimsemek kararıyla yürüyen Türk milleti, muassır medeniyeti kendisine değil, kendisi muassır medeniyetin icabatına [gereklerine] her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir**" denildiğinde bu gerçek vurgulanmış oluyordu. Bu nedenle, Atatürk ilke ve devrimlerine hiç de olumlu bir yaklaşımla bakmamakla birlikte **Mete Tunçay**'ın, SCF'nin kurulmasının nedenini açıklamaya çalışırken yaptığı, "...dış dünyaya kendimizi beğendirmek isteğinin bile rolü olduğu açıktır. Denilebilir ki, o yıllar boyunca dış dünyada çok-partili demokrasiler tek model değildi. Sovyet Rusya ve Faşist İtalya da vardı. Fakat Gazi ve arkadaşlarının kendilerini beğendirmek istedikleri dış dünya, Batı dünyasıydı"⁶⁹² değerlendirmesi --"beğendirmek" sözcüğünü "model almak" olarak anlamak koşulu ile-- gerçeği yansıtıyor. Öte yandan, **Prof. Dr. Şerafettin Turan**, Atatürk'ün düşünce yapısının batıcı, özgürlükçü ve bu nedenle de batı tipi demokrasiden yana olduğunu belirtirken⁶⁹³, gerçekte **Gazi Mustafa Kemal**'in SCF

⁶⁹² M.TUNÇAY: ...**Tek-Parti**...; s.246.

⁶⁹³ Bkz. ŞERAFETTİN TURAN: **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, AKDITYK, TTK, Ankara, 1989.

'nı niçin yaşama geçirmiş bulunduğuna da değinmiş oluyor⁶⁹⁴.

Burada, Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e yazdığı mektupta çok partili düzen için *"Benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir"* demiş olduğunu yinelemek isterim.

Fethi Okyar'ın SCF'nın kapanmasından hemen sonra sıcağı sıcağına kaydettiği ve Gazi Mustafa Kemal'in bu partinin niçin kurulmasını istediğini açıklayan sözleri de tarihe ışık tutuyor: Gazi, demiş ki:

*"...ben Cumhuriyeti şahsî menfaatim için yapmadım: Hepimiz fâniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise, millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum"*⁶⁹⁵.

*"Ben cumhuriyeti tesis ettim; fakat bugün şekl-i idare cumhuriyet midir, diktatörlük müdür, şahsî hükümet midir, belli değildir. Ben fâni bir insanım, ölmeden evvel isterim ki millet hürriyete alışsın. Bunun için bir muhalif fırka tesis ediyorum"*⁶⁹⁶.

CHF'nın SCF'na karşı başlatıp yürüttüğü ölümcül saldırılar daha henüz yoğunlaşmadığı günlerde de ikinci bir

⁶⁹⁴ Hikmet Akın'ın Atatürk devrimlerini demokrasiye, milliyete ve modernleşmeye dayananlar olarak üç ana başlıkta toplamış ve çok partili demokrasi denemelerini birinci gurup içinde göstermiş olması da konuyu aydınlatıcı niteliktedir (HİKMET AKIN: "Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Devrimleri ve Türk Milliyetçiliğine Toplu Bir Bakış", 50. Yıl Konferansları; M.E.B., yyn., Ankara, 1974, s.29.

⁶⁹⁵ F.OKYAR; *Serbest...*; s.14.

⁶⁹⁶ a.y., s.34.

partinin kurulmuş olması "devrimci" ve "ilerici" bir girişim olarak düşünülmüştü. Örneğin, CHF mebusu ve *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadık'ın "Muhalefet Fırkasının doğması, yaşaması, çalışması bu memleketin yüksek menfaatlerinin.... Şiddetle icabettirdiği bir tekâmüldür" demiş olması⁶⁹⁷, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Parti kapatıldıktan sonra da batıya dönük bir yazar olarak Ahmet Cevat da aynı olguya bir başka açıdan, "Kemalizmin son safhası memleketi normal siyasi hayata götürmek üzere inkişaf etmekte idi. Belediye intihabı hakkındaki büyük istihzâ-hından sonra SCF liderinin, birdenbire fesih kararı vermesi bu inkişafa darbe vurdu... Memleket bir an evvel tek fırka sisteminden kurtulmaya muhtaçtır. Bu son fırkanın teessüsü esnasında umumen kabul ve tekrar edilmiş bir hakikattir. Büyük Gazi elbette hükümlerinde yanılmamışlardır"⁶⁹⁸ diyerek değindiği görülüyor. 16 Eylül 1930 günlü *Manchester Guardian* gazetesinin de SCF'nı devrimlerin son halkası ve batılı demokrasiye geçişte bir atılım olarak nitelendirmiş olması da ülke dışında da olaya bu açıdan bakıldığını ortaya koyar⁶⁹⁹.

SCF'nun kurulması ile bir "denetim" mekanizmanın sağlanacak olduğu görüşünü ise, çok partili demokratik düzere dışında düşünmemek gerekir.

⁶⁹⁷ NECMETTİN SADIK: "İş Çığırından Çıkmasın"; *Akşam*, 6 Eylül 1930.

⁶⁹⁸ AHMET CEVAT: "Gazi Hazretlerinin Seyahatleri"; *Yeni Muhit*, Kânun-ı evvel 1930, sayı 26, s.7.

⁶⁹⁹ MUSTAFA YILMAZ: *British Opinion and the Turkish Republic, 1923-1938*; Manchester Üniversitesinde doktora tezi, Department of Middleeastern Studies, 1993, s.195.

Kısacası, Gazi Mustafa Kemal'in SCF girişiminin, öteki devrimci girişimleri ile birlikte değerlendirmek gerekiyor.

-II-

İsmet Paşa hükümetinin o güne değin olan süreçte ülkede maddî açıdan insanları mutlu edemediği bir gerçek. SCF'nin kurulmasının, Ahmet Emin Yalman'ın deyişiyle "hükümete kıyama benzer [ayaklanmaya] bir manzara"⁷⁰⁰ yaratmış olması bu mutsuzluğun en güçlü kanıtı. Kaldı ki, İsmet Paşa'nın ekonomide başarısız olduğu, Gazi'nin başbakanın yürüttüğü bu siyasadan hiç de hoşnut bulunmadığı yabancı basına bile yansımıştı⁷⁰¹. Bu durum karşısında Gazi Mustafa Kemal'in yapması gereken şey, İsmet Paşa'yı görevden almak ve yerine bir başkasını geçirmek olmalıydı. Fakat, CHF içinden İsmet Paşa'nın yerine geçirilebilecek biri bulunabilir miydi? O günkü koşullarda bunun olanaksız olduğunu sanıyorum. Dahası, SCF kurulur kurulmaz ve arkasından da Sivas'da İsmet Paşa'nın yaptığı açıklamaları anımsayınız: İlerdeki yıllarda nasıl da hiçbir şeyin değişmeyeceğini, başka bir deyişle kendisinin görevde kalacağını ne kadar da büyük bir özgüvenle söylüyordu, değil mi? Oysa, Gazi, ülkenin içinde bulunduğu koşulları ve bu koşullar karşısında içinde kıvrandığı duyguyu, bu kitabın "Ortam" başlıklı bölümünde andığım gibi, "...büyük bir ıstırap içinde

⁷⁰⁰ A.E.YALMAN: C.III, s.213.

⁷⁰¹ Örneğin, bkz. Daily Telegraph, 12 Ağustos 1930; Times, 15 Ağustos 1930; Manchester Guardian, 18 Ağustos 1930 (M.YILMAZ: s.192-196).

bunalıyorum!... Her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî, manevî perişanlık içinde..."⁷⁰² diyerek dile getirmiş bulunuyordu. Bu nedenle, yine Mete Tunçay'ın "Mustafa Kemal Paşa, muhtemelen, Mecliste CHF icraatının eleştirilmesini, hattâ İsmet Paşa'nın da biraz hırpalanmasını istiyordu... dolayısıyla partisi içinde kendi gücünü arttırmış olacaktı" yargısı⁷⁰³ gelişmelerin belki yalnızca bir noktasına ama doğru bir noktaya parmak basmış oluyor. İsmet Paşa'nın bunu sezmemiş olduğu ise düşünülemez. Üstelik, SCF'nın kurulacağından son ana değin kendisine haber verilmeyen İsmet Paşa'nın durumu, bu açıdan bakılınca daha iyi anlaşılabilir oluyor. Gazi Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'nın giderek artan gücünden rahatsız olduğu da o günlerde yaygın olan bir kanı olarak karşımıza çıkıyor⁷⁰⁴.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği devrimlerin amacının ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmayı, ulusun sıkıntılarına bir son vermeyi amaçladığı tartışma götürmez. O nedenle, Gazi'nin 1930 yılında artık kendini iyice duyuran bu sıkıntıları aşmak için bir yönetim değişikliğini amaçladığını da söyleyebiliriz. Çünkü, bu sıkıntıları aşamayan, bunda başarısız olan o güne değin işbaşında olan yönetimdi. SCF'nın kurulmasının ve başarısızlığa uğramasının nedenlerinin başında bu gerçek de geliyordu. Ne ki, Gazi, bu yönetim değişikliğini, aynı zamanda çok partili düzene geçerek gerçekleştirmek istemişti. Ancak, işi rastlantılara

⁷⁰² H.R.SOYAK: C.II, s.405.

⁷⁰³ M.TUNÇAY: ...**Tek-Parti**...; s.254.

⁷⁰⁴ Örneğin, bkz. Contemporary Review, 4 Eylül 1930, s.452 (M.YILMAZ: s.196).

bırakmayacaktı. İktidar seçeneği olarak düşündüğü SCF'ni kendisine ve rejime içtenlikle bağlı, en güvendiği yakınlarına kurdurtacaktı. Üstelik, hem işi yapaylıktan kurtarmak için, hem de bunlar işbaşına gelecek olursa daha değişik bir siyasa uygulayabilsinler diye bu yakınlarını **İsmet Paşa**'dan ayrı görüş ve düşüncede olanlar arasından seçecekti. SCF'nin "ciddî" bir muhalefet partisi olmasında ve kendisini iktidar seçeneği olarak görmesinde **Gazi**'nin bu dikkat ve özeninin etkisi çok açık olsa gerek.

-III-

1919 yılını odak alarak ülkenin durumuna bir başka açıdan bakarsak karşılaşacağımız ilk olgu, ülkede sanayi adına hemen hiçbir şey bulunmadığından ve öteki ticarî işletmelerde de çalışanların nitelik ve nicelikleri yetersiz olduğundan iktidara ağırlığını koyabilecek ya da en azından siyasal gelişmelerde etkisini duyurabilecek bir işçi sınıfının yokluğu olacak. Aynı nedenle bir sanayi burjuvazisinden söz etmek de olanaksızdı. Bu yüzden de, Ulusal Kurtuluş Savaşı, asker-sivil bürokratlar, eşraf ve bir ölçüde de din adamlarının öncülüğünde yürütülecekti. Bunun sonucunda da zaferden sonra Halk Fırkası bu bürokratların ve özellikle de taşrada bu eşrafın öncülüğünde kurulup gelişmiş bulunuyordu. Din adamlarının bir bölümü de —**Rasih Kaplan** gibi— Cumhuriyet'e uyum sağlayarak bu kadro içinde yer almışlardı. 1930 yılına değin gerçekleştirilen devrimleri destekleyenler, iktidara ortak olan bu kadroydu. Öte yandan, aradan geçen yedi yıllık süre, bunların egemenliklerini güçlendirmiş ve perçinlemişti. Yeri gelmişken **Prof.Dr.Niyazi**

Berkes'in katıldığı ş u yargısını burada anmak istiyorum. "[Gazi Mustafa Kemal'in] ve onun yanını tutanların arkasında ağır basacak sınıflar yoktu; o zamanın harap geri Anadoluşunda ne köylü, ne fakir ve emekçi halk siyasal bir varlıktı. Geri kalmış toplumların aydınlarına kıyasla, başka yönden üstünlükleri olan ileri Türk aydınınının bu en zayıf yanı toplumsal devrim çabalarında onu bu kez de güçsüz bir duruma sokmuştu"⁷⁰⁵.

Kuşkusuz, daha önce de belirttiğim gibi, çok partili siyasal yaşam da, çağdaş uygarlığın bir gereği idi. Bu açıdan, öteki devrimlerle aynı amacı taşıyordu. Ne var ki, örneğin nasıl ş apka ya da harf devriminin günlük yaşamdaki sonucu, kişilerin ş apka giymeleri ve Lâtin harfleri ile yazmaları idi ise, çok partili siyasal yaşamın sonucu da, batıda olduğu gibi, kişilerin günlük yaşamda bir iktidar ve en az bir muhalefet partisi ile yüz yüze olmaları, bunlardan birini desteklemeleri demektir. O nedenle de, halkın, SCF'nu desteklemiş olması da bu devrimin bir sonucuydu. Başka bir deyiş le, çok partili siyasal yaşamı amaçlayan bu devrimci girişim, öteki devrimlerden bir noktada ayrılıyordu. Öteki tüm devrimlerin iktidar değ iş ikliği ile bir ilgileri yoktu ama bunun sonucunda iktidar el değ iş tirebilecekti. İşte, bu nedenle de, tüm devrimlerde **Gazi Mustafa Kemal'in** yanı başında olan CHF yönetimi ve onun dayandığı güçler, bu kere iş kendi konum ve çıkarları tehlikeye düş me noktasına gelip dayanınca, **Gazi'y**i yalnız bırakmakla da kalmayıp açıktan ona cephe almakta duraksamamış bulunuyorlar.

⁷⁰⁵ NİYAZİ BERKES: *Türk Düş ününde Batı Sorunu*; Bilgi yın., Ankara, 1975, s.87.

İşte, SCF önce, İzmir’de bu nedenle bürokrasiyi ve CHF yönetimini el ele karşısında bulmuştu. Seçimlerde bu el elelik daha da belirginleşecekti. Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya**, TBMM kürsüsünden “**memurları doğrudan doğruya fikri siyasîden mahrum bir otomat farzetmek çok hakikate muhalif bir düşünce olur**” dediğinde, içtenlikle ve bu bürokrasinin SCF’nın karşısında yer aldığını belirtirken yalnızca “olan”ı belirtiyordu. Bir yabancı araştırmacı da, SCF seçimlere girdiğinde yerel kamu görevlilerinin, buna izin vermekle iktidarın saçmalamakta mı yoksa oyun oynamakta mı olduğunu bir türlü kestiremediklerini, bu nedenle her olasılığı düşünerek iktidarı “kendisine rağmen” korumağı kendilerine bir görev saydıklarını açıklarken önemli bir gerçeğe değinmiş oluyor⁷⁰⁶. Yoksa, **Gazi Mustafa Kemal’in Fethi Bey ve Nuri Bey** gibi yakın arkadaşlarının ona İzmir’den çekmek istedikleri telgrafın ancak zorla gönderilebildiğini başka nasıl açıklayabiliriz? Ya da **Gazi’nin** bu telgrafa verdiği yanıtta yazdıklarını?

Engellemeler güçlkle aşılarak çekilen bu telgraf bir yana, İzmir valisinin **Fethi Bey’in** konuşmasını yasaklamaya kalkışması, her halde **Gazi Mustafa Kemal’in** isteğı doğrultusunda değildi. Kaldı ki, **Falih Rıfkı’nın** **Gazi’nin** isteğini hiçe sayarak SCF’na o acımasız ve yıkıcı eleştirileri yaptığını kendisinin söylediğini gördük. **Yunus Nadi, Gazi Mustafa Kemal’i**, eğer SCF’nı desteklemeyi sürdürürse onu “vatana ihanet” ile suçlayacaklarını gazete sayfalarında açıklamak cesaretinin ne bahasına olursa iktidarı bırakmayacak olan CHF ve arkasındaki güçlerden aldığı besbelliydi. Bilmem ne

⁷⁰⁶ G.LEWIS: S.104.

ölçüde doğrudur ama, Cemal Kutay'a göre Rauf Orbay şöyle demiş: "Bir tâbiye (strateji) dehası olduğu mutlak olan Mustafa Kemal bu defa yanılmıştı: Oligarşi, ördüğü duvarı öylesine kalınlaştırmıştı ki, bu barikatı Mustafa Kemal aşamadı"⁷⁰⁷. Ama, İsmet İnönü'nün şöyle dediği kesin: "... bir iki ay ilerledikten sonra sıkıştırdılar. Bitaraf mısın diye sıkıştırılan Atatürk, bitaraf değilim, bir tarafım dedi"⁷⁰⁸. Kesin, çünkü İnönü *Hatıralar*'ında bunu kendisi yazıyor. Dikkat edilsin, İnönü, Gazi'nin, kendiliğinden, kendi değerlendirmesi ile SCF'ndan desteğini çektiğini söylemiyor, tümüyle tersine bunun sıkıştırıldığı için, başka bir deyişle baskı karşısında böyle olduğunu açıklıyor!

Cihad Baban'ın deyişiyle gerçekten de kısa sürede "Olaylar Atatürk'ü bile aşacak hale gelmişti"⁷⁰⁹. Öylesine ki, daha SCF'nin kurulmasına ilişkin görüşmeler yapılırken, herhalde Gazi'nin Abdurrahman Nafiz ve Şükrü Nailî paşalara büyük bir önsezi ile, "*Ordu! Siz de benim gibi daima bitaraf kalacaksınız*"⁷¹⁰ demiş olmasına karşın, yine kendisi, seçimlerde kazananın "*...kazanan idare fırkasıdır... Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler...*" olduğunu üzüntü içinde açıklamak zorunda kalacağı⁷¹¹ unutulmamalıdır.

Fethi Okyar'ın SCF ile ilgili anı/notlarını hangi psikoloji içinde kaleme almış olduğuna değinmiştim. Şimdi,

⁷⁰⁷ CEMAL KUTAY: *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız*; C.V, s. 238.

⁷⁰⁸ İSMET İNÖNÜ; *Hatıralar*; C.II, s.228.

⁷⁰⁹ C.BABAN: s.95.

⁷¹⁰ Bkz. Bölüm 1/Kesim 1/VI.

⁷¹¹ Bkz. Bölüm 4/Kesim 3/III-b.

bunu aklımızda tutarak Gazi Mustafa Kemal'in söylemiş olduğu ve Fethi Okyar'ın bu gelişmelerden hemen sonra kaydettiği şu sözlerini birlikte okuyalım:

*"Beni fırkamız var diye aldatıyorlardı; bir şey olduğunu, mevcudun da ekmek peşinde koşarken halkı incittiğini anladım"*⁷¹².

Fethi Bey, SCF kapatmak istediklerini söylediğinde:

*"Cumhuriyete hizmet böyle mi olur? Çekilmek doğru değildir; her müşkülü yavaş yavaş hallederiz. Yedi senedir tek fırkaya alışan, tekmil hükümet memurlarıyla çalışan, tuhaf ve başka bir haleti ruhiye taşıyan bir teşekkülü bir ay içinde yola getirmek imkânı yoktur"*⁷¹³.

"Millî Blok" düşüncesinin neden uygulamaya konulamadığını açıklarken:

*"... arkadaşlarım kabul etmiyor..."*⁷¹⁴.

Genel seçimlerde, CHF genel başkanı olarak SCF karşısında yer alacağını belirttiğinde Fethi ve Nuri beylerin buna karşı çıkması üzerine:

*"Ne yapayım, arkadaşlar razı olmuyor"*⁷¹⁵.

Yukarıda açıklamaya çalıştığım gerçekler karşısında, Gazi'nin bu sözlerini ayrıca yorumlamaya gerek yok sanıyorum.

Falih Rıfkı, kendisi, belki de ayırdında olmaksızın, SCF'nun neden kapatılmak zorunda kaldığını özlü bir biçimde belirleyivermiş: "Eğer Fethi Okyar ve arkadaşları, hiç

⁷¹² F.OKYAR: Serbest...; s.73.

⁷¹³ a.y., s.74.

⁷¹⁴ a.y., s.77.

⁷¹⁵ a.y., s.79.

olmazsa birkaç yıl bir azlık partisi olmaya karar verselerdi ... iki partili Meclisin o günden bugüne gelişeceğine ve rejimin daha erken tabiileşeceğine şüphe yoktu”⁷¹⁶. Gerçekten de, öyle! Ama ne yazık ki, ne Gazi Mustafa Kemal ve ne de Fethi Bey ve arkadaşları, SCF’nin yalnızca göstermelik bir parti olarak kalmasını düşünmemişler.

-IV-

Pekiyi, 1930 yılında Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yapısı çok partili demokratik düzene geçmeye elverecek düzeye ulaşmış mıydı ki Gazi Mustafa Kemal bu girişimde bulunmuştu?

Kuşkusuz, bir ülkede feodal ve teokratik yapının tüm kalıntıları silinmedikçe, seçmenler bilinçli olarak oylarını kullanabilecek bir düzeye ermedikçe orada demokrasinin varlık kazanması olanaksız. Gazi’nin bu gerçeği bilmediği düşünülemez. Düşünülemez, çünkü her şey bir yana, topluca bakıldığında tüm devrimlerin bir yandan ülkenin az gelişmişlik çemberini kırıp aşmayı ve bir yandan da demokrasinin gerçekleşebilmesi için önündeki engelleri kaldırmayı amaçladığı görülür.⁷¹⁷ Ne ki, 1930 yılına gelindiğinde bu alanda daha yapılacak çok iş vardı. O zaman, genellikle öne sürüldüğü üzere, SCF’nin kurulması erken bir girişim miydi? Bu sorunun yanıtı, SCF’nin neden kurulduğuna hangi açıdan bakıldığına göre değişecektir. Eğer SCF bir “deneme”

⁷¹⁶ FALİH RIFKI ATAY: “Devrimci”; Pazar Konuşmaları; s.85.

⁷¹⁷ Bu konuda bkz. ÇETİN YETKİN;

olarak düşünülüyorsa, ortada üzerinde pek de fazla durulacak bir sorun yoktur. Çok partili düzen denenmiş ve koşulların henüz elvermediği anlaşılmıştır, denilecektir. Ama daha önce belirttiğim gibi, bunu anlamının çok daha kolay yolları vardı ve tüm ülkede böylesine bir çalkantı yaratmanın hiç de gereği yoktu. Deneme değil de, **Gazi Mustafa Kemal**’in koşulların olgunlaştığını düşünerek bu girişimde bulunduğunu öne sürmek ise, demin belirttiğin nedenle hiç de gerçekçi olmayacaktır. Buna karşılık, **Gazi**’nin koşullar henüz olgunlaşmamış olmakla birlikte ulusunun kendisine olan güvenine ve saygısına dayanarak sağlığında ülkede demokrasinin temelini atmak ve giderek kökleştirmek istediğini, ancak bu arada da iktidarı bırakmak istemeyen **İsmet Paşa**’yı “demokratik” bir yolla görevden uzaklaştırmayı planladığını öne sürmek daha gerçekçi ve olayların gelişimine uygun düşen bir yaklaşım olacaktır. Böyle bir yaklaşım, aynı zamanda SCF’nun neden kapatıldığına da bir başka açıdan ışık tutacak, ilerdeki yıllarda **Recep Peker**’in CHF genel sekreterliğinden, **İsmet İnönü**’nün ise başbakanlıktan neden **Atatürk** tarafından uzaklaştırıldığıнын, **Yunus Nadi**’nin neden sıkıntılı günler geçirdiğinin de anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Şunu da eklemek gerekiyor: **Gazi Mustafa Kemal**’in SCF’nu kendisine içtenlikle bağlı arkadaşlarına kurdurması ve bu kurucuların **İsmet Paşa**’nın muhalifleri olması, onun çok partili demokratik düzen için koşulların henüz elvermediğinin, bu nedenle de demokrasinin o aşamada güdümlü olması gerektiğinin tümüyle ayırında bulunduğunun bir kanıtı olduğu gibi, nasıl bir iktidar seçeneği planladığını da göstermektedir.

Ne var ki, belirtilen nedenlerle, SCF, izleri sonraki yıllarda varlığını sürdürmüş olmakla birlikte, **Atatürk**'ün başarıya ulaşamamış ve çok partili demokratik düzene aşamalı olarak geçmeyi ve iktidar değişikliğini demokratik bir yolla gerçekleştirmeyi amaçlayan devrimci bir girişimi olarak tarihin sayfalarına gömölüp gitmiş.

1

EKLER

1

EK I

Fethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal'e yazdığı 9 Ağustos 1930 günü mektup:⁷¹⁸

Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Paris'de bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hariçten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettim. Hemen her sene mezuniyet alarak vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tahkik etmekten hâli kalmadım.

Hâsıl ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmekliğime yüksek müsaadelerini istirham ederim.

İlk anda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki, hammadde fiyatlarında dünya piyasasında meydana gelen düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetlerinde az çok bir durgunluk vücuda getirmiştir.

Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî kayba bu umumî sebeplerden maa-

⁷¹⁸ Mektup metninin bulunduğu kaynaklar. A.AĞAOĞLU, S.7-8 (2.Basım); F.OKYAR: *Üç Devirde...*, s.428-430 (bazı eski sözcükler Türkçeleştirilmiştir); F.OKYAR, *Serbest...*, s.54-56; H.R.SOYAK, C.İI, s.413-414; T.Z.TUNAYA, s.631-633; ayrıca AYIN TARİHİ, sayı 79-81 (1930), s.6576-6577 ve 11 Ağustos 1930 günlü gazeteler.

da hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin âmîl olduğuna kaniim.

Hükümet, malî kudretimizle uygun olmayan ve bugünkü nesil için lüzumsuz masraflara girmiş ve masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahilî sanatlar ve mahsüllerimiz hakkıyla himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracaatımıza seneden seneye noksan arız olmuştur. Hükümetçe ihtiyar edilen fedarkârlıkların büyük bir kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da yabancı ithalâtına ve dolayısıyla döviz mübayaatına sarfedilmiştir. Millî paramız endişeli surette düşmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için esaslı bir tedbir alınmamıştır. Bu hallere ilâveten adalet işleri, dahilî ve haricî siyasetlerdeki noksanları dahi bildirek maruzatını uzatmak arzu etmiyorum.

Hülâsa, memleketimiz, Lozan andlaşmasından beri her türlü kapitülâsyon kuyudatında âzâde olarak geçirdiği sulh devresinde köylülerimizin şükranı lââyık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihar şayan gayretlerine rağmen hâsıl olan netice memnuniyet verici olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim. Kendilerine derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükümet ricalinin zan ve şüpheden âzâde gayret ve hüsnüniyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hasıl olduğunu kendi kendime sormaktan bir an vazgeçmedim.

Bu sualin cevabını ancak Büyük Millet Meclisi'nin bir fırkadan müteşekkil olmasında buluyorum. Filvaki, fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten sakınmaları sebebiyle Millet Mecûisinde serbest münakaşa azalmış ve hükümet gayri mesul denecek bir halde kalmıştır. Siz yüksek reisimiz

bu memleketi müthiş düşman istilâlarına karşı tarihte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir zafer kaydettiniz. Bütün vatan evlâtlarının şimdiye kadar hissetmediklerini istiklâl ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten men eden köhne tesisatı kaldırdınız ve cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu sûretle vatanın ebedî minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hâyranlılığına hak kazandınız. Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedîleşmesi için bir fırkalı hükûmet idaresi yerine hürriyeti, münakaşayı tesis etmek ve bu işlerde hatâ varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayretlerinin meydana çıkmasına Cumhuriyet yapıcı olmak sıfatıyla herkesten evvel zatı riyasetpenahilerinin taraftar bulunduklarına asla şüphe edemem. Cumhuriyet âşığı olmak sıfatıyla bu mukaddes gayelerin husulü emelinde, binaenaleyh tam ve hakikî cumhuriyetçi ve bütün mânasıyla lââyık [laik] ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın malî ve iktisadî ve haricî siyasetlerinin bir çok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasî mücadele sahnesine atılmak arzusundayım. Zatı devletleri reisicumhur olduktan maada şimdiye kadar mensup bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkasının da umum reisi olmaları dolayısıyla işbu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum. Cevabı devletlerini bekler ve en derin muhabbeti kalbiyemle beraber hürmet ve tâzimlerimi takdim ederim efendim.

Fethi

EK II

Gazi Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e yazdığı ve 12 Ağustos 1930 günü basına açıklanan mektubu:⁷¹⁹

Azizim Fethi Beyefendi,

9/8/930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi görüşlerinize ve suallerinize Reiscumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malûmdur ki, resmî vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının umumî reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiilî riyaaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reiscumhurluk hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir.

Hükûmetin icraatına müteallik olarak bildirdiğiniz noktai nazarların zamanında mevzuubahis oldukça cevaplarını vermek hükûmete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık olarak meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisi'nde ve millet önünde, millet işlerinin serbest münakaşasını ve iyiniyet sahibi zatların ve

⁷¹⁹ Mektup metninin bulunduğu kaynaklar. A.AĞAOĞLU, s.9 (2.basım); F.OKYAR: Üç Devirde..., s.436-437; F.OKYAR: Serbest..., s.59-60; H.R.SOYAK, C.II, s.415; T.Z.TUNAYA, s.633; ayrıca 12 Ağustos 1930 günlü gazeteler.

fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak, milletin yüksek menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Reisicumhur olmıyarak yalnız fiilen Cumhuriyet Halk Fırkası Reîşi bile bulunsaydım, Fırka programını ve icratını tenkit eden ve insanî ve siyasî ahlâkına emîn olduğum sizin gibi bir zatın görüşlerini dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım budur.

Binaenaleyh Büyük Meclis’de aynı temele dayanan yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münaakaşa etmesini cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu itibarla, görüşlerinizi takip için siyasî mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telâkki ettim.

Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kanunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifa edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal

EK III

SCF'nun Programı:⁷²⁰

Madde 1- Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milleyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedîleşmesi gayedir.

Teşkilâtı Esasiye Kanundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilâstisna herkes için meri tutacak ve hiçbir anza ya uğratmayacaktır.

Madde 2- Vergiler millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3- Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Madde 4- Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde işk görmek isteyecek haricî sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

⁷²⁰ Program metninin bulunduğu kaynaklar: A.AĞAOĞLU: s.159-160 (2.basım); F.OKYAR: *Üç Devirde...*, s.470-472; F.OKYAR: *Serbest...*, s.57-58; T.Z.TUNAYA: s.633-634; ayrıca, AYIN TARİHİ, sayı 77, Ağustos 1930, s.6581-6582; ayrıca, 13 Ağustos 1930 günlü gazeteler.

Madde 5- Fırka, vatandaşların refahına malî ve iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan Hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayrikâfi görüldükçe, Devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

Madde 6- Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülâtsiz usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi zayıf düşüren mürabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındanır.

Çiftçinin fedakarlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin ziraî kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde 7- Dahilî sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vâsıl olmak istediğı mühim hedefidir. Teşviki Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahşettiğı himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsüllerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde 8- Halkın hükümet dairelerindeki işleri âzami sûret ve suhuletle görülecektir. Rüşvet ve suistimallere karşı bilâ merhamet mücadele edilecektir.

Madde 9- Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yapılacaktır. Mahkemeler teşkilâtındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde 10- Fırka, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşriki mesaiye hemmiyet verecektir.

Madde 11- Fırka, bir dereceli intihap usulünün teşisini ve siyasî hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafa edecektir.

EK IV

S.C.F.'nın Tüzüğü, "Serbest, Lâik, Cumhuriyet Fırkasının Yasası"⁷²¹

Umumî Esasalar Birinci Kısım

1- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet usulünü millî hâkimiyetin en yüksük tecellisi olarak kabul eder.

2- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkasının esas gayesi, Cumhuriyetin istilzam ettiği şartları tatbikat sahasında tahakkuk ettirmektir.

3- Bu gayeye vasıl olabilmek için Fırka, Teşkilâtı Esasiye Kanununun Türk vatandaşlarına vaadettiği bütün selâhiyet ve hakları her türlü halden siyanet etmeği taahhüt eder.

4- Vicdan hürriyeti, mesai serbestisi, fikir, kalem ve içtima hürriyetleri, icra kuvveti murakebe ve kontrol selâhiyeti ve halk kütlelerinin Belediye ve vilâyet idarelerinde kendi işlerini kendileri görmeleri esası Fırkanın hassaten benimsediği umdelerdir.

5- Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük, büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin

⁷²¹ T.C.İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNEYİT MÜDÜRLÜĞÜ: Türkiye'de Siyasi Dernekler, C.II, Ankara, 1950, s.77-84.

inkişafına mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umum menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu mürakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek Fırkanın varmak istediği gayedir.

6- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkasının müessisi sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Beyefendidir.

İkinci Kısım

Fırkaya Girmenin Şartları

7- On sekiz yaşını ikmal etmiş, siyasî ve medenî huktan mahrum edilmemiş, sui şöhretle tanınmamış, vatana karşı hıyanetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabul etmiş olan her Türk vatandaşı programını benimsemek şartı ile Fırkaya girebilir.

Üçüncü Kısım

Fırka Teşkilâtı

Köy ve Mahalle Ocakları

(Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşkilâtı aşağıdan yukarıya doğru yürür ve ilk nüvesi köy ve mahalledir.)⁷²

8- Köy ve mahallelerdeki Fırka azaları aralarından biri reis olmak üzere üç kişilik bir idare heyeti ve bir yedek aza seçerler.

9- Köy ve mahalle heyetinin adı: Ocak'tır.

⁷² Metinde, bu tümce parantez içinde yazılıdır.

10- Ocak aşığıdaki işleri görür:

A)Azaları deftere kaydeder ve Fırkanın programı hakkında halkı tenvir, halk arasında halkın maddî ve mane-vî yükselmesine yardım edecek mektep, kooperatif, karşılıklı yardım müesseseleri gibi teşekküllerin husul bulmasına çalışır.

B)Fırkanın nahiye ve idare heyetiyle mahabederede bulunur. Fırkanın köy ve mahalledeki vaziyet hakkında oraya malûmat verir, oradan bu hususa ait alacağı talimatı tatbika ve her türlü seçilmelerde Fırkanın kazanması için çalışır, âzâdan Fırka aidatını toplar, köy ve mahalle ocağının yıllık bütçesini hazırlar.

Mahalle ve köy ocağının fevkinde nahiye ocağı vardır. ...

Nahiye Ocakları

11- Nahiye ocağı beş kişiden teşekkül eder.

12- Nahiye ocağı haftada beş kere içtima eder ve aşığıdaki işler ile uğraşır:

A)Köy ve mahalle ocakları ile muhabere eder. Köy ve mahalle ocaklarına talimat verir. Fırka programının anlaşılması müşkül görülen kısımları hakkında onlara izahat verir ve o yolda halka konferanslar ve mev'izeler verilmesi için tedbirler alır, ocakları çalışmaya sevkeder, halk arasında faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin husule gelmesi ve seçimler zamanında Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

B)Kaza ocakları ile muhabere eder, bu ocağı nahiye ve köy ocaklarının faaliyetlerine, Fırka programının halk

yaşayışında husule getirdiği değişiklikler ve nahiye halkının ihtiyaç ve arzularına dair malûmat verir. Ve bu hususlara dair kaza ocağından talimat alır.

C)Nahiye ocağının hesap defterini tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Kaza Teşkilâtı

(Nahiye ocağının fevkinde kaza ocağı vardır)

13- Kaza ocağı, kaza kongresi tarafından seçilmiş yedi kişiden ibarettir. Bunlardan birisi reis, birisi kâtip, birisi de muhasebeci olur.

Üç kişi de yedek bulunmak üzere seçilir.

14- Kaza ocağı haftada bir kere toplanır. Aşağıdaki işleri görür.

A)Nahiye ocakları ile muhabere eder, nahiye ocaklarına talimat verir. Bu ocakların çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının anlaşılması için izahat verir, programın nahiye halkı arasında yayılmasına ve seçimler esnasında Fırka namzetlerinin kazanmalarına çalışır.

B)Vilayet ocağı ile muhaberede bulunur. Fırka teşkilâtının kaza dahilindeki faaliyetlerine, Fırka programının kaza halkı üzerindeki tesirlerine, Fırkarun kazadaki vaziyetine, kaza halkının ihtiyaçlarına ve arzularına bu husustaki Fırkaca yapılması lazım gelen tedbirlere ait malumat verir ve onlardan aldığı talimata göre hareket eder.

C)Kaza ocağı hesaplarını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Vilayet Teşkilâtı .

Kaza teşkilâtının fevkinde vilâyet teşkilâtı bulunur.

15- Vilayet ocağı birisi reis, birisi kâtip, birisi muhasebeci olmak üzere dokuz kişiden teşekkül eder ve vilâyet kongresi tarafından intihap olunur.

Vilâyet ocağı on beş günde bir toplanır. Ve aşağıdaki işlerle uğraşır:

A)Fırkanın merkez ocağı ile muhabere eder. Vilâyet dahilindeki merkez teşkilâtının açılmalarına, Fırka azalarının miktarına, Fırka ve halk arasındaki alâka ve münasebetlere ve ahalinin arzu ve ihtiyaçlarına ve Fırkaca yapılabilecek işlere ait malûmat verir ve Fırka teşkilâtına bildirir.

B)Kaza ocaklariyle muhabere eder, Fırkanın merkez ocağından aldığı talimatları ve tamimleri tebliğ eder, kaza teşkilâtının çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının kaza ocakları tarafından anlaşılması için izahat verir, kaza ocaklarına halkı irşad zımmında yapılması faydalı olan konferanslar ve mev'izeler için mevzular hazırlar ve her türlü seçimlerde Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

C)Vilâyet idare heyetinin hesabını tutar ve yıllık bütütçesini yapar.

Merkez Ocağı

Vilâyet ocaklarının, Fırkanın bütün teşkilâtının fevkinde merkez ocağı bulunur.

16- Bir umumî reisten ve bir umumî kâtipten ve bir muhasiple dokuz azadan mürekkep olan merkez ocağı bü-

yük kongre tarafından seçilir. Bunlara ilâveten beş kişi yedek aza olmak üzere intihap olunur.

17- Merkez ocağı ayda üç kere toplanır ve mürettep adedinin mutlak ekseriyeti ile müzakereye başlar ve kararlar verir.

18- Merkez ocağı aşağıdaki işleri görür:

A)Memleketin fırka ocakları üzerinde nezaret eder.

B)Bu teşkilâtla muhaberede bulunarak Fırkanın işlemesi hakkında malûmat alır ve icap eden kararları ve tedbirleri ittihaz eder.

C)Fırkanın programına ve vaziyetin icabatına göre halkı tenvir etmek üzere Fırka teşkilâtına tamimler yazar, direktifler verir ve konferanslar tertibi için mevzular hazırlar.

D)Kaza ve vilâyet merkezlerinde, şehir ve vilâyet meclislerine intihap olunacak Fırka namzetlerini ait oldukları şehir ve vilâyet teşkilâtı ile muhabere ederek tespit eder.

E)Mebus intihabında intihap daireleri ile anlaşarak Fırka namzetlerini gösterir.

F)Büyük kongrenin encümenlerine ait lâyihaları ve merkez bütçesini ve teşkilât kadrolarını hazırlar.

G)Senede hiç olmazsa bir kere merkez ocağı azasından münasip görülenler teftişe çıkar ve Fırkanın memleketteki teşkilâtı ve faaliyeti hakkında merkez ocağına rapor verirler.

Dördüncü Kısım

Fırka Kongreleri

Fırka kongrelerin de, Fırka teşkilâtı gibi aşağıdan yukarıya doğru yürür.

Mahalle ve Köy Kongreleri

19- Mahalle ve köy ocakları yılda bir kere kongre akdederler.

20- Mahalle ve köy kongrelerine mahalle ve köy içinde Fırkaya girmiş bütün vatandaşlar iştirak ederler. Fakat müzakereye başlanması için Fırkaya kaydedilmiş olan azanın nıfsından bir fazlasının hazır bulunması şarttır. Bulunmadığı halde hazır olan aza ile kongre açılır.

21- Mahalle ve köy kongreleri aşağıdaki işlerle uğraşır:

A)Kendilerine bir reis ve bir kâtip seçerler.

B)Fırkanın geçen sene esnasında nasıl çalıştığını, görülen noksanları, halkın takviye ve irşadı ve Fırkarın daha müsmir çalışması için neler lâzım geldiğini, köy halkının ihtiyaçlarını serbestçe müzakere, hesaplarını ve yıllık bütçesini tetkik eder.

C)Ocak azası ile nahiye kongresine gidecek olan ocak mümessillerini seçer.

Nahiye Kongreleri

22- Nahiye kongreleri, nahiye dahilindeki köy ve mahalle ocaklarındaki birer mümessilden teşekkül eder ve senede bir kere içtima eder.

23- Kongre azalarının nıfsından bir fazlası ile müzakereye başlar ve ekseriyet olmadığı halde gün sonra hazır azalarla açılır ve aşağıdaki işleri görür:

A) Kendisine bir reis, bir kâtip intilap eder.

B) Nahiye ocağının raporunu, geçen sene esnasında faaliyetini, Fırkanın nahiyeadaki vaziyetini, icap eden tedbirleri, nahiyenin ihtiyaçlarını, nahiye ocağının sarfiyatını, yeni bütçesini serbestçe tetki eder ve aldığı kararları kaza ocağına gönderir.

C) Kaza ocağına girecek üç mümessili seçer.

Kaza Kongreleri

24- Kaza kongreleri kaza dahilindeki nahiyeler tarafından gelecek üçer mümessilden teşekkül eder. Ve senede bir kere içtima eder.

25- Kongre azalarının nıfsından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür:

A) Kendisine bir reis, bir kâtip seçer.

B) Kaza ocağının raporunu, yıllık faaliyetini, Fırkanın kazadaki vaziyetini, icap eden tedbirler, kazanın ihtiyaçlarını, kaza heyetinin sarfiyatını ve yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları vilâyet ocağına gönderir.

C) Vilâyet kongresine gidecek dört mümessili seçer.

26- Vilâyet kongresi vilâyet dahilindeki kazalar tarafından gönderilen beşer mümessilden teşekkül eder. Ve yılda bir kere toplanır.

27- Kongre azanın nıfsından bir fazlası ile müzakereye başlar. Ekseriyet olmadığı halde üç gün sonra hazır olan aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür:

A) Kendisine bir reis, bir ikinci reis ve iki kâtip seçer.

B) Beşer kişiden ibaret olmak üzere yasa, lâyiha ve hesap encümenleri teşekkül eder.

C) Vilâyet ocağı tarafından verilen raporların, Fırkanın geçen sene esnasında vilâyet dahilindeki faaliyetini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları merkez ocağına gönderir.

D) Vilâyet ocağı azaları ile büyük kongreye gidecek üç mümessil seçer.

Büyük Kongre

28- Büyük kongre senede bir kere merkez ocağının göstereceği zaman ve yerde toplanır. Merkez ocağı büyük kongreyi zamanundan evvel de toplamaya çağırabilir.

29- Büyük kongre, vilâyet kongreleri tarafından seçilmiş azimî üçer mümessil ile Fırkaya mensup mebuslardan teşekkül eder.

30- Kongre gelen azanın huzuru ile açılır. Ekseriyet bulunmadığı halde üç gün sonra hazır aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür:

A) Umumi reis tarafından açılan kongre, kendisine muvakkat bir reis ve dört kâtip seçer.

B) Lâyiha, hesap, yasa ve murakebe encümenleri için yedişer kişi seçer.

C) Fırkanın bir senelik faaliyetini, merkez ocağının yaptıklarını, Fırkaya mensup mebusların Meclisteki faaliye-

tini, Fırka programına bakılıp bakılmadığını, Fırkanın memleketteki ve halk arasındaki hâl ve vaziyetini, Fırkanın tekâmül ve taaliisi için neler yapılması lâzım geldiğini, yasalarda lüzum görülen tadilâtı, merkez ocağının sarfiyatını ve yeni bütçesini tetkik ve müzakere eder.

D)Lüzum gördüğü meseleleri yukarıda zikredilen encümenlerin tetkik ve tahkikilen havale eder ve encümenlerin verecekleri raporları müzakere eder.

E)Memlekete hitaben Fırkanın bir senelik faaliyeti ve gelecek sene yapacağı işler hakkında beyannameler kaleme alır.

31- Merkez ocağını seçer.

32- Kongresinin müzakereleri alenidir. Fakat icabında hafi celse de yapar.

33- Müzakere kâtipler tarafından zaptolunur.

34- Kongre kararlarını hazır azanın mutlak ekseriye tiyle verir.

Beşinci Kısım **Fırka Gurubu**

35- Fırka gurubu, Büyük Millet Meclisindeki Fırkaya mensup azalardan teşekkül eder.

36- Mebuslar gurubu, Fırkanın programına göre hareket etmek, Fırka programının kanunlara tatbikine çalışmak, ocak tarafından Fırka programına tevkifan verilen direktiflere bakmakla mükelleftir.

37- Mebuslar grubunun reisi, merkez ocağı reisi bulunmadığı takdirde umumi reistir.

38- Grubun müzakereleri zapolunur.

39- Meclis gurubu hiç olmazsa beş günde bir toplanır. Fakat Reis ve gurup azasından onbeş kişinin isteği üzerine, gurup daha evvel de toplanabilir.

40- Gurubun kararları hazır azanın nafsından bir kişinin fazlalığı ile verilir. Verilen kararlara bütün azaların tebaiyet etmeleri mecburidir. Hazır bulunmayan azalar verilen kararlardan haberdan olmakla mükelleftirler.

41- Gurup namına yalnız reis söz söyleyebilir. Fakat herhangi bir mesele dolayısıyla reis bu selahiyetini gurup azasından münasip gördüğü zata verebilir.

42- Gruba mensup mütehasıslar ihtisaslarını alâkadar eden meselelerin müzakerelerine hazırlamak ve bu gibi meselelerin Fırkanın programına göre halline çalışmakla mükelleftirler.

43- Grupça müzakere edilip karar altına alınmayan meselelerin müzakeresinde gurup azası rey ve fikrinde serbesttirler. Bununla beraber gerek fikirlerinde, gerek reylerinde Fırkanın umumî programına göre hareket etmek mecburiyetindedirler.

44- Gurubun kararları alınmadan istizah yapılamaz. Sual için umumî reisin muvaffakati elzemdir.

45- Millet Meclisinde Fırka programını alâkadar eden meseleler müzakere edilirken Fırkaya mensup azanın hazır bulunması şarttır.

46- Gurup reisinden müsaade alınmaksızın Meclisten mezuniyet alarak ayrılmaz.

47- Fırkanın programına muhalif söz söylemek, yazı yazmak ve rey vermek yasaktır.

48- Fırka namzetlerinin kazanmaları ve Mecliste fırka namına vaki olacak tekliflerin Meclisten geçmesi için çalışmak ve rey vermek borçtur.

49- Mebusluk nüfuzunu istimal ederek Devlet Hazinesini, ticari ve iktisadî teşebbüsleri lehine ızzar etmek Fırkaya mensup azalar için memnudur.

50- Fırkanın herhangi bir ocağının azası olarak özürsüz birbiri ardında beş defa içtima gelmeyenleri istefa etmiş sayılırlar.

51- Yukarıda yazılı kaidelere bakmayanlar ve Fırkanın manevî şahsiyetini halk nazarında düşürebilecek fiil ve harekette bulunanlar birinci defa ihtar, ikinci defa muvakkat ihraç ve üçüncü defa daimi ihraç kararlarına tabi olurlar.

52- Mahalle, köy, nahiye, kaza ve vilâyetlerde bu cezalar ocaklar tarafından verilir.

53- Fırka guruplarının ihtar ve muvakkat ihraç kararlarına merkez ocağı karar verir. Daimi ihraç cezası da gurbun umumi heyet tarafından verilir.

54- Daimi ihraç cezasına uğrayanlar, karara tebaiyet etmekle beraber umumî kongreye azrı keyfiyet etmek selâhiyetini muhafaza ederler.

Haysiyet Divanı

55- Haysiyet divanı beş kişiden teşekkül eder. Ve Fırka gurubu tarafından seçilir.

56- Divan kendisine bir reis ve bir kâtip intihap eder.

57- Haysiyet divanı fırka gurubuna mensup azalar arasında çıkan ihtilafları hal ve fasleder.

58- İki taraf dinledikten sonra –Divanca verilecek karar- üç gün zarfında gurubun reisine arz olunur. Reis beş gün zarfında kararı Fırka gurubuna arz eder.

59- Gurubun verdiği karar katidir.

Fırkanın Varidatı

60- Fırka masraflarını aşağıdaki varidatla karşılaştırır:

A)Fırkaya giren her azadan her ay en az beş kuruş alınacaktır. Kurderit olmayanlar bu aidattan muaftır.

B)Fırka gurubun azası aylık tahsisatlarından yüzde bir yardım (para)sı vereceklerdir.

C)Fırkaya giren aza bir defaya mahsus olmak üzere en az yirmi beş kuruş duhuliye verecektir. Kudreti olmayanlar bundan muaftır.

Yasanın Tefsiri

Fırka yasının tefsiri selâhiyeti büyük kongreye münhasırdır.

Muvakkat Madde

Kongre akdoluncaya kadar vilâyet ocakları merkez ocağından verilecek selâhiyet üzerine teşekkül eder.

Vilayet ocakları, kaza ocaklarını, kaza ocakları nahiye ocaklarını, nahiye ocakları da köy, mahalle ocaklarını teşkiline

EK V

Konyalı Aşık Mehmet'in (Yakıcı) Fethi Bey'e seslenerek yazdığı "Şikâyetnâme"⁷²³

ŞİKÂYETNÂME

*Şikâyetnâme yazdım huzur'a,
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey,
Dokunmasın bir şey kalbe fütura
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey.*

*Yaşasın Fethi Bey, kurdu bir fırka
İyi namı gitti garb ile şarka
Ne altta sergi var, ne dal'da hırka
Perişan halimizi bilsin Fethi Bey.*

*Tevazu kalmadı düzen bozuldu
İcar nisbetinde evler yazıldı
Fakir, fukaranın bağı ezildi
Pek yaman haldeyim bilsin Fethi Bey.*

⁷²³ SELÇUK ES: "Konyalı Aşık Mehmet'in Bir Destanı"; TFA Dergisi, sayı 252, yıl 1970 (Konyalı Aşık Mehmet Yakıcı 1879-1949 yılları arasında); 1981, s. 11.

*Rençber idi insanların yararı,
Dört seneden beri etti zararı
Her Tahsildarda var, haciz kararı
Canımız yanıyor bilsin Fethi Bey.*

*Sabahtan tahsildar dizilir bir saf,
Ne tüccar kalmıştır ve ne de esnaf
Her gelen tahsildar etmiyor insaf
Malımız hacizde bilsin Fethi Bey.*

*Hep zengin ağalar çıktılar hiçe
Tahsildarlar kıvrar hem gündüz gece
Yol parası aldı altımdan keçe
Böyle bir haldeyim bilsin Fethi Bey.*

*Eska'yı⁷⁴ açtılar yeni daire
Bu derdimize olmadı çare
Bir dönüm ekine üç lira pare
Onun da bulamam bilsin Fethi Bey.*

*Düşünceler arttı, derdime daldım,
Ziraat Bankası'ndan yüz lira aldım,
Bunu veremeyüp mükedder kaldım,
Kederli olduğumu bilsin Fethi Bey.*

*Esnaftın yarısı dükkandan kalktı,
Buğdaycı, tiftikçi büsbütün battı,
Koyun tüccarları bütün top attı
Bundan da haberin olsun Fethi Bey.*

⁷⁴ O dönemde açılan sulama idaresi.

*Maaş alanlarda fantezi çoktur
Parayı kazanan avukat, doktor
Fukara rençbere hiç bakan yoktur
Bunların halini sorsun Fethi Bey.*

*Okuyup mektubun ele alaydı,
Fethi Bey derdime çere bulaydı,
Olursa bir imdat senden olaydı
Ne yapsın dünyayı gayrı Fethi Bey.*

*Fethi Bey de özlerime bakaydı
Gazyağı da ucuzlayıp akaydı
Şeker, kibrit inhirası kalkaydı
Millet size duacıdır Fethi Bey.*

*Çalıştım çiftime yapmadım hile
Yüzelli dönümden çıktı on kile
Benim tohumluğa yetmiyor bile
Bankaya ne verem yetiş Fethi Bey.*

*Aşık Mehmet senin sözlerin haktır
Kimse kıymetini etmiyor takdir
Vergiye verecek on param yoktur
Ne satup vereyim bilmem Fethi Bey.*

EK VI

TC Dahiliye Vekâleti'nin 5 Eylül 1930 tarihinde Valiliklere gönderdiği genelge:⁷²⁵

Son zamanlarda bazı neşriyat ve rivaye üzerinebazı kimselerin vergiler kaldırılacaktır, askerlik olmayacaktır, fes giyilecektir, Türk harfleri kaldırılacaktır gibi makûs ve menfi propagandalarla muhtelif mükellefiyetlerini ifadan kaçınmaya tahirk ettikleri vali beylerden gelen raporlardan anlaşıyor.

Kanunlara itaatsizliğe tahrik ve teşvik, kanuna itaatsizlik kadar ve nizam ve asayiş memlekete muzır bir harekettir. Demokrasilerden en çok korunulacak ve korkulacak zihniyet ve hareket demagojidir. Öyle makûs ve menfi istikametteki propagandalar genişledikçe bir memleketin idaresi anarşie bile düşebilir. Memleketin asayiş ve inzibatını muhafaza ve Cumhuriyet kanunlarının tamamıyla tatbikini temin ve devlet hükümet otoritesini herşeyden yüksek tutmak ve yüksek tanıtmakla mükellef ve mesul idare amir ve memurlarımızın şahsi bilgi ve tecrübelerine inzıam eden nüfuz ve selâhiyetlerini en geniş mânâda kullanarak muhitlerini irşat ile muzır ve menfi propagandaların fena tesirlerini izale ve muharrikleri takip ve mahkemelere tevdi ederek

⁷²⁵ TBMM, ZC, C.XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, İnikat 84, s.48-49.

propagandaya kapılabilecek vatandaşları bilâhère çekecekleri cezalardan ve görecekları zarardan vikâye etmelerini ve herhalde kanunların teminî memuriyeti ve devlet nüfuzunun mahallî şartlara en mülayim kartuni ve idari tedbirlerle, fiiliyat sahasında olduğu kadar fikirlerde ve gönüllerde de huzuru sükunu ve Cumhuriyet ve inkılâp kanunlarına halkın şuurlu ve samimi muhabbe ve itimadını idamesi esbabının teminini ve bu tedbirlere sâik olacak vekayi ve hâisat ile tatbik edilen ve edilecek olan tedbirlerden vekâleti günü gününe haberdar buyurmalarını rica ederim.

KAYNAKÇA

-I-

KİTAPLAR

- AHMET AĞAOĞLU: **Devlet Ve Fert**; İstanbul, 1933
- AHMET AĞAOĞLU: **Serbest Furka Hatıraları**; 2. basım, İstanbul, 1969
- AHMET AĞAOĞLU: **Serbest İnsanlar Ülkesinde**; İstanbul, 1930
- SAMET AĞAOĞLU: **Babamın Arkadaşları**; 3. basım, İstanbul, 1969
- FEROZ AHMAD: **İttihatçılıktan Kemalizme**; çev.Fatmagül Merktay, 2. basım, Kaynak yyn., İstanbul, 1986
- MAKİ CEVAT AKKERMAN: **Demokrasi Ve Türkiye’de Siyasî Partiler Hakkında Kısa Notlar**; Ankara, 1950
- HENRY ELISHA ALLEN: **The Turkish Transformation-A Study in Social and Religious Development**; Greenwood Press, New York, 1968
- TEKİN ALP: **Kemalizm**; İstanbul, 1938
- KEMAL ARIBURNU: **Atatürk Ve Çevresindekiler**; Türkiye İş Bankası yyn., Ankara, 1994
- DAMAR ARIKOĞLU: **Hatıralarım**; İstanbul, 1961
- KEMAL ATATÜRK: **Atatürk’ün Söylev Ve Demeçleri**; C.I: **TBMM’nde Ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938)**; Türk İnkılap Ens. yyn., 6. basım, İstanbul, 1963
- FALİH RIFKI ATAY: **Çankaya-Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar**; Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. yyn., İstanbul 1969
- FALİH RIFKI ATAY: **Pazar Konuşmaları, 1941-1950**; İstanbul, 1965
- ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR: **İkinci Adam-İsmet İnönü**; C.I: 1884-1938; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966
- ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR: **Tek Adam-Mustafa Kemal**; C.III: 1922-1938; Remzi Kitabevi, 2.basım, İstanbul, 1966
- MUSTAFA AYSAN: **100. Doğum Yıldönümünde Atatürk’ün Ekonomi Politikası**; Es yyn., 2. basım, İstanbul, 1980
- CİHAD BABAN: **Politika Galerisi-Büstler ve Portreler**; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970

- AHMET HAMDİ BAŞAR: Atatürk'le Üç Aya Ve 1930'dan Sonra Türkiye; İstanbul, 1945
- AHMET HAMDİBAYAR: "Bir İzah"; Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz? En Büyük Millî Dâvamız Üzerine Bir Tahlil'e ek; İstanbul, 1959
- CELAL BAYAR: Ben De Yazdım- Millî Mücadeleye Gidiş; C.IV, İstanbul, 1967
- M.TANER BAYAZIT: İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950); İzmir, 1967
- HİKMET BATUR: Atatürk-Hayatı Ve Eseri; C.I: Doğumundan Sam-sun'a Çıkışına Kadar; Ankara, 1963
- NİYAZİ BERKES: Türkiye'de Çağdaşlaşma; Bilgi yyn., Ankara, 1975
- HİKMET BİLA: C.H.P. Tarihi (1919-1970); Ankara, 1979
- SALİH BOZOK CEMİL S. BOZOK: Hep Atatürk'ün Yanında; Çağdaş yyn., İstanbul, 1985
- ALİ FUAT CEBESÖY: Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul Ve Genç Su-baylık Hatıraları; İnkılâp Ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967
- ALİ FUAT CEBESÖY: Siyasî Hatıralar; 2.Kısım, Doğan Kardeş yyn., İstanbul 1970
- İSMAİL CAM: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi; Cem yyn., İstanbul, 1970
- TEVFİK ÇAVDAR: Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet Ve Manzara-i Umumiye"; Milliyet yyn., İstanbul, 1971
- TEVFİK ÇAVDAR: Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950; İmge yyn., Ankara, 1995
- ANIL ÇEÇEN: Atatürk Ve Cumhuriyet; Türkiye İş Bankası Kültür yyn., Ankara, 1981
- C.H.DODD: Politics and Government in Turkey; Manchester Univercity Press, Londra, 1969
- AVNİ DOĞAN: Kurtuluş, Kurtuluş Ve Sonrası; Dünya yyn., İstanbul, 1964
- MAURICE DUVERGER: Diktatörlük Üstüne; çev.Bülent Tanör, Dö-nem yyn., İstanbul, 1965
- MAURICE DUVERGER: Siyasî Partiler; 2.basım, çev. Ergun Özbudun, Bilgi yyn., Ankara, 1974

- A.ŞEVKET ELMAN: **Dr.Reşit Galip**; Ankara, 1953
- KAMİL ERDEHA: **Millî Mücadelede Vilayetler Ve Valiler**; Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975
- NURİ EREN: **Turkey Today and Tomorrow-An Experiment in Westernation**; A.Praeger, New York, 1963
- EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: bkz. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
- TEKİN ERER: **Türkiye’de Parti Kavga-ları**; 2.basım, Tekin yyn., İstanbul, 1966
- HAMZA EROĞLU: **Türk Devrim Tarihi**; 5.basım, Ankara, 1977
- FREDERİCK W.FREY: **The Turkish Political Elite**; The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1965
- İSMET GİRİTLİ: **Fifty Years of Turkish Political Development, 1919-1969**; İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi yyn., İstanbul, 1969
- MAHMUT GOLOĞLU: **Devrimler Ve Tepkileri (1924-1930)**; Ankara, 1972
- JOSEPH GREW: **Atatürk Ve İnönü – Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları**; çev. Muzaffer Aşkın, Akşam Kitapçılık Tic. Limited Şirketi yyn., İstanbul, 1966
- İÇİŞLERİ BAK. EM. GEN. MÜD.: **Türkiye’de Siyasî Dernekler**; Ankara, 1950
- SELİM İLKİN: bkz. İLHAN TEKELİ-SELİM İLKİN
- AFET İNAN: **Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler**; Türkiye İş Bankası yyn., Ankara, 1959
- İSMET İNÖNÜ: **Hatıralar**; C.II, Bilgi yyn., Ankara, 1987
- İSMET İNÖNÜ: **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**; bkz. ABDİ İPEKÇİ
- SÜREYYA İLMEN: **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**; Muhiddin Fuad Gücüyener yyn., İstanbul, 1951
- ABDİ İPEKÇİ: **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**; Cem yyn., İstanbul, 1968
- İSMAİL HUSREV: **Türkiye’de Köy İktisadiyatı-Bir Millî İktisat Tetkiki**; Kadro Mecmuası yyn., İstanbul, 1934
- [FERİDUN] KANDEMİR: **Siyasî Dargınlıklar**; C.IV: **Serbest Fırka-Nasıl Kuruldu? Nasıl Kapatıldı?**; Ekincigil yyn., İstanbul, 1955

- MAZHAR MÜFİT KANSU: Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber;** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yyn., Ankara, C.I, 3.basım, 1988, C.II, 2. basım, 1986
- YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU: Politikada 45 Yıl;** Bilgi yyn., Ankara, 1968
- ŞÜKRÜ KARATEPE: Darbeler, Anayasalar Ve Modernleşme;** İz yyn., İstanbul, 1993
- KEMAL KARPAT: Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik Ve Kültürel Temeller;** İstanbul, 1967
- KILIÇ ALİ [ALİ KILIÇ]: Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor;** Sel yyn., İstanbul, 1955
- NECİP FAZIL KISAKÜREK: Benim Gözümde Menderes; Ötüken** yyn., İstanbul, 1970
- SUNA KİLİ: Turkey-A Case Study of Political Development;** Robert College yyn., İstanbul, 1968
- LORD KINROSS: Atatürk –A of Biography Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey;** 3. basım, William Morrow and Company, New York, 1967
- CEMİL KOÇAK: Siyasal Tarih (1923-1950); Türkiye Tarihi; C.IV: Çağdaş Türkiye, 1908-1980;** Cem yyn., İstanbul, 1989, s.85-173
- EMRE KONGAR: İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplum-sal Yapısı;** 3. basım, Bilgi yyn., Ankara, 1979
- LEVENT KÖKER: Modernleşme, Kemalizm Ve Demokrasi;** 2.basım, İletişim yyn., İstanbul, 1993
- CEMAL KUTAY: Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsan-ımız; Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964); C.I-V, Kazancı yyn., İs-tanbul, 1992**
- CEMAL KUTAY: Türkiye'de İstiklâl Ve Hürriyet Mücadeleleri Tari-hi; C.XX, İstanbul, 1962**
- CEMAL KUTAY: Celal Bayar'ın Yazmadığı Ve Yazmayacağı Üç De-virden Hakikatler;** Alioğlu yyn., İstanbul, 1982
- BERNARD LEWIS: The Emergence of Modern Turkey;** Oxford University Press, Londra, 1965
- GEOFFREY L.LEWIS: Turkey;** 2.basım, Frederick A. Praeger, New York, 1955; ayrıca, *La Turquie-le declin de l'Empire, les reformes*

- d'Ataturk, la Republique modern;** Fransızcaya çev.Pier Willemat, Umarabout Universite, Paris, 1963
- Millet Hizmetinde 40 Yıl-C.H.P.;** Ankara, 1963
- D.V.MIKUSCH: Gazi Mustafa Kemal-Avrupa İle Asya Arasındaki Adam;** çev.Esat Mermi Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981
- A.FETHİ OKYAR: Üç Devirde Bir Adam (Hatıralar);** yayına hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman yyn., İstanbul, 1980
- A FETHİ OKYAR: Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi;** İstanbul, 1987
- ERSİN ONULDURAN: Political Development and Political Parties in Turkey;** 2.basım, A.Ü.S.B.F. yyn., Ankara, 1974
- GÜNDÜZ ÖKÇÜN: 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye;** A.Ü.S.B.F. yyn., Ankara, 1971
- GÜNDÜZ ÖKÇÜN: Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir)-Haberler, Belgeler, Yorumlar;** 2.basım, A.Ü.S.B. yyn., Ankara, 1971
- ÇETİN ÖZEK: Türkiye'de Gerici Akımlar Ve Nuruçluğun İyçyüzü:** Varlık yyn., İstanbul, 1964
- M.PHILIPS PRICE: A History of Turkey - From Empire to Republic;** George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1956
- SABAHATTİN SELEK: Anadolu İhtilâli;** 5.basım, Cem yyn., İstanbul, 1973
- M.ZEKERİYA SERTEL: Hatırladıklarım;** İstanbul, 1968
- STANFORD J.SHAW EZEL KURAL SHAW: A History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; C.II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1908-1975;** Cambridge University Press, New York, 1977
- HASAN RIZA SOYAK: Atatürk'ten Hatıralar;** C.II, Yapı Ve Kredi Bankası yyn., İstanbul, 1973
- İLKAY SUNAR: State and Society in the Politics of Turkey's Development;** Ankara Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yyn., Ankara, 1974
- İLHAN TEKELİ SELİM İLKİN: 1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları;** Ortadoğu Teknik Ü. Yyn., Ankara, 1977
- TANER TİMUR: Türk Devrimi Ve Sonrası, 1919-1946;** Doğan yyn., Ankara, 1971

- ARNOLD TOYNBEE: **Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu;** çev.Kasım Yargıcı, Milliyet yyn., İstanbul, 1971
- F.HÜSREV TÖKİN: **Türk Tarihinde Siyasî Partiler Ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965);** Elif yyn., İstanbul, 1965
- TARIK Z. TUNAYA: **Türkiye’de Siyasî Partiler (1859-1952);** İstanbul, 1952
- METE TUNÇAY: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931);** Yurt yyn., Ankara, 1981
- ŞERAFETTİN TURAN: **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar;** 2.basım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yyn., Ankara, 1989
- ŞERAFETTİN TURAN: **Türk Devrim Tarihi;** 3.Kitap 1.bölüm: **Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938);** Bilgi yyn., Ankara, 1995
- Türk Parlamento Tarihi: *Millî Mücadele Ve TBMM 1.Dönem, 1919-1923; C.III; *TBMM-2. Dönem, 1923-1927; C.III,** Hazırlayan: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, TBMM Vakfı yyn., Ankara, 1995
- HİLMİ URAN: **Hatıralarım;** Ankara, 1959
- ASIM US: **Hatıra Notları, (1930-1950);** İstanbul, 1966
- OĞUZ ÜNAL: **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu-Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci;** Milliyet yyn., İstanbul, 1994
- DONALD EVERETT WEBSTER: **The Turkey of Atatürk-Social Process in the Turkish Reformation;** The American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1939
- WALTER F. WEIKER: **Political Tutelage and Democracy in Turkey – The Free Party and its Aftermath;** E.J.Brill, Leiden, 1973
- AHMET EMİN YALMAN: **Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim;** C.III; 1922-1944; İstanbul, 1970
- MUSTAFA YILMAZ: **British Opinion and The Turkish Republic, 1923-1938;** Manchester Üniversitesinde verilen doktora tezi, Department of Middle Eastern Studies, 1993
- AHMET YÜCEKÖK: **Türkiye’de Din ve Siyaset;** 2.basım, Gerçek yyn., İstanbul, 1976

RAKİM ZİYAOĞLU: *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri Ve Partiler Tarihi, 1453-1971, İdarî-Siyasî; İsmail Akgün Matbaacılık ve Kitapçılık Müesseseleri yyn., İstanbul, 1971*
ERİK JAN ZÜRCHER: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi; İletişim yyn., İstanbul, 1995*

-II-

MAKALELER

- Ahmet Ağaoğlu** maddesi, *Türk Ansiklopedisi* (1946)
SAMET AĞAOĞLU: *Atatürk'e Bir Bakış; İstanbul İktisadî Ve Ticarî İlimler Akademesi İşletme Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılı dönümü Kutlama Konferansları; İstanbul, 1981*
HİKMET AKIN: *Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk Devrimleri Ve Türk Milliyetçiliğine Toplu Bir Bakış; 50. Yıl Konferansları; MEB, yyn., Ankara, 1974*
ZAFER AKNAR: *3 Süreyya'nın Öyküleri; Cumhuriyet, 24 Şubat 1996*
NECATİ AKSANYAR: *Türkiye'de Çok Partili Demokrasi Denemeleri İçinde Serbest Cumhuriyet Fırkası; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.I, sayı 1, Ekim, 1987*
SİNA AKŞİN: *1923'ten 1938'e Kadar Türkiye; Cumhuriyet, 29 Ekim 1993*
[M.]TANER BAYAZIT: *İzmir'de Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Basın Üzerine Düşünceler; TTD,C.XVII, sayı 98, Şubat 1992, s.118-120*
TEVFİK ÇAVDAR: *Serbest Fırka; Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yyn., C.VIII, s.2052-2059*
MAURICE DUVERGER: *Türkiye'de Siyasî Partiler-Yirmi Yılın Tek Parti İdaresi; Yeni İstanbul, 20 Mart 1950*
MUHARREM GİRAY: *İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilât-Karakol Cemiyeti; Hatıralar, Vesikalar; Resimlerle Yakın Tarihimiz, C.I, sayı 11, 10 Mayıs 1962*

- MUHAMMET GÜÇLÜ: Antalya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Faaliyetleri**; Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, IX'dan ayrı basım, İzmir, 1994
- GÜNER GÜNEŞ: Türk Ocaklarında Rakı İçilebilir mi? Çekişmesinde İzmir Türk Ocağı Ve Hamdullah Suphi**; TTD, C.XII, sayı 129, Eylül 1994,s.19-174
- İSMET [İNÖNÜ]: Fırkamızın Devletçilik Vastası**; Kadro, sayı 22, 1933
- FERİDUN KANDEMİR: Türk Ocakları**; Resimli Tarih Mecmuası, sayı 70, Ekim 1955
- ERCÜMEND KURAN: Atatürk Ve Türkiye'nin Modernleşmesi**; Türk Kültürü, C.IV, sayı 37, Kasım 1965
- ERCÜMEND KURAN: Atatürk'ün Demokrasi Ve Halkçılık Anlayışı**; Türk Kültürü, C.V, sayı 50, Aralık 1966
- CEMAL KUTAY: Bu Dâvaya Atatürk On beş Yıl Önce Şöyle Bir Teşhis Koymuştu**; Millet [dergi], sayı 52, 30 Ocak 1947
- AHMET KUYAŞ: Serbest Cumhuriyet Fırkası Üzerine**; Yeni Gündem, 1- 15 Şubat 1985
- MEHMET KEMAL: Serbest Fırka Deneyi**; Cumhuriyet, 18 Nisan 1982
- MUSTAFA MÜFTÜOĞLU: Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Kuruldu?**; Millî Gazete, 11 Ağustos 1995
- NESRİN ÖZCAN: 58 Yıl Önce Bir Demokrasi Denemesi: SCF Ve Kapanışı**; Cumhuriyet, 19 Kasım 1988
- A.R.: Serbes Fırkanın Doğuşu, Yaşayışı, Kapanışı**; Resimli Tarih Mecmuası, sayı 15, Mart 1951
- REŞİT GALİP: Köycülük, Ekim 1336 (1920)**, (yayınlayan: EMİN TÜRK ELİÇİN: **Kemalist Devrim İdeolojisi**; Ant yın., İstanbul, 1970, s.359-379; yazı ile ilgili açıklama: s.380-383)
- SERAP TABAK: Serbest Fırka Ve İzmir'de 1930 Yılı Belediye Seçimi**; Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, C.III, sayı 3, Kasım 1991
- CEMALETTİN TAŞKIRAN: Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri, 1925-1930**; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Ens. Atatürk Yolu Dergisi,?
- FETHİ TEVETOĞLU: Millî Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti**; Türk Kültürü, C.VIII, sayı 94, Ağustos 1970

- METE TUNÇAY – HALDUN ÖZEN: 1933 Darülfünun Tasfiyesi Veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi Ve Düşüşü;** Tarih Ve Toplum, C.II, s.222-236
- KEMAL ÜSTÜN: Menemen Olayı Ve Kubilay'ın Öldürülüşü;** Alhtok, sayı 5, Aralık 94
- WALTER F. WEIKER: Serbest Fırka-Başarı Veya Başarısızlık;** Forum, sayı 167, 15 Mart 1961
- HASAN ALİ YÜCEL: "Nuri Conker'in Biyografisi"; [NURİ CONKER: Zabit Ve Kumandan;** Türkiye İş Bankası yyn., Ankara, 1959, s.3-7]

-III- YAZIDİZİLERİ

- KEMAL ZEKİ GENÇOŞMAN: "Serbest Cumhuriyet Partisi";** Dünya, 6 Aralık 1980; "S.C.P. Üç Ay Yaşadı"; Dünya, 7 Aralık 1980; Yazarın 1. Meşrutiyet'ten Günümüze 23 Seçim Ve Siyasal Partiler adlı yazı dizisinde.
- ABDİ İPEKÇİ: Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi;** Milliyet, 18-30 Kasım 1961
- KAZIM ÖZALP: Atatürk Ve Cumhuriyet;** Milliyet, 29 Ekim-3 Kasım 1963
- SAİT ARİF TERZİOĞLU: Cumhuriyet Devrinde Kurulan Siyasal Partiler;** Cumhuriyet, 17-19 Şubat 1961

-IV- POLEMİK VE YORUM YAZILARI

- YUNUS NADİ ABALIOĞLU: bkz. YUNUS NADİ**
- AHMET [AĞAOĞLU]: Aleyhte Yapılan Neşriyat Sökmedi;** Son Posta, 24 Eylül 1930
- AHMET [AĞAOĞLU]: 1930 Senesinin Bilançosu;** Son Posta, 2. Kânun 1931

- AHMET [AĞAOĞLU]: **İkinci Fırkaya Lüzum Var mıdır?**; Son Posta, 17 Teşrinisani 1930
- AHMET [AĞAOĞLU]: **Millî İrade Bu mudur?**; Son Posta, 31 Teşrinievvel 1930
- AHMET [AĞAOĞLU]: **Serbest Fırka'ya Meş'um Diyorlar, Şeamet Nerededir?**; Son Posta, 18 Teşrinievvel 1930
- AHMET [AĞAOĞLU]: **Yine Prensip Meselesi**; Son Posta, 10 Teşrinisani 1930
- FALİH RIFKI [ATAY]: **Bizim Politikamız**; Hakimiyeti Milliye, 26 Ağustos 1930
- FALİH RIFKI [ATAY]: **Hiçbir Tehlike Yoktur**; Hakimiyeti Milliye, 4 Eylül 1930
- FALİH RIFKI [ATAY]: **Mazlum Ve Maznun**; Hakimiyeti Milliye, 17 Eylül 1930
- FALİH RIFKI [ATAY]: **Sebepten Hakimiyeti Milliye**; 18 Teşrinisani 1930
- FALİH RIFKI [ATAY]: **Uçurumun Dibinden**; Hakimiyeti Milliye, 11 Teşrinisani 1930
- FALİH RIFKI [ATAY]: **Yeni Fırka Doğarken**; Hakimiyeti Milliye, 17 Ağustos 1930
- SUAT DERVİŞ: **Türk Kadını Heyacanda**; Yarın, 15 Ağustos 1930
- SUAT DERVİŞ: **Yeni Fırka Ve Kadınlar**; Yarın, 12 Ağustos 1930
- AHMET CEVAT [EMRE]: **Kemalizm Ve Demokrasi**; Yeni Muhit, Nisan 1931, sayı 30, s.1-3
- AHMET CEVAT [EMRE]: **Medenî Yetişkinlik Ve Fırkalar Hayatı**; Yeni Muhit, Teşrinievvel 1930, sayı 24, s.401-402
- AHMET CEVAT [EMRE]: **Memleketin Siyasî Ve İctimaî Meseleleri**; Yeni Muhit, Teşrinisani 1930, sayı 25, s.1-2
- AHMET CEVAT [EMRE]: **Tek Fırka Çok Fırka Münakaşası**; Yeni Muhit, Kânunusani 1931, sayı 27, s.1-5
- AHMET CEVAT [EMRE]: **Yeni Bir Fırkanın Teşekkülü-Siyasî Teşekküller Sisteminde Normal Hayata Doğru**; Yeni Muhit, Eylül 1930, sayı 23, s.321-323
- HAKKI TARIK, bkz. HAKKI TARIK US
- HAMDULLAH SUPHİ, bkz. HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER
- HAYDAR BEY, bkz. HAYDAR YULUĞ

M.NERMİ: **Modern Devlet Ve Halk**; Cumhuriyet, 3 Teşrinisani 1930
MAHMUT, Siirt Mebusu: bkz. MAHMUT SOYDAN
MEHMET ASIM: bkz. MEHMET ASIM US
NECMEDDİN SADIK: bkz. NECMEDDİN SADAK
ARİF ORUÇ: **Başvekâlet**; Yarın, 24 Eylül 1930
ARİF ORUÇ: **Fırkanın Feshi**; Yarın, 18 Teşrinisani 1930
ARİF ORUÇ: **Gazi Hz.**; Yarın, 25 Eylül 1930
ARİF ORUÇ: **Hakikat Budur!**; Yarın, 22 Ağustos 1930
ARİF ORUÇ: **Halk Fırkası Matbuatının Bugünkü Hali Bir Hayli Gariptir**; Yarın, 18 Ağustos 1930
ARİF ORUÇ: **İkinci Fırka**; Yarın, 4 Teşrinievvel 1930
ARİF ORUÇ: **İnsaf Dileriz**; Yarın, 18 Teşrinievvel 1930
ARİF ORUÇ: **Millet Büyük Adamı Bekliyor**; Yarın, 10 Teşrinievvel 1930
ARİF ORUÇ: **Müdahaleler**; Yarın, 21 Eylül 1930
ARİF ORUÇ: **Sivas Bağlarında Düdük Sesi İşitilecekmiş**; Yarın, 13 Ağustos 1930
ARİF ORUÇ: **Vergi Meselesi**; aYarın, 25 Ağustos 1930
ARİF ORUÇ: **Yeni Fırka-Türk Milleti Yeni Fırkadan Ne Bekliyor?**; Yarın, 10 Ağustos 1930
REŞİT GALİP: **Delâlet-Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı Beyefendiye**; Hakimiyeti Milliye, 15 Teşrinievvel 1930
SABİHA ZEKERİYA: bkz. SABİHA ZEKERİYA SERTEL
NECMEDDİN SADAK [SADIK]: **Hain Tecelli**; Akşam, 7 Eylül 1930
NECMEDDİN SADAK [SADIK]: **Hakikat**; Akşam, 14 Eylül 1930
NECMEDDİN SADAK [SADIK]: **İş Çığırından Çıkmasın**; Akşam, 6 Eylül 1930
NECMEDDİN SADAK [SADIK]: **İzmir Nutku**; Akşam, 9 Eylül 1930
NECMEDDİN SADAK [SADIK]: **Yeni Fırka Hakikî Bir İhtiyacın Mahsülüdür**; Akşam, 19 Ağustos 1930
SABİHA ZEKERİYA [SERTEL]: **Görüyoruz: Değişmeyen Tabloların Faciasını, İşitiyoruz: Barlarda Kadın, Şampanya Seslerini**; Resimli Ay, 1 Kanunsani 1931, Sene 7, sayı 9
SABİHA ZEKERİYA [SERTEL]: **Görüyoruz: Haklarını Arayan Köylülerin İple Bağlandığını Ve Duyuyoruz: Mecidiyeköy'ünde Çalış**

- şan Amelenin Hayvan Gibi, Uşak Gibi İstismar Edildiğini; Re-**
simli Ay, Eylül 1930, Sene 7, sayı 7
- MAHMUT [SOYDAN]: Bir Hakikat; Hakimiyeti Milliye, 22 Ağustos**
1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Ciddî Ve Samimî Olalım; Hakimiyeti Milliye,**
21 Ağustos 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Fırka Mücadeleleri; Hakimiyeti Milliye, 5**
Teşrinievvel 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Fırkamız Ekseriyette Kaldıkça; Hakimiyeti**
Milliye, 25 Ağustos 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Gazi'nin Aziz Şahsiyeti; Hakimiyeti Milliye,**
20 Teşrinievvel 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Hakikatı Unutmayalım; Hakimiyeti Milliye,**
24 Ağustos 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: İstırabın İçyüzü; Hakimiyeti Milliye, 7 Teşri-**
nievvel 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Karşı Karşıya; Hakimiyeti Milliye, 31 Ağustos**
1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Rüşvet; Hakimiyeti Milliye, 28 Ağustos 1930**
- MAHMUT [SOYDAN]: Söz Fethi Bey'indir; Hakimiyeti Milliye, 8**
Eylül 1930
- MAHMUT [SOYDAN]: Yeni Fırka Etrafında; Hakimiyeti Milliye, 18**
Ağustos 1930
- HAMDULLAH SUPHİ [TANRIÖVER]: Karşı Taraf; Akşam, 30 Eylül**
1930
- MEHMET ASIM [US]: Fethi Beye Cevap; Vakit, 9 Eylül 1930**
- MEHMET ASIM [US]: Gazinin İzahı; Vakit, 11 Eylül 1930**
- MEHMET ASIM [US]: Serbest Cumhuriyet Fırkası Liderine Cevap;**
Vakit, 24 Ağustos 1930
- MEHMET ASIM [US]: Sis Basıyor; Vakit, 19 Teşrinievvel 1930**
- HAKKI TARIK [US]: Gazinin Mevkii; Vakit, 18 Teşrinievvel 1930**
- YUNUS NADİ: Bitarafılık Meselesi; Cumhuriyet, 29 Eylül 1930**
- YUNUS NADİ: Cumhuriyet Halk Fırkasına Gince; Cumhuriyet, 11**
Ağustos 1930
- YUNUS NADİ: Fırka Teşkilatı; Cumhuriyet, 18 Eylül 1930**

- YUNUS NADİ: Fesih Kararının Esbab-ı Mucibesi Çürüktür; Cumhuriyet, 20 Teşrinisani 1930**
YUNUS NADİ: İkinci Fırka; Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930
YUNUS NADİ: İktidar Mevkii; Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930
YUNUS NADİ: İnsafın O Yerde Namı Yok mu?; Cumhuriyet, 27 Ağustos 1930
YUNUS NADİ: İzmir Hâdiseleri; Cumhuriyet, 7 Eylül 1930
YUNUS NADİ: İzmir Tezahüratı; Cumhuriyet, 6 Eylül 1930
YUNUS NADİ: Reiscumhur Hz. Dahili Siyasette Bitaraftırlar; Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930
YUNUS NADİ: Siyasette Tekamül; Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930
YUNUS NADİ: Siyasî Terbiye İşî; Cumhuriyet, 15 Ağustos 1930
YUNUS NADİ: Tahattur Ve Tahlil; Cumhuriyet, 8 Teşrinievvel 1930
YUNUS NADİ: Tevkifat; Cumhuriyet, 16 Eylül 1930
YUNUS NADİ: Yeni Fırkanın Mahiyeti; Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930
YUNUS NADİ: Yeni Fırkanın Umumî Telâkkisi; Cumh., 17 Ağustos 1930

-V-

SÖYLEVLER

- MUSTAFA KEMAL ATATÜRK: 1 Kasım 1930, TBMM (3. dönem 4. toplantı yılını açarken); Söylev Ve Demeçler'de, s.349-354**
MAHMUT ESAT [BOZKURT]: 23 Ağustos 1930, Kayseri; Vakıf, 25 Ağustos 1930
MAHMUT ESAT [BOZKURT]: 19 Eylül 1930, Ödemiş; Hakimiyeti Milliye, 19 Eylül 1930; Vakıf, 19 Eylül 1930
FETHİ [OKYAR]: 7 Eylül 1930, İzmir; Ayın Tarihi, sayı 76, Eylül 1930, s.6585-6591; Cumhuriyet, 8 Eylül 1930; Hakimiyeti Milliye, 8 Eylül 1930; Vakıf, 8 Eylül 1930; Yarın, 8 Eylül 1930
FETHİ [OKYAR]: 8 Eylül 1930, Manisa; Cumhuriyet, 10 Eylül 1930
FETHİ [OKYAR]: 12 Eylül 1930; Balıkesir; Cumhuriyet, 13 Eylül 1930; Hakimiyeti Milliye, 14 Eylül 1930

İSMET [İNÖNÜ]: 30 Ağustos 1930, Sivas; Cumhuriyet, 31 Ağustos 1930

-VI-

DEMEÇLER VE RÖPORTAJLAR

AHMET [AĞAOĞLU]: Demeçler; Akşam, 22 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 11,19,20, 21 Ağustos 1930; Yarın, 18,19,21 Ağustos 1930

ALİ HAYDAR: bkz. ALİ HAYDAR YULUĞ

MAKBULE [ATADAN]: Demeçler; Akşam, 25 Ağustos 1930; Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930

MUSTAFA KEMAL [ATATÜRK]: Demeçler; Akşam, 26 Eylül 1930; Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1930

NURİ [CONKER]: Demeçler; Cumhuriyet, 21,25 Ağustos 1930, 16 Eylül 1930

FETHİ [OKYAR]: Demeçler; Akşam, 17 Ağustos 1930; Cumh. 23 Temmuz 1930, 1,15,19,24 Ağustos 1930; Yarın, 23 Ağustos 1930, 10 Teşrinievvel 1930; Röportajlar; Akşam, 11 Ağustos 1930 (N.Sadık); Cumh., 12 Ağustos 1930; Vakıf, 12,15,17 Ağustos 1930; Yarın, 14,18 Ağustos 1930

İSMET [İNÖNÜ]: Demeçler; Cumhuriyet, 6 Eylül 1930; Hakimiyeti Milliye, 6 Eylül 1930; Milliyet, 18 Kasım 1961 (Abdi İpekçi); Röportaj; Yeni Muhit, Teşrinisani 1930, sayı 35, s.2-4 (Nahit Sırrı)

REŞİT GALİP: Demeç; Cumhuriyet, 13 Eylül 1930

ALİ HAYDAR [YULUĞ]: Demeç; Vakıf, 17 Ağustos 1930

-VII-

AÇIKMEKTUPLAR VE BELGELER

MUSTAFA KEMAL [ATATÜRK]: Fethi Bey'e yazılan 10 Ağustos 1930 günlü mektup; Hakimiyeti Milliye, 12 Ağustos 1930; A. AĞAOĞLU: Serbest...; s.22-23; F.OKYAR: Serbest...; s.59-60; H.R.SOYAK: C.II, s.415; T.Z.TUNAYA: ...Partiler; s.633

- MUSTAFA KEMAL [ATATÜRK]: “Cumhuriyet Gazetesi Başmuharri-ri Yunus Nadi Beyefendiye” başlıklı 9 Eylül 1930 günlü mektup; Cumhuriyet, 10 Eylül 1930**
- İÇİŞLERİ BAKN.: SCF’nin kapatılması üzerine valiliklere gönderilen 19 Kasım 1930 günlü genelge; Aynı Tarihi, Kasım1930, sayı 80, s.6823**
- FETHİ [OKYAR]: Gazi Mustafa Kemal’e 9 Ağustos 1930 günlü mektup; Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930; Hakimiyeti Milliye, 11 Ağustos 1930; Ayın Tarihi, sayı 79-81 (1930), s.6576-6577; A.AĞAOĞLU: Serbest...; s.20-22; F.OKYAR: Serbest...; s.5456; H.R.SOYAK: C.II, s.413-414; T.Z.TUNAYA: ...Partiler; s.631-633**
- SCF-Program: 13 Ağustos 1930 günlü gazeteler; Ayın Tarihi, Ağustos 1930, sayı 77. s.6581-6582; A.AĞAOĞLU: Serbest...; s.159-160; F.OKYAR: Serbest...; s.57-59; T.Z.TUNAYA: ...Partiler; s.633-634**
- SCF-Seçim Beyannâmesi: ERCAN HAYTAOĞLU’nca Tarih Ve Toplum, C.XVII, Nisan 1992, sayı 100, s.2’de yayınlanmıştır.**
- SCF-Serbest, Laik, Cumhuriyet Fırkasının Yasası: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü: Türkiye’de Siyasî Der-nekler; C.II, s.71-84**
- SCF-15 Eylül 1930 günlü bildiri: Hâkimiyeti Milliye, 16 Eylül 1930 “SCF İstanbul Vilayet Ocağı Reisliğine” başlıklı, 6 Ekim 1930 günlü Ve “SCF Lideri Fethi” imzalı yazı: Yarın, 7 Teşrinievvel 1930**
- SCF’nin kapatılmasına ilişkin Ve Dahiliye Vekâletine verilen 17 Kasım 1930 günlü dilekçe: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü: Türkiye’de Siyasî Dernekler; C.II, s.75**
- VEFİK NADİR: 2 Eylül 1930 günlü mektup (Ziraat Mektebi mezunu Ve öğretmen Vefik Nadir’in Cemil Yoldaş’a yazdığı Ve SCF’na ilişkin düşüncelerini içeren kişisel mektup); ERCAN HAYTAOĞLU’nca Tarih Ve Toplum, C.XIX, Nisan 1993, sayı 112, s.2’de yayınlanmıştır.**

-VIII-
SÜRELİ YAYINLAR

Akşam
Ayın Tarihi-Aylık Siyasî Mecmua
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye
Son Posta
Vakit
Yarın
Yeni Muhit
TBMM, Zabıt Ceridesi

-IX-
ÖZEL GÖRÜŞMELER

Samet Ağaoğlu
Süreyya Ağaoğlu
Cemal Kutay
Dr.Mükerrem Sarol

DİZİN

A

ABDURRAHMAN NAFİZ

PAŞA; 52, 352

ABDÜLHAMİT II; 57, 62, 77, 81

açlık; 297, 300

Adalar (İstanbul); 152, 268

Adana; 29, 67, 90¹⁷³, 153, 258, 261,

272, 275, 276

aday,-lık; 51, 105, 258-263, 279

Dr.Adnan ADIVAR; 80

ADİLE HANIM; 166

Adliye; 30, 222, 249

afyon; 33²⁹

Afyonkarahisar; 188, 215, 216, 276

Ahmet AĞAOĞLU; 51, 69, 70-75,

76, 77, 98, 109, 135, 136, 137,

145, 147²⁹⁶, 150³⁰⁶, 156, 172,

173, 177, 183, 186³⁹², 199, 206,

207, 208, 209, 218, 219, 220,

221, 228, 229, 230, 233, 235,

236, 237, 239, 242, 243, 252,

258, 283, 294, 298, 301, 302,

303, 304, 313, 322, 324, 325,

333

Samet AĞAOĞLU; 74, 78¹³⁵, 79,

153, 155³²⁸, 156³³¹, 341

Ağrı Dağı; 168

Ahali Cumhuriyet Fırkası; 90¹⁷³

AHMET CEVAT; bkz. Ahmet

Cevat EMRE

AHMET MİTHAT EFENDİ; 166

AHMETLİZADE MAHMUT

NEDİM; 261⁵⁵⁸

Yusuf AKÇURA; 70, 80

Akhisar; 152, 235, 251³⁴¹, 334, 337

Hikmet AKIN; 345⁶⁹⁴

Naki Cevat AKKERMAN; 102¹⁹⁷

"Akşam"; 101, 156, 184, 226, 299

Alaşehir; 152

ALBAYRAK MEHMET RIZA;

261⁵⁵⁸

ALEMDARZADE

ABDÜLKADİR EFENDİ;

261⁵⁵⁸

H.E.ALLEN; 328⁶⁷²

Alman,-ya; 67, 104, 119, 203, 322

ALTIKULAÇZADE MAHMUT

CELADEDDİN; 261⁵⁵⁸

altın; 217, 218

Amasya; 268

Amerika-lı; 43⁴⁹, 92, 340, 341

Anadolu; 27¹³, 71, 77, 80, 82, 150,

293, 296, 340, 350

"Anadolu"; 238, 241, 242, 246,

246³³⁰, 252

Anadolu Ajansı; 47,

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Cemiyeti; 86, 293

Anafartalar; 67

anarşi,-zm; 173, 277, 301, 338, 339

Anayasa; 90¹⁷³, 91, 124, 137, 138,

206, 220-222, 250, 270

anayasaya aykırılık; 220-222

Ankara; 54, 58, 60, 67, 68, 75, 76,
83, 84, 85, 119, 149, 150, 178,
262, 296
Antalya; 151, 152, 154, 229, 272,
273, 275
Antep; 85
antiemperyalizm; 26
Arap,-lar; 168, 275
Arap harfleri; bkz. Harf Devrimi
Ardahan; 84
Kemal ARIBURNU; 68¹¹⁰, 79¹⁴⁰
Saffet ARIKAN; 46
Armutlu; 267
Arnavutluk; 67, 68¹⁰⁶
ASAF BEY (Fethi Bey'in avukatı);
281
asker; 26, 349
aşar; 197
Makbule ATADAN; 15, 48-49,
165, 166, 280, 304
Mustafa Kemal ATATÜRK; 15,
15¹, 16, 17, 28, 34, 35, 36, 39-
53, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76,
77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88,
89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98,
102, 103, 104, 105, 106, 107,
109, 111, 112, 114, 115, 116,
117, 118-122, 123, 124, 126,
127, 128, 129, 130, 131, 132,
135, 136, 154³²⁵, 165, 176³⁸⁰,
184, 213, 232, 235, 236, 237,
240, 241, 247, 249, 250, 252,
255, 257, 258, 266, 273, 278,
280, 284, 285, 289-305, 307-

309, 310, 311, 312-314, 315,
316, 317, 318, 319, 322, 323,
325, 326, 329, 332, 333, 336,
342, 343-356
Atatürk ilke ve devrimleri; 74, 91,
93, 343, 344
Fali Rıfıkı ATAY; 29²⁰, 35, 62, 63,
68, 80, 95, 114, 131²⁷⁶, 164, 194,
195, 227, 253, 295, 296, 307,
308, 340, 351, 353
Avrupa,-lılar; 18, 39³⁶, 41, 195,
205, 206, 208, 209, 303
avukat; 153, 259, 260, 261
Şevket Süreyya AYDEMİR; 31,
49⁶⁰, 71, 114, 310, 311
Aydın; 75, 78, 85, 152, 154, 155,
155³²⁶, 235, 267, 268
aydın,-lar; 70, 173, 176, 177, 212,
262, 266, 339, 350
Aydınlanma; 344
Mustafa AYSAN; 41³⁹
Azerbaycan; 70
Azeri ağzı; 228
azgelişmişlik; 23, 31, 329, 354
azınlık,-lar; 157³³⁴, 260, 261, 261,
279
AZİZ (SCF Beyoğlu Kaza Ocağı
Başkanı, Yozgat eski valisi);
152

B

Cihat BABAN; 154³²⁴, 155³²⁶, 352
Bab-ı Ali Baskını; 63
Bab-ı Ali Hükümeti; 195
Bademiye; 267

- Bahri Baba Parkı; 168
 Bakırköy; 152, 268
 Balıkesir; 67, 150, 152, 177, 235, 249, 251, 251⁵⁴¹, 272, 275, 337, 342
 Balkan Savaşı; 57, 77, 81, 86
 İsmail Hakkı BALTACIOĞLU (SCF İstanbul Vilayet Ocağı Başkanı, müderris, Darülfünun Eski Emmini); 151
 Bandırma; 83
 banka; 28, 217
 bankacı; 153, 259, 260
 banka kredisi; 28, 31, 142
 Barem Kanunu; 220
 barut inhisarı; 198, 199
 basın / gazeteler; 16, 47, 50, 96, 99, 152, 165, 173, 213, 224, 226, 230, 238, 239, 241, 245, 247, 250, 252, 263, 264, 281, 293, 307-309, 323
 basın özgürlüğü; 100, 138, 250, 255, 323
 Basmane; 168
 Ahmet Hamdi BAŞAR; 28, 114, 144²⁹⁴, 159, 167³⁵⁸, 176³⁸⁰, 280⁵⁹⁷
 Batı-lı; 64, 71, 102, 329, 344, 346, 350
 CELAL BAYAR; 63⁸⁹, 83¹⁵⁵, 102¹⁹⁷, 117²³⁹, 131, 192
 Taner BAYAZIT; 153³²³, 238⁵⁰⁶, 238⁵⁰⁷, 239⁵⁰⁸, 239⁵¹¹, 242⁵¹⁴, 246⁵²⁹, 246⁵³⁰, 268⁵⁷³
 bayındırlık; 31, 138, 201
 baytar; 260
 Yusuf Hikmet BAYUR; 76¹³⁰, 80¹⁴³
 BEHZAT ARİF BEY; 246
 Bekirağa Bölüğü; 58
 belediye; 138, 188, 212
 belediye başkanı; 260
 Belediye Kanunu; 220, 221
 belediye meclis üyesi; 259
 belediye seçimleri (1930); 29, 160, 166, 167, 178, 187, 189, 216, 224, 227, 232, 233, 257-285, 301, 303, 330, 351, 352
 Belvis; 244
 Bergama; 269
 Niyazi BERKES; 349, 350
 Beşiktaş; 152, 337
 Beykoz; 268
 Beylerbeyi Sarayı; 81
 Beyoğlu; 76, 152, 268
 Beypazarı; 83
 Biga; 267
 Hikmet BİLA; 31²⁴, 50⁶¹
 Bilecik; 75, 81
 bina vergisi; 29, 30
 Bingazi; 68¹⁰⁶
 Birinci Dünya Savaşı; 70, 77, 81, 86
 Bolşevik Devrimi; 70
 Bolu; 85
 borç; 28
 Bornova; 169, 275
 Bozdoğan (Aydın); 267
 Bozdoğan (İzmir); 267
 Bozkurt-Lotus dâvası; 223

Mahmut ESAT BOZKURT; 222,
223, 236,, 237, 246, 247,249,
254, 255,
Salih BOZOK; 64⁹⁴, 68
bölücülük; 275, 282
buğday; 31, 33²⁹
Fuat BULCA; 43, 60, 66
Burgaz; 267
burjuvazi; 126, 143, 155, 349
Bursa; 75, 88, 150, 267
bürokrasi; 26, 31, 153, 155, 254,
255, 279, 349, 351
bütçe; 84, 219
Büyük Kongre; 148
Büyükdere; 40

C

Fahri CAN; 86¹⁶⁵
Cebelibereket; 81
Ali Fuat CEBESOY; 63, 83¹⁵⁴, 87¹⁶⁶
Cemiyet-i Akvam; 140
CİHANGİROĞLU İBRAHİM
AYDIN; 153, 156
Conk Bayırı; 67, 68, 68¹⁰⁶
Nuri CONKER; 66-70, 75, 77, 89,
120, 122, 136, 177, 224, 225,
235, 250, 258, 303, 316, 318,
351, 353
Cumhurbaşkanı-lığı; 46, 47, 50,
53, 55, 110, 112, 117, 128, 291,
300, 304, 309
Cumhuriyet; 15, 16, 18, 23, 25, 26,
31, 58, 64, 86, 91, 92, 93, 96, 97,
98, 99, 102, 106, 107, 109, 113,
115, 119, 120, 121, 122, 123,

124, 126, 132, 136, 172, 175,
179, 187, 196, 206, 223, 228,
250, 262, 265, 273, 274, 277,
292, 295, 296, 297, 303, 309,
313, 326, 328, 334, 345, 349,
353
"Cumhuriyet" (gazete); 65, 72, 100,
112, 137, 160, 165, 237, 242,
249, 259, 260, 281, 291, 292
Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF);
18, 29, 30, 31, 33²⁹, 35, 36, 46,
47, 49, 50, 51, 53, 55, 61, 63, 66,
73, 74, 84, 85, 87, 89, 90, 93,
100, 104, 105, 106, 110, 111-
113, 138, 141, 143, 155, 160,
161, 162, 163, 164, 166, 167,
169, 170, 171, 173, 174, 175,
178, 179, 181-233, 238, 241,
242, 246-251, 249, 250, 251,
252, 253, 254, 262, 264, 265,
268, 269, 270, 272, 275, 279,
280, 282, 283, 284, 289-305,
323, 325, 330, 331, 332, 334,
335, 340, 341, 342, 345, 346,
347, 348, 349, 350, 351, 355
cumhuriyetçi,-lik; 99, 137, 149,
164, 225,

Ç

çağdaş,-laşma; 328, 343, 344, 350
Çanakkale; 67, 267
Çankaya; 87, 296
Çankkapı; 168
Çatalca; 85, 272
Tevfik ÇAVDAR; 24⁸, 114

ÇERKES ETHEM; 298

Ali ÇETİNKAYA; 117, 188, 215,
216, 276

Vasıf ÇINAR; 169, 176, 189, 275
çiftçi; 28, 30, 81, 139, 153, 194, 259,
260, 261

Çine; 152, 267

Sabri ÇİTAK; 261³⁵⁸

çok partili sistem (rejim); 15, 16,
18, 28, 78, 95, 96, 97, 98, 104,
114, 125, 126, 127, 130, 132,
171, 227, 290, 322, 325, 327,
329, 330, 331, 344, 345, 348,
350, 354, 355, 356

Çukurova; 24

D

Darülfünun; 70, 151, 166

Debre-i Bala; 81

demiryolu; 31, 32, 192, 197, 200-
204, 208, 209, 212, 310, 327

demokrasi; 16, 18, 35, 52⁶⁷, 71, 95,
100, 101, 102, 103, 112, 119,
123²⁵⁷, 128, 130, 132, 187, 196,
228, 277, 290, 325, 329, 344,
346, 354, 355, 356

Demokrat Parti (DP); 102¹⁸⁷,
145²⁹⁸, 154, 232

denetim; 72, 73, 87, 93, 96, 104-
113, 127, 128, 132, 138, 140,
179, 184, 187, 189, 233, 274,
323, 331, 346

Denizli; 155³⁸⁷, 241

DERELİ KÖMÜRCÜ HALİT
EFENDİ; 168

Derne; 59

Suat DERVİŞ; 166

devlet başkanı; 106, 123, 123²⁵⁷

devlet dairesi,-leri; 140

devlet geliri; 25, 192, 195, 200, 201

devlet kapitalizmi; 143

devlet yatırımları; 142, 143, 192

devletçilik; 17, 34, 193, 199, 201,
204-210, 308

devrimci,-lik; 29, 64, 95, 179, 180,
340, 344, 346, 347, 350, 354, 356

devrim,-ler; 30, 31, 35, 52⁶⁷, 61, 91,
101, 107, 112, 113, 114, 115,
128, 129, 130, 174, 177, 178,
226, 254, 296, 309, 313, 324,
326, 327, 328, 331, 332, 335,
336, 339, 346, 349, 350

DİBLANZADE MEHMET FUAT;
261³⁵⁸

dış borç; 41, 213-216, 217

dış kredi; 31, 32, 41

dış siyaset; 46, 140, 142, 185

dış ticaret; 33²⁹

dışalım; 24, 25, 32, 217

dışsatım; 32, 33²⁹, 138, 139, 154,
192

Dikili; 268

diktatör,-lük; 64, 103, 119, 125,
128, 223, 345

din adamları; 26, 349

Kâzım DİRİK; 240

dişçi; 260

C.H.DODD; 118

Avni DOĞAN: 43⁴⁸, 59⁷⁵, 102¹⁹⁷,
131

Doğu Anadolu; 24, 297

"Doryan"; 86

Drama; 76

Duçe; 90¹⁷³, 322

Maurice DUVERGER; 103, 329

Dünya Ekonomik Bunalımı

(1929); 17, 18, 31, 32, 33²⁹, 34,
35, 115, 154, 174, 191, 215, 231,
247, 262

düşünce özgürlüğü; 100, 138, 253,
253

Düyun-u Umumiye; 39³⁶

-E-

eczacı; 259, 260

Edirne; 57, 86, 152

Ege; 24

egemen çevreler/sınıf; 27¹³, 36,
233

ekonomi,-k; 17, 24, 27, 31, 33, 33²⁹,
34, 41, 46, 62, 66, 71, 72, 101,
110, 123, 129, 136, 139, 140,
145, 154, 165, 171, 174, 175,
179, 180, 190-220, 231, 247,
259, 265, 335, 336, 347

EKREM HAYRÎ; bkz. Ekrem

Hayri ÜSTÜNDAĞ

Elazığ; 75, 83

elçi (aday); 260

Emin Türk ELİÇİN; 79¹⁴¹

A. Şevket ELMAN; 78¹³⁵

Şelâh Ragıp EMEÇ; 246

emekçi; 350

emekli (memur); 259, 260, 261

Emekli Maaş Kanunu; 220

Eminönü; 268

emlâk sahibi; 259, 260

emperyalizm; 27¹³, 143

Ahmet Cevat EMRE; 101, 327,
330, 346

ENVER PAŞA; 60

Erbaa; 83

Kamil ERDAHA: 67¹⁰², 76¹³⁰

Erenköy; 152

Ereğli (Karadeniz); 82

Tekin ERER; 328⁶⁷²

Ermeni; 260

Ertuğrul; 81

Hüsamettin ERTÜRK; 86¹⁴⁵

Erzurum; 75, 76, 79, 80

Erzurum Kongresi; 26¹²

ESAT (SCF Samatya Kaza Ocağı
üyesi, op.dr.); 153

Eski Düyun-u Umumiye müfetti-
şi; 259

eski mebus; 259

Eskişehir; 88, 152, 272

esnaf; 168, 176³⁸⁰, 177, 259, 260,
261

eşraf; 26, 349

ETHEM BEY; bkz. Ethem TUN-
CEL

-F-

fabrikatör; 261

FALİH RIFKI; bkz. Falih Rıfka
ATAY

faiz; 139, 208

faşist; 300, 322, 344

FATİN BEY; 281

Fatih; 268

feodal,-izm; 24, 329, 354

fes; 172, 173, 174, 337

FETHİ BEY; bkz. Ali Fethi

OKYAR

fındık; 33²⁹

Fırka Gurubu; 148, 149

Fırka Teşkilâtı; 147-

Fırka Yasası; 135, 136, 137, 139,
144, 145, 147-149

fiyat; 25, 31

Fransa; 39³⁶, 41, 59, 203, 208

Frederick W.FREY; 26¹²

FUAT BEY; bkz. Fuat BULCA

Führer; 90¹⁷³, 322

G

GALİP KEMALİ (SCF Bakırköy

Kaza Ocağı Başkanı); 152

gazete,-ler; bkz. basın

gazeteci,-ler; 86, 87, 153, 238, 240,
246, 249, 253⁵⁴⁶, 255, 259, 260,
261, 334

GAZİ, GAZİ PAŞA; bkz. Mustafa

Kemal ATATÜRK

Gazi Bulvarı (İzmir); 244

Gemlik; 83, 281

Kemal Zeki GENÇOŞMAN;
169³⁶⁵

Genel Merkez (SCF); 148, 149

Geri bıraktırılmışlık, geri kalmış-
lık; bkz. Azgelişmişlik
gericilik; bkz. irtica

Gercencik; 268

Muharrem GİRAY; 86¹⁶⁵

Giresun; 187

GİRİTLİ HÜSEYİN; 153

İsmet GİRİTLİ; 162

Mahmut GOLOĞLU; 126, 127²⁶⁹

Gördes; 268

grev,-ler; 244-245

Joseph GREW; 43⁴⁹, 118²⁴⁴, 254

Gümrükler; 224

Gümüşhane; 32, 59, 173

Şemsettin GÜNALTAŞ;

GÜZİDE HANIM (SCF'ye katılan
kadınlardan, Neşet Ömer'in
akrabası); 166

H

HACI BEKİR AĞAZADE ÖMER
EFENDİ; 261⁵⁵⁸

HACI SEYİT EFENDİZEDE HA-
FİZ MEHMET EFENDİ; 261⁵⁵⁸

"Hâkimiyet-i Milliye"; 71, 99, 110,
112, 156, 167, 170, 175, 226,
227, 239, 242, 245, 247, 263,
280, 296, 307

halife,-lik; bkz. hilafet

halk; 23, 26, 28, 30, 31, 33²⁹, 35, 36,
64, 98, 117, 120, 125, 129, 138,
140, 145, 155³²⁷, 159, 160, 161,
163, 165, 171, 172, 174, 175,
180, 186, 187, 189, 194, 195,
197, 199, 201, 203, 205, 206,
211, 221, 225, 231, 236 243,
248, 249, 250, 272, 273, 276,

279, 280, 289, 301, 325, 327,
331, 335, 336, 350, 353
halk egemenliği; 124
halk yönetimi; 98, 100
Halk Fırkası; bkz. Cumhuriyet
Halk Fırkası
Halkçılık; 102
"Halkın Sesi"; 246
hammallar; 177, 245
Harbiye Mektebi; 57, 59, 67, 82,
88
Hareket Ordusu; 67, 68¹⁰⁶
Harf Devrimi / Arap harfleri; 172,
173, 226, 251³⁴¹, 350
HASAN TOSUN (SCF İstanbul
Vilayet Ocağı üyesi, emekli
kurmay albay); 151
Hatay; 69
HATİPZADE ABSÜSSAMET;
261³⁵⁸
HAYDAR RÜŞTÜ BEY; bkz.
Haydar Rüştü ÖKTEM
HAYRETTİN BEY (CHF Balıkesir
mebusu); 177, 275
hekim; 259, 260, 261
Senih HIZIROĞLU; 75, 150
Hicaz; 80
Ergun HİÇYILMAZ; 78¹³⁵, 86¹⁶⁵
hilafet,-çi; 92, 172, 226, 327, 336,
339, 341
Adolph HİTLER; 104
Preston HUGHES; 103
hukuk; 54, 90¹⁷³, 206

I
ırkçılık; 157³³⁴
Isparta; 83, 85
İ
İBRAHİM BEY ("Anadolu"
yazııı-leri müdürü); 246,
246³³⁰
İBRAHİM ETHEM (avukat); 153
İBRAHİM SÜREYYA BEY; bkz.
İbrahim Süreyya YİĞİT
icra, icra daireleri; 30
idare; bkz. yönetim
İDRİS AYINTABI; 261³⁵⁸
iktidar; 31, 35, 45, 55, 90, 90¹⁷³, 93,
97, 116, 127, 132, 142, 155, 160,
161, 174, 177, 183-189, 190,
195, 196, 204, 218, 231, 232,
247, 250, 254, 279, 280, 282,
283, 284, 291, 304, 308, 311,
312, 322, 323, 324, 325, 331,
332, 334, 341, 342, 348, 350,
351, 355, 356
il meclis üyesi; 259
Naci İLDENİZ; 76¹³⁰
ilerici; 346
Süreyya İLMEN; 51, 52, 75, 87-88,
117, 150, 294, 296, 302⁶²⁴, 319,
322
Afet İNAN; 41⁴¹, 42, 69, 105, 106,
107
Kâzım İNANÇ; 167, 280
incir; 33²⁹, 244, 245

İncir işçileri (İzmir); 244
İnebolu; 152
İngiltere; 73, 76, 203
İnhisar,-lar; 108-200, 204, 207,
209, 212, 233, 327
İsmet İNÖNÜ; 25, 32, 34³¹, 36, 40,
42, 43, 44, 45, 46, 49, 52, 58, 61,
64, 65, 66, 69, 73, 77, 85, 88, 89,
90, 93, 97, 111, 116-118, 121,
125, 130, 131, 132, 141, 176³⁸⁰,
180, 185, 189, 190, 191, 192,
194, 197, 199, 200, 201, 202,
203, 205, 206, 207, 210, 211,
212, 213, 214, 223, 226, 227,
232, 247, 248, 249, 269, 271,
276, 282, 295, 297, 299, 301,
303, 304, 310-312, 313, 322,
323, 324, 325, 333, 339, 340,
342, 347, 348, 349, 352, 355
Abdi İPEKÇİ; 125, 130, 303⁶²⁶,
326⁶⁴³, 326⁶⁴⁶, 330⁶⁷⁷
irtica; 30, 33²⁹, 45, 89, 91, 95, 169,
170, 173, 175, 178, 179, 226,
270, 271, 273, 275, 295, 321,
322, 326, 327, 329, 332, 333,
334, 336, 337, 339, 341
irtikâp; 30
İslamiyet; 52⁶⁷,
İslamcılık; 74, 75
İSMAİL HAKKI; bkz. İsmail
Hakkı BALTACIOĞLU
İSMAİL HÜSREV; bkz. İsmail
Hüsrev TÖKİN
İSMAİL MÜŞTAK; 153
ispiro ve müskirat inhisar; 198

İstanbul; 24, 39, 54, 57, 58, 60, 62,
67, 68, 70, 75, 76, 77, 81, 82, 85,
86, 117, 149, 150, 151, 166, 235,
257, 258, 259, 260, 261, 262,
264, 267, 268, 296, 320, 337
İstanbul Hükümeti; 82
istibdat; 120, 122, 345
İstiklal Mahkemesi; 78, 82
iş çevreleri; 27, 34, 308
işçi, işçi sınıfı; 25, 143, 163, 164,
176³⁸⁰, 177, 178, 208, 244, 245,
334, 349
İşkodra; 81
işletme; 24
işyeri; 25
İtalya; 104
İtalyan,-lar; 57, 322, 344
İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fır-
kası); 26, 57, 58, 59, 60, 63, 70,
76, 79
İzmir; 24, 32, 36, 72, 76, 84, 85, 88,
98, 150, 152, 153, 154, 160, 167,
169, 171, 172, 190, 194, 235-
255, 257, 258, 260, 261, 263,
267, 268, 272, 275, 281, 291,
296, 338, 342, 351
İzmir İktisat Kongresi; 27, 206
İzmir olayları; 77, 78, 179, 240-
255, 291-295, 312, 334, 338, 342
İzmir Palas; 241, 244
İzmir söylevi (Fethi Okyar); 98,
190, 194, 198, 202, 209, 240
İzmir suikastı; 77
İzmit; 82
İZZET PAŞA; 58

J

jandarma; 82, 88, 151, 172, 242, 267, 269, 272, 273, 274, 283, 285, 352
"Jeune Turc"; 70

K

kaçakçı,-lık; 168, 169, 178, 297
Kadıköy; 152, 268
kadın,-lar; 136, 141, 165-167, 177, 260, 261, 336,
KADIZADE BEDRİ BEY; 246
"Kadro" (dergi); 34³¹,
Kadrocu,-lar; 72, 308
Kafkasya; 67
KAFZADE YUSUF İZZET EFENDİ; 261⁵⁵⁸
Refik İsmail KAKMACI; 75, 86-87, 89
Yaşar KALAFAT; 63⁹¹
Kalmis Apartmanı; 149
kamu görevlileri; bkz. memurlar
kamuoyu; 106, 159, 163, 168, 186, 191, 193, 201, 203, 213, 225, 271, 294, 299, 313, 339
kapitalizm; 143
Rasih KAPLAN; 229, 275, 316, 349
Karabağ; 70
Kazım KARABEKİR; 63, 340
Karakol Cemiyeti (Teşkilatı); 86
Karaköy; 149
Karantina (İzmir); 176
Fevzi Lütüf KARAOŞMANO-

ĞLU; 155³²⁶

Yakup Kadri KARAOŞMAN-OĞLU; 29, 59⁷⁴, 61, 68, 71, 113, 114, 118, 159, 163, 179, 187³⁹⁵, 279³⁹⁶, 284, 330⁶⁷⁸, 339

Karapınar; 268

Kemal KARPAT; 103, 110, 115, 141²⁸⁶

Karataş; 168

Kars; 71, 153, 156, 177, 229

karşıdevrim,-ci; 175, 177

Karşıyaka (Aydın); 152

Karşıyaka (İzmir); 260

KASIMZADE RAGİP; 261⁵⁵⁸

Kastamonu; 152

Şükrü KAYA; 195, 265, 266, 270, 277, 278, 336, 337, 351

Kayseri; 222

Kaza Kongresi; 147

Kaza Ocağı; 147, 148, 151, 152

Kazanç Vergisi; 29, 30, 194

kent; 28, 85, 173, 194, 259, 261

Berç KERESTİCİYAN; 259⁵⁵⁵

Keşan; 268

KILIÇ ALİ; 64⁹⁴

Kınık; 268

Nermin KIRDAR; 39³⁷, 118²⁴⁵

Kırklareli; 152, 268

kırsal kesim; 24

Kırşehir; 87

Necip Fazıl KISAKÜREK; 118²⁴⁴

KİBARZADE MAHMUT

NEDİM; 261⁵⁵⁸

Suna KİLİ; 27

Kocaeli; 75, 81, 82, 150
komisyon,-culuk; 29, 199, 208,
209, 340
komünizm, komünist; 43, 169,
173, 178, 271, 338, 339
Emre KONGAR; 34, 115
Konya; 152, 276
Konya Vapuru; 248
Refik KORALTAN; 102¹⁹⁷, 196,
276
Kordon (1. ve 2. -İzmir); 244
Levent KÖKER; 204⁴³⁵
FUAT KÖPRÜLÜ; 102¹⁹⁷
Köy Ocağı; 147, 149
köy,lü; 27, 28, 31, 32, 33²⁹, 77, 139,
143, 147, 164, 194, 208, 238, 350
"Köycülük"; 79¹⁴¹
kredi; bkz. banka kredisi, dış
kredi
KUBİLAY; 326
kuraklık; 33, 192
Ercümen KURAN; 102, 328⁶⁷²
Kuşadası; 152, 268
Cemal KUTAY; 39³⁷, 66¹⁰⁰, 76¹³⁰,
85, 127²⁶⁹, 130²⁷⁴, 155³²⁷, 177³⁸⁵,
317⁶⁵¹, 352
Kuvay-i Milliye; 238
Kürt,-ler; 168
Kütahya; 67, 77, 81, 174

L

Ladik; 170, 268
Lahey; 67
laik,-lik; 47, 52, 52⁶⁷, 91, 92, 101,
137, 149, 225, 328

Latin harfleri; bkz. harf devrimi
Leh; 198
Bernard LEWIS; 17
Geoffrey LEWIS; 103, 351⁷⁶
liberal,-izm; 17, 18, 62, 64, 65, 71,
72, 92, 143, 163, 204-210, 225,
231, 263
liman; 32, 199
liman inhisarı; 139, 176³⁸⁰, 198,
199, 200

Liman boşaltma ve yükleme işçi-
leri (İzmir); 244
Londra; 58
Lozan Antlaşması; 25,
Emile LUDWIG; 119

M

M.NERMİ; 205
Mahalle Ocağı; 147
MAHMUT BEY (Siirt mebusu);
bkz. Mahmut SOYADAN
MAHMUT ESAT BEY; bkz.
Mahmut Esat BOZKURT
MAHMUT ŞEVKET PAŞA; 67
MAKBULE HANIM; bkz. Mak-
bule ATADAN
MAKBULE HANIM (SCF'ye ka-
tılan kadınlardan, Neşet Ö-
mer'in annesi); 166
maliye; 29, 32, 199, 219, 265
Malta; 58, 60, 71, 76
Maltepe (İstanbul); 152, 268
Manastır; 57, 58, 67, 81
"Manchester Guardian"; 346
manda,-cılık; 92, 340

Manisa; 152, 153, 161, 235, 272
Mebusan Meclisi; 58, 70, 76, 80,
83, 85
Mecitözü; 83
megalo idea; 262
MEHMET ALİ PAŞA (SCF Eren-
köy Kaza Ocağı Başkanı); 152
MEHMET ALİZADE ABDÜL-
CEBBAR EFENDİ; 261⁵⁵⁸
MEHMET EMİN BEY; bkz.
MEHMET EMİN YURDA-
KUL
MEHMET SIRRI BEY; 246
memur,-lar; 30, 121, 168, 220, 224,
225, 251, 264-267, 269, 270,
273, 351
Adnan MENDERES; 102¹⁹⁷, 154,
155, 155³²⁶, 155³²⁷
Ethem MENDERES; 155³²⁶
Menemen; 268, 337
Menemen olayı; 326, 326⁶⁶⁷
MENĞÜLİZADE KAMİL BEY;
261⁵⁵⁸
Menteşe; 85
Merkez Ocağı; 148
Mersin; 29, 78, 272
Merzifon; 268, 269
D.V.MİKUSCH; 116, 328⁶⁷²
millet; bkz.ulus
milli blok; 312-314, 353
Millî egemenlik; bkz. ulusal ege-
menlik
millî iktisat politikası; 192, 210,
211
millî para; 138

Millî Şef; 90¹⁷⁴
Millî Türk Fırkası; 80
Milliyetçilik; bkz. ulusçuluk
"Minber"; 59
Mondros Mütarekesi; 58, 215,
276, 277, 340
Mudanya Mütarekesi; 215, 276,
340
Muğla; 155³²⁷,
muhalefet, muhalif; 16, 42, 55. 66,
80, 90, 91, 93, 95, 99, 103, 108,
110, 113, 114, 115, 120, 127,
129, 142, 162, 165, 187, 189,
222, 228, 230, 231, 232, 233,
274, 282, 283, 284, 296, 310,
315, 322-325, 328, 329, 331,
334, 341, 345, 346, 348, 350,
355
Uğur MUMCU; 226⁴⁸⁴
MURAT (SCF İstanbul Vilayet
Ocağı üyesi, Antalya eski me-
busu); 151
Benito MUSSOLINI; 104
MUSTAFA KEMAL PAŞA; bkz.
Mustafa Kemal ATATÜRK
MUSTAFA ŞEREF; 209, 214
Musul; 80
Muş; 67, 68¹⁰⁶
Müdafaa-i Hukuk; 78
mühendis / mimar; 259, 261
Mülkiye Mektebi; 76, 83, 85
Müller Raporu; 218-220
münevver; blz.aydın
müsteşarlar (aday); 260

- N**
 nafıa; bkz. bayındırlık
 Nahiye Ocağı; 147, 152
 NAKİ (SCF İstanbul Vilâyet Ocağı üyesi, İstanbul Jandarma Alayı eski komutanı); 151
 NAKİYEDDİN BEY; bkz. Nakiyeddin YÜCEKÖK
 nasyonal sosyalizm (Nazi); 322
 NAZİF (Kadıköy Belediye eski başkanı, Dr.); 152
 Nazilli; 155³²⁷
 Nazlı Han; 149
 NEBİOĞLU TEVFİK; 261³³⁸
 NECATİ (SCF İstanbul Vilâyet Ocağı üyesi, avukat); 152
 NECMEDDİN MOLLA; 40, 42
 NECMEDDİN SADIK; bkz. Necmeddin SADAK
 NEŞET HALİL; 25¹¹
 NEŞET ÖMER; 166
 Niğde; 75, 88, 150
 noter yardımcısı; 259
 NURİ BEY; bkz. Nuri CONKER
 NURİ FETTAH (avukat); 153
 nüfus; 24, 25, 154, 329
 nüfuz suistimali; 36
- O**
 Ali Fethi OKYAR; 16, 32, 36, 39-55, 57-66, 72, 76, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 98, 104, 107, 118-122, 123, 130²⁷⁴, 131, 135, 136, 138, 140, 141, 142, 142²⁹⁰, 144²⁹⁴, 145, 150, 154³²⁵, 159, 160, 161, 165, 167, 168, 171, 173, 174, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 225, 226, 228, 230, 232, 235-255, 257, 258, 262, 265, 266, 269-279, 289, 290, 291, 298, 303, 304, 313, 315-320, 322, 323, 324, 325, 326, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 340, 342, 345, 351, 352, 353, 354
 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi; 15, 16
 12 Mart 1971 muhtırası; 16
 Dr.Burhanettin ONAT; 154, 154³²⁵, 273
 Ersin ONULDURAN; 328⁶⁷²
 Rauf ORBAY; 58⁷², 63, 352
 ORFANİDİS EFENDİ; 262
 ORHAN MİTHAT (SCF İstanbul Vilâyet Ocağı genel sekreteri, avukat); 151
 Orta Anadolu; 33
 Arif ORUÇ; 102, 172³⁷², 193, 217, 227, 296, 298-300
 Osmanlı borçları; 41, 41³⁹, 192, 213-216
 Osmanlı Devleti; 35, 41³⁹, 58, 76, 296
 Osmanlı düzeni; 30
 Osmanlıcilık; 74, 75, 341

Ayşe OSMANOĞLU; 62
Otoriter; 95
Otuz Bir Mart; 57, 83, 270

Ö

Ödemiş; 223, 275
Abdülkadir Kemali ÖGÜTÇÜ;
90¹⁷³
Gündüz ÖKÇÜN: 25⁹, 27¹⁶, 212,
213
Haydar Rüştü ÖKTEM; 238, 241,
246
Nahit Sırrı ÖRİK; 203
Kâzım ÖZALP; 236, 249, 250, 251,
252, 291, 326, 338, 342
Çetin ÖZEK; 169⁶⁵
özel teşebbüs (girişim); 41, 65,
139, 142, 143, 204,
Haldun ÖZEN; 78¹³⁵
özgürlük, -ler; 52⁶⁷, 64, 65, 72, 73,
98, 100, 137, 138, 142, 145, 173,
175, 226, 233, 270, 277, 308,
324, 344, 345
Rasim ÖZTEKİN; 75, 81-82
O. Metin ÖZTÜRK; 328⁶⁷²

P

padişahlık; 226
pamuk; 33²⁹
para; 28, 31, 41, 52, 138, 139, 140,
197, 199, 200, 201, 204, 211,
213, 217, 218, 220, 264, 289,
327
Paris; 39, 43, 57, 58, 59, 70, 104,
213, 223, 281

parti; bkz.siyasal parti
Pasaport (semt-İzmir); 244
pazar ekonomisi; 24, 154
Recep PEKER; 264, 324, 355
petrol inhisarı; 198
Pınarhisar; 268
Picardie; 59
Pirleppe; 57
polis; 168, 170, 172, 239, 241, 242,
251⁵⁴¹, 253, 254, 263, 266, 269,
272, 275, 283, 285, 338, 352
posta, -hane;
M.Philips PRICE; 103, 328⁶⁷²
program (parti); 54, 72, 91, 92, 95,
135-145, 149, 154, 162, 163,
170, 183, 188, 191, 193, 198,
201, 204, 209, 210, 222, 231,
289, 310
propaganda; 60, 178, 194, 195,
196, 211, 217, 265; 270, 275, 282,
307, 337
Pürsıçan; 76

-R-

RAGİP BEY (CHF Kütahya Me-
busu); 174
RASİM BEY; bkz. Rasim
ÖZTEKİN
RASİH BEY; bkz. Rasih KAPLAN
RASİHZADE FEYZİ; 261³⁵⁸
RAUF BEY; bkz. Rauf ORBAY
RECEP BEY; bkz. Recep PEKER
REFİK BEY; (SCF İstanbul Vilayet
Ocağı üyesi, icra eski reisi); 151

REFİK BEY; bkz. Refik KORALTAN
REFİK İSMAİL BEY; bkz. Refik İsmail KAKMACI
reform; 28
Reisicumhur,-luk; bkz. cumhurbaşkanı,-lığı
Dr.REŞİT GALİP; 74, 75, 77-79, 99, 136, 150, 154³²⁵, 156
Robert Kolej; 262
Rodos; 77
RUKİYE HANIM; 166
Rum; 260, 262
Rumeli Yakası (İstanbul); 150
rüşvet; 30, 140, 224-225

S

SABRİ (SCF Beşiktaş Kaza Ocağı Başkanı, Kütahyalızâde); 152
Necmeddin SADAK; 61, 101, 164, 175, 184, 226, 247, 346
SADİ RIZA (SCF Adalar Kaza Ocağı Başkanı); 151, 152
SAFFET BEY; bkz. Saffet ARİKAN
saltanat,-cı,-lar; 92, 172, 327, 336, 339, 341
Samatya; 152
Samsun; 33²⁹, 153, 166, 167, 170, 207, 268, 269, 276, 280, 281
sanayi; 24, 25, 191, 192, 349
Sanayi ve Maadin Bankası; 139
Sarayköy; 170
Şükrü SARAÇOĞLU; 32, 192, 197, 217, 219, 221, 228

Sarıyer; 268
savurganlık; 138
seçim,-ler (genel); 83, 90, 132, 161, 184, 185, 189, 254, 280, 304, 312, 313, 324, 329, 342, 353
seçmen kütüğü; 272
seçim sandığı; 176, 257, 264, 272
seçmen,-ler; 161, 268, 269, 271, 272, 354
seçkinler yönetimi; 26
SELAHATTİN (SCF Maltepe Kaza Ocağı Başkanı, baytar); 152
SELAHATTİN (SCF İstanbul Vilayet Ocağı üyesi, bahriyeden emekli hekim); 151
SELAHATTİN (SCF İzmir Vilayet Ocağı üyesi, bankacı); 153
Selanik; 57, 59, 66, 67, 68, 68¹⁶, 76, 77, 81, 82, 83, 88
SELİM RAGİP BEY; bkz. Selim Ragıp EMEÇ
SEMİNE HANIM (SCF'ye katılan katılanlardan, öğretmen); 166
sendikacı,-lar; 334
SENİH BEY; bkz. Seniha HIZIROĞLU
SENİHA HANIM (SCF'ye katılan kadınlardan, Ahmet Mithat Efendinin yeğeni); 166
SERAZKER RIZA PAŞA; 87, 87¹⁶⁶
serbest meslek sahibi,-leri; 153, 154, 155, 262
sermaye; 41
Sabiha Zekeriya SERTEL; 163, 164³⁴⁸

Zekeriya SERTEL; 51⁶³, 71, 114²²⁶,
144²⁹⁴, 296
Stanford J.SHAW – Ezel Kural
SHAW; 25¹⁰, 115
sınıf; bkz.toplumsal sınıflar
Siirt; 163, 214, 297, 308
Silifke; 268
Silivri; 272
Sinop; 75, 87
Sivas; 32, 80, 201, 247, 347
Sivas Söylevi (İsmet İnönü); 32,
197, 201, 202, 205, 210, 247,
295, 310-312, 347
Sivrihisar; 275
siyasal katılım; 221
siyasal parti; 16, 18, 23, 42, 43, 50,
54, 55, 63, 65, 66, 90¹⁷³, 91, 95,
97, 98, 103, 106, 115, 123, 145,
153, 156, 159, 170, 179, 184,
187, 189, 231, 274, 302, 303,
304, 324, 336, 339, 345, 350
siyasal yapı; 16, 23, 302, 322, 327,
354
Sofya; 58, 59
sol-culuk; 208, 225-226
"Son Posta"; 233, 246
Sosyal Cumhuriyet Fırkası; 44
sosyalizm; 226
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler
Birliği; 17, 344
Soyadı Yasası; 15¹
Hasan Rıza SOYAK; 36, 60, 65,
73¹²⁵, 77, 77¹³², 107, 257, 266,
294, 304⁶²⁹, 313, 314, 348⁷⁰²

Mahmut SOYDAN; 112, 163, 175,
214, 224, 297, 308
Söke; 152, 268
sömürge,-cilik; 23,
sömürü; 27¹³, 31, 211, 233
Talat SÖNMEZ; 75, 83-84, 89, 150
spekülasyon; 29, 340
subay (emekli); 259
Suriye; 76
Susurluk; 152
SÜLEYMAN FAİK; 153
SÜLEYMAN NAZİF; 74
SÜREYYA PAŞA; bkz. Süreyya
İLMEN

Ş
şahsî hükümet; 73
şapka, şapka devrimi; 226, 350
Şarkışla; 83
Şebinkarahisar; 75, 80
şeker inhisarı; 199
Şereflihisar; 268
ŞERİF REMZİ BEY; 245
ŞERİFZADE SELAHATTİN; 153
Şeyh Sait İsyanı; 58, 63, 64, 78,
276
Şirince; 268
"Şuray-ı Ümmet"; 70
ŞÜKRÜ NAILİ PAŞA; 52, 352

T

tacir; 28, 30, 153, 154, 155, 259,
260, 261
TAHSİN (HASAN TAHSİN)

BEY; bkz. Tahsin UZER
Takrir-i Sükun Kanunu; 126
Taksim (İstanbul); 149
TALAT BEY; bkz. Talat SÖN-
MEZ
TALAT PAŞA; 58
tam bağımsızlık; 92
Hamdullah Suphi TANRIÖVER;
80
tarım; 24, 31, 32, 33, 192, 329
tarımsal ürün; 24
"Tasvir-i Efâr"; 86
Tezer TAŞKIRAN; 74
taşra; 29, 31, 179
Tavşanlı; 78
tefeci-lik; 142, 143
Ahmet Ferit TEK; 80
tek dereceli seçim; 136, 140
tek parti rejimi; 72, 78, 85, 90,
90⁷³, 101, 104, 106, 109, 110,
128, 322, 346, 353
İlhan TEKELİ – Selim İLKİN;
32²⁵, 33²⁷, 143²⁹², 231
tekke; 173, 337
Tekirdağ; 268
Yusuf Kemal TENGİRŞEK; 194⁴¹⁴,
223
teokrasi; 52⁶⁷, 354
Terakkiperver Cumhuriyet Fırka-
sı (TCF); 15, 91, 92
"Tercüman-ı Hakikat"; 70
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; bkz.
Anayasa
Teşkilat-ı Mahsusa; 78, 77¹³⁵
Teşvik-i Sanayi Kanunu; 139, 143

Fethi TEVETOĞLU; 86¹⁶⁵
TEVFİK PAŞA; 58
Tıp Mektebi; 77, 78
ticaret; 154, 261, 262, 349
ticaret burjuvazisi; 27¹³, 143
Tiflis; 70
tiftik;
Taner TİMUR; 26¹³, 126, 143
İbrahim Süreyya TOLON; 75, 81-
82, 150
Tobruk;
toplantı özgürlüğü; 138
toplumsal sınıf-lar; 18, 26, 27,
143, 151, 163, 195, 233, 350
toprak; 24
Toprak-Emlak ve Serbest Teşeb-
büs Partisi"; 88¹⁷¹
TORAMAN USTA AHMET
EFENDİ; 261⁵⁵⁸
totaliter; 52⁶⁷
Arnold TOYNBEE; 24
İsmail Hüsrev TÖKİN; 27, 33²⁹
Trablusgarp; 57, 67, 68, 68¹⁰⁶
Trabzon; 79, 150
Tarık Zafer TUNAYA; 17, 110
Ethem TUNCEL; 167, 276
Mete TUNÇAY; 53⁶⁷, 78¹³⁵, 81,
83¹⁵³, 110, 112, 120, 344, 348
Şerafettin TURAN; 344
Türk Medenî Kanunu; 344
Türk Ocakları; 70, 74, 75, 78, 155-
157
Türk Parası; 192, 217-218
Türk Parasının Kıymetini Kori-
ma Kanunu; 192, 217, 218, 219

“*Türk Yurdu*”; 70, 80

Türkçe; 228, 229

Türkçü,-lük; 70, 74, 80, 156, 173, 341

Türkiye Büyük Millet Meclisi; 16, 25, 32, 34, 35, 42, 58, 59, 63, 67, 71, 76, 80, 81, 83, 84, 88, 93, 101, 104, 105, 108, 116, 124, 127, 148, 152, 167, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 178, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 196, 200, 202, 203, 207, 209, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 224, 227, 228, 230, 232, 252, 263, 265, 266, 269-279, 290, 303, 315, 317, 324, 333, 336, 338, 351

tütün; 33²⁹

U

ulaşım; 24, 202

ulus; 16, 124, 197, 206, 273, 355

Ulus (Ankara); 178

ulusal bilinç; 26

ulusal egemenlik; 52⁶⁷, 101, 124, 137, 273, 274, 299

Ulusal Kurtuluş Savaşı; 23, 25, 26, 58, 60, 67, 68, 68¹⁰⁶, 78, 81, 84, 192, 201, 202, 212, 301, 340, 343, 348

ulusçuluk; 137, 149, 157³⁴, 197

Umurlu; 268

Hilmi URAN; 29, 30, 91¹⁷⁶, 110, 127, 128, 160, 168, 169³⁶³, 175, 276, 279³⁹⁶, 282, 301, 327

Urfa; 85

Urla; 68, 152, 268

Asım US; 43, 52, 81¹⁴⁵, 117, 168

Hakkı Tark US, 187, 188, 300

Uşak; 81, 236

Uygur,-lık 64, 343, 344, 350

Hasan Tahsin UZER; 75-77, 136, 150, 235, 257, 258,

Uzunköprü; 152

Ü

üretim; 23, 32, 33, 192

Üsküdar; 88, 152, 268

Üsküp (Kırklareli); 268

Kemal ÜSTÜN; 328⁶⁷²

Ekrem Hayri ÜSTÜNDAĞ; 153, 154, 176

üzüm; 33²⁹

V

VAHİDETTİN; 76¹³⁰, 341

“*Vakit*”; 261, 268

vali (aday); 260

Van; 76

vatana ihanet; 148, 309, 351

VENİZELOS; 262, 341

vergi; 28, 29, 30, 31, 41, 65, 73, 138, 142, 143, 168, 176, 193-197, 207, 208, 233, 327, 335

Vilâyet Kongresi; 148

Vilâyet Ocağı; 149, 154, 155

Vize; 268

W

D.E.WEBSTER; 103, 328⁶⁷²

Walter F. WEIKER: 18⁵, 91¹⁷⁵, 129,
153, 154³²⁵, 268⁵⁷³, 291⁶⁰⁶, 328,
329⁶⁷³

Y

yabancı,-lar; 24, 224, 254

yabancı sermaye; 65, 92, 140, 142,
143, 192, 198, 199, 208, 210-
212, 213, 263

Yahudi; 260

Ahmet Emin YALMAN; 187³⁹⁵,
347

Yalova; 39, 40, 41, 42, 43, 44, 51,
54, 65, 69, 84, 87, 105, 109,
154³²⁴, 159, 213, 236, 257, 280,
307

yargı; 140, 222-224

Yargıtay Başkanı; 260

yarı sömürge; 23

"Yarın"; 102, 193, 207, 227, 264,
298-300, 312

yasa,-lar; 28, 127, 217, 218, 220-
222, 229, 250, 253, 262, 293,
301, 344

Ali Galip YENEN; 75, 88

Yemiş Çarşısı; 245

"Yeni Asır"; 245

"Yeni Mühit"; 101, 203

Yenipazar; 268

Mustafa YILMAZ; 346⁶⁹⁹, 348⁷⁰⁴

İbrahim Süreyya YİĞİT; 82¹⁵²

27 Mayıs 1960 Devrimi; 15, 16

yoksul,-luk; 23, 25, 26, 31, 36, 41,
143, 145, 164, 174, 197, 208,
221, 231, 297, 335, 348, 350

yolsuzluk; 28, 30, 138, 140, 142,
187, 193, 212, 216, 224, 232,
263, 266, 269-279, 315, 333,
334, 340

Yozgat; 152

yönetici,-ler; 26, 105, 107, 156,
162, 171, 233, 249, 252, 253,
254, 263, 281,

yönetim; 31, 35, 73, 85, 87, 89, 93,
102, 105, 106, 109, 113, 119,
127, 137, 140, 142, 155, 162,
175, 183, 193, 266, 279, 285,
299, 323, 324, 345, 348, 352

Yugoslavya; 81

Ali Haydar YULUĞ; 75, 84-86,
296, 319

Yunan,-lar; 238, 262

YUNUS NADİ; 53⁶⁸, 100, 109²¹³,
112, 131, 141, 142²⁸⁸, 170, 224,
248, 252, 253⁵⁴⁶, 255, 291-295,
308, 309, 351

Mehmet Emin YURDAKUL; 70,
74, 75, 79-80, 156, 319

YUSUF KEMAL; bkz. Yusuf Ke-
mal TENGİRŞEK

YUSUF ZİYA (müderris); 259³⁵⁵

Ahmet YÜCEKÖK; 318⁴⁵³, 328⁶⁷²

Nakiyeddin YÜCEKÖK; 75, 82-
83, 150

Hasan Ali YÜCEL: 67¹¹¹, 68¹⁰⁶,
69¹¹¹

Ahmet Remzi YÜREĞİR; 153

Z

ZAMİR BEY; 275

ZEYNEL BESİM; 296
zeytinyağı; 33²⁷
Ziraat Bankası; 28, 139, 176
zirai kredi; 139

ZİYA GÖKALP; 70
Rakım ZİYAOĞLI U; 85¹³⁶
zulüm; 28, 253, 296

KISALTMALAR

Ay.T.: Ayın Tarihi
Bkz. : bakınız
C.: cilt
CHF/CHP: Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi
DP: Demokrat Parti
Ens.: enstitü, enstitüsü
İT: İttihat ve Terakki
n.: not/dipnot
RG: Resmî Gazete
s.: sayfa
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM,ZC: TBMM Zabıt Ceridesi
TTK; Türk Tarih Kurumu
Ü.: üniversite, üniversitesi
Yyn.: yayın, yayını, yayınlayan